КАНДРАТ КРАПІВА

КАНДРАТ
КРАПІВА

*

ЗБОР ТВОРАЎ У ПЯЦІ ТАМАХ

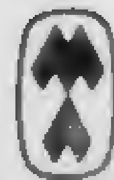

ЗБОР
ТВОРАЎ
У ПЯЦІ
ТАМАХ

ТОМ
5

МІНСК
1976

КАНДРАТ КРАПІВА

НАРЫСЫ, АРТЫКУЛЫ, ПЕРАКЛАДЫ.

«МАСТАЦКАЯ ЛІТАРАТУРА»

Бел. 2
К 77

Каментарыі да Збору твораў К. Крапівы ў 5-ці тамах
зрабіў доктар філалагічных навук
А. А. Семяновіч.

К $\frac{70303-046}{М 302(05)-76}$ падпіснае

НАРЫСЫ
АРТЫКУЛЫ

МІХАІЛ СІЛЬНІЦКІ

Ён мала пажыў. На дваццаць першым годзе аддаў Міша маладое жыццё, баронячы свой народ, сваю родную Беларусь ад фашысцкіх людаедаў. Міша бачыў радзіму ў крыві і пакутах, беларускія гарады ў руінах і попеле. Ён бачыў, як паміралі на фашысцкіх шыбеніцах і пад нямецкімі кулямі савецкія людзі, вінаватыя толькі ў тым, што яны не хочуць быць фашысцкімі рабамі. Сэрца яго не магло знесці гэтай крыўды і здзеку. Малады патрыёт пакляўся біцца з ворагам да таго часу, пакуль родная зямля не будзе ачышчана ад фашысцкай погані, калі зноў можна будзе вольна дыхаць чыстым паветрам родных палёў і лясоў.

Яго гарачая любоў да радзімы і пякучая нянавісць да нямецкіх акупантаў, яго беззапаветная храбрасць і мужнасць зрабілі тое, што просты сялянскі хлопец, калгаснік, стаў Героем Савецкага Саюза, імя якога будзе жыць вечна ў сэрцы народа. Яго подзвіг будзе натхняць людзей на новыя геройскія ўчынкі. 28 сакавіка 1942 года — дзень яго смерці — стаў днём яго славы і неўміручасці.

Міхаіл Сільніцкі нарадзіўся і пражыў дзіцячыя гады ў вёсцы Заполле, Суражскага раёна, Віцебскай вобласці. Хлопчык вызначаўся незвычайнай кіпучай энергіяй, цікаўнасцю і кемлівасцю. Ён хацеў сам усюды быць, усё бачыць і ўсё рабіць. Перашкод ніякіх не прызнаваў, страху ніколі не ведаў. Ён быў свавольны і гарэзны і, пакуль не падрос, з ім шмат было клопату і бацькам, і настаўнікам.

«Гора мне з ім было,— расказвае пра яго маці Вера Мікалаеўна Сільніцкая.— Бывала, ні на адну хвіліну нельга пакінуць аднаго. Пасаджу за стол, дам есці.— Еш, Міша, ды не ідзі нікуды, я зараз прыйду... Пакуль я падаю карову, дык мой Міша ўжо на Дзвіне аж на пятым плыце. Стаўлю даёнку і бягу без памяці на раку. Клічу, клічу —

ды усё ласачкай. Пагразі, дык ён на злосць табе і ў ваду можа бултыхнуць. Выманю, нарэшце, як-небудзь. Бывае, расперажу фартух дый паскамі пацягну са злосці. Просіцца: «Мамачка, не буду!» А праз хвіліну, як толькі адвярнуся, ужо сядзіць на страсе альбо на вяршэчку бярозы. Баялася за яго вельмі. Ён жа тады яшчэ адзін быў у мяне. Ці паверыце, мусіла да ложка прывязваць, калі трэба было адлучыцца куды-небудзь з хаты».

Мішавы прыгоды не заўсёды канчаліся прыемна. Аднойчы Міша з цікавасцю наглядаў, як сусед робіць цэглу. Яму вельмі хацелася самому прыняць актыўны ўдзел у гэтай цікавай вытворчасці. Вось, нарэшце, зручны выпадак — сусед выклажыў цэглу сушыцца, а сам адышоўся. Міша з сваім сябрам, таксама Мішам, толькі гэтага і чакалі. Яны падышлі да цэглы. Міша паставіў нагу на цагліну, і на ёй астаўся выразны адбітак яго нагі. Гэта хлопцам вельмі спадабалася, і яны ўзяліся за работу. Праз кароткі час на ўсіх дзвюх тысячах цаглін красаваліся адбіткі дзіцячых ног. Тады хлопцам захацелася яшчэ памясіць гліну. Яны накіраваліся да ямы, у якой размакала залітая вадой гліна. Але тут ім не пашанцавала. Як толькі яны ўлезлі ў яму, гліна пачала іх засмоктваць. Сільніцкі сяк-так выбраўся, а яго сябар так заграз, што не мог крануцца з месца, і пачаў крычаць і прасіць ратунку. Прыбеглі абедзве маці. Паспрабавалі выцягнуць хлопца, але дзе там! У яго аж суставы хрусцяць, а ён не падаецца. Тады адна ўзяла хлопца пад пахі, каб не ўехаў глыбей, а другая стала адкопваць рыдлёўкай. Ледзве выратавалі.

Чым больш падрастаў Міша, тым больш кіпела ў ім энергія, тым больш складанымі і небяспечнымі станавіліся забавы хлопца. Мішаў бацька, вясковы каваль, сталы і ўдумлівы чалавек, глядзеў на хлопца з непакоем і смуткам: «Што з яго выйдзе?» — думаў ён сабе. Лавіў Фёдар Іванавіч сінявокага, гарэзнага, рухавага, як жывое срэбра, хлопчыка, прыцягваў да сябе і спрабаваў угаворваць. Але Мішу нудна было слухаць бацькавы навучанні. Ён вырываўся з рук і бег, каб дзе-небудзь зрабіць новую штуку, а тым часам і сам не заўважаў, як бацькавы разумныя і ласкавыя словы западалі яму ў душу.

Пастунова забавы і гульні Мішы рабіліся больш разумнымі і мэтанакіраванымі. Ён задумваўся над тым, кім ён хоча быць.

Жывучы на беразе Заходняй Дзвіны, Міша стаў выдатным плыўцом. Аднойчы бацька стаяў на беразе і з заміраннем сэрца глядзеў на штукі, якія Міша вырабляў у вадзе. Ныраючы, ён так доўга заставаўся пад вадой, што здавалася, ніколі ўжо не вынырне. Калі Фёдар Іванавіч стаў дакараць сына, што ён так рызыкуе, Міша на гэта адказаў: «Маракоў прымушаюць гэта рабіць, ды колькі яшчэ абучаюць, а я, гуляючы, вучуся. Калі прыйду ва флот, дык мяне і вучыць мала трэба будзе. Чаму ж ты мне не дазваляеш?» Міша марыў быць чырвонафлотцам.

З вёскі Заполле сям'я Сільніцкіх пераехала ў суседняе сяло Курына, дзе бацька ўступіў у калгас і працаваў кавалём у калгаснай кузні. Міша стаў вучыцца ў няпоўнай сярэдняй школе. Яму лёгка ўсё давалася, і ён добра вучыўся. Самыя горшыя адзнакі ў яго былі па дысцыпліне. Яго кіпучая энергія ніяк не мірылася са школьнымі правіламі. «Настаўнікі не разумеюць мяне, не ўмеюць са мной жыць»,— скардзіўся Міша бацьку. А Фёдару Іванавічу балюча было гэта слухаць. Ён ішоў да настаўнікаў і доўга раіўся з імі, што зрабіць, каб даць разумны выхад празмернай энергіі сына. Парашылі, што яму павінна дапамагчы фізічная праца. Міша стаў наведваць школу цераз дзень, а астатнія дні памагаў бацьку ў кузні. Гэта спачатку як быццам памагло, а потым усё пайшло па-ранейшаму. Толькі гульні Мішы пачалі набываць выразна вайсковы характар.

Пры школе быў гурток Асаавіяхіма, у якім былі лыжы і малакаліберныя вінтоўкі. Міша стаў самым гарачым удзельнікам гуртка. Усе грошы, якія бацькі давалі яму на яду і на прысмакі, Міша прастрэльваў у ціры. Калі маці дакарала яго за тое, што ён галодны цэлы дзень, Міша адказваў: «Чырвонай Арміі патрэбны снайперы. А што я галодны — гэта нічога. Снайпер павінен быць трывалым!»

Каля Курына ёсць высокая гара — Малінаўская. Гара гэта досыць крутая. На яе і ўлетку напрост цяжка ўзысці. А Міша катаўся з яе на лыжах. І калі ён на перапынку, ухапіўшы лыжы, узбіраўся на Малінаўскую гару, то тады ўсе вучні школы збіраліся паглядзець на выдатнае відовішча. Яны з зайздрасцю і захапленнем сачылі за ім. Кожны яго выкрутас выклікаў бурнае адабрэнне. Ніякія званкі тады не дзейнічалі, і настаўнікі павінны былі ўжыць энергічныя захады, каб сабраць вуч-

няў у класы і пасадзіць за парты. А Мішу тым часам зніжалі адзнаку па дысцыпліне.

Калі Мішу не давалі лыж, ён арганізоўваў спаборніцтва ў бегу — ад аднаго тэлефоннага слупа да другога. Сам раздаваў узнагароды пераможцам і сароміў адсталых. Страсці разгараліся, час ішоў, пра ўрок забывалі, і настаўнікі зноў умешваліся, і адзнака па дысцыпліне ў Мішавым дзённіку зноў паўзла ўніз.

К 18 гадам Міша быў спрытным, стройным і дужым юнаком. На вечарынках ён быў першым танцорам і песеннікам, любіў беларускія песні і танцы і быў заўсёды душой вясёлай маладой кампаніі. На спартыўных спаборніцтвах ён звычайна заставаўся пераможцам. За работу браўся, і работа кіпела ў яго руках.

Улетку Міша працаваў сезоннікам: на цагельным заводзе, на водным транспарце, на ваенным будаўніцтве. Разам з тым ён наведваў вячэрнія шафёрскія курсы і добра вывучыў матор.

Зімою Міхась працаваў з бацькам у кузні. Ён быў ужо выдатным кавалём і добрым слесарам. За зіму ўдвух з бацькам яны прыводзілі ў парадак увесь калгасны інвентар, і вясна ніколі не заставала калгас «Шлях Леніна» непадрыхтаваным. Калі шмат збіралася работы, Міхась знімаў з галавы шапку, як толькі ён умеў гэта рабіць, і гаварыў: «Ну, стары, сёння я табе закурыць не дам»,— і браўся за работу. Ды так браўся, што бацьку сапраўды не было калі закурыць. Асабліва любіў Міша коні каваць. Бацька ледзь паспяваў падрыхтоўваць яму падковы. Міша рабіў гэту работу так спрытна і хутка, што маці глядзела на яго са страхам. Яна баялася, што Міша скалечыць каню нагу. Але з ім гэтага ніколі не здаралася.

У 1938 годзе Сільніцкі ўступіў у камсамол і быў актыўным камсамольцам. У маі 1941 года ён быў прызваны ў Чырвоную Армію, а праз месяц маладому танкісту прыйшлося прымаць удзел у жорсткіх баях, адбіваючы націск гітлераўскіх орд.

У часе адной контратакі Міша быў паранены. Бой быў жорсткі і цягнуўся шэсць гадзін, але ўрэшце праціўнік вымусіў адысці нашу часць на зыходныя пазіцыі. Сільніцкага нельга было вынесці з поля бою, і ён трапіў у палон.

Тут ён упершыню ўбачыў сваімі вачыма здзекі і пакуты, якім падвяргаюць фашысцкія варвары савецкіх людзей. Сам ён цярпеў гэтыя страшэнныя пакуты.

Нягледзячы на познюю восень, палонных трымалі на дварэ, за агароджай з калючага дроту. Людзі мерлі, як мухі, ад прастуды, ад загніўшых ран, ад голаду. На ежу згаладалым гітлераўцы ўвалакалі ў загараду труп здохлага каня, і ашалелыя ад голаду людзі кідаліся на гэту здыхляціну. За кожны падазроны рух, за намёк на пратэст фашысцкія звяры расстрэльвалі палонных на месцы.

З жахам і нянавісцю глядзеў Міша на зверствы гітлераўскіх бандытаў. Ён рашыў — уцяку: альбо свабода, альбо смерць.

Сільніцкі стаў асцярожна загаворваць з суседзямі і хутка знайшоў аднадумцаў. У лагеры быў адзін камандзір Чырвонай Арміі, які ўжо даўно думаў і рыхтаваўся ўцякаць. Раз яго жонцы ўдалося перадаць яму ў збанку з малаком ножны для рэзкі дроту. Ноччу ў далёкім кутку загароды, дзе менш хадзіла варта, быў прарэзан дрот і Сільніцкаму разам з вялікай групай палонных удалося ўцячы. Вартавыя, праўда, схамянуліся і адкрылі агонь. Частка ўцекачоў была забіта, але астатнія апынуліся на волі.

Пераапрануўшыся ў сялянскую вопратку, Сільніцкі пайшоў са Смаленшчыны на Віцебшчыну, у родную вёску, дзе свае людзі маглі б схаваць яго ад праследавання, дзе ён меў бы магчымасць паправіцца і падужэць пасля перанесеных пакут і галадоўкі.

Па дарозе Сільніцкі два разы ледзь не трапіў зноў у лапы фашысцкіх катаў.

Раз на Віцебшчыне паміж вёскамі Янавічы і Тадуліна Сільніцкі нечакана сустрэўся з атрадам карацеляў. Уцякаць было позна, ісці насустрач фашыстам азначала ісці на немінучую пагібель. На шчасце, выручыла жанчына, якая ішла па гэтай жа дарозе. Бачачы, што Сільніцкі баіцца трапіць у лапы жывадзёраў, жанчына дала яму на рукі дзіця, а сама з кашолкай пайшла побач з ім, быццам яго жонка. Так яны прайшлі праз вёску, і ніхто да іх не прычапіўся.

Другі раз небяспека пагражала яму ў калгасе, у якім ён спыніўся па дарозе і нейкі час працаваў кавалём. Шукаючы палонных, у вёску прыехалі фашысты і выстраілі ўсіх мужчын.

— Хто не з гэтага калгаса, выйдзі! — скамандаваў афіцэр.

Баючыся, каб праз яго не панеслі кары калгаснікі, Сільніцкі памкнуўся быў выйсці, але старшыня калгаса ўхапіў яго ззаду за вопратку і ўтрымаў на месцы. Гітлераўцам старшыня заявіў, што гэта яго сын і што ён будзе жыць і працаваць разам з ім. Так яшчэ раз выратаваўся Сільніцкі ад смерці, дзякуючы добрым людзям, савецкім патрыётам, якія самі рызыкавалі жыццём дзеля яго паратунку.

Прыйшоўшы ў родную вёску Курына, Міхась Сільніцкі патроху працаваў з бацькам ў кузні, а тым часам звязаўся з людзьмі, якія складалі ядро партызанскага атрада. Сярод іх быў таварыш Даніла Райцаў — камандзір атрада.

Таварышы патроху выяўлялі і вербавалі кадры, бралі на ўлік зброю, якая заставалася пасля адходу Чырвонай Арміі і была закапана насельніцтвам. Але ўсё гэта рабілася патаемна, справу мелі толькі з людзьмі пэўнымі, праверанымі. Нават мацеры Міша не гаварыў пра свае справы. Маці пыталася часамі: «Дзе ты ўсё ходзіш, Міша?» — Ён на гэта, не то жартуючы, не то сур'ёзна, адказваў: «Гэта ваенная тайна».

Адзін бацька дагадваўся, дзе начамі прападае Міша. Часамі ў кузні ён асцярожна пачынаў пра гэта гаворку з сынам, але Міша заўсёды адказваў:

— Пачакай, бацька, хутка ўсё будзеш ведаць.

Пры гэтым ён яшчэ энергічней біў молатам па напаленым жалезе, і залатыя пырскі разляталіся ва ўсе бакі.

Тым часам пайшлі чуткі, што Чырвоная Армія перайшла ў наступленне, што немцы пад Масквой разбіты і адступаюць. Людзі збіраліся групкамі ўпотай і падоўгу гаварылі аб тым, хто што чуў, высмейвалі фашысцкую брахню і разыходзіліся па хатах з надзеяй на хуткае вызваленне. Па начах выходзілі на двор і падоўгу прыслухоўваліся, ці не пачуюць стрэлы гармат.

Аднаго разу да Курына дакаціўся далёкі гарматны гул. Гэтыя гукі смерці і разбурэння, якія заўсёды наводзілі жах на людзей, цяпер былі ўспрыняты як вестуны доўгачаканай свабоды. Людзі падымалі вышэй галовы і весялей глядзелі на свет. Яны ўсміхаліся самі сабе, і гэта ўсмешка была кожнаму зразумела.

Вось у гэтыя дні аднаго разу Міша прыйшоў дадому з вінтоўкай на рамяні. Ён сказаў, што Чырвоная Армія

зусім блізка, што ў Курына прыходзілі разведчыкі Чырвонай Арміі і наладзілі сувязь з партызанамі і што цяпер ужо няма чаго асабліва баяцца.

— Усё ж такі асцерагайся, сынок. Так і загінуць нядоўга, а табе ж яшчэ толькі жыць і жыць,— казала яму Вера Мікалаеўна.

— Усё роўна, мама: дваццаць год жыві — жыць хочацца, сто год жыві — таксама жыць хочацца. Але каб па-людску жыць. А ў фашысцкай няволі хіба жыццё? Лепш загінуць з гонарам за сваю радзіму, чым жыць з ганьбай,— адказаў на гэта Міша.

Гаворачы, што цяпер ужо няма чаго асцерагацца і хавацца, Міша памыляўся. Пад уражаннем сустрэчы з чырвонаармейскай разведкай ён гатоў быў пераўменшыць небяспеку. На самай справе баявое жыццё партызан было цяжкім і небяспечным. Але цяга ў партызанскія атрады значна павялічылася, і атрад таварыша Райцава, які налічваў дагэтуль некалькі чалавек, хутка стаў расці і вырас у грозную сілу. Паліцэйскія і ўсе іншыя халуі фашыстаў павесілі насы. Самі акупанты таксама спахмурнелі і сталі баязліва азірацца па баках, чуючы блізкую пагібель. Але ад гэтага яны сталі яшчэ больш лютымі. Фашысты яшчэ больш жорстка сталі распраўляцца з мірным насельніцтвам і пасылалі шматлікія карныя атрады, спадзеючыся адным ударам справіцца з партызанамі.

Але партызаны карысталіся падтрымкай і дапамогай насельніцтва, і справіцца з імі акупантам было не так лёгка. Ніякія зверствы і катаванні не дапамаглі. Наадварот, чым больш лютавалі фашысцкія вырадкі, тым больш народных мсціўцаў бралася за зброю, каб адплаціць ненавіснаму ворагу за здзекі і пакуты нявінных людзей.

Аднойчы ў пасёлак Ноўкі ўварваўся атрад карнікаў. Яны сагналі ў адно месца ўсіх, хто не паспеў уцячы, і пачалі допыт.

— Камуністы і партызаны, выйдзіце! — скамандаваў афіцэр.

Ніхто з месца не крануўся. Афіцэр сціснуў зубы:

— Ага, значыць, паміж вас партызан няма? Тады скажыце, дзе яны?

Усе маўчалі, ніхто не вымавіў ні слова.

— Ах, так! Ну, вы ў мяне зараз загаворыце,— пагразіў афіцэр і аддаў загад па-нямецку.

Тады да шарэнгі людзей падышоў обер-яфрэйтар і, тыкаючы кожнаму пальцам у грудзі, пачаў з правага фланга адлічваць.

— Айн, цвай, драй, фір...

Кожнага пятага ён хапаў за грудзі і вывалакаў з шарэнгі. Няшчасных расстралялі тут жа, на вачах у астатніх, і афіцэр зноў звярнуўся да шарэнгі.

— Цяпер вы, напэўна, скажаце, дзе партызаны.

Але зноў ніводнага слова не пачуў ён у адказ, і зноў обер-яфрэйтар пачаў лічыць з правага фланга.

— Айн, цвай, драй...

Цяпер ён вывалакаў з шарэнгі кожнага чацвёртага. І іх таксама расстралялі на вачах ва ўсіх. Калі і пасля гэтага ніхто не вымавіў ні слова, раз'юшаны афіцэр крыкнуў:

— Вы ўсе партызаны! Усіх расстраляць!

Так па-геройску загінула некалькі дзесяткаў патрыётаў — мужчын і жанчын пасёлка Ноўкі. Кожны што-небудзь ведаў пра партызан, але сярод іх не знайшлося ніводнага здрадніка.

Не могучы ўзяць партызан сілай, акупанты пускаліся на ўсялякія хітрыкі. Часта яны падсылалі шпіёнаў да сваякоў і знаёмых партызан, каб што-небудзь пранюхаць пра партызанскія справы.

Раз у дом Сільніцкага зайшла жанчына.

— Ці не знойдзецца ў вас сена прадаць хоць пудоў колькі? — запыталася яна.— Кароўчыну яшчэ ўхавала ад немцаў, дык карміць няма чым.

А перад гэтым якраз партызаны адбілі ў фашыстаў склад з сенам і раздалі яго сялянам.

— Дзе тое ў нас сена,— адказала Вера Мікалаеўна.— Схадзіце вунь у тую вёску, за раку, там лугі вялікія. А ў нас якое ж сена.— А сама падумала: «Дарэмна ты, мілая, прыкідваешся сіратою. Ведаю я, чаго табе трэба».

У гэты час па вуліцы праехала фурманка, а па ёй некалькі чалавек узброеных, у сялянскай вопратцы. Жанчына так і прыліпла да акна. Адзін з тых, што сядзеў на возе, павярнуўся тварам да хаты, але, заўважыўшы ў акне незнаёмую жанчыну, хутка адвярнуўся. Усю справу ледзь не сапсаваў малы Коля.

— Мамачка, наш Міша паехаў,— крыкнуў ён у захапленні. Маці так і ўмлела.

— Які табе Міша, што ты выдумаў,— сказала яна лагодна.

— Дальбог, Міша! Я па галаве пазнаў,— стаяў на сваім Коля.

— Дурны ты, гэта табе здалося. Міша наш далёка-далёка. Ён сюды не можа прыехаць,— угаворвала Колю Вера Мікалаеўна, стараючыся гаварыць як мага спакайней.

Міша забягаў дадому толькі на кароткі час, змяніць бялізну ды праведаць, ці здаровы. Цяпер ледзь не кожны дзень адбываліся сутычкі атрада з акупантамі і дыверсійныя акты — падпалы складаў, падрывы мастоў і чыгуначнага палатна. Усё гэта не адбывалася без Мішы Сільніцкага. Усюды ён быў самым актыўным і адважным.

Уступіўшы ў партызанскі атрад, Міша адразу ж узяўся вывучаць трафейную зброю, якой больш за ўсё было на ўзбраенні атрада. Так за некалькі дзён ён дасканала вывучыў нямецкія станковы і ручны кулямёты. Пасля гэтага стаў абучаць таварышаў і падрыхтаваў аддзяленне кулямётчыкаў.

Міша страшэнна не любіў сядзець на месцы і заўсёды шукаў сустрэчы з ворагам. Калі праходзіла некалькі дзён без схваткі з фашыстамі, ён прыходзіў да камандзіра атрада і прасіў даць яму «работу». Пры гэтым ён уносіў рад прапаноў і сам вызываўся на аперацыі, якія патрабавалі вялікай адвагі і спрыту.

Такім чынам ён аднойчы прабраўся ў занятую немцамі вёску Жалезнякі і з-пад носа ў акупантаў вынес два кулямёты і сем вінтовак, якія былі схаваны жыхарамі. Другі раз Сільніцкі разам з партызанамі таварыша Курмялёва ўварваўся ў вёску Прысушына, дзе было 40 фашыстаў, і адкрыў па іх агонь з кулямёта. Восем гітлераўцаў былі забіты, а астатнія разбегліся.

У баі Сільніцкі вызначаўся вялікай адвагай і ініцыятыўнасцю. Раз, каля вёскі Астраўное, партызаны вялі бой з атрадам фашыстаў колькасцю ў семдзесят чалавек. Сільніцкаму даручана было зайсці фашыстам у фланг і падтрымаць кулямётным агнём наступленне партызан. Міша па сваёй ініцыятыве спусціўся на лёд Заходняй Дзвіны і, прыкрываючыся высокім берагам, зайшоў фашыстам у тыл. Раптоўна адкрыўшы агонь з блізкай адлегласці, ён пасеяў паніку сярод фашыстаў, і тыя кінуліся ўцякаць, усцілаючы поле дзесяткамі трупаў.

Кулямёт сабе Міша здабыў у баі. Бой быў гарачы і ўпарты. Гітлераўцаў было значна больш, чым партызан, і яны нахабна лезлі ўперад. Асабліва дакучаў кулямёт, які паліваў свінцом пазіцыі партызан. Міша ляжаў за пнём і адну за другой пасылаў трапныя кулі ў наступаючых фашыстаў. І тут кулямётная чарга ўзвіхрыла снег побач з ім, другая прасвістала над галавой: нямецкі кулямётчык страляў па ім. Злосць узяла Мішу. Ён рашыў расквітацца з фашыстам. Скінуўшы пінжак і шапку, Міша палажыў іх ля пня на віду ў нямецкага кулямётчыка, а сам паўзком стаў падбірацца да гітлераўца. Калі Міша непрыкметна падпоўз да гітлераўца, той усё яшчэ страляў па Мішавай вопратцы. Прыкончыўшы фашыста адным ударам, Міша захапіў кулямёт, скрынку з патронамі і вярнуўся да сваіх.

З гэтым кулямётам Міша не расставаўся да канца сваіх дзён, і нямала фашысцкіх вырадкаў лягло ад яго трапных стрэлаў. З гэтым жа кулямётам Міша быў і ў апошнім сваім баі.

Гэта было 28 сакавіка 1942 года. Для знішчэння партызанскага атрада нямецкае камандаванне выслала карны атрад колькасцю каля чатырох рот. У немцаў была адна супрацьтанкавая гармата, пяць мінамётаў рознага каліб-ру, 13 ручных і станковых кулямётаў, 50 аўтаматаў. Рэшта фашыстаў была ўзброена вінтоўкамі. Яны збіраліся знянацку напасці на партызан у раёне гуты Ноўка і знішчыць іх.

Камандзір партызанскага атрада Даніла Райцаў загадзя ўведаў аб намерах фашыстаў. Яшчэ напярэдадні яму аб гэтым данесла яго разведка. Міша таксама ведаў пра гэта. 27 сакавіка ён ездзіў у разведку здабываць весткі пра карнікаў.

У партызанскім атрадзе было ўсяго паўтараста байцоў, чатыры кулямёты і дваццаць пяць аўтаматаў. Але таварыш Райцаў рашыў даць бой карнікам. Ён распалажыў сваіх байцоў у раёне вёскі Плоты так, каб знянацку ўдарыць па фашыстах з фронта і з флангаў. Аднаму кулямётнаму разліку ён загадаў размясціцца на ўскраіне вёскі Плоты і па сігналу чырвоная ракета ўдарыць у тыл карнікам. Гэта заданне было дадзена самаму стойкаму і храбраму партызану Міхаілу Сільніцкаму. Міша са сваім разлікам размясціўся на вышках крайняй хаты. Адгэтуль відаць была вёска Курына, дзе прайшлі яго юнацкія гады і хлапецкія гульні. Цяпер там асталіся

бацька і маці, сястра і меншыя браты, якім пагражала страшэнная небяспека ад гітлераўскіх разбойнікаў. Крыўдна стала Мішу за сябе, за сваю сям'ю і родную вёску, за родную Беларусь, якой стаў на грудзі каваны фашысцкі бот. Ён ляжаў за кулямётам і цярпліва чакаў.

На павароце дарогі паказаўся галаўны дазор немцаў. Партызаны яго прапусцілі, не выдаючы свайго месцазнаходжання, і падрыхтаваліся да бою. За дазорам ішлі асноўныя сілы карнікаў. Сцепаючыся ад холаду, паўбіраўшы галовы ў плечы, яны пляліся за санямі, на якіх ляжала іх зброя. Яны падышлі ўжо на сто метраў, а партызаны ўсё не адкрывалі агню. Толькі калі фашысты падышлі метраў на пяцьдзесят, партызаны раптам секанулі па калоне з кулямётаў, аўтаматаў і вінтовак.

Шмат фашыстаў лягло трупамі. Яшчэ больш курчылася ад болю, сплываючы крывёй. Астатнія кінуліся ў бакі. Але і тут іх касілі партызанскія кулі. Здагадаўшыся, што яны трапілі ў агнявы мяшок, фашысты кінуліся назад. Тады ўзвілася чырвоная ракета і загаварыў кулямёт Сільніцкага. Праз кароткі час шэсцьдзесят трупаў фашысцкіх салдат і афіцэраў валяліся на снезе. Але і становішча Сільніцкага было крытычным. Карнікам другога выхаду не было, як толькі прарвацца назад. Тут быў толькі адзін кулямёт. Фашысты гэта заўважылі і насядалі ўсё мацней. У Сільніцкага засталося ўсяго тры стужкі патронаў, і ён вёў агонь вельмі эканомна: толькі калі фашысты падымаліся на ўвесь рост, даваў па іх кароткую чаргу.

Калі ў Сільніцкага засталася толькі адна стужка патронаў, да фашыстаў падышло падмацаванне. Сільніцкі апынуўся ў агнявым кальцы.

Ён біўся да апошняга патрона і, калі больш не было чым страляць, рашыў адысці да сваіх. У час перабежкі куля прашыла яму нагу. Ён упаў і папоўз, цягнучы за сабой кулямёт. Гітлераўцы ўзрадаваліся і рашылі ўзяць адважнага партызана жывым.

Калі яны сталі падпаўзаць да яго, Сільніцкі выхапіў наган і стаў расстрэльваць фашыстаў з блізкай адлегласці. У гэты час куля прабіла яму правую руку. Сільніцкі бачыў, што яму ўжо не выратавацца, што прыйшоў яго канец, але малады патрыёт і не думаў здавацца. Ён рашыў біцца з ненавіснымі ворагамі да апошняга дыхання. Ён узяў наган у левую руку і, калі фашысты падпаўзлі на ~~дзесяць метраў, выпусціў два~~ апошнія патроны. Два гітле-

раўцы былі забіты напавал. Тады Сільніцкі выхапіў фінку, кінуўся на фашыстаў і закалоў яшчэ двух вырадкаў.

Зранены, сплываючы крывёй, ён біўся да апошняга дыхання, пакуль не перастала біцца яго мужнае сэрца.

Так загінуў адзін з лепшых сыноў беларускага народа, камсамолец, партызан-кулямётчык Міхаіл Сільніцкі.

Немцы адышлі, панёсшы вялікія страты ад партызан. Яны нават не здолелі забраць усіх трупаў сваіх салдат. Назаўтра цэлы дзень над месцам бою кружыліся нямецкія самалёты. Людзі чакалі, што вось-вось фашысты прыедуць забіраць сваіх забітых. Бацькі даведаліся аб смерці Мішы 29-га зранку. Калі сцямнела, Фёдар Іванавіч крадком завёз труп Мішы да сваіх знаёмых у суседнюю вёску Заполле, дзе Міша нарадзіўся і жыў у маленстве. Сюды сярод ночы сышліся людзі з суседніх вёсак — Кулакова, Кабыльнікаў, Плотаў, каб назаўсёды развітацца з курынскім хлопцам Мішам Сільніцкім, якога яны так любілі за кіпучую натуру і чулае сэрца, за вясёлы характар, за песні, за танцы, за геройства і вернасць народу.

Людзі прынеслі ядлаўцовыя вянкі, кветкі, зробленыя з каляровай паперы. Адна дзяўчына з вёскі Плоты прынесла шырокую блакітную стужку. Як толькі маглі, прыбралі дзяўчаты Мішу ў апошняе падарожжа.

Мужчыны, нягледзячы на вялікую небяспеку трапіць пад нямецкія кулі, пайшлі ноччу на Курынскі могільнік капаць магілу.

На досвітку камякі сырога жвіру глуха ўпалі на сасновае века труны.

Цяпер над адзінокай Мішавай магілай шумяць пасаджаныя клапатлівай рукой бярозкі і кусцікі бэзу. Але недалёка той час, калі над радзімай Мішы Сільніцкага зноў будзе развявацца чырвоны сцяг. І тады ў яго роднай вёсцы, на высокім беразе Заходняй Дзвіны, будзе пастаўлены помнік Герою Савецкага Саюза Міхаілу Сільніцкаму, і падарожны з пашанай прачытае на пастаменце кароткі надпіс аб яго подзвігу. І плытагоны, зняўшы шапкі, праплывуць міма яго, і разам з імі ўніз па Дзвіне, аж да самага Балтыйскага мора, паплыве легенда аб подзвігу маладога патрыёта. Слава аб ім будзе перадавацца з пакалення ў пакаленне і будзе запальваць у сэрцах людзей гарачую любоў да сваёй радзімы, да свайго народа і яго слаўных сыноў.

1943

ЛОНДАН

(Першыя ўражанні)

I

Туманны Альбіён... Гэта назва нездарма прыстасавалася да краіны, у якой мы цяпер знаходзімся. Лондан я ўбачыў упершыню праз разрывы воблакаў, якія шырокім патокам плылі насустрач нашаму самалёту. Велізарны горад прыкрыты быў зверху туманнай пеляной. Але гэта быў яшчэ не той туман. Ён амаль нічым не адрозніваўся ад звычайнага нашага беларускага туману і нават даў магчымасць нашаму самалёту прызямліцца. Я быў амаль што расчараваны. Затое праз два-тры дні быў я «задаволены» поўнасцю, калі апынуўся ў тым «лонданскім супе», у якім нават удзень машыны ходзяць з запаленымі фарамі і то вобмацкам. Аказваецца, дзень нашага прылёту быў адным з найбольш ясных дзён, якія так рэдка здараюцца ў Англіі ў гэту пару года.

Якім жа выдаецца Лондан, калі глядзець на яго не з вышыні птушынага палёту? Гэтага я яшчэ не разгледзеў. І не толькі таму, што мне туман перашкаджаў. Як добра вядома маім чытачам, «вялікі Лондан» — гэта вельмі вялікі горад, у якім жыве каля адной пятай часткі насельніцтва Англіі. Але «малы Лондан» (без прыгарадаў) — таксама не маленькі, калі прыняць пад увагу, што ён налічвае не менш шасці мільёнаў жыхароў. Нават для павярхоўнага азнаямлення з ім патрэбна нямала часу. Таму я не абяцаю ў гэтым маленькім нарысе даць поўны малюнак велізарнага горада. Я хачу падзяліцца з чытачамі толькі першымі сваімі ўражаннямі.

Ступіўшы ўпершыню на асфальт лонданскай вуліцы, вы адчуваеце некаторы непакой, бачачы велізарную колькасць машын розных марак, што ідуць суцэльным патокам, у якім дамінуюць двухпавярховыя чырвоныя басы

(аўтобусы). Непакой гэты павялічваецца, калі вам даводзіцца пераходзіць цераз вуліцу. Справа ў тым, што тут ездзяць па левым баку і, пераходзячы цераз вуліцу, вам трэба глядзець спачатку направа, а потым налева, а не наадварот, як вы прывыклі ў сябе на радзіме. Забыццё гэтага правіла можа вам дорага каштаваць, тым больш, што тутэйшыя шафёры не маюць звычкі даваць папярэдні сігналы, і вы можаце спадзявацца толькі на добрыя тармазы англійскіх машын. Праз два дні вы прызвычайваецеся аўтаматычна паварочваць галаву ў патрэбны бок і навучаецеся пераходзіць вуліцу не горш за лонданцаў. Тады гэты занятак не займае ўсяе вашай увагі, і вы, апрача машын, пачынаеце заўважаць яшчэ сёе-тое. Вы заўважаеце, што ў цэнтры Лондана, побач з шырокімі магістралямі, ёсць шмат вуліц вельмі вузкіх, на якіх ледзь могуць размінуцца дзве машыны; што шматпавярховыя дамы не ўсе аднолькавыя: іх архітэктура сведчыць аб тым, што яны будаваліся ў розныя эпохі і што горад адлюстроўвае напластаванне вякоў, якія ён пражыў. Чым старэйшы будынак, чым больш пацямнеў ён ад часу, тым большай пашанай карыстаецца ён у англічан, якія ўмеюць цаніць старажытнасць.

Сярод шэрагаў каменных будынкаў вашу ўвагу прыцягвае велічны будынак сабора святога Паўла, вакол якога, дарэчы кажучы, вы заўважыце шмат слядоў разбурэнняў ад нямецкіх бамбёжак. На пэўнай адлегласці ад яго імкнуцца ў неба вежы будынка англійскага парламента, які знаходзіцца на беразе Тэмзы. Тут жа недалёка ўзвышаецца крыху пахмурны будынак Вестмінстэрскага абацтва — пантэон, у якім знаходзяцца грабніцы англійскіх каралёў і мемарыяльныя дошкі, прысвечаныя памяці вялікіх людзей Англіі, у тым ліку памяці геніяльнага Шэкспіра.

Побач — упрыгожаны нацыянальнымі сцягамі пяцідзесяці адной дзяржавы — Цэнтрал-Хол, у якім адбываюцца пленарныя пасяджэнні Генеральнай Асамблеі Аб'яднаных Нацый. І зусім недалёка адгэтуль рэзідэнцыя караля — знакаміты Букінгемскі палац з каралеўскімі казармамі і пляцам побач з ім, на якім штодзённа можна наглядаць, як пад гукі духавога аркестра адбываецца развод і змена каралеўскай варты.

Гэта тое, што кідаецца вам у вочы з першага позірку на Лондан. Шмат якія іншыя будынкі таксама прыцяг-

ваюць вашу ўвагу, але вы адкладваеце знаёмства з імі да другога разу і спяшаецеся пазнаёміцца з помнікамі, якія знаходзяцца ў розных месцах горада і з'яўляюцца як бы вехамі на шляху ў гістарычнае мінулае Англіі. У цэнтры горада, на Трафальгар-сквер, высока ўзнімаецца чорная мармуровая калона з капітэллю і на ёй — фігура героя Трафальгарскай бітвы — адмірала Нельсана. Гэта выгаднае становішча дазваляе Нельсану глядзець зверху ўніз на ўсіх іншых англійскіх адміралаў і генералаў, якія праходзяць і праязджаюць па Трафальгарскім скверы. Пляц гэты з'яўляецца месцам масавых мітынгаў і народных гулянняў. Незразумела толькі, чаму ён называецца скверам. Назва гэта адносіцца, відаць, да далёкага мінулага. Цяпер гэта, дарэчы сказаць, вельмі невялікая сваімі памерамі плошча, застаўленая да таго ж акружаючымі Нельсана каменнымі львамі, не мае амаль ніякай расліннасці, калі не лічыць выдатных пейзажаў, што знаходзяцца ў Нацыянальнай галерэі, змешчанай на гэтай жа плошчы.

Далей спыняе на сабе вашу ўвагу вялікасны помнік каралеве Вікторыі і яшчэ далей, у Гайд-парку,— помнік, які гэта каралева паставіла свайму мужу Альберту, відаць, у прыклад усім жонкам, якія павінны цаніць сваіх добрых мужоў.

Помнік ахвярам першай сусветнай вайны і іншыя помнікі, звязаныя з важнейшымі гістарычнымі падзеямі Англіі,— гэта такія выдатнасці, ля якіх не пройдзеш, каб не спыніцца і не аддаць належнага архітэктарам і скульптарам, якія іх стварылі... Але ёсць і больш сціплыя помнікі, у выглядзе бронзавых коннікаў у капелюшах, ля якіх вы праязджаеце кожны дзень і знаёмства з якімі адкладваеце да наступнага разу. Гэта, мабыць, таксама каралі, якія чакаюць вашай увагі, і вас пачынае крыху мучыць сумленне. Але вас ужо цягне далей. Вам хочацца заглянуць за гэтыя каменныя сцены. Вы, яшчэ выязджаючы з дому, далі сабе слова пабываць у Брытанскім музеі. Там, на жаль, яшчэ не ўсе экспанаты вярнуліся на месца пасля эвакуацыі, і вы накіроўваецеся ў Нацыянальную галерэю, дзе ўбачыце цудоўныя палотны Рафаэля, Тыцыяна, Веласкеса, Рэмбрандта, Рубенса і іншых вялікіх майстроў, якія хоць і не былі падданымі англійскага караля, але цалкам заслугоўваюць таго, каб іх творы занялі пачэснае месца ў лонданскай Нацыянальнай галерэі.

Пераходзячы з залы ў залу і сузіраючы творы вялікіх мастакоў, вы, нарэшце, пачынаеце стамляцца ад мноства ўражанняў і адчуваеце, што ўжо не здольны скарыстаць параду дасведчаных людзей і наведаць у той жа дзень музей васковых фігур, вядомы тут пад назвай музея мадам Тысо (паводле імя яго заснавальніцы). Вам бы цяпер не шкодзіла пайсці ў Гайд-парк, падыхаць свежым паветрам ды пакарміць чаек, але дождж перашкаджае вам ажыццявіць сваё жаданне, і вы адкладваеце гэту прыемнасць да наступнага разу.

II

У мінулы раз мы з вамі хацелі заглянуць у музей васковых фігур мадам Тысо. Для гэтага лепш за ўсё праехаць на метро да станцыі Бекер-стрыт. Паколькі тут ніякіх наземных збудаванняў метро няма, дык вы проста спускайцеся па прыступках у агароджаную жалезнымі кратамі дзірку, што каля тратуара, і апыніцеся ў метро. Толькі не заблытайцеся: тут вузлавыя станцыі, адпаведна лініям метро, будуюцца часта ў два паверхі і маюць па шэсць і па восем платформ.

Спусціўшыся ў метро, вы будзеце крыху расчараваны: тут няма ні мармуру, ні роспісу, ні архітэктурных упрыгожанняў, якія вы прывыклі бачыць у маскоўскім метро. Шэравата,— скажаце вы, убачыўшы ўпершыню лонданскае метро. Але вы з павагай выслухаеце паведамленне аб тым, што агульная працягласць яго ліній мае каля пяцісот кіламетраў. У вагоне, як навічку, вам спадабаецца тое, што на сцяне, побач з вашым месцам, намалявана схема лініі, па якой вы едзеце. Паглядзеўшы на схему, вы заўсёды можаце даведацца, колькі і якія станцыі вам засталося праехаць да патрэбнага прыпынку.

Вось і Бекер-стрыт. Завярнуўшы за вугал і прайшоўшы крокаў дзвесце, вы лёгка знойдзеце музей мадам Тысо. Адчыніўшы дзверы, вы спыніцеся ў здзіўленні, убачыўшы перад сабой двух зусім аднолькавых швейцараў. Толькі пасля таго як адзін з іх зварухнецца, вы здагадаецеся, што гэты швейцар жывы, а другі, што стаіць нерухома,— яго дасканалая копія-лялька.

Калі вы ўвойдзеце ў музей, перад вамі паўстане ўся гісторыя Англіі ў ляльках. Тут вы ўбачыце ўсіх яе кара-

лёў, пачынаючы ад Вільгельма I, які памёр каля 900 год таму назад, і канчаючы цяперашнім Георгам VI. Апрача каралёў, тут прадстаўлены і іншыя выдатныя людзі Англіі: міністры, палкаводцы, пісьменнікі, артысты, лётчыкі, спартсмены.

Вы ўбачыце тут і дзяржаўных дзеячоў іншых краін, у тым ліку каралёў, якія засталіся цяпер без трона, і нават фашысцкіх верхаводаў на чале з Гітлерам, а таксама яго блізкіх сваякоў — Петэна, Лаваля, Франка ў накінутым на плечы элеганцкім плашчы. Усё зроблена вельмі дасканала, і фігуры маюць вялікае партрэтнае падабенства да арыгіналаў.

Калі вы любіце моцныя ўражанні, спусціцеся ў сутарэнне. Там вы ўбачыце лялькі вядомых забойцаў, у тым ліку Шарлоту Кардэ, якая забівае Марата, убачыце гільятыну ў дзеянні, пакаранне смерцю Людовіка XVI і Марыі Антуанеты, а таксама шмат іншых рэчаў, якія моцна дзейнічаюць на нервы.

Выйшаўшы са змрочнага сутарэння, вы, нарэшце, ажыццяўляеце ваш намер пабываць у знакамітым Гайдпарку. Знакаміты ён перш за ўсё сваімі памерамі, займаючы плошчу ў некалькі квадратовых кіламетраў. Цяпер парк пусты. Велізарныя старыя дрэвы стаяць голыя, хоць трава пад імі зялёная, амаль як вясной. Пасярэдзіне, як люстэрка ў зялёнай аправе, блішчыць сажалка. На ёй — велізарная колькасць чаек, сярод якіх велічна плаваюць белыя лебедзі. Чайкі тут рахманыя. Убачыўшы ежу, яны з крыкам кідаюцца на яе цэлай чарадой і хапаюць нават з рук.

Наогул, лонданцы любяць птушак і жывёлу. Часта можна наглядаць, напрыклад, як на Трафальгарскім скверы кормяць галубоў. Яны цэлымі чародамі злятаюцца сюды на баль, снуюць паміж людзей, садзяцца прахожым на плечы. Асаблівай жа любоўю карыстаюцца тут сабакі і каты. На кожным кроку вы можаце сустрэць мужчыну, а часцей даму, якія вядуць на павадку сабаку, а то і двух і нават трох. Сабакі раскатваюцца са сваімі гаспадарамі ў машынах. А каты — велізарныя, сытыя, гладкія — сустракаюцца ўсюды. На сабак уведзены адмысловыя харчовыя карткі, а таксама існуюць спецыяльныя магазіны, дзе для сабак прадаецца снараджэнне, абмундзіраванне, лякарствы і ўсё неабходнае для паладжання сабачага дабрабыту. У лонданскіх газетах часта можна сустрэць партрэты чым-

небудзь знакамітых сабак і катоў. Некаторыя жаласлівыя дамы, у выпадку смерці іх улюбёнцаў, ставяць ім нават помнікі з чуллівымі эпітафіямі.

Але вернемся ў Гайд-парк, дзе, апрача сабак, сустрэнем таксама і коней, праўдзівей, ездакоў — джэнтльменаў і лэдзі, якія групамі і па адным прагульваюцца па дарожках парку. Самай жа галоўнай выдатнасцю Гайд-парка з'яўляюцца прапаведнікі і ўсялякія прамоўцы. Па нядзелях ідуць яны ў парк, некаторыя са сваімі паходнымі трыбунамі, становяцца ў позу і прамаўляюць, ажыццяўляючы такім чынам права на «свабоду» слова. Ім ніхто не перашкаджае, але амаль ніхто і не слухае. Калі вакол такога прамоўцы збярэцца дзесятак-другі чалавек, ён можа лічыць гэта сваім поспехам.

Але вось паліў дождж і прымусіў вас пакінуць парк. Дзіўная пагода ў пачатку лютага! І такая ўся зіма — туманы ды дажджы. Хаця, кажуць, у Лондане ёсць нават каток. Толькі знаходзіцца ён у зачыненым памяшканні, лёд на ім штучны, і канькабежцы катаюцца ў трусіках.

Амаль бесперапынныя дажджы не ўплываюць на настрой лонданцаў. Яны, як заўсёды, сур'ёзныя, дзелавітыя і нічым не парушаюць заведзенага парадку. У восем гадзін яны акуратна ядуць свой брэкфэст (снеданне), у дзевяць ідуць на работу, а першай гадзіне ядуць ленч (абед) і да шасці гадзін работу канчаюць. У іх яшчэ застаецца тры гадзіны, каб схадзіць у кіно або тэатр. У тэатрах спектаклі пачынаюцца ў 6.30 і канчаюцца ў 9 гадзін. У 10 гадзін гарадскі транспарт спыняе рух, і вуліцы Лондана пусцеюць. Асабліва ж пустыя яны па нядзелях. Канторы і магазіны зачынены, людзей і машын на вуліцах вельмі мала, і здаецца, што гэта зусім не той Лондан, у якім учора ўсё кіпела і бурліла.

Што яшчэ здзіўляе вас у цэнтры Лондана — гэта амаль поўная адсутнасць дзяцей. Тлумачыцца гэта, як відаць, тым, што лонданскае Сіці — нежылы раён горада. У ім знаходзяцца банкі, канторы, магазіны, і лонданцы прыязджаюць сюды толькі на работу. Хаця трэба сказаць, што і ў іншых раёнах горада дзяцей на вуліцах вельмі мала.

Што пакіне ў вас прыемны ўспамін аб Лондане — гэта далікатнасць у абыходжанні, якая ў лонданцаў вонкава выяўляецца галоўным чынам у слове тэнк'ю (дзякую). Ці вы зрабілі якую ласку лонданцу, ці ён вам, усё роўна, ён кажа тэнк'ю. Кандуктар у аўтобусе, выдаўшы вам білет,

абавязкова скажа тэнк'ю; швейцар у гасцініцы, аддаючы вам ключ ад нумара, таксама кажа тэнк'ю. Ліфцёр, падняўшы вас на шосты паверх і адчыніўшы кабіну, кажа тэнк'ю. Вы яму адказваеце тым жа і накіроўваецеся ў свой нумар. Па лонданскаму звычаю — пара спаць. Ды і стаміліся вы за дзень у незнаёмым горадзе.

1946

НАД РАКОЙ АРЭСАЙ

А на рэчцы на Арэсе
Сталася прыгода!
Ідзе наступ на балоты
З поўначы, з усходу.

Янка Купала

Аб слаўных падзеях над ракой Арэсай расказаў у сваёй выдатнай паэме Янка Купала. У гэтым творы народны паэт Беларусі ўславіў гераізм савецкіх людзей, якія адважна пайшлі на штурм спрадвечнай багны, што да таго часу лічылася непрыступнай. Пад іх бальшавіцкім напорам «праклятае богам» балота, царства ліхаманкі і каўтуна, дзе, па народнаму павер'ю, раскашаліся адны толькі чэрці, пачало ператварацца ва ўраджайныя нівы. Чарцям прыйшлося пацясніцца і нехаця аддаць савецкім людзям 26 000 гектараў сваіх уладанняў. На гэтым плацдарме і замацаваліся першыя балотныя калгасы і саўгасы з тым, каб у далейшым павесці рашучы наступ на ўсю Палескую нізіну. За гады свайго даваеннага існавання яны яскрава паказалі, што ў гіблым балоце захаваны багаты скарб, які можна здабыць, калі ўзяцца за работу ўмела, арганізавана і напорыста, карацей кажучы — па-бальшавіцку. Яскравым доказам гэтага і з'явіўся калгас імя БВА. За 11 даваенных год ім было асвоена каля 2000 гектараў тарфянікаў, на якіх калгаснікі вырошчвалі нябачаныя ў Беларусі ўраджаі. Напрыклад, у 1938 годзе на паасобных участках авёс даў 35 цэнтнераў з гектара, ячмень — 40 цэнтнераў, жыта — 28 цэнтнераў. Асабліва палюбілі беларускі тарфянік італьянскія каноплі: яны раслі такія, якіх самі італьянцы ніколі і ў вочы не бачылі — да 4 метраў увышкі.

Багатыя ўраджаі спрыялі развіццю жывёлагадоўлі. Аднае буйной рагатай жывёлы на калгаснай ферме было 650 галоў. Калгас меў свой паравы млын, цагельню, лесапілку, электрастанцыю. Калгаснікі жылі не толькі ба-

гата, але і культурна: у калгасе была сярэдняя школа, клуб, гукавое кіно, радыёвузел, яслі, радзільны дом. У 1940 годзе калгас паказваў свае дасягненні на Усесаюзнай сельскагаспадарчай выстаўцы і за выдатныя поспехі ў галіне паляводства і жывёлагадоўлі атрымаў узнагароду.

На ўсю Беларусь славіўся калгас імя БВА. Але гэта было да вайны, а што з ім сталася цяпер?

У калгас я прыехаў ноччу. Але гэта не была тая цёмная і глухая вясковая ноч, якая помніцца мне з дзіцячых год. У вокнах калгасных дамоў ярка свяцілі электрычныя лямпачкі. Сярод начной цішыні выразна і раўнамерна чохкаў лакамабіль, нібы гэта білася сэрца калгаснага пасёлка.

Нягледзячы на позні час, у калгаснай канцылярыі былі яшчэ людзі. Я не паспеў завесці гутарку аб калгасе, як у мяне пачалі распытваць аб літаратуры, аб беларускіх пісьменніках, пыталіся, хто над чым працуе. Успаміналі, як у 1932 годзе ў калгас прыязджаў Янка Купала. Некаторыя з прысутных у той час былі яшчэ школьнікамі. Цяпер ім ужо гадоў пад трыццаць, але яны добра памятаюць, як народны паэт расказваў дзецям аб сваім жыцці і пісьменніцкай працы. Некаторыя ўспамінаюць радкі з паэмы «Над ракой Арэсай», якая ў гэтым балотным краі карыстаецца вялікай папулярнасцю.

Пакуль мы гутарылі, у памяшканне ўвайшоў высокі светлавалосы чалавек. Прывітаўшыся са мной, ён скромна сеў убаку і амаль не ўмешваўся ў гаворку. Праз некалькі хвілін ён устаў і запытаўся, ці не хачу я адпачыць з дарогі. Тут толькі я даведаўся, што гэта старшыня калгаса Сцяпан Адамавіч Статкевіч. Аб ім я чуў ужо ў Бабруйску, як аб добрым гаспадару, у якога і рука цвёрдая, і арганізатарскія здольнасці немалыя, і спрыт ёсць у гаспадарчых справах. Усе гэтыя якасці цяжка было разгадаць пад вонкавым выглядам скромнага і негаваркога чалавека.

Абыходзячы лужыны, мы ішлі па прыціхшай калгаснай вуліцы.

— Хоць бы яшчэ крыху дарога патрымалася,— кажа заклапочаны Сцяпан Адамавіч.— Трэба вывезці тон 250 мінеральнага ўгнаення, а мы яшчэ і палавіны не вывезлі. Са станцыі Урэчча возім — за 50 кіламетраў, а машыны ўсяго дзве.

— Як жа вы ўсё ж выходзіце са становішча?

— Прыходзіцца выкручвацца.

Гэтае «выкручвацца» было сказана так, што я ўжо не сумняваўся: 250 тон угнаення будуць на полі ў сваю пару.

— Ветка побач, але што за карысць. Чыгуначнікі нешта ўсё мудруюць: нібыта няспраўная.

Між іншым, ветка мае сапраўды велізарнае гаспадарчае значэнне для ўсяго гэтага раёна. Асушаныя тарфянікі даюць належны эфект пры мінеральным угнаенні, а ўгнаенне гэта прыходзіцца вазіць за 50 і больш кіламетраў. Гэта, аказваецца, не пад сілу калгасам, у якіх няма аўтамашын і мала коней. Ветка мае выключнае значэнне і для вывазкі лесаматэрыялаў і хлебанарыхтовак. Скаргі на тое, што ветка не працуе, я чуў не ад аднаго Сцяпана Адамавіча, але і ад іншых людзей, у тым ліку ад кіраўнікоў Любанскага раёна. Добра было б, каб гэтыя скаргі дайшлі да вушэй тых, ад каго залежыць аднаўленне руху на ветцы.

У сваім сапраўдным выглядзе калгас паказаўся мне назаўтра, пры дзённым святле,— усё ў ім гаварыла пра аднаўленне і рост. 110 новых калгасных дамоў выразна абазначылі вуліцы пасёлка. Увесь паўночны край пасёлка занялі новыя гаспадарчыя будынкі: кароўнікі, свінарнікі, стайня, птушнік, сталярня, кузня, камбінат (млын, піларама, электрастанцыя). А над усімі будынкамі ўзвышаецца краса і гордасць калгаса — клуб на 250 месц, у якім у той дзень калгаснікі глядзелі кінакарціну «Непакораныя» і ўспаміналі цяжкія дні акупацыі, дні заўзятай барацьбы з ворагам, удзельнікамі якой былі яны самі. Калгас мае і свой цагельны завод, толькі ён знаходзіцца за 9 кіламетраў ад пасёлка, бо на месцы няма добрай гліны.

Каля лесапілкі ляжаць сцірты будаўнічага лесу. У гэтым годзе трэба пабудаваць новых 20 дамоў, дзіцячыя яслі, цялятнік, свінарнік, птушнік.

— Будуемся,— кажа Сцяпан Адамавіч, абводзячы вачыма калгасныя будынкі, нібы запрашаючы мяне ацаніць прароблену працу.

Усё, што сёння ёсць у калгасе, збудавана і набыта за пасляваенныя гады. У 1944 годзе калгаснікі вярнуліся сюды на папялішча. Усё дашчэнту было разграблена і знішчана фашысцкімі варварамі. Ад багацейшага і слаўнага на ўсю Беларусь калгаса засталіся нейкім чынам тры абадраныя домікі без акон і без дзвярэй ды адзін конь, які перабыў вайну ў лесе, у партызан.

— Знайшлі паламаную дугу і пачалі адбудоўваць калгас,— кажа стары калгаснік.

Бязмерна цяжкімі былі восень і зіма 1944 года. Прыйшлі людзі з лесу на голае месца: ні хаты, ні хлеба, ні жывёлы, ні інвентару. Рыдлёўкамі ўскапалі жанчыны 15 гектараў і пасеялі жыта. Усяго і змаглі асвоіць тады з усёй даваеннай пасяўной плошчы ў 2 000 гектараў. Зямля, якая да вайны давала рэкордныя ўраджаі, выглядала дзікай і непрыветнай. Балота перайшло ў наступ. Былыя палеткі пазарасталі хмызняком і пустазеллем у рост чалавека. Здавалася, не хопіць чалавечых рук, каб зноў адолець непакорную балотную стыхію. А рукі былі слабыя, рукі старых дзядоў, жанчын і падлеткаў. Усе мужчыны, хто мог насіць зброю — каля трохсот чалавек,— з самага пачатку вайны змагаліся з ворагам у радах Савецкай Арміі, у партызанскіх атрадах. Некаторым не суджана было вярнуцца — яны аддалі сваё жыццё за свабоду і шчасце Савецкай Радзімы. Іншыя праследавалі фашысцкага звера, каб дабіць яго ў яго ж бярлозе. Сярод апошніх былі і цяперашні старшыня калгаса, артылерыст Сцяпан Статкевіч, і намеснік старшыні, яго сябра па зброі Дзмітрый Каленчанка, і матацыкліст танкавай часці, цяперашні брыгадзір першай брыгады Адам Кур'ян, і бортмеханік, цяперашні брыгадзір 3-й брыгады і парторг Дзмітрый Міхаленя.

Нялёгкі быў пачатак аднаўлення, але калгаснікі былі ўпэўнены, што не застануцца без падтрымкі, што родная савецкая ўлада дапаможа калгасу стаць на ногі. Так яно і было. Дзяржава дапамагла коньмі і насеннем, і калгаснікі пачалі патроху нанава асвойваць былое балота. У 1945 годзе пад пасевамі было ўжо 172 гектары. Ураджай, праўда, быў яшчэ нізкі. Але ўсё ж гэта быў паварот да жыцця: крыху хлеба і шмат надзей. А тут і падмацаванне падышло. Вярнуліся з фронту воіны Савецкай Арміі — людзі, моцныя духам і целам, вопытныя ў гаспадарчых справах.

Старшынёй калгаса быў выбраны Сцяпан Адамавіч Статкевіч, які да вайны працаваў у калгасе аграномам. Людзі яго ведалі як вытрыманага бальшавіка, добрага гаспадара і знаўцу балотнай глебы. Яму і даверылі кіраванне калгаснымі справамі і свае працавітыя рукі. Ён і яго сябры па праўленню пачалі арганізоўваць людзей і павялі іх у наступ на балота па ўсіх правілах стратэгіі і тактыкі.

— Выйшлі мы вясной з Каленчанкам на былое поле,— кажа Сцяпан Адамавіч,— а поля і няма: зноў балота. Праўда, нягразка, але бур'ян вышэй мяне. Сухая леташняя трава, як пасцель, усцілае зямлю. Як тут з плугам прыступіцца да гэтага дзірвана? Запаліў я запалку дый кінуў у сухую траву. Ну і пайшло шугаць! Сотні гектараў ахапіў агонь, хмара дыму закрыла сонца.

Так «агнявым налётам» на пустазелле былы артылерыст Сцяпан Статкевіч пачаў наступ на балоты.

Гектар за гектарам ачышчалі людзі ад пустазелля, ад лазы і бярэзніку, які буйна ўзяўся расці на тарфянішчы, прачышчалі калектары, спускалі лішнюю ваду. На дапамогу людзям прыйшла тэхніка — трактары Палескай МТС з адмысловымі балотнымі плугамі, якія пераварочвалі дзірваны на глыбіню да 50 сантыметраў. Зямля патроху зноў набывала ранейшы культурны выгляд і здольнасць радзіць хлеб. У 1946 годзе калгас засеяў плошчу ў два разы большую, а збожжа сабраў у пяць разоў больш, чым у 1945 годзе.

1947 год прынёс калгасу добры ўраджай. Кожны гектар даў у сярэднім 11 цэнтнераў збожжа, асобныя звенні сабралі па 22, па 25 цэнтнераў жыта з гектара. Удава-салдатка Аміля Барткевіч са сваім звяном дабілася ўраджаю па 28 цэнтнераў з гектара. Партыя і савецкі ўрад высока ацанілі сумленную працу калгаснікаў: 21 чалавек быў узнагароджан ордэнамі і медалямі. Старшыня калгаса Сцяпан Адамавіч Статкевіч, брыгадзіры Іван Шляпко, Адам Кур'ян, звеннявыя Канстанцін Бердніковіч і Аміля Барткевіч былі ўзнагароджаны ордэнамі Леніна.

Гэта была перамога, якая акрыліла людзей на далейшыя працоўныя подзвігі. З гэтым радасным адчуваннем перамогі і ўпэўненасці ў сваіх сілах калгаснікі ўступілі ў 1948 год.

Здаецца, усё было зроблена, каб ураджай быў яшчэ большы, чым у мінулым годзе. Радавалася Аміля Барткевіч, гледзячы на буйную азіміну, як яна дружна ідзе ў трубку, на цёмна-зялёную густую шчотку ярыны. Радавалася, што стрымае слова, якое дала Радзіме, калі атрымлівала ордэн Леніна. Не пашкадавала яна са сваім звяном ні працы, ні часу, каб выканаць узятае абавязацельства. Не адставалі ад яе са сваімі звеннямі камсамолкі Ліда Бердніковіч, Вольга Міхаленя, Тацяна Каваленя. Усе ў калгасе чакалі багатага ўраджаю.

Палілі дажджы. Багатая азотам, глеба спрыяла буйному росту яравых. Пшаніца і авёс шпарка цягнуліся ўгару, але гэта не радавала вопытных калгаснікаў. Яны ў гэтым бачылі небяспеку. І нездарма. Слабая саломіна не вытрымала цяжару расліны. Шквальныя ветры і праліўныя дажджы палажылі авёс і пшаніцу, перашкодзілі нармальнаму апыленню і выспяванню. Калгас сабраў на некаторых участках шмат саломы і мала збожжа. Праўда, ураджай азімых быў высокі. Звяно Амілі Барткевіч сабрала па 28,7 цэнтнера жыта з гектара.

Але пшаніца падвяла. Калгаснікі яшчэ не знайшлі эфектыўнага спосабу змагацца з выляганнем, а гэта — сапраўдны біч балотных гаспадарак. Крыўдзяцца калгаснікі і на навуку, што не прыйшла ім на дапамогу ў гэтай справе: нашы селекцыянеры не вывелі яшчэ такіх гатункаў збожжавых, якія не вылягалі б на балотных глебах. А вырашыць гэту праблему неабходна, бо з кожным годам асушаных балот будзе ўсё больш і больш.

Недарод пшаніцы, аднак, не збянтэжыў людзей, не адбіўся сур'ёзна на становішчы калгаса і дабрабыце калгаснікаў. Калгас усё ж сабраў у сярэднім каля 10 цэнтнераў з гектара. Калгаснікі на працадзень атрымалі больш чым па 2 кілаграмы збожжа і па 5 кілаграмаў бульбы. Частку збожжа, што падлягала размеркаванню на працадні, агульны сход рашыў аддаць на будаўніцтва, у якое ўкладзена ў 1948 годзе 158 тысяч рублёў.

Знаёмячыся з калгасным жыццём-быццём, я зайшоў у дом старэйшага калгасніка, паважанага ў калгасе чалавека Канстанціна Адамавіча Бердніковіча. Разгаварыліся аб калгасных справах, аб мінулым і будучым.

— Ужо самае цяжкае перабылі,— кажа Канстанцін Адамавіч.— А было ж, як вярнуліся з лесу!.. І ўспомніць страшна, як было. А цяпер, што ж, працуй добра, дык і будзе добра. І ў хаце дастатак, і ад людзей табе пашана, і савецкая ўлада любіць працавітых. Вось і мяне, старога, уважылі: ордэнам Леніна ўзнагародзілі. Гэта за ўраджай 1947 года.

— А як сёлета з хлебам у вас?

— А вось запрацавалі ўтраіх — я, дачка ды сын — 1 200 працадзён, дык і з хлебам. Нешта пудоў каля паўтараста атрымалі. Ды бульбы пэсць тон. Карову маем ды цялушку, двух кабаноў кормім, пчолы ёсць — дзесяць калод. Як бачыце — не галадаем. Цяпер бы толькі і

жыць,— кажа далей Канстанцін Адамавіч, як бы падводзячы вынік сваім думкам.— Ды вось здароўе падводзіць ужо... Да леташняга года на полі працаваў, а летась мне ўжо лягчэйшую работу далі — палявым вартаўніком назначылі. Дачка мяне падмяніла на полі, звеннявая. Нічога, спраўляецца пакуль што.

Ад бацькавай пахвалы Ліда паружавела і скромна апусціла вочы.

У Канстанціна Адамавіча ёсць прычыны ганарыцца сваёй дачкой. Першы год працавала яна летась звеннявой і ўсё ж вывела звяно на адно з першых месц у калгасе. Ураджай жыта звяно сабрала па 27,5 цэнтнера з гектара на плошчы 12 гектараў.

— Як жа вы дабіліся такога ўраджаю? — пытаюся я ў Ліды.

— Працавалі дружна, рабілі ўсё, што нам аграном раіў ды Сцяпан Адамавіч.

І Ліда пачала знаёміць мяне з правіламі агратэхнікі:

— На нашай зямлі вельмі шмат залежыць ад таго, як узарэш. Пакапаеш абы-як — пустазелле парасце, усё заб'е. Араць трэба на глыбіню 40—50 сантыметраў. Нашу глебу трактары аруць адмысловымі балотнымі плугамі. Мы ў гэтым — я кажу пра сваё звяно — мала што дапамагалі. Вядома, глядзелі, каб агрэхаў не было, каб глыбіня была патрэбная, каб пры дыскаванні добра была разроблена ралля. У тры сляды дыскавалі. Гною мы на тарфяніку не возім: азоту ў торфе і так хапае. А вось мінеральнае ўгнаенне трэба класці. Восенню мы рассеялі калійнай солі па 3 цэнтнеры на гектар, суперфасфату — па 1,5 цэнтнера, попелу — па адным цэнтнеры. Попел я па хатах збірала — ездзіла з фурманкай па пасёлку. Сеялі мы ўручную: я, Дар'я Хоцька, бацька нам дапамагаў. У МТС яшчэ не было сеялак на нашу глебу. Высявалі па 1,2 цэнтнера на гектар. Вясной падкармілі мінеральнымі ўгнаеннямі і пабаранавалі рунь. Глядзелі, каб вада на полі не застойвалася, પракопвалі канаўкі, прачышчалі дрэнажы. Жалі мы рукамі. Зжалі 12 гектараў за тыдзень. У часе жніва начавалі на полі, каб не траціць часу на пераходку. Выжыналі па 2 і па 3 нормы. Звяно ў мяне дружнае; як трэба, дык і ноччу працуюць. Ноччу мы скірдавалі і малацілі. Летась нам дождж шмат пашкодзіў. У гэтым годзе спадзяёмся лепшы ўраджай сабраць. Па азімых мы ўзялі абавязацельства даць 30 цэнтнераў з гектара. Думаю, што

Максім Танк, Кандрат Крапіва, Аркадзь Куляшоў і Міхась Лынькоў каля Дома афіцэраў у вызваленым Мінску. Ліпень 1944.

Кандрат Крапіва (справа) і Пятро Глебка
за рэдагаваннем руска-беларускага слоўніка. 1950.

дадзім. Рунь восеннюю была добрая і з зімы добра выйшла.

Клопатамі аб калгасным ураджаі, аб узняцці грамадскай гаспадаркі калгаса жывуць тут усе, ад старшыні калгаса і сакратара партарганізацыі да кожнага радавога калгасніка. У людзей укаранілася цвёрдае перакананне: калі будзе ў калгасе, то будзе і ў калгасніка. Праўленне калгаса ўзяло правільную лінію — на хутчэйшае ўмацаванне грамадскай гаспадаркі. І калгаснікі ахвотна падтрымліваюць праўленне, калі трэба, дык ад працадня адрэжуць, а грамадскую гаспадарку падтрымаюць. Нават такая важная справа, як пабудова дома, не адрывае калгасніка ад яго звычайных абавязкаў: дом будуе будаўнічая брыгада, а з калгасніка толькі вылічваюць за гэта 80 працадзён.

Ёсць у Бабруйскай вобласці калгасы і багацейшыя за калгас імя БВА. У некаторых і на працадзень больш атрымалі і грашовы прыбытак за мільён пераваліў, але што да ўзняцця грамадскай гаспадаркі, то ў калгасе імя БВА ёсць чаму павучыцца.

Бліжэйшая мэта калгаснікаў — зрабіць калгас яшчэ больш заможным, чым ён быў да вайны.

У гэтым годзе будзе асвоена ўся даваенная пасяўная плошча. Ураджай ужо дасягае даваеннага. А вось з жывёлагадоўляй цяжэйшая справа. Праўда, на калгаснай ферме ёсць ужо 160 галоў рагатай жывёлы, але гэта ў пераважнай большасці яшчэ будучыя каровы, маладняк. Дойных кароў у калгасе толькі 24, а да вайны іх было 300. Будаваць таксама яшчэ шмат чаго трэба, хоць і пабудавана ўжо нямала.

Прабыўшы пару дзён у калгасе, я сам, непрыкметна для сябе, уцягнуўся ў яго клопаты і інтарэсы. Нават калі ехаў дадому і быў далёка ад калгаса, галава ўсё яшчэ была занята калгаснымі справамі. Над усім панавала пачуццё задаволення ад таго, што калгас ідзе ўгару, што людзі працуюць сумленна, што ўпарта ідуць да пастаўленай мэты: зрабіць калгас імя БВА слаўным на ўсю рэспубліку, якім быў ён да вайны.

* * *

Пасёлак саўгаса «Дзесяцігоддзе БССР» размясціўся на невялічкім астраўку мінеральнай глебы сярод абшараў асушаных балот. Першае ўражанне ад саўгаса такое, нібы

вы трапілі на нейкую новабудоўлю: ляжаць сцірты пад-рыхтаванага будаўнічага лесу, радуюць вока новыя дамы рабочых, велізарныя будынкі кароўнікаў і свінарнікаў. Але ёсць яшчэ і зямлянкі; яны ўражаюць вока, як струпы зажываючых ран, як невясёлы напамінак аб перажытых цяжкіх часах. У такіх зямлянках да нядаўнага часу жылі ўсе рабочыя, што прыйшлі на папялішча і ўзяліся нанава адбудоўваць культурную савецкую гаспадарку. Цяпер у саўгасе пабудавана 120 новых дамоў. Але гаспадарка расце, рабочыя прыбываюць, і навічкам нейкі час даводзіцца яшчэ жыць у зямлянках.

Дырэктар саўгаса Цімафей Ягоравіч Смірноў, нягледзячы на свае 53 гады, чалавек рухавы і энергічны. Размаўляць з ім было лёгка і цікава, тым больш, што мы аказаліся равеснікамі і ў нашых біяграфіях было сёе-тое агульнае.

У час Вялікай Айчыннай вайны тав. Смірноў — падпалкоўнік Савецкай Арміі — знаходзіўся на адказным участку і нямала папрацаваў на карысць абароны нашай Радзімы, рыхтуючы кадры савецкіх афіцэраў. Пасля дэмабілізацыі Цімафей Ягоравіч папрасіўся, каб яго паслалі на ранейшую работу ў саўгас «Дзесяцігоддзе БССР», дзе да вайны ён працаваў дырэктарам. Тут было дзе разгарнуцца, было да чаго прыкласці кіпучую энергію і вялікі гаспадарчы вопыт. З яго прыходам савецкая гаспадарка пачала хутка расці і мацнець. За багаты ўраджай 1947 года многія ў саўгасе былі ўзнагароджаны ордэнамі і медалямі, чатыром чалавекам было прысвоена званне Героя Сацыялістычнай Працы. Тав. Смірноў быў узнагароджан ордэнам Леніна.

Першае, аб чым у мяне запытаўся Цімафей Ягоравіч, адказаўшы на мой «добры дзень», гэта, ці не хачу я памыцца ў лазні. Я не мог устаяць супраць такой спакусы і праз пяць хвілін ужо ляжаў на верхняй паліцы і дзякаваў у душы Цімафею Ягоравічу за яго дагадлівасць і гасціннасць.

— Ну, як лазня? — спытаў гаспадар, калі я выйшаў у прылазнік.

— Цудоўная! — адказаў я, не крывячы душой, бо лазня была сапраўды цудоўная — светлая, чыстая, з кранамі гарачай і халоднай вады, з параю,— адным словам, з усім тым, за што гэту добрую лазню сапраўды можна было пахваліць.

— На дзве палавіны,— падкрэсліў Цімафей Ягоравіч. Ён надаваў вялікае значэнне той акалічнасці, што ў яго лазні могуць адначасова мыцца абедзве палавіны чалавечага роду.

— Гэта для гаспадыні зручна: уся сям'я мыецца ў адзін дзень і гаспадыня адразу мяняе ўсю бялізну.

Гэтую характэрную асаблівасць дырэктара — прадумваць кожнае гаспадарчае пытанне да канца, да апошняй дробязі — я потым заўважаў не раз.

— Саўгас наш мае жывёлагадоўчы ўхіл, і асноўнае наша багацце — жывёла. Калі не ўтаміліся з дарогі, пройдзем паглядзім,— прапанаваў Цімафей Ягоравіч.

Выйшаўшы на вуліцу, я адразу ўбачыў вялікую стракатую чараду, якая пад апекай кароўніц ішла на вадапой. Жанчыны жартаўліва называлі сваіх падапечных паненкамі. «Паненак» было штук сто — пярэстыя красуні адна ў адну. Для іх у саўгасе існуе спецыяльны рэжым. Трымаюць іх асобна ад астатняга статка і пільнуюць, каб яны раней часу не сталі каровамі. Ранні ацёл тут не дапускаецца, бо ён шкодна адбіваецца на развіцці і прадуктыўнасці каровы. «Паненкі» будуць каровамі толькі ў наступным годзе, калі ім будзе па тры гады, але затое гэта будуць паўнацэнныя каровы.

Неўзабаве мы ўбачылі і другую чараду, якая вярталася з вадапою. Гэтыя вызначаліся сваёй самавітасцю, ступалі паважна, не спяшаючыся. Ды і цяжка было б ім праявіць асаблівую рухавасць, калі кожная несла вымя з цабэрак велічынёй. Глядзіш на якую-небудзь Анамалію ці Амплітуду і аж шкада яе, небараку: як яна, бедная, і носіць такое вымя! А Анамалія, аказваецца, зусім не бедная. Яна цалкам задаволена сваім лёсам: за год дала 5 808 літраў малака, за што і занесена ў племянную кнігу.

З трэцяй чарадой мы знаёміліся ў кароўніку — прасторным і светлым, з індывідуальнымі кармушкамі, з электрычнасцю і нават з «чыгункай», па якой сюды дастаўляецца корм. У памяшканні каровы здаваліся яшчэ буйнейшыя. Адны з іх ляжалі, другія стаялі, прывязаныя на кароткія ланцугі. Час ад часу шумна ўздыхаючы, яны павольна рухалі сківіцамі. А тым часам малачко прыбывала. Тады ім на дапамогу прыходзілі Яўгенія Васільеўна Літошка, Надзежда Іванаўна Куневіч і іх сяброўкі. Яны падстаўлялі пад вымя вёдры. Так паўтараецца чатыры разы ў суткі. Цімафей Ягоравіч паказаў мне лепшых

прадстаўніц малочнай чарады. З іх Аквітанія дала за мінулы год 6 219 літраў малака, Астраханка — 6 066 літраў, Атака — 6 040 літраў, Анцілопа — 5 992 літры. А ўсяго ў гаспадарцы налічваецца сто кароў, якія далі за год больш чым па пяць тысяч літраў малака. Усе яны занесены ў племянную кнігу. У 1948 годзе саўгас здаў дзяржаве 433 100 літраў, надаіўшы ад кожнай фуражнай каровы ў сярэднім па 4 308 літраў.

Цімафей Ягоравіч водзіць мяне ад аднаго аб'екта да другога, абменьваючыся на хаду жартамі і дзелавымі рэплікамі з кароўніцамі, даяркамі, трактарыстамі, палявымі рабочымі. Часамі гэта з'яўляецца працягам гаворкі, пачатай яшчэ ўчора або заўчора. Тут жа на хаду вырашаюцца дробныя гаспадарчыя пытанні.

У свінарніку на ўсім былі відаць адзнакі тае ж самай гаспадарлівасці і дабрабыту, якія мы бачылі ў кароўніку. У катухах, выцягнуўшыся на ўсю сваю веліч, ляжалі дзябёлыя маткі. Ля кожнай з іх, улёгшыся шчыльнай чародкай, грэлася шматлікае патомства. Кожнай такой сямейцы забяспечаны належны догляд і ветэрынарны нагляд. Для свінаматак нават ёсць свая асобная «сталоўка». Ад свінаматкі патрабуецца адно — раджаць як мага больш. Каторая з гэтым абавязкам спраўляецца дрэнна і прыводзіць не дзесяць-дванаццаць, а ўсяго чацвёра або пяцёра парасят, тая плаціць сваім жыццём. Паводле заведзеных тут строгіх законаў, такую няўдзячную свінню ставяць на адкорм і рэжуць на сала, а яе месца займае другая, больш плодная.

Другая палова свінарніка прызначана для адкорму. Тут рыхтуецца таварная прадукцыя. Гэта прадукцыя пакуль што знаходзіцца ў выглядзе ладных падсвінкаў чатырох-пяцімесячнага ўзросту. Іх гладкія ружовыя азадкі і легкадумна закручаныя хвосцікі сведчаць аб тым, што жывецца ім тут нядрэнна. Калі з ладных падсвінкаў яны вырастуць у добрых кабаноў па 7—8 пудоў вагою, тады будуць адпраўлены туды, дзе з іх зробяць добрыя каўбасы, шынкі, паляндвіцы, карэйкі і ўсякія іншыя смачныя рэчы. Такім парадкам саўгас у мінулым годзе здаў па 90 пудоў свініны ад кожнай свінаматкі.

А вось і патрыярх усяго гэтага свінячага роду — велізарны кныр пудоў на васемнаццаць. Убачыўшы нас, ён хуценька, даверліва зарохкаў і падышоў да загарады. Цімафей Ягоравіч мяне своечасова папярэдзіў, каб я не вель-

мі з ім дружыўся і, чаго добрага, не ўздумаў гладзіць, бо так і без пальцаў можна застацца. У мяне і самога не было асаблівай ахвоты да гэтага. Я любаваўся магутным вепрам, заняўшы бяспечную пазіцыю крокаў на тры ад загарады.

Побач з свінарнікам знаходзіцца адмысловая кухня, дзе гатуецца няхітрая, але спажыўная свінячая страва. Тут Цімафей Ягоравіч вырашыў з свінаркамі і ветфельчарамі важную праблему — як на летні перыяд вывесці свіней у лагер, якім спосабам дастаўляць ім харч, як забяспечыць належныя бытавыя ўмовы людзям, што будуць іх даглядаць.

Праходзячы пасёлкам, дырэктар растлумачваў мне яго планіроўку, паказаў, дзе ў гэтым годзе будзе будавацца клуб на пяцьсот месц, дзе будзе пасаджан сад, не без гонару паказваў двухкватэрныя новыя дамы, якія ўжо выразна абазначылі вуліцы пасёлка.

Калі мы праходзілі міма вялікага дваццацікватэрнага дома, Цімафея Ягоравіча аклікнулі.

— А, Марыя Браніславаўна! Усялілася ўжо? — спытаўся ён, вітаючыся з жанчынай.

— Усялілася, Цімафей Ягоравіч.

— Ну і як?

— Ой, не кажыце! Нібы нанава на свет нарадзілася. Хочам сёння з Жэняй наваселле спраўляць. Просім і вас з таварышам, Цімафей Ягоравіч. Каб абавязкова прыйшлі.

Цімафей Ягоравіч прабаваў адмовіцца, спасылаючыся на занятасць, але жанчына і слухаць не хацела.

— Вы нас страшэнна пакрыўдзіце, калі не прыйдзеце. Мы будзем лічыць, што вы пагарджаеце намі.

Марыя Браніславаўна Таргонская — лепшая цялятніца. За тры гады яна выгадавала 100 цялят, забяспечыўшы сярэднесутачную прыбаўку ў вазе па 659 грамаў на кожнае цяля. За ўвесь час у яе не было ніводнага выпадку падзяжу.

Вечарам мы пайшлі павіншаваць Марыю Браніславаўну з наваселлем. Тут я пазнаёміўся з другой знатнай жанчынай — Яўгеніяй Васільеўнай Літошка — лепшай даяркай саўгаса. За мінулы год яна надаіла ад кожнай фуражнай каровы па 5 259 літраў малака, выканаўшы гадавы план на 128 працэнтаў. А ўсяго за год яна надаіла 50 229 літраў малака. У Жэні сёння вялікая радасць: яна

ўсялілася ў новую кватэру. Кватэра, праўда, яшчэ сыраватая, але жанчыны не бедавалі: праз дзён колькі высахне.

Гаспадыні частавалі ад шчырага сэрца, і Цімафею Ягоравічу — чалавеку, які амаль не п'е,— прыйшлося крута: трэба было падняць чарку і за лепшых людзей саўгаса, і за тое, каб цяляткі гадаваліся і каб дамы новыя будаваліся. Марыя Браніславаўна прасіла гасцей закусваць ды не аглядацца, бо яна не апошняе на стол паставіла. І наогул няхай госці не думаюць, што яна жыве бедна. Апрача звычайнай зарплаты, яна атрымала прэміяльныя за перавыкананне плана, ды ёсць жа яшчэ гарод, ёсць і карова. Перад новым годам кабана закалола пудоў адзінаццаць, а к маю збіраецца калоць яшчэ аднаго. Дык ім дваім з дачкою ўсяго гэтага хопіць.

У гэтых словах не было ніякай наўмыснай пахвальбы. Гаварыла перапоўненае радасцю сэрца савецкай жанчыны. У ранейшыя часы ёй бы, гаротнай удаве, гора ды крыўды не ababрацца, а пры савецкай уладзе яна — паважаны чалавек. І дом у яе — поўная чаша, і за лёс дачкі яна спакойна: перад ёю шчаслівая, светлая будучыня.

Неяк адвячоркам мы сядзелі і марылі з Цімафеем Ягоравічам аб тым, які будзе гэты балотны край праз 10—15 год. Я намагаўся ўявіць сабе асушанай усю велізарную плошчу нашых балот. 4 мільёны гектараў! 40 000 квадратных кіламетраў. Асушыўшы гэтую плошчу, мы мірнай працай адваюем у прыроды цэлую краіну, большую па тэрыторыі за такія еўрапейскія дзяржавы, як Галандыя або Бельгія. Колькі ж можна вырасціць хлеба і выгадаваць жывёлы на такім абшары ўрадлівай зямлі! Я марыў аб тым недалёкім часе, калі наша Палессе стане жытніцай рэспублікі, фабрыкай хлеба і мяса.

У Цімафея Ягоравіча мары былі больш канкрэтныя і блізкія да ажыццяўлення. Яны складаліся ў яго галаве ў рэальныя планы развіцця гаспадаркі. А перспектывы ў саўгасе багатыя. Ужо цяпер уведзена ў севазварот 3 570 гектараў даваеннай пасяўной плошчы, а ў саўгасе ёсць яшчэ вялікі запас балотнай зямлі, не поўнасцю асушанай. На ёй яшчэ пасуцца дзікія козы ды ходзяць чароды дзікіх свіней. Але ў бліжэйшыя гады гэта зямля будзе асвоена, і Цімафей Ягоравіч ужо запланаваў павялічыць пасяўную плошчу к 1954 году яшчэ на 1 100 гектараў. Што да жывёлагадоўлі, дык тут Цімафей Ягора-

віч мае намер змагацца за адно з першых месц у Саюзе. За пяць бліжэйшых год пагалоўе рагатай жывёлы ў саўгасе будзе павялічана амаль у тры разы. Адных дойных кароў будзе 600 штук. Каровы будуць пераведзены на стойлавае ўтрыманне, у поле выганяць іх будуць толькі на прагулку. У кароўнікі будзе праведзен водаправод, наладжана аўтаматычнае паенне і электрычная дойка. У выніку гэтых мерапрыемстваў і палепшання рацыёну ўдой павінен значна павялічыцца. Праўда, і ў гэтым годзе саўгас узяў абавязацельства надаіць ад кожнай каровы па 5 000 літраў малака. Ёсць усе падставы меркаваць, што гэта абавязацельства будзе выканана.

Калі мы прыкінулі, колькі ж малака здасць саўгас дзяржаве ў 1954 годзе, беручы на карову мінімум 5 000 літраў, і памножылі гэтыя пяць тысяч літраў на шэсцьсот, дык выйшла цэлае возера — тры мільёны літраў.

Так марылі і планавалі людзі саўгаса яшчэ да таго, як была апублікавана пастанова партыі і ўрада аб трохгадовым плане развіцця жывёлагадоўлі. Гэты план натхніць рабочых і кіраўнікоў саўгаса на новыя працоўныя подзвігі, і я не сумняваюся, што калектыў саўгаса пераглядзіць свае мары і свае планы ў бок больш хуткага іх ажыццяўлення.

1949

БЕЛАРУСКІЯ ПРЫКАЗКІ [1]

Аб'ектам разгляду ў гэтым артыкуле з'яўляецца адзін з відаў вуснай народнай творчасці, для азначэння якога ў беларускай народнай мове ёсць два тэрміны: «прыказка» і «прымаўка», што адпавядае рускаму — «пословица» і «поговорка». Трэба сказаць, што ў народнай мове паміж прыказкай і прымаўкай выразнай мяжы не праводзіцца. Народ ужывае прыказкі на кожным кроку, але аб прыказках гаворыць вельмі рэдка і ўжо ва ўсякім разе не займаецца азначэннем прыказкі, як віду творчасці. Але калі гэты від творчасці з'яўляецца аб'ектам вывучэння, то вынікае патрэба вызначыць розніцу паміж гэтымі двума тэрмінамі, замацаваць за імі больш сталае і пэўнае значэнне. Спробу вызначыць розніцу паміж гэтымі тэрмінамі мы і сустракаем як у рускай навуковай літаратуры, так і беларускай. Вядомы рускі збіральнік прыказак паловы мінулага стагоддзя І. Снегіроў [2] знаходзіць розніцу ў тым, што «...прымаўкі, не змяшчаючы ў сабе пэўнага сэнсу, выражаюць толькі намёк, прыстасаванне, ужыванне, параўнанне, агульнаўжываны зварот мовы, ідыятызм».

---

[1] Матэрыяламі для гэтага артыкула паслужылі працы: І. І. Насовіча — «Сборник белорусских пословиц», 1874; Е. Раманава — «Белорусский сборник», т. I, вып. I, «Песни, пословицы, загадки», а таксама тая невялікая колькасць прыказак, што сабрана аўтарам гэтага артыкула.

Для таго каб кожны раз не рабіць вынасак для абазначэння крыніцы, з якой узята прыказка, пасля кожнай прыказкі ставіцца ў дужках літара, якая абазначае прозвішча збіральніка: (Н.) Насовіч, (Р.) Раманаў. Прыказкі, сабраныя самім аўтарам, не памячаюцца.

Прымаючы пад увагу, што пры збіранні прыказак запісчыкамі не захоўваўся ў поўнай меры фанетычны прынцып, а найчасцей запісы рабіліся паводле рускага правапісу, прыказкі падаюцца ў агульнапрынятым беларускім правапісе.

[2] І. Снегіроў. Русские народные пословицы и притчи, 1848.

Глыбей да гэтага пытання падыходзіць вядомы тэарэтык у галіне мовы і літаратуры А. А. Патэбня [1].

Разгледзеўшы дакладна характар і значэнне байкі, а разам з ёю і блізкай да яе па значэнню прыказкі, ён зазначае:

«Тое, што ў нас прынята называць прымаўкай (тэрмін, штучна створаны людзьмі кніжнымі), адносіцца да прыказкі так, як эмблема да байкі. Іменна байка і прыказка, як я казаў, служаць адказам на пытанне, узнятае жыццёвым выпадкам, які можа быць разложан на адну ці некалькі дзеяў з іх адзнакамі»... «Прымаўка таксама, як і эмблема, ёсць паэтычны, г. зн. іншасказны, вобраз, не складанага счаплення асоб і дзеяў, а аднаго з элементаў гэтага счаплення, значыць, аднае асобы, якасці, дзеяння. Калі гэта так, то прымаўка ёсць элемент байкі або прыказкі, якая часткова ўтварылася з прыказкі і байкі, як рэштка, згушчэнне іх, часткова недаразвіўшыся да яе».

І, нарэшце, у А. І. Барычэўскага [2] мы знаходзім такое размежаванне паміж прыказкай і прымаўкай. «Прыказку не трэба змешваць з прымаўкай. Прыказка — выказ пэўнае думкі; яна мае сэнс не толькі як устаўка ў мове, але і ўзятая сама па сабе. Прымаўка, наадварот, узятая сама па сабе, не выражае ніякага выказу». «...Прымаўка толькі элемент мовы і толькі ў ёй набывае сэнс».

Прыглядзеўшыся да ўсіх трох вышэйпрыведзеных азначэнняў, можна заўважыць, што, нягледзячы на розную фармуліроўку, яны не пярэчаць адно другому, а характарызуюць тую ж самую з'яву, толькі з іншых бакоў. Пры гэтым апошняе азначэнне як бы падагульвае да некаторай ступені абодва першыя. Апрача гэтага, апошняе азначэнне вызначаецца большай сціcласцю і выразнасцю. Вось чаму, на мой погляд, яго і трэба лічыць найбольш дакладным. Праўда, на практыцы часамі бывае даволі цяжка вырашыць, ці можа тое ці іншае выслоўе ўжывацца само па сабе, ці не. Калі ўзяць такія, напрыклад, выразы, як:

---

[1] А. А. Патэбня. Из лекций по теории словесности. Басня, пословица, поговорка. Харьков, 1894.

[2] А. І. Барычэўскі. Паэтыка літаратурных жанраў. Мінск, 1927.

Дзесятая вада на кісялі,

Як Піліп з канапель,

І хвастом пакрыўся,

дык тут адразу відаць, што яны самастойна ўжывацца не могуць, і такім чынам з'яўляюцца прымаўкамі. Але ёсць цэлы шэраг прымавак, якія па форме сваёй вельмі блізка стаяць да прыказак. Узяць хоць бы такую:

Чорт чорта пазнаў, дый на піва пазваў (Н.).

Тут, нават маючы перад сабой вышэйпрыведзенае азначэнне, цяжкавата вырашыць, што гэта будзе: прыказка ці прымаўка.

Вось і я хачу папрабаваць больш выразна вызначыць розніцу паміж прыказкай і блізкай да яе прымаўкай, выявіўшы прычыну, чаму прыказка мае сэнс сама па сабе, а прымаўка не мае. Мне думаецца, што справа тут у тым, як сфармулявана думка. Пакажам гэта на прыкладзе.

Скажам, чалавек, па сваёй прагавітасці або празмернай цікаўнасці, улез не ў сваю справу. За гэта ён пакараны. Гэта з'ява выклікае ў нас прыказку, скажам, такую:

Збродлівай кошцы хвост уцінаюць (Н.).

Відавочна, мы маем агульную фармуліроўку думкі, якая азначае, што ва ўсіх аналагічных выпадках вінаваты нясе пэўную кару. Такім чынам, гэтакая фармуліроўка думкі бярэ ў адну дужку, апрача данай канкрэтнай жыццёвай з'явы, і ўсе іншыя аналагічныя з'явы, якія адбыліся ці могуць адбыцца.

Але ў такіх выпадках часамі кажуць і так:

Збродлівай кошцы хвост уцялі.

Такая фармуліроўка, як відаць, не мае тэндэнцыі ахапляць сабою ўсе аналагічныя выпадкі. Яна толькі карыстаецца вобразам, каб канстатаваць дадзены факт пакарання, і гэтым абмяжоўваецца. З такой фармуліроўкі ніякага правіла яшчэ вывесці нельга.

Возьмем другі прыклад. Наглядаючы бытавую з'яву — узаемаадносіны зяця і цесця — і бачачы канкрэтны выпадак гэтага, мы гаворым:

Зяць любіць узяць (Н.).

Тут, відавочна, мы маем ужо вывад, які адносіцца не толькі да зяця, якога мы цяпер бачым, а да ўсіх зяцёў. Але ка-

лі чалавек, ад якога, скажам, зяць вымагае за дачкою пасагу, гаворыць:

Наш зяць любіць узяць,

дык гэта характарызуе толькі гэтага зяця, і ні ў якім разе нельга зрабіць вываду, што і ўсе зяці такія.

У першым выпадку абодвух прыкладаў мы маем, на мой погляд, прыказку, а ў другім — прымаўку.

Наогул жа трэба сказаць, што як прыказкі, так і прымаўкі самастойна не бытуюць. Яны ўжываюцца толькі ў мове, вуснай ці пісьмовай, і абавязкова выклікаюцца нейкай канкрэтнай жыццёвай з'явай, толькі рэагуюць на гэту з'яву па-рознаму: прыказка выводзіць правіла, якое пашыраецца на ўсе аналагічныя з'явы, прымаўка абмяжоўваецца толькі гэтаю канкрэтнаю з'яваю. Але ў далейшым, у інтарэсах эканоміі, усюды, дзе гутарка будзе ісці аб прыказках і прымаўках разам, я буду ўжываць адно слова — прыказка і размяжоўваць буду толькі ў выпадку патрэбы.

Нягледзячы на тое, што прыказкі і прымаўкі самастойна не бытуюць, яны не трацяць ад гэтага свайго велізарнага значэння. Велізарнасць гэтага значэння ў тым, што яны даюць велізарную эканомію мышлення. З'яўляючыся вынікам доўгачасовага, часта шматвяковага, жыццёвага вопыту, яны даюць гатовыя формулы жыццёвых з'яў ці гатовыя іх характарыстыкі. Апрача гэтага, убраныя найчасцей у высокамастацкую форму, яны даюць і эстэтычнае задавальненне.

Вось чаму прыказкі так пашыраны ў народзе. Яны для народа тое, што для адукаванага чалавека філасофскія цытаты, выняткі з навуковых прац і з мастацкай літаратуры. Ёсць такія аматары прыказак, якія чуць не кожны свой крок апраўдваюць прыказкаю, чуць не кожны свой выраз аздабляюць ёю. Пра такіх нават і знарочыстая прыказка ўтварылася:

Без прыказкі і з лаўкі не зваліцца (Н.).

У літаратуры мы сустракаем цэлы шэраг поглядаў асоб высокааўтарытэтных, якія таксама адзначаюць вялікую каштоўнасць прыказкі. Так, І. Снегіроў адносна прыказкі гаворыць наступнае: «...прыказка не змоўкла, жыве ў вуснах народа, знаходзіцца ў кругу яго думак, карыстаецца яго павагаю і даверапасцю, служыць свед-

чаннем, парукаю, абвінавачаннем, апраўданнем і наогул вясёлым і карысным спадарожнікам у жыцці. Перад ёю, як перад законам, усе роўныя, а яна нікому непадсудна, таму што яна безымянная, безасабовая, бесстаронняя». І ў другім месцы: «Здаецца, нідзе так рэзка і яскрава не выказваецца знадворнае і ўнутранае жыццё народаў усімі яго праяўленнямі, як у прыказках».

Другі рускі збіральнік і даследчык прыказак Ілюстраў [1] падае адносна прыказак думку М. В. Гогаля: «Прыказка не ёсць якая-небудзь наперад паданая думка ці меркаванне аб справе, але ўжо падлічаны вынік справы, адсед, адстой падзей, якія перабрадзілі ўжо і скончыліся, канчатковае падагуленне справы з усіх бакоў яе, а не з аднаго».

Там жа прыведзен і погляд на прыказку праф. А. С. Архангельскага, які гаворыць, што «...прыказкі — плод народнай мудрасці і закранаюць сабою розныя бакі грамадскага жыцця; адгэтуль высокі погляд на іх самога народа, які нярэдка выказваецца ў саміх прыказках... Як вынік народнай мудрасці, як выражэнне выпрацаваных вякамі поглядаў народа на жыццё і розныя яго адносіны і ўмовы,— народныя прыказкі сваім паходжаннем заходзяць у глыбіню вякоў дагістарычнага народнага жыцця, узнікаюць разам з мовай, народнай міфалогіяй, першымі зачаткамі народнага звычаёвага права, нярэдка вельмі цесна звязаны з апошнімі, служачы для іх галоўнай, асноўнай крыніцай».

Вядома, што ўсе вышэйпададзеныя характарыстыкі не маюць на ўвазе прыказак якога-небудзь аднаго народа, гэта адносіцца ў роўнай меры наогул да ўсіх прыказак, а разам з тым і да беларускіх. Але, апрача гэтых агульных рыс, прыказкі кожнага асобнага народа, а ў тым ліку і беларускія, маюць некаторыя свае асаблівасці. Адносна беларускіх прыказак і іх значэння для простага народа цікава падаць думку вядомага збіральніка беларускага мастацкага фальклора І. І. Насовіча. У сваёй прадмове да зборніка беларускіх прыказак ён гаворыць: «Беларусы ўсе факты, усе прыгоды чалавечага жыцця, усе ўчынкі, як добрыя, так і дрэнныя, і ўсякае нават меркаванне аб чым-небудзь падводзяць пад мерку прыказак сваіх». «...Прыказкамі змагаюцца з хібамі і слабасцямі, папраўляюць не-

[1] І. І. Ілюстраў. Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках.

дахопы, насміхаюцца, упікаюць, паграждаюць. Прыказкамі ўцяшаюць у смутку, смешаць і нават у таго, хто плача, выклікаюць усмешку. Кплівых і жартаўліва-сатырычных прыказак ёсць вельмі шмат у беларускай мове, і ўсе яны дышуць вастратой і сарказмам». «...Беларускія прыказкі ў гутарцы простых людзей з'яўляюцца хараством мовы і моцна ўплываюць на субяседнікаў. Яны, як і песні, часцей за ўсё аздабляюцца сугучнасцю. Паміж простымі людзьмі ёсць шмат такіх здольных, якія на ўсякую падзею, па ўсякі выпадак, вясёлы, спрэчны, сумны,— раптам падаюць прыказку дарэчы, як быццам яны знарок вывучалі іх, як вучні ў лацінскай мове вывучаюць на памяць дыстыхі Катонавы».

Нават пры павярхоўным знаёмстве з беларускімі прыказкамі і ўмовамі іх бытавання відаць, што выпэйпаданая думка мае пад сабой грунт. Яшчэ больш сцвярджаецца гэта думка, калі зрабіць больш дакладны разгляд тэматыкі і фармальнага боку беларускіх прыказак.

Пачынаючы такі разгляд, я лічу патрэбным зазначыць, што загадзя згаджаюся з поглядамі тых, хто лічыць, што частка прыказак кожнага народа, у тым ліку і беларускіх з'яўляецца запазычанай у іншых народаў. Аб праўдзівасці гэтай думкі сведчаць і словы іншых моў, якія ўжываюцца ў складзе беларускіх прыказак, напрыклад:

Вялікі пірог, да ў сярэдзіне плох

Латво *прыходзіць,* латво *й сыходзіць.*

Але я не магу згадзіцца з думкай, што з гэтай прычыны прыказкі не могуць характарызаваць сабою светаадчуванне і псіхікі народа. Ужо адзін той факт, што такія прыказкі прыняліся і ўжыліся на новай глебе, сведчыць аб тым, што тут ёсць для гэтага адпаведны грунт. Частка і самабытных прыказак з'яўляюцца аднакімі ці вельмі падобнымі да прыказак іншага народа. Гэта, відавочна, тлумачыцца аднакімі эканамічнымі, прыроднымі і іншымі ўмовамі жыцця. Ва ўсякім разе пры тэматычным разглядзе я не лічу мэтазгодным строга вылучаць запазычаныя прыказкі. Тым больш, што асноўны матэрыял, якім я карыстаюся [1], збіраўся пераважна запісчыкамі, якія амаль зусім не дбалі аб тым, каб запісаць прыказку так, як яна

---

[1] І. І. Насовіч. Сборник белорусских пословиц, 1874.

вымаўляецца. Дзеля гэтага часта немагчыма было б і адрозніць запазычаную прыказку ад самабытнай.

Тэматыка беларускіх прыказак надзвычайна багатая і разнастайная, як багатае і разнастайнае само жыццё. Надзвычайная колькасць матываў і разнастайнасць іх адценняў робяць амаль што немагчымым выяўленне і асобны разгляд усіх іх. Дзеля гэтага прыйдзецца вызначыць асноўныя катэгорыі гэтых матываў і блізкія матывы залічаць да адной катэгорыі [1].

Прыступаючы да разгляду зместу беларускіх прыказак, мы павінны мець на ўвазе, што яны з'яўляюцца прадуктам доўгіх вякоў. Побач з прыказкамі, якія нясуць у сабе глыбокую мудрасць народа, ёсць і такія, у якіх знайшлі сваё выражэнне адсталыя погляды і перажыткі мінулага часу, а часамі (праўда, вельмі рэдка) і тэндэнцыі эксплуататарскіх класаў.

Досыць значнае месца сярод утвораных за доўгія вякі беларускіх прыказак займаюць такія, у якіх выяўляюцца рэлігійна-філасофскія погляды. Паводле гэтых поглядаў, над светам стаіць бог, які наперад вызначае тое, што павінна адбыцца, і волю якога чалавек выконвае.

Сам не асамішся, калі бог не дасць (Н.),—

гаворыць аб гэтым прыказка. А другая яшчэ выразней:

Што бог прызначыць, таго ніхто не перайначыць (Н.).

Наогул, што вызначана лёсам, таго ніякім чынам не абыдзеш:

Суджанага й канём не аб'едзеш (Н.).

Што суджана, то не будзе разгуджана.

---

[1] Вельмі часта значэнне прыказкі мяняецца ў залежнасці ад таго, у якіх выпадках яна ўжываецца і які сэнс ёй надаецца. Калі ўзяць, напрыклад, піжэйпададзеную прыказку:

І бог не ўкрые, калі святыя папусцяць,

дык гэта прыказка можа сапраўды адносіцца да бога і святых, і тады яна мае падставай вераванні народа, а ў іншых выпадках яна ўжываецца ў адносінах да людзей і з'яўляецца толькі вобразам. Зноў жа тая самая прыказка ў адным выпадку мае сур'ёзнае значэнне, а ў другім набывае іранічны сэнс. Усё гэта робіць тлумачэнне гэтых прыказак, узятых асобна, спрэчным. У такіх выпадках крытэрыем для мяне служыла толькі знаёмства з народным бытам ды некаторае веданне ўмоў, пры якіх ужываецца тая ці іншая прыказка.

А калі з кім здараецца няшчасце і прычыну яго нельга знайсці ў знадворных абставінах, дык кажуць:

Яму так на раду напісана.

Чалавек мае неўміручую душу, якая ўяўляецца, як нейкая жывая матэрыяльная істота.

Душа ў чалавека рагатая: без пары не выйдзе (Н.),—

кажуць, калі безнадзейна хворы доўга мучыцца і не ўмірае.

Смерць — гэта няўхільнасць для кожнага чалавека, а таму і адносіны да яе досыць спакойныя.

Людзі мруць, нам дарогу труць (Н.),—

заўважае спакойна беларус, бачачы чыё-небудзь пахаванне, бо

Ад смерці не адкупішся,—

кажа прыказка, бо ўсё роўна:

Круці не круці, дык прыйдзецца ўмерці.

Нягледзячы, аднак, на няўхільнасць смерці і на тое, што часамі

Думкі за гарамі, а смерць за плячамі (Н.),

усё ж такі —

Жывому на ўме жывое,

і ўдавацца ў роспач асабліва не прыходзіцца, а трэба працаваць:

Уміраць збірайся, а жыта сей (Р.),—

радзіць прыказка.

Праца — гэта аснова жыцця, без яе жыццё не ўяўляецца, бо

Работа і корміць, і поіць (Н.).

Саромецца яе няма чаго:

Работа не бясчэсціць чалавека, а крэпіць і цешыць (Н.).

Чалавек за сваё жыццё мусіць пабачыць і добрага, і дрэннага, бо

Шчасце пераходзячы жыве (Н.)

Зноў жа палажэнне чалавека і яго погляды звычайна мяняюцца:

Чалавек не вол, у адной скуры не старэе (Н.).

Дабро і зло — паняцці адносныя, і адно без другога не пазнаюцца:

Чалавек, пакуль у горне не пабудзе, не знае дабра (Н.).

Тая ж самая рэч ці тое ж самае становішча могуць быць і дабром, і недабром: гэта залежыць ад таго, якую ступень дабра ў дадзеным кірунку чалавек мае. Прыказкай гэта выказваецца проста:

Хто лепшага не мае, таму і гэта добра,

або:

Хто новага не бачыў, і старому рад (Н.).

Сярод прыказак, у якіх адбіліся вераванні народа, першае месца займаюць такія, дзе аб'ектам з'яўляецца бог. Мы ўжо раней бачылі, што, паводле прыказак, над чалавекам стаіць бог, а наступныя прыказкі паказваюць які гэты бог.

Перш за ўсё:

Бог — вялік чалавек (Р.)

Прыказку гэту, відавочна, трэба разумець так, што бог мае тыя ж якасці, што і чалавек, толькі ўсё гэта ў большым маштабе, магчыма нават у бязмежным. Сапраўды, мы бачым, што ён багаты:

Бог багат: больш мае, чым раздаў (Н.),

ні на каго ён не забываецца пры размеркаванні дабра:

Бог дае на ўсіх долю (Р.).

На час ён таксама багаты, многа дзён мае:

Больш у бога дзён, як у пана кілбас.

Ён шмат ведае, можа, нават і ўсё:

Бог ведае, хто як абедае (Р.).

Ён не гуляе, бо яно, сказаць, і часу няма:

Бог не гуляе, а дабро перамярае: у аднаго возьме, а другому дасць (Н.).

Зноў жа:

Бог не гуляе, многа палатна мае, ды багатым торбы прыгатайляе (Н.).

Бог і людзей распазнаваць умее, ён адрозніць добрага чалавека ад благога:

Бог не цяля, бачыць круцяля (Н.).

Ён ласкавы і добры:

Божая ласка дасць нам хлеба і мяска (Н.).

Але часамі на гэта глядзяць досыць скептычна:

Няхай тое чорт есць, што бог дасць (Н.).

Гэта прыказка можа мець двaякі сэнс у залежнасці ад таго, на якім слове зрабіць лагічны націск. Калі націск будзе на слове чорт, дык сэнс будзе такі, які тут гэтай прыказцы надаецца, а калі паставіць націск на слове тое, дык будзем мець іншы сэнс, а іменна: будзь задаволены тым, што табе бог даў, або — што табе даюць наогул.

Апрача бога, ёсць яшчэ і святыя. Яны маюць досыць-такі значную вагу, так што падчас і богу з імі цяжка спраўвіцца:

І бог не ўкрые, як святыя дапусцяць (Р.).

Найчасцей з святых у прыказках сустракаюцца Мікола, Юрай, Ілья. Яны звычайна робяць якую-небудзь гаспадарчую працу, часамі загадваюць цэлымі галінамі гаспадаркі:

Юрай пасе кароў, а Мікола коней (Н.).
Ілья — слаўная жняя (Н.)

Пакровы як бы выдаюць дазвол рэзаць жывёлу на мяса:

Святы Пакроў, благаславі на кроў (Н.),—

так гавораць, збіраючыся рэзаць скаціну, што бывае звычайна ўвосень.

Не заўсёды паміж святымі бывае поўная згода ў працы:

Юрай сказаў: жыта ўраджу, а Мікола: пачакай, пагляджу (Н.).

Выпіць святыя таксама любяць, калі ёсць за што. Багацейшыя з іх — гэта асеннія Юрай і Мікола, а бедны

Іван Купала, бо тады ўжо няма ні хлеба, ні скаромнага. Вось прыказка і гаворыць:

Юрай нап'еццa, і Мікола не астанецца. Ды й Іван бы піў, каб хто купіў (Н.).

Святыя не заўсёды могуць дагадзіць чалавеку, і тады ён выказвае сваё нездавальненне:

Два Юр'і ды абодва дурні: адзін галодны, а другі халодны.

Слова чорт у беларускіх прыказках сустракаецца вельмі часта, але больш за ўсё яно ўжываецца не ў сапраўдным яго сэнсе, а толькі замяняе сабою назву нейкай асобы [1], напрыклад:

Чорт чорта пазнаў ды на піва пазваў (Н.).

Тут «чорт чорта» разумеецца, як адзін другога, прыяцель прыяцеля.

Часамі слова чорт ужываецца замест — ніхто або — хто:

Чорт дуду надзьме, калі дух ідзе (Н.).

Але ёсць шмат прыказак, дзе чорт фігуруе, як такі. Ён таксама мае моц над людзьмі, а таму:

І богу маліся, і чорта не гнявi (Н.).

Сталае месца пражывання чорта — гэта балота:

Чорт без балота, а балота без чорта не бывае (Н.).

Чорт заўсёды стараецца зрабіць чалавеку якую-небудзь шкоду:

Чорт дзірку знаходзіць (Н.),—

кажуць, калі здараюцца якія-небудзь нечаканыя расходы.

Ён стараецца рабіць пакасці чалавеку тады, як бог не бачыць:

Чым чорт не шуціць, пакуль бог спіць.

Вось чаму небяспечна ўспамінаць чорта вечарам. Калі ў такую пару ён успамінаецца часамі, дык дадаюць:

Не процій ночы гаворачы.

---

[1] Гл. аб гэтым — Е. А. Ляцкі. Несколько замечаний к вопросу о пословицах и поговорках.

Відавочна, такая агаворка забяспечвае ад з'яўлення чорта.

Словы, як відаць, маюць моц і могуць выклікаць няшчасныя з'явы, калі пра гэтыя з'явы гавораць у нядобры час. А таму, калі гавораць аб якім-небудзь няшчасці, звычайна агаворваюцца:

Дай, божа, у добры час сказаць, а ў ліхі памаўчаць.

Не ў гэтай хаце гаворачы,
Не пры вас казана.

Здзіў таксама можа зашкодзіць як жывёле, так і людзям, а таму, калі хто дзівіцца з добрага, дык яму кажуць:

Соль табе ў вочы.

Душа чалавека па смерці трапляе ў рай, калі яна бязгрэшная, а часамі:

Хоча душа ў рай, ды грахі не пускаюць.

Але грэх не такая справа, якую нельга паправіць, яго можна замаліць:

Грэх у мех, а спасенне наверх (Н.).

Праўда, маліцца не заўсёды ёсць магчымасць, гэтаму перашкаджае клопат аб надзённых патрэбах, недахваткі. Гэта выражана ў пародыі на малітву:

Отча наш — хлеба нямаш; іжа ясі — ідзі прынясі (Н.).

Наогул да бога звяртаюцца найбольш у няшчасці:

Як трывога, тады да бога.

У звычайных умовах асаблівага імкнення да малітвы няма, і калі часамі каму напамінаюць аб патрэбе памаліцца, дык ён жартаўліва адказвае:

Нашто богу маліцца,— ён нас і так баіцца.

Прававыя погляды адбіліся ў прыказках досыць слаба. Яны або выяўляюць агульны погляд на злачынствы і пакаранні, або маюць аб'ектам права ўласнасці.

Кожнае злачынства цягне за сабою кару:

За правінку чэшуць спінку (Н.).

Валачыў воўк авец, павалаклі й воўка (Н.).

Кара карысна тым, што яна служыць другім на страх:

Авечку стрыгуць, а баран дрыжыць (Н.).

За парушэнне права ўласнасці таксама караюць, а таму:

Не чапай нічога і не бойся нікога,

бо

За чужое лычка сваім раменьчыкам заплаціш (Р.).

Да суда адносіны досыць скептычныя, бо тут праўда заўсёды на баку дужэйшага, багацейшага:

Кабыла з воўкам цягалася, хвост ды грыва асталася (Р.).

Хто дужэй, той пружэй (Н.).

Вось чаму бывае часам і так, што

Поп саграшыў, а дзяка вешаюць (Н.).

Вельмі вялікі лік прыказак маральна-этычнага характару, у якіх падаюцца правілы паводзін і абыходжання з людзьмі. Прыказкі служаць і для асмяяння тых, хто гэтыя правілы парушае. Аб благім яшчэ больш гавораць, чым аб добрым:

Добрае чуваць далёка, а благое яшчэ далей (Н.).

А таму трэба мець добрую славу, адмаўляючыся часамі праз гэта і ад матэрыяльных выгад:

Што нам да барыша, была б слава хараша (Н.).

Асабліва не трэба чапаць чужога,— лепш сваё дрэннае, як чужое добрае, але крадзенае:

Хоць у латаным, абы не ў хватаным.

Аб крадзеным адзываюцца з іроніяй:

Што ўкраў, дык як бог даў (Р.).

Аднак ёсць прычыны, якія прымушаюць красці, нягледзячы ні на якія правілы маралі, ні на якія насмешкі. Гэта голад:

Голад і лжэ, і крадзе (Н.).

Голад не дзядзіна, з'ясі й крадзена (Р.).

Працавітасць у народзе высока ставіцца, бо

Без працы не будзеш есці калацы.

На бога тут спадзявацца вельмі не прыходзіцца:

Божа, памажы, а ты, нябожа, не ляжы (Н.).

Аб працавітых гавораць з пахвалой і спачуваннем:

Працуе, як чорны вол (Н.).

Яно, папрацаваўшы, і адпачыць можна, але

Гульня, ды не штодня (Н.).

бо

Гулі, гулі ды ў лапці абулі (Р.).

Ляношчы заўсёды асмейваюцца:

Касіць бы касіў, каб чорт касу насіў (Н.).

або:

Скажы на маю кабылу: тпру, а мае губы пазяблі (Н.).

Яшчэ больш асмейваюцца ляношчы, калі яны злучаюцца з жаданнем смачна з'есці ды хораша схадзіць:

Маё дзела — хадзіць бела: памыў рукі ды за стол (Р.).

З людзьмі трэба жыць добра і рабіць ім ласку, дык і яны адплацяць тым самым:

Кінь за сабою, дык знойдзеш перад сабою.

Рабіць людзям прыкрасці яно такі і нявыгадна, бо,

Шыбаючы на чужы лоб, трэба і свой падстаўляць (Н.).

Жывучы, трэба прыстасоўвацца да жыцця людзей, з якімі жывеш:

З ваўкамі жыць, па-воўчы выць.

Па людзях трэба спагадаць, асабліва калі і самому прыходзілася быць у дрэнным становішчы:

Быў на вайне, спагадай і па мне.

Да старэйшых трэба адносіцца з пашанаю:

Старшых і ў пекле шануюць (Н.).

І трэба слухаць, бо парады старых бываюць карысны:

Стары гаворыць — гародзіць, ды напраўду выходзіць (Н.).

Але, як відаць, не кожны стары заслугоўвае пашаны:

Стары сабака, ды не бацькам яго зваць (Н.),—

гавораць часамі.

Трэба быць пакорлівым і далікатным у абыходжанні:

З паклону галава не баліць.

Ехаўшы бачком, ні з кім не зачэпішся (Н.).

Ва ўсіх сваіх учынках трэба захоўваць меру і такт:

Што надта, таго й свінні не ядуць (Н.).

Калі хто дазваляе сабе ў гутарцы непрыстойнасці, пра таго кажуць, што ў яго

Па цэлым сабаку з рота скача (Н.).

Не з усякім можна знацца, а трэба падбіраць сабе роўнага:

Чашыся конь з канём, вол з валом, а свіння аб вугал (Н.).

Аб памёршых дрэннага гаварыць не трэба:

Што зямлёю пакрыта, няхай будзе забыта (Н.).

Трэба быць праўдзівым, бо хоць

Праўда вочы коле (Н.),

але

Праўда груба, ды богу люба (Н.).

Лгуна не паважаюць і адносяцца да яго падазрона:

Хто лжэ, той і крадзе (Н.).

Над ім звычайна насміхаюцца.

Праўда Сідарава: кісялём бліны памазаны, на паркане сушацца (Н.).

Языкастых людзей не любяць:

Языком меле, як хвастом целя (Н.).

На плёткі і лаянку лепш не звяртаць увагі:

Сабака брэша, а пан едзе (Р.).

Зноў жа лаянкі і плёткі к добраму чалавеку не прыстаюць:

Смала к дубу не прыстане (Н.).

Тым мора не пагана, што сабакі лохчуць (Р.).

У чужыя справы лепш за ўсё не ўмешвацца, бо часамі

Ад чужога шалу ў галаве круціцца (Н.).

Асабліва не варта ўмешвацца, калі ідуць спрэчкі паміж раднёй:

Паміж дзвярэй пальца не шчамі (Н.).

Пахвальба таксама не паважаецца:

Аржаная каша сама сябе хваліць (Н.),—

іранічна гавораць, чуючы чыю-небудзь пахвальбу.
Зноў жа, нечага хваліцца тым, што яшчэ не зроблена:

Калі не пераскочыў, не кажы гоп.

У жыцці выдвараць асабліва не прыходзіцца:

Трэба так жыць, як набяжыць (Н.),

хоць

Часам з квасам, парою з вадою (Н.).

Франтаўство наогул не паважаецца, а калі няма чаго есці, дык тады яно і зусім недарэчы, а таму бязлітасна асмейваецца:

Наназе бот скрыпіць, а ў гаршку трасца кіпіць,

або:

Франт: салам боты вымазаў і скурку з'еў (Н.).

Скупасць таксама асмейваецца:

Сабака на сене ляжыць, сам не есць і другім не дае (Н.).

Лішняя скупасць часамі бывае і нявыгадна:

Скупы два разы гіне,

але ўсё ж

Хто скуп, той не глуп.

Лішняя дабрата — дурата (Н.).

П'янства не лічыцца вялікай ганьбай:

П'яніца праспіцца, а дурань ніколі (Н.).

Усё ж такі над моцна п'яным часта насміхаюцца:

Хваціў з дзежкі, што не відзіць сцежкі (Н.).

Займацца з п'яным не варта, яму лепей пераступіць:

Ад п'янага і сам бог уцякаў (Н.).

Чалавеку не шкодзіць быць асцярожным:

Сцеражонага і бог сцеражэ.

Аднак не трэба быць баязлівым:

Баючыся воўка, і ў лес не хадзіць (Н.).

Зноў жа:

У пужлівага купца ні грошай, ні тавару (Н.).

Больш таго — трэба быць адважным:

Адвага гарады бярэ (Н.).

Адважнаму і бог памагае (Н.).

Але адвага добра толькі на добрую справу, а хто вельмі адважны на благое, дык усяк бывае:

Адвага альбо мёд п'е, альбо кайданы трэ (Н.).

Вельмі блізка да толькі што разгледжаных стаяць па свайму прызначэнню прымаўкі-характарыстыкі, вытрыманыя найчасцей у сатырычным тоне. Яны звычайна вельмі сцісла і трапна характарызуюць чалавека з адмоўнымі рысамі характару або з фізічнымі недахопамі. Так, пра бессаромнага кажуць:

Хоць ты яму плюй у вочы, дык ён кажа: дождж ідзе.

Пра ўпартага:

Хоць кол на галаве чашы (Н.).

Пра нягодніка:

Стварыў бог, дый сам каецца (Р.).

Пра чалавека слабахарактарнага, што паддаецца розным уплывам:

Як дуду надзьмеш, так дуда й грае (Н.).

Пра пыхлівага:

Асоба — гаршкі лізаць (Н.).

Пра нерашучага:

Ні мычыць, ні целіцца (Н.).

Пра далікатнага да работы і да яды:

Нежнай псярні цюцька (Н.).

Пра ціхага ды злога:

Ходзіць ціхенька, ды думае ліхенька (Н.).

Пра старога ды неразумнага:

Галава вылезла, а вума не вынесла (Н.).

Пра чалавека, якога хваляць за чэснасць, а ён гэтага не заслужыў:

Трэці дзень, як перастаў красці (Н.).

Пра хвалько:

У яго й шыла голіць (Н.).

Пра людзей, якія хваляцца багаццем:

Рэшатам золата мераюць, а рэшата не за што купіць (Н.).

Пра скупога:

У яго і ўзімку лёду не дастанеш (Н.).

Пра неахайнага:

Бела мыецца, ды не чыста ходзіць (Н.).

Пра наравістага:

Нараві, як ліхой скуле.

Пра няўважлівага і непаслушнага:

Яму гавары, а ён у вір дзівіцца (Р.).

Пра небяспечнага:

Яму не кладзі пальца ў рот (Р.).

Пра вельмі працавітага:

Яму і ўміраць некалі будзе (Р.).

Пра чалавека, які навучае благому:

Ён навучыць на сабак брахаць (Р).

Пра дасведчанага ў якой-небудзь справе:

Ён на гэтым сабаку з'еў (Р.).

Пра чалавека, які мяркуе аб тым, чаго не разумее:

Знае ён курыныя цыцкі (Р.).

Пра такога, што не разумее зробленага яму дабра:

Народ! Кладзі яму ў рот, дык ён яшчэ й морду адварочвае (Р.).

Пра чалавека, які ні да чаго не здатны:

Ні сюды ні туды, мае мілыя дуды (Н.).

Такіх прымавак вельмі шмат, прывесці іх усе няма ніякай магчымасці, і я абмяжуюся вышэйпрыведзенымі прыкладамі.

Наступная група прыказак па сваёй колькасці з'яўляецца самай вялікай. Прыказкі гэтыя падсумоўваюць жыццёвую практыку, выводзяць тую ці іншую заканамернасць з'яў, даюць ацэнку, наколькі тая ці іншая рэч карысна з практычнага пункту погляду, ці проста канстатуюць факт. Яны ахапляюць сабою разнастайныя бакі жыцця, галоўныя з якіх мы тут і пастараемся вызначыць.

Значнае месца сярод гэтых прыказак займаюць прыказкі выразна класавага характару, у якіх адбіліся погляды на багацце і беднасць, на розныя станы і класы грамадскасці і адносіны да іх. Частка гэтых прыказак цяпер ужо з'яўляецца помнікам гістарычнага мінулага. Тут мы сустракаем прыказкі, якія характарызуюць адносіны паноў да паднявольных сялян у часы прыгону:

Прасіў пан на талаку, а не пойдзеш — за лоб павалаку (Н.).

Паны наганялі такі страх, што нават пасля пагібелі пана яго прыходзілася нейкі час баяцца:

Пана павесяць, тры дні перад ім шапку знімай,— часам адарвецца (Н.).

Паны паміж сабой судзяцца, а гэта цяжка адбіваецца на сялянах:

Паны б'юцца, а ў мужыкоў чубы трашчаць.

Часта паны даводзілі сялян да жабрацтва, што і адбілася ў саркастычнай прыказцы:

Паздароў, божа, паноў, што ў нас ні коней, ні кароў:
цяпер-то нам і пагуляці, як нечага заганяці (Н.).

Асабліва даваліся ў знак селяніну падпанкі, якія мелі непасрэднае да яго дачыненне:

Пан як пан, ды паняты, хоць уцякай з хаты (Н.).

Пан не помніць зробленага яму дабра і шчырых адносін:

Служы пану верна, дык пан табе...

Далей ужываецца слова, якога прывесці тут нельга з далікатнасці, але якое вельмі яскрава характарызуе панскую няўдзячнасць за верную службу.

Ласцы панскай асабліва радавацца не прыходзіцца: яна недаўгавечная:

Панская ласка да парога (Н.).

Да шляхты і яе ліпавага панства адносяцца звычайна іранічна, ведаючы, што адно голае званне яшчэ не падстава для панства:

Другі жупан не варт світкі (Н.).

Для сапраўднага панства патрэбен сацыяльна-эканамічны грунт, якога ў шляхціца няма:

Ты вашэць, і я вашэць, хто нам хлеба напашэць? (Н.).

Калі селяніну ўдавалася падняцца вышэй свайго класа, дык ён, відавочна, траціў класавую салідарнасць і адносіўся да ніжэйшых не лепш за пана, а мо нават і горш:

Не дай бог свінні рог, а мужыку панства (Н.).

Наогул у багатых няма спогадзі да бедных:

Сыты па галодным не спагадае.

А беднасць — з'ява нярэдкая сярод сялянства. Шмат ёсць людзей, якія пра сябе могуць сказаць:

Усе мае зборы — лапці ды аборы (Н.)

і якім

Няма за што рук залажыць.

Такім звычайна прыходзіцца ісці ў найміты да пана ці кулака, але там не вельмі соладка:

Добра ў найме, ды не дай божа мне (Р.),—

кажуць людзі, бо

Наняўся, як прадаўся (Н.).

Вось чаму ў такіх бедакоў часамі вырываюцца поўныя горасці словы:

Свет вялік, ды дзецца недзе (Н.).

Але сустракаюцца прыказкі, у якіх выяўляюцца нескпагадныя адносіны да беднасці і бедных:

Голь галіта голлю паліта (Н.),—

гавораць часамі зняважліва пра беднякоў. Асабліва не любяць багатыя, калі бедната горача бароніць свае інтарэсы:

Як гол, так і восцер,—

гавораць яны ў такіх выпадках.

З парабкамі прыказкі гэтага гатунку раяць абыходзіцца строга:

Не караючы раба, не бачыць з яго дабра (Н.).

У багатага і па смерці больш прыхільнікаў, чым у беднага:

Як багаты памрэ, па тры з хаты прэ,
а як бедачок — толькі поп ды дзячок.

Але і поп ідзе

Не для Ісуса, а для хлеба куса (Н.),

бо

Трэбнік — папоўскі хлебнік (Н.)

і, дзе толькі можна ўзяць, поп возьме:

Поп і за жывога і за мёртвага бярэ (Н.).

Наогул духоўныя асобы наконт «земных благ» маху не дадуць:

Алтарысты і арганісты не ўсе на рукі чысты (Н.).

Беднасць даводзіць чалавека да такога становішча, калі ён гатоў узяць патрэбнае яму гвалтам, ведаючы, што нічога ад гэтага не страціць:

Голаму разбой не страшан (Н.)

і яшчэ:

Чым галей, тым смялей (Н.).

Шмат ёсць прыказак, аб'ектам для якіх з'яўляюцца мужчына і жанчына, шлюб, сям'я, радня.

Мужчына ў жыцці вышэй ставіцца, чым жанчына:

Мужчынка — усё мужчынка, хоць лыкам шыт (Н.),—

гавораць пра мужчын самі жанчыны, цэнячы іх фізічную сілу і большую жыццёвую практычнасць і сталасць.

Бабскія сенцы нідзе не стаяць (Н.),—

гавораць пра жанчын мужчыны, адзначаючы гэтым няздольнасць жанчын паставіць грунтоўна справу.

І характарам жанчына нібыта розніцца ад мужчыны ў дрэнны бок, што і бывае прычынаю сварак і неладоў:

Баба й чорта звядзе.

Каханне часамі цалкам захапляе маладую асобу і прывязвае яе да каханай ці каханага:

У каханкі смаляныя лаўкі (Н.).

Але практычныя людзі скептычна адносяцца да кахання, калі яно не злучана з матэрыяльнымі выгадамі:

Бусенькі, бусенькі, абое галюсенькі (Н.).

Адносіны да шлюбу досыць сур'ёзныя, выбіраць трэба асцярожна, бо

Жонка не лапаць, з нагі не скінеш (Р.).

Пры выбары сабе спадарожніка жыцця мужчыны знаходзяцца ў больш выгадных умовах:

Гэтага цвету па ўсяму свету (Н.),—

пахваляючыся, гавораць яны пра дзяўчат.

Палажэнне дзяўчыны ў сям'і не вельмі завіднае. Яна часамі з'яўляецца лішняй, і дамашнія стараюцца тады хоць як-небудзь аддаць яе замуж:

Хоць за вала, абы дома не была (Н.).

Вядома, што пры такіх умовах і дзяўчыне не прыходзіцца быць вельмі пераборлівай:

Хоць за старца, абы ў дзеўках не астацца (Н.).

Пры выбары пары высока цэняцца фізічныя якасці:

Брат любіць сястру багатую, а мужык жонку здаровую (Н.),—

калі

Хоць таўкачом, дык ёсць па чом (Н.),

як жартуюць у такіх выпадках.

Мужчыну з фізічнымі заганамі таксама цяжка прыходзіцца:

Скарэй сабака ашчэніцца, як шалудзівы ажэніцца (Н.).

Але жанчына часамі згодна папусціцца фізічнымі якасцямі дзеля дабраты характару свайго чалавека:

Хоць мужык з лапаць, абы з ім не плакаць.

Ажаніўшыся, чалавек сталее, па-іншаму адносіцца да жыцця:

Жэніцца — пераменіцца (Н.),—

гавораць пра гуляшчага хлопца.

Жонка на мужа мае значны ўплыў, асабліва ў інтымных абставінах. Пад гэтым уплывам ён часта перамяняе свае ранейшыя намеры:

Начная зязюлька дзённую перакукуе (Н.).

Але першынство ў сямейным жыцці павінна заставацца за мужам, і

Дурная тая дамова, дзе вала бора карова (Н.).

Уцехаю для бацькоў з'яўляюцца дзеці, калі яны ўдалыя:

Нашто той клад, калі ў дзетках лад (Н.).

Але не заўсёды дзеці адносяцца да бацькоў з належнай пашанай і любасцю,— ёсць і такія, якія жывёлу шкадуюць больш, чым бацькоў. Пра такіх і прыказка зложана:

Упаў бацька з гары — «Ліха яго бяры»;
кабыла здохла— «Ой, бяда!» (Н.).

Сродкі для выхавання дзяцей прапануюцца даволі-такі дамастроеўскія:

Гадуй хлапца, ды не шкадуй дубца (Н.).

Лішняе пеставанне, якое дапускае часамі матка, толькі псуе дзяцей:

Дзеці балуюцца ад матчынага блінца, а разумнеюць ад бацькавага дубца (Н.).

Хоць маці і любіць дзяцей, але становішча яе лепшае пры мужу, як без мужа, пры дарослым і асабліва жанатым сыну, калі яна ўжо не гаспадыня:

Саламяны муж лепей залатога сына (Н.).

Часамі бацькі да свае дачкі прымаюць у дом прымака. Становішча яго ў чужой сям'і, відаць, не вельмі добрае:

Прымачы хлеб — сабачы.

Прымак — той жа парабак (Н.).

Але і становішча бацькоў пры зяцю не такое моцнае, як пры сыну:

З сынам бібся, ды на кут грабіся, а з зяцем мірыся, ды за парог дзярыся (Н.).

Сваякі павінны заступацца адзін за аднаго і памагаць адзін аднаму:

Брат брату паняволі прыяцель (Н.).

Але часамі і ў брата сваяцкія пачуцці ўступаюць месца матэрыяльным інтарэсам:

Брат не так рад брату, як рад яго шмату (Н.).

Аб больш далёкай радні ўжо няма чаго і казаць,— яна радніцца да тае пары, пакуль чалавек багаты, а як збяднее, тады сваяўство забываецца:

Радня да паўдня, а як сонца зойдзе, сам чорт не знойдзе (Н.).

Досыць віднае месца сярод іншых прыказак займаюць і прыказкі з матывамі працы. У іх выказваецца той ці іншы погляд на працу, прапануецца той ці іншы спосаб, даюцца практычныя парады адносна той ці іншай галіны працы і г. д.

Рабіць лепш за ўсё гуртам, калектывам,— так і лягчэй і спарней:

Калі робіш укупе, не баліць у пупе (Н.)

і наадварот:

Адзін і ў кашы няспорны.

Праца павінна быць абдумана, а то бывае:

За дурной галавой нагам небалазе.

Кіраўнік працай павінен распараджацца з толкам, каб не было так, што

Сямёра варот, усе ў гарод (Н.).

Лішняя спешка, бывае, шкодзіць:

Паспех людзям на смех (Н.).

Зноў жа:

Скора каты робяцца, ды сляпыя родзяцца (Р.).

У рабоце трэба клапаціцца аб якасці, бо можна зрабіць

Многа, ды дурнога.

Праўда, што часамі бывае

І мала, і няўдала (Н.),

калі хто

Робіць, як мокрае гарыць

ды разам з гэтым:

Так-сяк, накасяк, абы не па-людску (Н.).

Каб праца ішла з поспехам, патрэбны належныя прылады:

Без струманту і вошы не заб'еш.

Пры апрацоўцы зямлі не шкадуй працы і ўгнаення:

Дай зямлі — і яна табе дасць (Н.).

Часамі не шкодзіць і капітал затраціць:

У гліне капейка не гіне (Н.).

Заросшую зямлю трэба разрабляць, выкарчоўваючы кусты:

Пакланіся кусту, а ён табе дасць хлеба лусту (Н.).

Кожная праца павінна быць аплачана, бо

Дарма пець — горла дзярэць (Н.).

Блізкімі да гэтай катэгорыі прыказак з'яўляюцца розныя гаспадарчыя прыметы:

Зімою конь каня з'есць (Н.)

інакш кажучы, за зіму конь з'есць харчу больш, чым сам варты.

Зарадзіў званец, хлебу канец (Н.).

Зарадзіў драсён, не будзе красён.

Шмат якія з іх даюць парады аб тым, калі якую працу трэба рабіць, і такім чынам складаюць як бы каляндар працы, у якім час азначаецца назвамі розных свят:

Сей пшаніцу на Сімона Зілота, будзе як злота (Н.).

Прыйшоў Мікола, не пытайся нікога,— бяры сявеньку ды сей памаленьку.

Да Ільі хоць адным зубам зямлю парні (Н.).

Побач з календаром працы ўтвараецца і каляндар прыроды.

Прыйшоў Пятрок — апаў лісток, прыйшоў Ілья — апала два, прыйшла Прачыстая — усё з поля ачысціла.

Ілья нарабіў гнілля.

Грамніцы — палавіна зіміцы.

Варвары ночы ўварвалі (Н.).

Народныя пісьменнікі (злева направа): Іван Шамякін, Кандрат Крапіва, Максім Танк, Пімен Панчанка і Міхась Лынькоў. 1966.

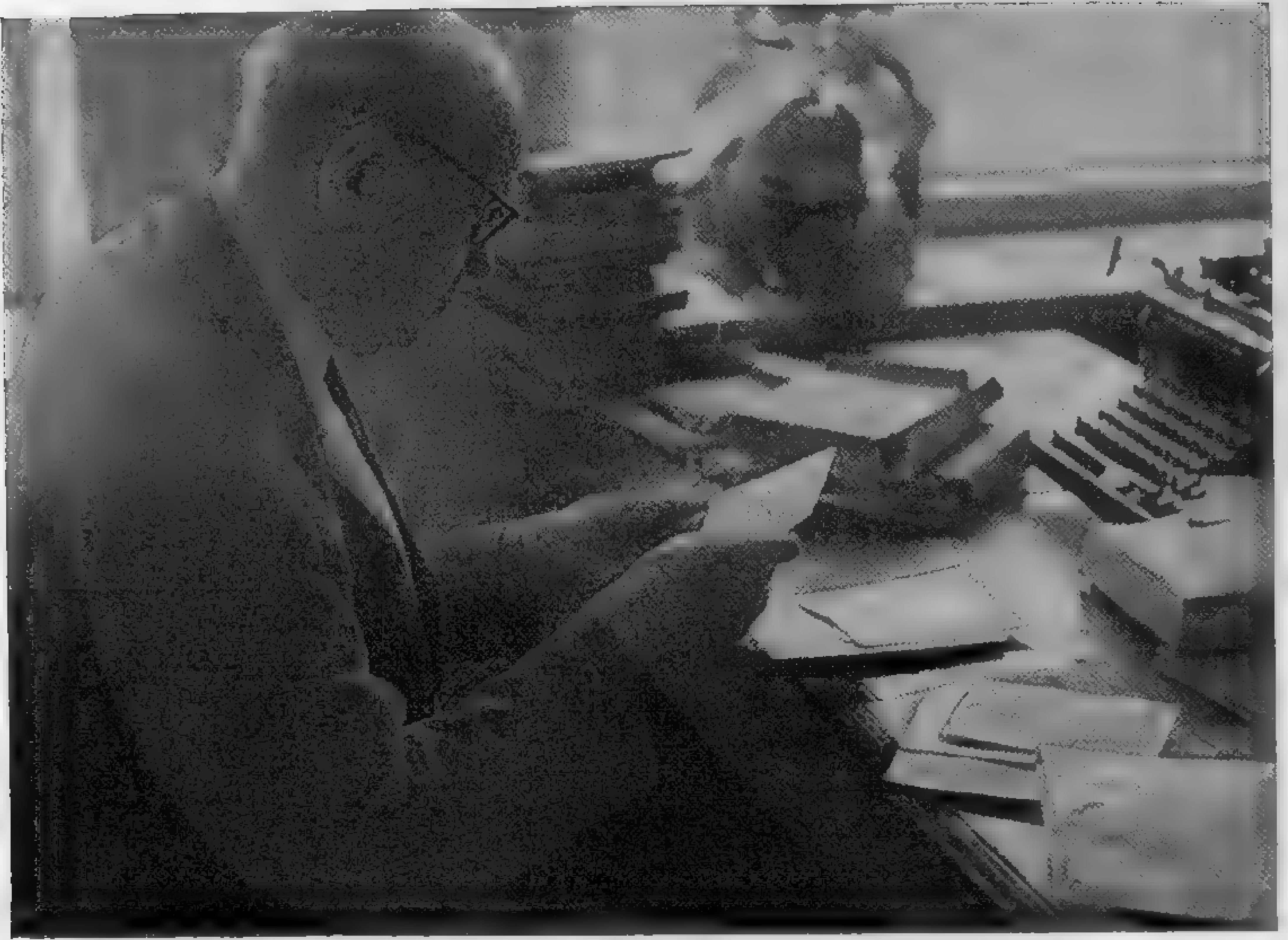

Кандрат Крапіва ў рабочым кабінеце. 1966.

Невялікую па колькасці, але досыць цікавую групу складаюць прыказкі, якія з'яўляюцца вынікамі псіхалагічных назіранняў над людзьмі і над паводзінамі жывёлы. Так, да адной і той жа самай справы людзі падыходзяць па-рознаму:

Што галава, то розум (Н.).

Густы ў людзей таксама не аднакія:

Хто любіць папа, а хто пападдзю, а я, дурачок, люблю паповых дачок (Н.).

Рэчы часта здаюцца страшнейшымі, як яны ёсць у сапраўднасці:

У страха вочы вялікія,

але на справе

Не так чорт страшан, як яго малююць (Н.).

Чалавек мае нахіл да зайздрасці:

У чужых руках пірог вялік (Н.).

Людзі сквапны на чужое:

Усякі гад чужому грошу рад,

але свайго даваць не любяць:

«Дай» ніхто не любіць, а «на» ўсякі чуе (Н.).

Асабліва гэта адносіцца да скупога, у якога цяжка сыскаць і тое, што ён павінен аддаць:

Як бабе цяжка радзіць, так скупому даўгі плаціць (Н.).

Чалавек скарэй здольны зрабіць злачынства, калі для гэтага ёсць спакуса:

Блізка ляжыць — жывот баліць (Н.).

А, папрабаваўшы забароненага раз, цяжка спыніцца:

Хто чаго ўкусіць, перастаць не мусіць (Н.).

Нават скромны і добры чалавек можа зрабіцца злым, калі яму дапячэ:

Як даробіць ліха, прарэжуцца і зубкі (Н.).

Ціхі характарам чалавек звычайна вызначаецца глыбінёю думкі і падыходу да справы:

Ціхая свіння глыбокі корань рые.

Зноў жа пад гэтай ціхасцю часта хаваюцца моцныя страсці:

У ціхім балоце чэрці вядуцца (Н.).

Чалавек мае нахіл хваліць тое, што яму належыць:

Усякі цыган сваю кабылу хваліць (Р.).

Хваліць чалавек яшчэ і таго, ад каго залежыць яго дабрабыт:

На чыім возе еду, таму й песню пяю.

Як маці любіць і шкадуе дзяцей, паказвае прыказка:

Узяў дзіця за руку, матку бярэш за сэрца (Н.).

Калі чалавек п'яны, дык ён можа выказваць тады самыя патаемныя думкі:

Што ў цвярозага на ўме, то ў п'янага на языку (Н.).

У якасці рэчаў ён тады разбіраецца слаба:

П'янаму і козы ў золаце (Н.).

Самы баязлівы робіцца тады смелым і адважным:

Як п'ян, дык капітан, а як праспіцца, дык і свінні баіцца.

Пазнаныя пры дапамозе назіранняў асаблівасці характару жывёлы пераносяцца звычайна на чалавека.

Воўк не робіць шкоды блізка (Н.).

Бітаму сабаку кія не паказвай (Н.).

Каб свінні рогі, не саступіла б з дарогі.

Кабыла здыхае, а траву хапае (Н.).

Ёсць прыказкі, падставай для ўтварэння якіх паслужылі тыя ці іншыя гістарычныя факты ці звычаі далёкага мінулага:

Мсціслаў не аднаго сціснуў (Н.).

За Саса было досыць хлеба і мяса, а настаў Панятоўскі, стаў хлеб не такоўскі (Н.).

Што гэта за торг, калі не ў шапцы (Н.).

Не хочаш слухаць добрых слоў, будзеш слухаць сабачай скуры (Н.).

У апошняй прыказцы адбіліся звычаі часоў прыгону, калі непаслухмяных прыгонных аддавалі ў рэкруты. Сабачая скура — барабан.

Зусім асобна стаяць прыказкі-кленічы, якіх у беларусаў вельмі многа. Звычайна кожны ўчынак аднаго чалавека, што робіць шкоду другому, выклікае кленічы:

Каб табе ў грудзях рабіла,

Каб табе зарвала ды залажыла,

Каб цябе ўзяло ды не адпусціла

і г. д. у залежнасці ад таго, якім учынкам кленічы выкліканы.

Фармальна-мастацкі бок прыказкі вызначаецца яе прызначэннем і ўмовамі яе бытавання. Прыказка не з'яўляецца толькі сродкам эстэтычнага задавальнення. Яна ставіць перад сабой галоўным чынам практычныя мэты: ілюстраваць выказаную думку, выказаць жыццёвае правіла, пераканаць у правільнасці выказанага ўдалай аналогіяй, даць трапную характарыстыку рэчы ці з'яве і г. д. Такім чынам, яна не бытуе як нешта зусім самастойнае, а звычайна ўстаўляецца ў мову, у гутарку. Гэтым вызначаецца яе велічыня. Яна павінна даць найбольшую канцэнтрацыю думкі пры найменшай затраце слоўнага матэрыялу. Іначай кажучы, прыказка павінна перадаць думку так, каб гэта думка была ўспрынята дакладна, як хоча той, хто яе выказаў, бо іначай набой прападзе дарма. Адгэтуль найвялікшая выразнасць прыказкі. Зноў жа, таму, хто ўжывае прыказку, неабходна, каб яна як можна глыбей уелася ў свядомасць слухача і зрабіла такім чынам адпаведны ўплыў. Для гэтага, апрача шляху мыслення, існуе яшчэ шлях адчування праз органы зроку, смаку і інш. Гэта вымагае ад прыказкі вобразнасці. Нарэшце, прыказка служыць не для аднаго разу, не для аднаго выпадку. А каб быць ужытай другі раз, яна павінна быць захавана ў памяці. Тут ёй у значнай меры дапамагае, апрача нязначнай яе велічыні, яшчэ і рыфма, якая асабліва выпукляе сугучныя словы, ад чаго яны пакідаюць глыбейшы след у памяці. Пры дапамозе гукавой асацыяцыі адно сказанае слова лёгка выклікае другое сугучнае з ім, а разам і цэлы сказ. Я гэтым не хачу сказаць, што той, хто першы ўтварыў прыказку, меў на ўвазе мэты прыказкі і свядома ўжыў усе гэтыя сродкі. Вядома, прыказкі ў пераважнай сваёй большасці, калі не ўсе, утварыліся інтуітыўна. Зноў жа, пералічаныя сродкі служаць не толькі для дасягнення вузка практычных мэт. Але імен-

на дзякуючы пералічаным сродкам, тое ці іншае выслоўе становіцца прыказкай, набывае велізарную ўдзельную вагу сярод масы іншага слоўнага матэрыялу, што і дае ёй магчымасць заставацца ў памяці народнай і ўжывацца праз цэлыя вякі.

Праўда, не ўсе прыказкі задавальняюць патрабаванні, якія ім ставяцца. Усе яны задавальняюць два патрабаванні — сцісласці і выразнасці думкі, але ў некаторых з іх зусім няма сродкаў маляўнічасці, ёсць прыказкі бязвобразныя, напрыклад:

Хто лжэ, той і крадзе (Н.).

Не дай убогаму, а патрэбнаму (Н.).

Хто дбае, той і мае.

Таксама ёсць прыказкі не рыфмаваныя, напрыклад:

З шалудзіваю галавою ў дух не лезь (Н.).

Праўда вочы коле (Н.).

Па нітачцы клубочак знаходзяць (Н.).

Але праўда і тое, што найчасцей і найахвотней ужываюцца тыя прыказкі, якія задавальняюць усе патрабаванні: імі дасягаецца найбольшы эфект.

Слоўнікавай асаблівасцю беларускіх прыказак з'яўляецца іх народная лексічная аснова. Разам з тым сустракаецца і пэўная колькасць запазычаных слоў. Найбольшая колькасць іншамоўных слоў узята з рускай мовы. Прыкладам прыказак з русізмамі могуць быць наступныя:

Конікі — не к р о л і к і, *штомесяц не выводзяцца* (Н.).

Золата выцягнуў з в о р а т а (Н.).

Жыруецца, як п о ч к а *ў сале* (Н.).

Дай, божа, нашаму цяляці воўка п а й м а ц і (Н.).

С а б а к а з л а я *і на ўладыку лае* (Н.).

і шмат іншых.

Значна менш у прыказках сустракаецца паланізмаў, але таксама ёсць, напрыклад:

Сабачы г л о с *не йдзе да нябёс* (Н.).

Без працы не будзе к о л я ц ы.

Хадзіў бы ў з л о ц е, *каб не дзірка ў роце* (Н.).

І слеп і к е п (Н.).

Жывот з з э г а р а м *не згаджаецца.*

Украінізмы заўважаны ў наступных прыказках:

Жонка сына раджае, рэдзькі бажае (Н.).

Яму гавары, а ён у вір дзівіцца (Р.).

Ёсць некалькі прыказак з словамі, запазычанымі з яўрэйскай мовы, напрыклад:

Усе кагалам, *і бацька з жыгалам.*

Каму смех, а каму гілэхтар.

Госцікі, проша, а вы, дзеткі, ша (Н.).

Быў гевезен, *ды выскачыў* (Н.).

Кум гэр *на клёцкі* (Н.).

Ёсць нават словы з нямецкай і французскай моў, трохі перайначаныя:

Хоць ты мяне капут, *дык я не* алём (Н.).

Гэта значыць: хоць ты мяне забі, дык я не пайду. Як відаць, яны з'яўляюцца водгукам вайны 1812 года, калі беларусам даводзілася гаварыць з разпалямёнпай напалеонаўскай арміяй такім камбінаваным жаргонам.

Вялікая колькасць слоў рускіх і даволі значная польскіх у прыказках тлумачыцца сваяцтвам моў і іх суседствам. Становішча запазычаных слоў у прыказках досыць моцнае, бо, як мы бачым з прыведзеных вышэй прыкладаў, яны найчасцей рыфмуюцца і гэтым замацоўваюцца ў прыказцы.

Другой асаблівасцю слоўніка беларускіх прыказак з'яўляецца досыць значная колькасць наватвораў. Я іншага тэрміну не знайшоў для тых слоў, якія ўжываюцца толькі ў прыказках і, на маю думку, утварыліся разам з прыказкамі і для прыказак.

Вось прыказкі з такімі словамі:

Сам не асамішся, *калі бог не дасць* (Н.).

Тут табе і спіткі *і* з'едкі (Н.).

Ждалі, ждалі дый жданкі *паелі* (Н.).

Дзеля дарагатові *і бацьку прадаць гатовы* (Н.).

Наш Васіль на работу не сіл *(замест нядуж)* (Н.).

Купіў бы, ды купіла *няма* (Н.).

Ні годзі, ні глодзі *(ні пад'еўшы, ні галодны.* К. К.) (Н.).

Адплакалі і адпакалі *(аддубасілі.* К. К.*).*

Ілья ўкінуў л я д н я (Р.).

К а с л а *загасла (крыніца даходу знікла.* К. К.*)*.

На адно к у с а й л а *па тры сярбайлы* (Р.).

Даволі рэдка, але часам сустракаюцца і архаізмы, напрыклад:

Не чыні с м е р д з і *дабра, не любі яго жонкі* (Н.).

На т а л а к у *ног не павалаку* (Р.).

Відавочна, архаізмамі трэба лічыць і славянізмы, якія сустракаюцца ў прыказках:

Калі робіш укупе, не баліць у пупе (Н.).

Прыстань, божа, н і н е *к нашай сіраціне* (Н.).

Тут слова «ніне», відавочна, перайначанае «ныне».

Сінонімы ў прыказках сустракаюцца даволі часта. Як правіла, яны ўжываюцца для ўзмацнення значэння.

С я ч ы с я, р у б а й с я,— *чужы не мяшайся.*

Г а в о р а ц ь, г а м о н я ц ь, *ды не знаюць, у якой царкве звоняць* (Н.).

Н і п і с к у, н і в і с к у (Н.).

Н і с т у к у, н і г р у к у, *павезлі, як суку* (Н.).

Часамі прыказка будуецца на сінонімах так, што адно слова бярэцца з беларускай мовы, а другое з рускай ці з польскай, напрыклад:

Не хваробу р о б і ш — *сам* з д з е л а й (Р.).

К е п, д у р а н ь, б л а з а н, *тры штукі разам.*

П ё с *ты,* п ё с, *калі я цябе* с а б а к а м *зваў* (Н.).

Сустракаюцца таксама і амонімы, на якіх найчасцей будуюцца каламбуры, напрыклад:

Я не арганісты, не перабіраю (Н.).

Слова «не перабіраю» мае дваякі сэнс: перабіраць клавішы аргана і перабіраць — быць пераборлівым.

Найчасцей каламбур будуецца, калі ўжываецца слова з іншай мовы і ёсць такое ў беларускай мове, толькі з іншым значэннем, напрыклад:

Каму шуткі, *а мне авечкі* (Н.).

(Па-руску шуткі — жарты, а па-беларуску — авечкі.) Або:

Нуда *горш хваробы* (Р.),—

гаворыцца тады, калі хто, заміж беларускага,— «ну, так», ужывае рускае — «ну, да». (Слыхавы амонім.)

Мова прыказак вызначаецца падзвычайнай вобразнасцю. Часамі дзівіцца прыходзіцца, як гэта людзі, не чытаўшы ніякай паэтыкі, маглі дасягнуць такой высокай ступені вобразнасці. Не рэдка сустракаюцца прыказкі, у якіх амаль кожнае слова з'яўлялася тропам. Які з тропаў найчасцей сустракаецца ў прыказках, не падлічыўшы, цяжка сказаць. Бадай, што самым пашыраным відам тропаў будзе метафара з яе разнавіднасцю — алегорыяй. Вось некалькі прыказак з метафарамі:

Двор без гаспадара плача (Н.).

У адной шкуры *не звякуеш* (Н.).

Маёю пугаю *ды па маёй жа* кабыле (Н.).

Ты яго салам маж, *а ён дзёгцем* смярдзіць.

На благога чалавека хлебам кідай (Н.).

На губах мёд, *а на сэрцы* лёд (Н.).

Саламяны *муж лепей* залатога *сына* (Н.).

Няхай звоняць, *пакуль ахвоту згоняць* (Н.).

Часта метафара не абмяжоўваецца адным ці двума словамі, а пашыраецца на цэлы сказ, прычым часта асоба або прадмет, да якога адносіцца сказ, не называецца, а толькі маецца на ўвазе (падразумяваецца). Такая разгорнутая метафара з'яўляецца пераходнай ступенню да алегорыі. Е. А. Ляцкі так яе і называе: няпоўная алегорыя. Узорам такой пашыранай метафары могуць быць наступныя прыказкі:

Высплюся я на яго шкуры (Р.) (адпомшчу. К. К.).

З гразёю змяшаў.

Ад зямлі адстаў, дый к небу не прыстаў (Р.).

Дай, божа, замалада косці грызці, а пад старасць мяса есці.

Дзяржы язык на прывязі (Н.).

Яго шалёны поп хрысціў.

Знаць трэба між лыжак палонік (Н.).

Мякка сцеле, ды мулка спаць (Н.).

На сем сукоў садзіцца (Н.).

Сюды ж трэба аднесці і такія выразы, як:

Кораткі пяты.

Ляляка застрэліў.

Вочы колюць.

Галавою налажыў.

Хвастом накрыўся.

Дыхту даць.

Клёпкі не хапае.

Не ў меншай колькасці сустракаецца сярод прыказак і алегорыя ў цесным сэнсе слова:

Кошцы жартачкі, а мышцы смерць.

Пад першым арлом і сарока з калом (Н.).

На пахілае дзерава і козы скачуць (Н.).

Не да парасят, калі свінню смаляць.

Карова целіцца, а ў быка зад чэшацца (Н.).

Не мела баба клопату, дык купіла парася.

Хто парася ўкраў, у таго і ўвушшу пішчыць (Н.).

Асаблівасць большасці алегарычных прыказак тая, што яны могуць то быць алегорыямі, то не быць імі, у залежнасці ад таго, да якога выпадку яны дапасоўваюцца. Возьмем, напрыклад, вышэйпрыведзеную прыказку:

Не мела баба клопату, дык купіла парася.

Калі мы сапраўды маем выпадак, што баба купіла парася і набыла сабе лішні клопат, то тады прыказка не будзе алегорыяй, а простым канстатаваннем факта. Але калі гэта прыказка дапасоўваецца да выпадку зусім з іншай галіны жыцця, калі чалавек з-за маленькай выгады набыў сабе вялікі клопат, дык тут ужо яна з'яўляецца алегорыяй.

Нярэдка прыказка карыстаецца і прыёмам увасаблення:

Бяда хоць м у ч ы ц ь, *ды жыць* в у ч ы ц ь (Н.).

Варвары ночы ў в а р в а л і (Н.).

К а з а л а *ліха, што не быць дабру* (Н.).

Каша — р а з г а п і х а *наша* (Н.).

Шчасце п е р а х о д з я ч ы *жыве.*

Не плюй вясне ў р о т, *прыйдзе другая ў год* (Н.).

Прыкладаў метаніміі ў прыказках можна знайсці даволі-такі шмат:

Цэп любіць *галоднага, а* каса *сытага* (Н.).

У лені *баляць калені* (Н.).

Служый да вуса, *паслужы ўжо і да* сівой барады (Н.).

Перанёс бог цераз сярпок, *перанясі, божа, цераз* душок і цапок (Н.).

Ад лыжкі адарвалі (Н.).

Адвага *гарады бярэ* (Н.).

На пузе шоўк, *а ў пузе шчоўк* (Н.).

На галодны зуб *і гэта добра* (Н.).

Набытая мазалём *капейка перацягне лёгкі заработак* (Н.) і шмат іншых.

Не пакрыўджана прыказкай і сваячка метаніміі сінекдаха, прыкладам чаго могуць быць наступныя прыказкі:

У адзін *дзень* сем *перамен* (Н.).

За свой грош *усюды харош* (Н.).

Калі год сухі, купляй пчолку, *а калі мокры* — кароўку (Н.).

Пра адны дрожджы не гавораць трожды (Н.).

Адзін *з сошкаю, а* сямёра *з ложкаю* (Н.).

Бачыць вока, *дзе пячэцца кока* (Н.).

Тры чвэрці *да смерці*.

Язык *і Кіева дапытаецца* (Н.).

Радзей трохі ўжываецца гіпербала. Яе мы сустракаем у такіх прымаўках:

І мухі не заб'е (Н.).

У лыжцы ўтапіў бы (Н.).

Вады не замуціць.

Кіем галавы не дастанеш (Н.).

Носа ўцерці некалі (Н.).

Пірог з'ясі, пакуль кругом абойдзеш (Н.).

У яго ўзімку лёду не дастанеш (Н.).

Цікава адзначыць, што гіпербала, як відаць з пададзеных прыкладаў, ужываецца, бадай, выключна не ў прыказках, а ў прымаўках, найчасцей дзеля характарыстыкі той ці іншай асобы, у той час як алегорыя сустракаецца заўсёды ў прыказках.

З метанімічных тропаў асабліва пашапцавала ў прыказках іроніі. Аб вялікай колькасці жартаўліва-сатырычных і насмешлівых прыказак гаворыць Насовіч у прадмове да зборніка беларускіх прыказак. З ім цалкам згаджаецца і даследчык беларускіх прыказак Е. Ляцкі. І сапраўды, калі падлічыць, дык, напэўна, 30—35 працэнтаў прыказак маюць у сабе пэўную ступень іроніі, якая нярэдка пераходзіць у сарказм.

Вось некаторыя прыклады:

Высах, як мядзведжая лапа (Н.).

Давялося свінні на неба глядзець (Н.).

Згразіў на бяду, пусціў рака ў ваду (Н.).

Палепшала бацьку к смерці (Н.).

Добры чалавек: што ўкусіць, тое з'есць (Н.).

Багат Аўдзей — поўна хата дзяцей (Н.).

Кавалер — свінні па каўнер.

Рад дурань, што пірог вялік (Н.).

Параўнанне — таксама ўлюбёны прыём прыказкі. Сустракаюцца параўнанні як колькасныя, так і, часцей за ўсё, якасныя:

Рынуў прымаўкаю, як *гразёю ў вочы* (Н.).

Па форме сваёй, па спосабу злучэння частак параўнанні вызначаюцца вялікай разнастайнасцю, што яскрава паказваюць наступныя прыклады:

Смяецца, як *з гары едучы* (Н.).

Першая чарка калом, *а другая* сакалом (Н.).

Вось бы табе *я — войтава свіння* (Н.).

Рассыпаецца драбней *маку* (Н.).

Вочы па *яблыку, а галава з гарэх* (Н.).

Меськае цялятка, а *сельскае дзіцятка* (Н.).

Слова — вецер, *а пісьмо* — грунт (Н.).

Побач са станоўчымі часта сустракаюцца і адмоўныя параўнанні:

Голад не цётка.

Чужы рот не хлеў, не зачыніш (Н.).

Параўнанні вызначаюцца вялікай арыгінальнасцю дзеля таго, што звычайна параўноўваюцца рэчы зусім з розных сфер.

Калі параўноўваюцца дзве рэчы настолькі далёкія, што параўнанне здаецца недарэчным, дык дадаецца сказ, які і тлумачыць сутнасць такога параўнання, напрыклад:

Бяда, як дуда: станеш дуць, самі слёзы йдуць (Н.).

На свеце, як у карэце: едзеш, калышашся, пакуль не вывернешся (Н.).

Стыд не дым — вачэй не выкурыць (Р.).

Бог не цяля — бачыць круцяля (Н.).

Эпітэт у прыказцы не мае вельмі вялікага значэння. Ды яно і зразумела: эпітэты найчасцей ужываюцца тады, калі прадмет ідэалізуецца або калі выказваюцца разнастайныя і глыбокія эмоцыі. У прыказцы ж інтэлект пераважае над эмоцыямі. Бадай, часцей за іншыя віды сустракаюцца эпітэты псіхалагічныя:

Мужык дурань, *як умее так і пяе* (Н.).

Не бойся, калі я смел (Н.).

Усе ласы *на чужыя прыпасы* (Н.).

Ласкавае *цялятка дзвюх матак ссе* (Н.).

Нярэдка сустракаюцца і эпітэты метафарычныя:

У каханкі смаляныя *лаўкі* (Н.).

Лепей лычны *мір, чымсі* раменная *сварка* (Н.).

Не будзь ні горкі, *ні* салодкі: *будзеш горкі, праплююць, будзеш салодкі, праклююць* (Н.).

Аздабляючыя і лірычныя эпітэты сустракаюцца значна радзей:

Прыгожы *на шубе й латкі ад роднага таткі* (Н.).

Міл *той куток, дзе рэзалі пупок* (Н.).

Зрэдку сустракаюцца эпітэты сталыя:

Старая *баба,*
Чорны *вол,*
Саламяны *ўдавец.*

Маючы сваім заданнем перадаваць разнастайныя, часта чуць прыметныя, адценні думкі з належнай выразнасцю і разам з тым, часамі, мець тую ці іншую эмацыя-

нальную афарбоўку, прыказка, нягледзячы на тое, што з'яўляецца вельмі нязначным па велічыні відам творчасці, шырока карыстаецца прыёмамі паэтычнага сінтаксісу. Аб гэтым сведчыць хоць бы той факт, што ў прыказках мы сустракаем амаль не ўсе вядомыя ў паэтыцы фігуры. Прыкладаў усіх я тут падаваць не буду, а спынюся на тых, якія ў прыказках найбольш ужываюцца.

Найчасцей з фігур сустракаюцца тыя, якія служаць у прыказцы кампазіцыйным прыёмам. Гэта наступныя: антытэза:

Блізка відаць, ды далёка дыбаць (Н.).

Мы з табою родныя, а яны чэрці зводныя (Н.).

Мужык глядзіць, як варона, а хіцёр, як чорт (Н.).

парадокс:

Далей паложыш, бліжэй возьмеш (Н.).

Сячы крыва, будзе проста;

кантраст:

З гразі ды ў князі (Н.).

Вала з'ядуць, пакуль зайца заб'юць (Н.);

паралелізм:

У голад намруцца, а ў вайну налгуцца (Н.).

Якое дрэва, такі й клін, які бацька, такі й сын.

Дзе баліць, там ручка, дзе міла, там вочка (Н.).

Вельмі часта ўжываецца яшчэ эліпсіс, як сродак сціпласці мовы:

Ні пісаць, ні чытаць, на каралеўства садзяць (Н.).

Даў — дзякуй, не даў — другое.

З фігур паўтарэння ўжываюцца:
эпізеўксіс (просты паўтор):

Ж д а л і, ж д а л і, *дый жданкі паелі* (Н.),

анафара (паўтор у пачатку):

П е р ш а я *чарка*, п е р ш а я *палка*;

цыкл (кольца):

Д а й *зямлі, і яна табе* д а с ц ь (Н.);

эпанастрофа (стык):

Не шукай б я д ы, б я д а *цябе сама знойдзе* (Н.).

З рытарычных фігур часцей за іншыя сустракаюцца: запытанне:

Хто бабе не ўнук? (Н.);

апострафа (зваротак):

Паглядзі, сава, *якава сама* (Н.).

Дзеткі, *не будзьце едкі, ды не з'ешце бацьку ў лапцях* (Н.).

Паводле свае будовы прыказкі бываюць: адначленныя:

Багатаму чорт дзяцей калыша (Н.).

З кожнага сяла па сабаку (Н.);

двухчленныя:

Не купіў тата шапкі, няхай вушы мерзнуць (Н.).

Не ўрадзіў мак, пабудзем і так (Н.);

трохчленныя:

Не ў тым сіла, што кабыла сіва, але што воза не цягне (Н.).

А часамі кожная частка двухчленнай прыказкі падзяляецца ў сваю чаргу яшчэ на дзве часті:

Сабака касматы — яму ж цёпла,

Мужык багаты — яму ж добра (Н.).

Наогул жа трэба сказаць, што прыказкі бываюць найчасцей двухчленныя, а прымаўкі — адначленныя.

Сугучнасць — з'ява ў прыказках вельмі частая і з'яўляецца важнай прыналежнасцю прыказкі, як зазначае гэта ў сваёй працы і Е. А. Ляцкі. Не абмежаваная ніякімі канонамі і традыцыямі, рыфма ў народнай творчасці наогул і ў прыказках у прыватнасці мела поўную магчымасць усебакова развівацца. У выніку гэтага мы і бачым, што беларускія прыказкі вызначаюцца багаццем сугучнасці і разнастайнасцю спосабаў яе дасягнення.

Паводле месца націску ў рыфмаваным слове рыфмы сустракаюцца — мужчынскія:

Быў квас, *ды не было* вас (Н.).

Аддам *на святы* Адам.

Ліха да дна, *а там дарога* адна (Н.).

Усякі гад *на свой* лад;

жаночыя:

Пытаецца люты, *ці добра* абуты (Н.).

Душа мая не крывая,— *усё* прымае (Н.).

Каму гадка, *мне* матка (Н.).

Каму прырупіць, *дык вочы* пралупіць;

дактылічныя:

Гора маё чубатае, *ніхто мяне не* сватае (Н.).

Прыдайся на прыказкі, *як сабачая скура на* прывязкі (Н.).

Дзякуй за полудзень, *я й без яго не* голадзен (Н.).

Стане ліхенька, *не ўседзіш* ціхенька (Н.).

Са ста дваццаці прыказак, узятых мною па парадку, 8 мелі дактылічную рыфму, а рэшта дзялілася пароўну паміж жаночымі і мужчынскімі. Пры гэтым цікава адзначыць, што закрытых рыфм сярод жаночых налічваецца 10 працэнтаў, сярод мужчынскіх, наадварот,— 70 працэнтаў. Закрытыя рыфмы сярод дактылічных сустракаюцца вельмі рэдка.

Паводле месца знаходжання рыфмы ў прыказцы мы маем самыя разнастайныя выпадкі. Найчасцей рыфмуюцца апошнія словы двух частак прыказкі:

Не глядзі бяла, *абы рабоча* была (Н.).

Не ганіце бога ў лес, *калі ў хату ўлез* (Н.).

Пусці зяця, *калі няма чорта ў* хаце (Н.).

Сустракаецца рыфма анафарычная: словы рыфмуюцца ў пачатку двух частак прыказкі:

З ляску *дажджэшся, а* з пяску *ніколі* (Н.).

Рыфма-кольца, калі рыфмуюцца першае і апошняе словы, сустракаецца найчасцей у адначленных прыказках:

Апуха *дарожай* кажуха (Н.).
Адклад *не йдзе* ў лад (Н.).

Часамі рыфмуюцца сумежныя словы:
у пачатку:

Абяцанка цацанка, *а дурному радасць* (Н.).
Ад ліха ціха, *і дабра не чуваць* (Н.);

у сярэдзіне:

На адно вуха глуха, *а на другое не чуе* (Н.);

у канцы:

Пазнаюць нашу д а ч к у *і ў* а н д а р а ч к у (Н.).

Добраму малайцу і стракатая к а б ы л а м і л а (Н.).

Часамі кожная частка ці кожная палова прыказкі мае сваю асобную рыфму:

Часам з квасам, парою з вадою (Н.).

Ці аб тым тужыць, што мама ляжыць?

Калі бог прыстане, і бацька не ўстане (Н.).

Ёсць прыказкі, у якіх рыфмуюцца тры словы:

Луста ды капуста, не будзе ў жываце пуста (Н.).

Ад дошкі да дошкі, а ў сярэдзіне ні крошкі (Н.).

Паследкі дзеткі — едкі (Н.).

Паводле свайго гукавога выяўлення ў прыказках мы сустракаем найчасцей рыфму дакладную:

Нашы с л у г і *пагнуліся ў* д у г і (Н.).

Не чапай л і х а, *пакуль спіць* ц і х а.

На яду м а с т а к, *а на работу* с я к-т а к (Н.).

Прыбяруся я м я х о м, *сорам будзе* ж а н і х о м (Н.).

Значна радзей сустракаецца прыблізная рыфма:

Н і ў к а, н і ў к а, *аддай маю* с і л к у (Н.).

Аддай ж о п к у, *а сам у* с а л о м к у.

Асанаваныя рыфмы ў прыказках досыць пашыраны:

Смачна б ы л о, *ды блізка* д н о (Н.).

Будзе п а р а, *вырасце* т р а в а (Н.).

Мінулася тое л е т а, *што лупілася* р э п а (Н.).

Жыць в е с е л а, — *ды есці* *н е ч а г а* (Н.).

Алітэрацыі ў прыказках таксама з'ява не рэдкая. Яны асабліва выпукляюцца ў тых прыказках, дзе няма рыфмы ў цесным сэнсе слова, у іншых выпадках яны робяць сугучнасць больш поўнай і сакавітай:

В а л а ч ы ў в о ў к а в е ц, *павалаклі й* в о ў к а (Н.).

У гэтым прыкладзе асабліва дарэчы паўтор гука «в» і «ў», бо гэта стварае падабенства воўчага выцця. Вось і яшчэ прыклады:

Дудар дудару дарма грае (Н.).

Вольнаму воля, шалёнаму поле (Р.).

Пакуль на гумне цэп, патуль на стале хлеб (Н.).

Радзей сустракаюцца дысанансы:

Святы божа, святы крэпкі,
хто ў цымбалы, а хто ў скрыпкі (Р.).

Голы, як біч, *а востры, як* меч (Н.).

Вось некалькі камбінацый розных відаў сугучнасці:

Паглядзі, сава, якава сама (Н.).

Пад чорным лесам *спаткаўся* чорт з бесам (Н.).

Пайшоў пасол, *дый* упаў у расол (Н.).

Наколькі высока ставіцца ў прыказцы, як і наогул у народнай творчасці, рыфма, відаць з таго, што для рыфмы часта мяняецца ў слове націск:

Калі Мартын у вадзе, то Ражство ў лядзе (Р.).

Якая мая мама, такая й я сама (Н.).

Часам для рыфмы слова ўжываецца ў іншай граматычнай форме:

На сем двор *адзін тапор, адзін рубіць,*
а шасцёра ў кулак трубяць (Н.).

А часамі, як мы бачылі пры разглядзе неалагізмаў, для рыфмы ўтвараюцца і новыя словы:

Кепска, калі не лепска (Н.).

Ільля ўкінуў лядня (Р.).

Рытміка ў прыказках не мае такога істотнага значэння, як, скажам, у песнях. Але якраз гэта паніжэнне вымаганняў рытмічнасці і з'явілася прычынай вялікай яе разнастайнасці ў прыказках. Для таго, каб выявіць усю гэту разнастайнасць, патрэбна было б шмат працы і шмат часу, дзеля гэтага я абмяжуюся толькі некаторымі больш-менш агульнымі заўвагамі.

Ёсць прыказкі, якія рытмічнасцю не адрозніваюцца ад звычайнай празаічнай мовы. Гэта найчасцей прыказкі з адным лагічным націскам:

Пара касцей не ломіць.

Большая рытмічнасць дасягаецца, калі прыказка дзеліцца на дзве часткі і ў кожнай з іх на пэўным месцы стаіць слова з моцным лагічным націскам:

Што па той чэсці, калі нечага есці.

Далей праз акцэнтны верш:

Дарога торна,
Ды работа не спорна (Н.)

і праз паўзы:

Па тры грошы на дзень —
Куды хочаш, туды дзень,

прыказка даходзіць часамі да правільных вершавых размераў:

Дай на тры дні,
Возьмеш злыдні (Н.)

або:

Не піўшы, не еўшы,
Скачы ашалеўшы (Н.).

Прычым, апрача выразных двухскладовых і трохскладовых размераў, нярэдка можна сустрэць верш, які з'яўляецца пераходным ад аднаго размера да другога. Напрыклад, радкі:

Сядзі, баба, да вечара,
Табе бліноў напечана (Н.)

можна разглядаць як пеон другі

або:

Яго доля
У канцы поля (Н.)

можна разглядаць, як антыспаст, які, дзякуючы моцным націскам на апошніх словах радкоў, мае нахіл да пеону трэцяга.

Папрабуем цяпер намаляваць вобраз творца і спажыўца разгледжаных прыказак. Вядома, што гэта не так лёгка зрабіць з тае прычыны, што нават і ў адной асобе часамі заўважаецца несуцэльнасць і супярэчлівасць светапогляду, а тут мы маем справу з цэлым народам і не ў адзін які-небудзь гістарычны момант, а на працягу цэлых вякоў. Аднак некаторыя, хоць агульныя, рысы намеціць, бадай, можна будзе.

Перш за ўсё, як уяўлялася цёмнаму, адурманенаму рэлігійнымі забабонамі чалавеку светабудова? Над сусветам нібыта стаіць бог, які і кіруе ўсімі галінамі пры-

роды. У адносінах да чалавека яго абавязкі — даць яму неўміручую душу і напісаць на раду, гэта значыць, вызначыць яму пэўны лёс. Гэты бог мае вялікую колькасць рознага дабра, якое і размяркоўвае паміж людзьмі, час ад часу перадзяляючы разданае людзям нанава. Гэта яго штодзённая праца. Уладу над светам бог падзяляе ў пэўнай меры з чортам, які карыстаецца кожным выпадкам, каб уварваць у чалавека што-небудзь і на сваю долю. Гаспадарыць богу памагаюць святыя, паміж якімі і размеркаваны розныя галіны гаспадаркі. Гэтыя святыя пры абмеркаванні розных спраў, відаць, маюць значную моц і часамі вырашаюць справы па-свойму, не згаджаючыся з поглядамі бога.

Абавязкі чалавека ў адносінах да бога не вельмі вялікія — гэта памаліцца яму, калі для гэтага ёсць вольны час. Пра гэты абавязак за рознымі клопатамі часта забываюцца і ўспамінаюць, калі здарыцца якое-небудзь няшчасце.

З чортам таксама трэба захоўваць прыяцельскія адносіны, на ўсякі выпадак.

Калі прыгледзецца бліжэй да бога, дык убачым, што гэта не хрысціянскі бог-дух, вялікасны і ўсемагутны. Значную долю вялікасці ён страціў. Гэта і не дух нават, а матэрыяльная істота, якая бачыць і чуе ў сапраўдным значэнні гэтых слоў, нават можа спаць і не спаць. Хоць спаць яму і часу вельмі няма, бо ўвесь час заняты рознымі гаспадарчымі абавязкамі. Гэта хутчэй і не бог, а беларус-селянін у сусветным маштабе, руплівы, працавіты.

Душа ў беларуса таксама матэрыяльная і ўяўляецца яму як нейкая жывая істота.

Апрача бога, чорта і святых, ёсць нібыта яшчэ нейкая сіла, да якой забабонны чалавек адносіўся заўсёды з асцярогай і некаторым страхам. Гэта сіла слова. Праз слова можа здарыцца тое ці іншае няшчасце, калі скажаш яго ў ліхі час. Вось чаму, гаворачы пра нядобрае, такі чалавек заўсёды лічыў патрэбным агаварыцца перад гэтай сілай і запэўніць, што гэта гаворыцца не пры гэтых людзях, не ў гэтым месцы, не ў гэты час.

Такая філасофска-рэлігійная сістэма служыла простаму чалавеку для таго, каб вытлумачыць розныя з'явы і сілы прыроды, вызначыць свае да іх адносіны і вытлумачыць усё тое, што здараецца з ім у жыцці, і рэальнай

прычыны чаго ён не можа знайсці. Але ў сваё практычнае жыццё, у свае штодзённыя справы ён не любіць дапускаць вышэйшых істот. Калі здарыцца якое-небудзь няшчасце па віне самога чалавека, дык ён не звяртаецца да бога, а выводзіць правіла:

Не дагледзіш вокам, заплаціш бокам.

На ласку ды шчодрасць божую ў практычным жыцці ён таксама вельмі не спадзяецца, бо з практыкі ведае, што

Калі сам не зробіш, дык і бог не дасць.

Пераходзячы ад разгляду ўзаемаадносін з богам да разгляду ўзаемаадносін з чалавекам, да разгляду філасофіі рэальнага жыцця, мы можам з пэўнасцю канстатаваць, што ўсе правілы маралі і этыкі грунтуюцца ў простага чалавека на практычнай глебе. З людзьмі трэба жыць у ладзе і не рабіць ім шкоды. Чаму? Не ў імя якіх-небудзь вышэйшых інтарэсаў, а таму, што справа гэта, выходзіць, не вельмі выгадная, бо

Шыбаючы на чужы лоб, трэба й свой падстаўляць.

Людзям трэба рабіць дабро,— зноў жа не для самога дабра, а таму, што людзі табе адплацяць тым жа:

Кінь за сабою, дык знойдзеш перад сабою.

А калі дабро робіцца для дабра ды яшчэ шкодзіць матэрыяльным інтарэсам гэтага добрага чалавека, дык гэта лічыцца дурасцю:

Лішняя дабрата — дурата.

Галоўныя якасці, якія высока ставяцца ў чалавеку, гэта перш за ўсё працавітасць. Мы маем некалькі дзесяткаў прыказак, якія асмейваюць ляношчы і выслаўляюць працавітасць, але зноў жа не таму, што праца з'яўляецца маральным абавязкам кожнага чалавека, і не таму, што «бог труды любіць», а таму, што «работа і корміць, і поіць». Высока ставіцца яшчэ чэснасць, асабліва ў адносінах да чужой уласнасці.

Аднак ёсць сіла, якая можа парушыць гэтыя правілы маралі,— гэта голад, які «і лжэ, і крадзе». Зноў жа крадзеж — гэта не абсалютнае зло,— ёсць выпадкі, калі

ён нават апраўдваецца. Пра крадзеж у панскім лесе, напрыклад, гаворыцца:

Хто ў лесе не злодзей, той дома не гаспадар.

Пачуцці ў жыцці беларуса-селяніна, паводле прыказак, займаюць досыць значнае месца, але калі яны сустракаюцца з практычнымі матэрыяльнымі інтарэсамі, дык часта ўступаюць ім. Сведкамі гэтага з'яўляюцца прыказкі аб сваяцкіх пачуццях і ўзаемаадносінах: радня, браты, сёстры — ва ўсіх іх на першым месцы інтарэсы матэрыяльныя. Нават

За грошы й бацьку роднага купіш,—

кажа прыказка. Толькі мацярынскае пачуцце непадкупнае. Яно ставіцца вышэй за ўсякія матэрыяльныя інтарэсы:

Няма тае крамы, дзе прадаюцца родныя мамы.

Прыказкі аб каханні і шлюбе зноў жа гавораць, што і тут пачуццё, калі яно ідзе ўразрэз з матэрыяльнымі інтарэсамі, не заўсёды бярэ верх.

Мастацкі бок прыказак гаворыць нам аб вялікай жывасці ваабражэння стваральнікаў прыказак, аб чым сведчаць тыя надзвычайныя супастаўленні, якія мы бачым у метафарах і параўнаннях. Мастацкі густ народа выявіўся як у справе маляўнічасці, так і ў сугучнасці прыказак, якая часамі дасягае ўзроўню лепшых узораў сучаснай паэзіі. Вобразнасць скрозь вызначаецца канкрэтнасцю і пластычнасцю. Нават адцягненыя паняцці, як голад, бяда, няволя, уяўляюцца рэальнымі істотамі.

Спецыфічнымі рысамі светапогляду і характару беларускага селяніна мінулага часу, якія адбіліся ў прыказках, на мой погляд, з'яўляюцца адсутнасць рэлігійнага фанатызму, скромнасць і некаторы скептыцызм у адносінах да рэчаў і людзей, а адгэтуль іронія, якой прасякнута такая значная колькасць беларускіх прыказак.

Калі паставіць усё вышэйадзначанае ў сувязь з сацыяльна-эканамічнымі і культурна-гістарычнымі ўмовамі, дык, напэўна, удасца знайсці рад прычын, якія ў пэўнай меры і абумовілі як светапогляд беларуса, так і яго псіхіку. Перш за ўсё на філасофска-рэлігійных поглядах беларуса моцна адбіліся ўмовы культурна-гістарычныя. Мы ведаем, што ў свой час хрысціянскі бог

прыйшоў да славян багавацъ з цэлым штатам святых. Паколькі ў славян не было адзінага і галоўнага бога, дык новаму богу досыць лёгка было заняць гэту пасаду. Але са святымі справа была куды горшая. Інтарэсы іх сустрэліся з інтарэсамі тутэйшых багоў. А дзеля гэтага распачалася доўгая і ўпартая барацьба паміж хрысціянскімі святымі і тутэйшымі славянскімі багамі. Барацьба гэта вялася аж да самага апошняга часу і вялася, трэба сказаць, не на карысць хрысціянскіх святых. Праўда, фармальна верх застаўся за імі: святыя сталі называцца іх імёнамі, але яны прымушаны былі ўзяць на сябе абавязкі старых багоў. Такім чынам, выйшаў нейкі кампраміс паміж хрысціянствам і язычаствам, што і адбілася ў прыказках.

Побач з гэтым у вераваннях беларусаў засталіся і сляды далёкай старасветчыны, рэшткі магіі, як, напрыклад, вера ў моц слова.

Далей мы бачым, што ўся рэальна-жыццёвая філасофія беларуса-селяніна наскрозь прасякнута практыцызмам і нават своеасаблівым матэрыялізмам. Беларус як бы зусім свядома, хоць і своеасабліва, падводзіць эканамічную падставу пад ідэалогію. Яскрава сведчаць аб гэтым такія прыказкі, як:

Калі не пад'ясі, дык і святых прадасі.

Голад і лжэ, і крадзе.

На чыім возе еду, таму й песні пяю.

Многія прыказкі з'яўляюцца ў пэўнай меры як бы перыфразам вядомай формулы матэрыялістычнай філасофіі — «Быццё вызначае свядомасць». Пастаўлены ў неабходнасць здабываць сабе хлеб сваёй працай і працай фізічнай, дзе заўсёды чалавек мае справу з рэчамі матэрыяльнымі, селянін на сабе самім дазнаўся, што гэтыя матэрыяльныя рэчы з'яўляюцца першай і галоўнай умовай яго існавання, без якога ніякая мараль немагчыма.

Сацыяльнае становішча і характар працы моцна адбіліся і на фармальна-мастацкім баку прыказак. Перш за ўсё імі абумоўлена канкрэтнасць вобразаў. Па-другое, мы бачым, што ўсе вобразы ўзяты з вясковага жыцця і з прыроды, да якой так блізка стаіць селянін.

У прыказках яскрава выявілася і класавая псіхалогія іх творцаў. Перш за ўсё па цэлым шэрагу прыказак мы бачым, што яны належаць да класа працоўных. Па-дру-

гое, тут выяўляецца псіхалогія ўласніка. Выявілася гэта асабліва яскрава ў адносінах да калектыўнай працы. Прымаючы ўдзел непасрэдна і заўсёды ў працэсе працы, селянін на практыцы дазнаўся, што калектыўна праца-ваць лягчэй і спарней, але яго ўласніцкая псіхалогія вельмі моцна перашкаджае такой працы, асабліва пры размеркаванні вынікаў працы.

Некаторыя прыказкі сведчаць аб тым, што яны ўтварыліся ў асяроддзі, не аднастайным па сваёй класавай сутнасці. Такія прыказкі, як:

Голь галіта, голлю паліта,

Як гол, так і васцёр,

Не караючы раба, не бачыць з яго дабра,—

гавораць аб тым, што спажыўцы іх адносяцца да бедных не вельмі прыхільна, што яны самі карыстаюцца працай бедных і прапануюць ужываць у адносінах да наймітаў строгія меры, каб атрымаць як мага больш карысці. Але куды больш сустракаецца прыказак, у якіх выказваецца спагада да бедных і якія малююць цяжкае жыццё парабкаў. Такая падвойнасць адносін да беднасці і бедных адлюстроўвае класавае расслаенне грамадства.

Наогул жа ў прыказках досыць выразна выявілася класавая сутнасць. Беларус-селянін уцяміў, што «не той піва п'е, хто варыць», і што варыць піва гэта ён, а п'е яго нехта іншы, хто жыве за кошт працоўных. Прыказкамі ж падводзіцца эканамічная падстава і пад з'явы класавай барацьбы, як бунты ды паўстанні:

Голаму разбой не страшан.
Чым галей, тым смялей.

Гэта, іншымі словамі, той самы марксісцкі лозунг: «Пралетарыю няма чаго траціць, апрача сваіх ланцугоў». І гістарычныя факты гавораць нам, што для працоўнага беларуса гэта былі не толькі словы. Часамі гэтыя «голыя», даведзеныя да адчаю нечуваным здзекам і эксплуатацыяй, сапраўды ішлі разбоем супроць сваіх прыгнятальнікаў. Гісторыя захавала імёны такіх паўстанскіх правадыроў, як Антон Нябаба, Кастусь Каліноўскі і іншыя. Але цяжка было малаарганізаванай беднаце змагацца з пануючым класам: сілай штыкоў яе заганялі зноў у паднявольнае становішча, дзе яна знаходзілася пад падвойным уціскам — сацыяльным і нацыянальным.

Гэта было такое становішча, калі «адтуль горача, адтуль боляча» і калі «б'юць і плакаць не даюць». А раз не даюць плакаць, дык заставалася толькі... смяяцца. І працоўны беларус не плакаў, а часцей смяяўся. Хоць гэта быў такі смех, пра які кажуць:

Смяецца, бо плакаць не даецца.

Смяяўся ён са сваіх класавых ворагаў, смяяўся з самога сябе і са свайго жыцця. Ён смяяўся, а сам не траціў надзеі на лепшую будучыню і гаварыў:

Засвеціць сонца і ў наша ваконца.

1926—1927

ДУМКІ ПРА САТЫРУ

Сутнасць сатыры ў тым, каб выстаўляць на паказ, на смех адмоўныя з'явы жыцця. Але адмоўнае можа быць пазнана толькі ў параўнанні з дадатным. Інакш кажучы, сатырык заўсёды мае крытэрыем нейкія пэўныя, рэгламентаваныя ці нерэгламентаваныя, нормы жыцця або ідэалы, пад якія не падыходзіць, якім супярэчыць тая з'ява, якую ён выстаўляе на смех. Ясна, што такія нормы могуць быць толькі ў чалавечай грамадзе. Па-за грамадою іх не бывае. У прыродзе ёсць пэўныя, ад веку існуючыя законы, паводле якіх усялякія змены і адбываюцца. Там можа быць гутарка толькі аб неабходным, аб немінучым, а ў плане пераробкі прыроды — аб выкарыстанні тых жа законаў на патрэбу чалавеку. Гаварыць аб нормах жыцця, аб ідэалах можна толькі ў грамадзе. І сапраўды, даволі хоць збольшага прыглядзецца да жыцця, каб пераканацца, што аб'ектам смеху (асмяяння) ніколі не бываюць з'явы прыроды, а заўсёды людзі з іх учынкамі і характарамі.

Наогул у жыцці гэта робіцца часта несвядома, але сатырык заўсёды свядома бярэ сваім аб'ектам або з'явы грамадскія, або такія з'явы чалавечай псіхікі, якія могуць мець уплыў (шкодны, вядома) на грамадскае жыццё.

Якіх людзей і якія іх учынкі будзе браць сатырык для свае творчасці, і як ён іх будзе падаваць,— гэта залежыць ад класавай пазіцыі самога аўтара, ад таго, у якіх адносінах ён знаходзіцца да найбольш дзейных, важных на сваймy гістарычнаму значэнню, сіл грамадскасці. У гісторыі сусветнай літаратуры мы маем прыклады сатыры як прагрэсіўнай, так і глыбока кансерватыўнай ці нават рэакцыйнай. Вывадам з вышэйсказанага з'яўляецца, па-першае, тое, што сатырык не можа адарвацца ад грамадскага жыцця таксама, як не можа выскачыць са свае ўласнай скуры; па-другое, паколькі сатырык выстаўляе

на паказ, на смех з'явы жыцця, якія не падыходзяць пад пэўныя ідэалагічныя ці этычныя нормы, дык ён павінен мець гэтыя нормы цвёрда ўстаноўленымі. Ясна, што яны могуць і не застацца нязменнымі на працягу ўсяго развіцця яго асобы, але ў кожны даны момант яны павінны быць выразнымі, інакш кажучы, павінна быць выразнай яго пазіцыя ў адносінах да асноўных дзейных сіл, якія вядуць змаганне ў грамадстве.

Для сатырыка ў нашых савецкіх умовах, калі ён хоча, каб яго сатыра была сапраўды прагрэсіўным фактарам, ёсць дзве асноўныя групы аб'ектаў. Першая — гэта тыя рэшткі старой грамадскасці, што існуюць у непрыкрытым выглядзе: кулакі, духавенства, прыватныя гандляры. Гэтыя элементы іграюць адмоўную ролю ў грамадзе, і сатырык, безумоўна, не павінен іх пакідаць без увагі. Аднак з задавальненнем можна адзначыць, што роля гэтых элементаў у нас з кожным годам змяншаецца. Кулака — дзякуючы ўзняццю самасвядомасці беднаты, дзякуючы поспехам палітыкі савецкай улады на вёсцы; духавенства — дзякуючы ўсё большаму ўкараненню ў масы пралетарскай ідэалогіі і вызваленню іх ад рэлігійнага дурману.

Маладое, выхаванае ў савецкіх школах пакаленне не можа служыць апораю рэлігіі, і за 2—3 дзесяткі бліжэйшых гадоў роля рэлігіі ў савецкім грамадстве зменшыцца да мінімума.

Прыватнік таксама паступова траціць сваё значэнне дзякуючы ўсё большаму развіццю сацыялістычных форм гаспадаркі.

Безумоўна, з паступовым змяншэннем удзельнай вагі гэтых груп грамадства і ўвага сатырыка будзе прыцягвацца імі ўсё ў меншай меры, а пакуль што яны знаходзяцца яшчэ ў цэнтры яго ўвагі.

Другая група рэштак мінулай грамадскасці — гэта тыя элементы, якіх рэвалюцыя толькі на хвіліну збянтэжыла. Схамянуўшыся, яны спрабуюць прыстасавацца да новых форм грамадскасці і выкарыстаць гэтыя формы ў сваіх уласных інтарэсах, якія ідуць уразрэз з інтарэсамі сацыялістычнага будаўніцтва. Пралазяць такія элементы ў савецкія ўстановы, грамадскія, а часамі нават і партыйныя арганізацыі. Панцыры іх службовых аўтарытэтаў часамі настолькі моцныя, што вастрыё сатыры можа іх даставаць да жывога толькі з вялікай

цяжкасцю і... небяспекаю. Аднак гэта не павінна спыняць сатырыка, калі ён не хоча ісці па лініі найменшых перашкод і не хоча заплюшчваць вачэй на шкоднасць гэтых элементаў. Бо адмоўнае значэнне такога «элемента» прама прапарцыянальна вышыні яго палажэння ў грамадстве.

Апрача гэтых асноўных дзвюх груп абъектаў, ёсць яшчэ пэўная катэгорыя людзей, якія лаяльна або нават прыхільна настроены ў адносінах да савецкага ладу, але якія ў сваім быце абвешаны рознымі перажыткамі, забабонамі старога ладу, з'яўляюцца інертным, кансерватыўным элементам і вісяць цяжкімі гірамі на нагах тых, хто імкнецца ісці наперад. Сатырыку, безумоўна, грэх было б пакінуць іх без увагі.

Гэта ўсё гаварылася пра змест сатыры ў нашых савецкіх умовах. Цяпер не шкодзіць сказаць пра форму сатыры ў нашых савецкіх беларускіх умовах. Задачы формы могуць быць намечаны толькі тады, калі мы ясна ўявім сабе тую функцыю, якую выконвае форма мастацкага твора. А функцыя гэта, на маю думку, вось якая.

У мяне ёсць пэўныя думкі і пачуцці. Я хачу перадаць гэты змест мае псіхікі другому чалавеку, другім людзям. А дзеля гэтага я павінен прыдаць гэтаму зместу адпаведную форму. Інакш кажучы, форма з'яўляецца спосабам выклікаць у псіхіцы іншых людзей працэсы, аналагічныя тым, якія адбываюцца ў маёй псіхіцы. Але псіхіка «іншых людзей» далёка неаднастайная: яна розніцца ў залежнасці ад класавай прыналежнасці, культурнага ўзроўню і шэрагу іншых прычын. Дзеля гэтага і форма мастацкага твора будзе розная ў залежнасці ад таго, па якую групу чытача пісьменнік арыентуецца. А ў сваёй творчасці кожны пісьменнік іменна арыентуецца па пэўную групу чытачоў, хоць найчасцей гэта робіцца падсвядома. Дасканаласць формы вызначаецца здольнасцю мастака, характар яе — галоўным чынам асаблівасцямі псіхікі чытача пэўнай катэгорыі.

На якога ж чытача ў асноўным павінен арыентавацца савецкі сатырык? Задача сатыры, па-мойму,— выстаўляць адмоўныя з'явы жыцця на суд, на асмяянне шырокіх мас рабочых і сялян. Адгэтуль, як неабходнасць, вынікаюць некаторыя асаблівасці формы сатырычных твораў, у першую чаргу стылю, які павінен імкнуцца да адноснай прастаты. Мова павінна набліжацца да народ-

най як сваім слоўным складам, так і фразеалогіяй. Сінтаксічная пабудова сказа павінна вызначацца выразнасцю. Калі лірык і можа часамі выліваць у радкі чуць прыкметныя эмоцыі, то для сатырыка[1] гэта рэч немагчымая. Сатырычны твор створыць належны эфект толькі тады, калі аб'ект асмяяння будзе абмалёван з усёю выразнасцю. Аднак прастату стылю я ні ў якім разе не разумею як спрашчэнне, г. зн. зніжэнне яго мастацкай вартасці. Я мыслю якраз наадварот.

Просты чалавек не прывык мець справу з абстрактнымі паняццямі, і да яго псіхікі лепшы доступ будуць мець прадстаўленні, вобразы. З тае ж прычыны вобразы павінны быць канкрэтныя, рэчавыя, супастаўляцца павінны не абстрактныя паняцці, а рэчы і з'явы.

Матэрыял для вобразаў належыць браць знаёмы для чытача. Багатаю крыніцаю для гэтага з'яўляецца прырода і бытавая абстаноўка, у якой жывуць працоўныя масы.

З усяго гэтага, вядома, ні ў якім разе не вынікае, што з такой устаноўкай мастацка напісаны твор не задаволіць больш культурнага чытача. Але наадварот заўсёды можа быць: нават высокамастацкі твор, дзякуючы асаблівасці свайго афармлення, можа высока ценіцца інтэлігентным чытачом і застацца незразумелым і недаступным для чытача масавага.

Што да сатырычных жанраў, дык яны выразна дзеляцца на дзве асноўныя катэгорыі. Першая катэгорыя — жанры тымчасовыя: сатырычны фельетон (прозаю і вершам), жарт. Яны з'яўляюцца выключнай спажывай сатырычных часопісаў і вельмі ўлюбёнай стравай газет. Жанры гэтыя недаўгавечныя: жывуць, часамі, не больш аднаго дня, але чытаюцца з ахвотаю і робяць вялікі ўплыў.

Другая катэгорыя — гэта жанры, якія прэтэндуюць на большую сталасць і даўгавечнасць. Гэта часта тыя ж самыя разнастайныя эпічныя, драматычныя і лірычныя жанры, ад паэмы і рамана да навелы і эпіграмы, толькі ў сатырычнай афарбоўцы. Найчасцей жа практыкуецца сатыра ў цесным сэнсе слова (верш-сатыра), сатырычнае

---

[1] Процістаўленне лірыка сатырыку можа быць толькі па пераважнасці лірычнага ці сатырычнага элемента. Вельмі часта абодва гэтыя элементы зліты ў адным творы. Узорам такога сінтэзу могуць служыць творы Г. Гейнэ.

анавяданне, байка. Розніцу паміж гэтымі дзвюма катэгорыямі сатырычных жанраў некаторыя бачаць у тэматыцы і азначаюць першую катэгорыю, як літаратуру надзённую, «на злобу дня».

Але, на маю думку, розніца тут не столькі ў тэме, колькі ў яе афармленні. На адну і тую ж самую тэму можна напісаць газетны фельетон і сатырычны раман. Гэта другая катэгорыя жанраў адрозніваецца большай тыпізацыяй з'яў, шырынёю абагульненняў і глыбінёю псіхалагічнага аналізу.

У фельетоне з'ява трактуецца як прыватны выпадак, героі ледзь намячаюцца і вызначаюцца схематычнасцю.

Якія ж жанры варта культываваць, а якія лічыць «устарэлымі»? Тут павінен быць адзін нязменны крытэрый: наколькі той ці іншы жанр можа выконваць свой службовы абавязак — перадаваць змест мае псіхікі чытачу, мае адносіны да тае ці іншай грамадскай з'явы. Калі ён выконвае сваю функцыю дасканала, я ахвотна гатоў яго культываваць. Калі ён гэта рабіць няздольны, я магу яго або зусім адкінуць, або ўнесці адпаведныя змены. Некаторыя «страшныя рэфарматары» спрабавалі, напрыклад, давесці непатрэбнасць байкі як жанру ўстарэлага, але практыка паказвае, што байка прыхільна сустракаецца чытачом (і слухачом) і стварае належны эфект. А пакуль яна здольна на такую службу, да таго часу яна можа жыць і развівацца, нягледзячы на ўсе выдумкі «страшных рэфарматараў».

Аб устарэласці таго ці іншага жанру ў беларускіх умовах нельга гаварыць часта яшчэ і таму, што шмат якія з літаратурных жанраў у нас яшчэ зусім не практыкаваліся, і кожнае мэтазгоднае ўвядзенне такога жанру з'яўляецца ўкладам у скарбніцу беларускай літаратуры.

Але адгэтуль яшчэ не вынікае, што не павінна быць імкнення да стварэння новых жанраў. Наадварот,— гонар і слава таму пісьменніку, які здолее стварыць новы літаратурны жанр. Гэта будзе каштоўным укладам не толькі ў беларускую літаратуру, але і ў сусветную.

1928

ШТО МНЕ РУПІЦЬ

Такая ўжо традыцыя ўсталявалася сярод пісьменнікаў: пісаць калі-нікалі пра самога сябе. Цяжкая гэта справа. Добра тут яшчэ, скажам, якому-небудзь інтымнаму лірыку, які наогул пра сябе ніколі не забываецца, зусім не дрэнна одапісару, які скарыстае зручны выпадак, каб напісаць оду пра свае дасягненні і заслугі. Адным словам, добра ўсім добрым жанрам, але што тут рабіць мне, небараку-сатырыку?

Увесь трагізм майго становішча ў тым, што прыходзіцца браць аб'ектам самога сябе. Баюся, што суб'ект і аб'ект гатовы тут не паладзіць паміж сабою. Калі ж гэты суб'ект ды возьмецца за справу «не взирая на лица», дык крута тады прыйдзецца беднаму аб'екту.

Калі ж я падумаю, што ж мне цяпер найбольш рупіць, дык, здаецца, гэта будзе пытанне «быць ці не быць»... савецкай сатыры? У адказ я чую нават галасы: быць савецкай сатыры... на правах беднай сваячкі ў літаратуры. Яна, бачыце, не дрэнна ўмее шкарпэткі цыраваць, смецце з хаты вымесці. Але ў вялікі літаратурны свет — куды яе, мурзатую! Ступіць не ўмее паводле этыкету. Дый словы ў яе ўсё такія... Ты ёй пра высокія матэрыі ды пра кволыя струны душы, а яна пра галавацяпа! Фі! Як гэта неэстэтычна!

Але пакінем убаку негрунтоўныя разважанні, паглядзім, як жа маецца сёння сама сатыра. У тэатрах — ніводнай значнай камедыі ў сапраўдным сэнсе гэтага слова. Не расце далей сатыра, у хвасце пляцецца. А хто вінават? Кажуць, Магнітабуды ды Днепрабуды «вінаваты». Справа ў тым, што калі сатыра перад Днепрабудам апынецца, дык у яе і душа ў пяткі. Не яе гэта спажыва. Вось калі зверху міла, а ў сярэдзіне гніла, калі яно і вялікае і моцнае здаецца, а ў сярэдзіне збуцвела, гэта для сатыры самы раз, тут ёй ёсць чым пажывіцца. Нагадаем Гогаля, Салтыкова-Шчадрына. Вазьміце любы выдатны сатырычны

твор, і вы заўсёды ўбачыце наяўнасць гэтай умовы: згніло, а трымаецца. Раскоша была некалі сатырыку, што ні горад, дык і Глупаў, што ні гараднічы, дык і Сквазнік-Дмуханоўскі. Бяры ўсю абшарніцкую і чыноўніцкую Расію-матухну ды ўстаўляй жыўцом у «камедыю». А нашаму брату, савецкаму сатырыку, прыходзіцца гараднічых ды хлестаковых днём з агнём шукаць, як чужаедаў, як блох тых, па адным лавіць ды на свет божы вывалакаць.

І не іначай, як па адным. А часамі прыходзіцца чужаеда пашпартам надзяліць: «не падумайце благога, грамадзяне, гэта толькі паасобны бюракрат. Зваць яго так вось і так, а пражывае ён там і там,— можаце самі пераканацца». Бо іначай выйдзе абагульненне паасобных фактаў, па сутнасці, паклёп выйдзе на савецкую ўладу. Бо ў Савецкім Саюзе няма бюракратызму ці галавацяпства як сістэмы. Бо савецкая сістэма па сваёй сутнасці не можа быць аб'ектам сатыры. Такім аб'ектам могуць быць толькі выключэнні з савецкай сістэмы, толькі аскепкі разбітай ушчэнт капіталістычнай сістэмы. А гэтыя аскепкі, гэта ашмоцце старога грамадства, якое знішчаецца намі штогадзіны і на кожным кроку, якое растае на нашых вачах, не можа быць досыць моцнай «базай» для росту вялікай сатыры. Вялікая сатыра заўсёды мела «буйныя» аб'екты, найчасцей цэлыя сістэмы дзяржаўныя.

Некаторыя разважаюць, што савецкая літаратура не можа даць ні Гогаля, ні Салтыкова-Шчадрына. Салтыкоў-Шчадрын пісаў і мог быць упэўнены, што на яго век поскудзі хопіць, а савецкія сатырыкі часамі скардзяцца, што ім «сыравіны» не хапае. Ці сумны гэты факт? Сумны, вядома: для «сыравіны», але не для сатырыка, калі ён савецкі сатырык. Калі б я к канцу другой пяцігодкі праз недахоп «сыравіны» застаўся беспрацоўным як сатырык, дык толькі рад быў бы гэтаму як грамадзянін. Ды і для савецкай улады выгадней было б мець адстаўных сатырыкаў, чым зрыўшчыкаў сацыялістычнага будаўніцтва.

«А дзе ж ты дурняў падзенеш? — могуць запытацца ў мяне мае сябры.— Гэта ж мілая катэгорыя людзей была заўсёды ўлюбёнай стравай для сатырыкаў. І, напэўна, ніколі яна не перавядзецца,— пра гэта ўжо сама прырода-матухна паклапоціцца». Аднак я не такі вялікі аптыміст наконт дурняў: перавядуцца яны калі-небудзь. Па-першае, матухна-прырода не будзе такой урадлівай на дурняў, калі не будзе на іх попыту. Па-другое, дурань не столькі

прыродная з'ява, колькі сацыяльная: кожны «дурань», калі яго паставіць на сваё месца, перастае быць дурнем. Дурань, узяты сам па сабе, як з'ява прыроды, не смешны, як не можа быць смешным дрэва альбо камень. Дурань бывае смешным толькі ў сувязі з яго сацыяльнай функцыяй. Дурань таму і бліпчыць здалёк, што знаходзіцца не на сваім месцы. Нашы газеты амаль штодня даюць нам прыклады і прозвішчы дурняў рознага гатунку, якія выпадкова апынуліся не на сваім месцы, і чым вышэй гэта месца, тым смяшней выглядае дурань, тым далей ён відаць. Гэта вялікая справа — паставіць чалавека ці рэч на сваё месца. Для ілюстрацыі свае думкі я прывяду тут невялікую аналогію. Аглоблі, напрыклад, калі ў іх запрэжаны конь, не выклікаюць у нас ніякіх асаблівых эмоцый, але аглобля ў руках крытыка дае ўжо значны эмацыянальны эфект. Я веру ў тое, што мы хутка зусім дасканала навучымся ўлічваць здольнасці і падрыхтаванасць чалавека да тае ці іншай працы.

Але гэта толькі разважаючы тэарэтычна, а практычна — на пенсію я яшчэ не збіраюся. Яшчэ ёсць порах у парахаўніцы, і яшчэ досыць дурняў на свеце. Ды не ў дурнях сёння галоўнае. Галоўнае ў тым, што мы з прыватнай уласнасцю спляліся загрудкі, прыпёршы яе ў апошніх яе сховах. Яна сёння ў закутку душы кулацкай, у мазгах перараджэнца і апартуніста, у «двайной бухгалтэрыі» растратчыкаў і ў спрытных руках злодзея; ірвач і разгільдзяй, лятун і прагульшчык — гэта яе пестуны. Сілы вельмі няроўныя, вынікі бойкі вядомы загадзя. Прыватная ўласнасць пабіта эканамічна і палітычна, але яе трэба выкараніць да рэшты ў свядомасці людзей, дастаць ва ўсіх шчылінах і норках. І тут сатырыкам яшчэ рана складаць ручкі ў козлы, разважаючы, што калі не Гогаль, дык і зусім не трэба.

А калі глянуць за межы Савецкага Саюза? Трухляціна, закаваная ў панцыр і ўзброеная да зубоў, намагаецца ўтрымаць у кляшчах эксплуатацыі рабочых і сялян. Увесь капіталістычны свет счарвівеў. Сатыры ёсць тут чым пажывіцца. Праўда, ёсць тут і свае спецыфічныя цяжкасці, якіх сатырыкі яшчэ перамагаць не навучыліся: усё «чэмберлен» выходзіць.

А калі ўзяць нам саміх сябе, хіба мы ўжо такія крышталёва чыстыя? Хіба не нясём мы на сабе груз мінулага, груз старых поглядаў, звычак, забабонаў; з якімі нам

нязручна будзе паткнуцца ў камуністычнае грамадства? Не, рана яшчэ сатырыкам у адстаўку падавацца.

Гэта што да сатыры, а што да мяне асабіста, дык я ніколі кантракту не падпісваў быць абавязкова сатырыкам і толькі сатырыкам. Чым больш жанравы дыяпазон пісьменніка, тым, на маю думку, лепш, тым больш у яго магчымасці рэалізаваць свае здольнасці. Але я знаў, між іншым, і такіх паэтаў, якія амаль што «прынцыпова» не чыталі прозы, і такіх празаікаў, якія не могуць ператравіць вершаў. Жанравы шавінізм — гэта смешны і шкодны забабон.

Так я развязваю для сябе пытанне літаратурнага жанру, прынамсі, на бліжэйшы час:

1. Зрабіць у сатыры тое, што можна зрабіць, і як мага лепш.

2. Не абмяжоўваць сябе сатырай, а выпрабаваць свае сілы і ў іншых жанрах. Яшчэ задоўга да таго, як развязаць гэта пытанне тэарэтычна, я пачаў развязваць яго практычна. Гэта ў апошні час выразна відаць у маёй творчасці: не пакідаючы сатыры аж да газетнага вершаванага фельетона ўключна, я ў той жа час працую над раманам. Гэты новы, так сказаць, агрэгат маёй творчасці знаходзіцца яшчэ ў пускавым перыядзе. Будуць, напэўна, непаладкі, можа, нават пэўны працэнт браку, але будзем спадзявацца на мой энтузіязм.

1933

СЛОВА ДА МАЛОДШЫХ

Я загадзя прашу прабачэння ў чытача за тое, што мой артыкул не будзе мець ні пэўнай метадалагічнай устаноўкі, ні патрэбнай артыкулу стройнасці, бо я не збіраюся ні аналізаваць чыю-небудзь, а тым больш сваю, творчасць, ні выкладаць тэорыю мастацтва. Я хачу толькі ў парадку гутаркі з малодшымі таварышамі, якія сёння ўзыходзяць на ўхабісты пісьменніцкі шлях, выказаць некаторыя свае думкі пра тое, што патрэбна пісьменніку ў першую чаргу, можа, перасцерагчы ад некаторых памылак, можа, даць некаторыя парады. Але, узяўшыся за работу, я бачу, што не такая гэта лёгкая справа — вучыць пісаць, калі сам яшчэ добра не ўмееш. Я кажу гэта не таму, што хачу быць занадта сціплым, а таму, што, на маю думку, мала знойдзецца такіх пісьменнікаў, якія маглі б сказаць: я ўсё ўмею і ўсё ведаю, што павінен ведаць пісьменнік, мне больш нічога не дадасі і нічога ад мяне не адымеш.

Тым больш не магу так сказаць пра сябе я. Дзесяць год свае творчасці я разглядаю (у плане літаратурным) як вучобу, як пробу сваіх сіл на розных тэмах і ў розных жанрах. Мне здаецца, што пісаў я дагэтуль — так, пакуль што, а па-сапраўднаму пісаць яшчэ толькі пачну. Можа, гэта «пакуль што» так і застанецца назаўсёды, можа, яно і вызначыць маё сапраўднае месца ў літаратуры, але суб'ектыўна ў мяне такое адчуванне: пісаў я, між іншым, да часу, бо не мог не адгукнуцца на тую ці іншую грамадскую з'яву, а за сапраўдную вялікую творчую работу вось-вось зараз вазьмуся. Таму я не магу лічыць сябе «закончаным» майстрам нават у асноўным для мяне жанры — у сатыры. Можа, не раз яшчэ прыйдзецца мне, калі грунтоўна, а калі ў паасобных момантах, пераглядаць і пераацэньваць свой творчы метад і свой арсенал мастацкіх сродкаў.

Думкі, якія я збіраюся тут выказаць, я ні ў якім разе не выстаўляю як догму. Можа, пэўная частка з іх будзе памылковай ці правільнай толькі ў пэўнай меры, але гэтыя думкі ў мяне ёсць, яны вынікаюць у мяне з мае ўласнай творчай практыкі, а таксама, і галоўным чынам, калі я чытаю творы іншых пісьменнікаў.

Я, напрыклад, думаю: што патрэбна для таго, каб з'явіўся выдатны літаратурна-мастацкі твор? Шукаючы адказу, я прыходжу да выніку, што патрэбна вельмі шмат чаго, і перш за ўсё патрэбна, каб у аўтара быў вялікі пісьменніцкі талент. Што тут справа не толькі ў літаратурнай вучобе, я ў гэтым заўсёды пераконваюся, калі сустракаюся з народнай творчасцю. Якое багацце казак, былін, песень! Якая грандыёзнасць эпапей! Якая вышыня мастацкай якасці! І ўсё гэта складалі людзі зусім непісьменныя, якія ніякай адмысловай літаратурнай вучобы не праходзілі. Але я думаю далей над гэтым пытаннем і пераконваюся, што адна здольнасць яшчэ ўсяго не вырашае, што яна нават не з'яўляецца раз назаўсёды дадзенай велічынёй, што самі здольнасці для свайго выяўлення патрабуюць належных умоў. Мы ведаем, напрыклад, вялікага паэта Пушкіна і вялікага пісьменніка Талстога. Але мы не ведаем сотень тых Пушкіных і Талстых, якія былі ў гушчах працоўных, але не здолелі рэалізаваць сваіх здольнасцей, бо яны былі прыгоннымі сялянамі альбо рабочымі. А што ў гушчах працоўных заўсёды было і ёсць шмат людзей з вялікімі мастацкімі здольнасцямі, паказвае хоць бы развіццё савецкага мастацтва, і ў прыватнасці літаратуры, пасля вызвалення працоўных з-пад прыгнёту паноў і капіталістаў; паказваюць сотні таленавітых пісьменнікаў, што выйшлі з самых гушчаў пралетарыяту і сялянства.

Што пісьменніцкая здольнасць не з'яўляецца сталай, ні ад чаго незалежнай, велічынёй нават у аднаго пісьменніка, відаць хоць бы з таго, што часамі пісьменнік выяўляецца як таленавіты мастак, дае шэраг выдатных твораў, але адбываюцца пэўныя грамадскія зрухі, змяняюцца ўмовы, і той самы аўтар, часамі, дае творы не такія ўжо і выдатныя альбо і зусім слабыя.

Вельмі шкада, што наша крытыка пытаннем мастацкіх твораў вельмі мала займаецца, а пытанне пісьменніцкай здольнасці нават і не закранала. А гэта пытанне надзвычайна важнае для пачынаючага пісьменніка. Памятаю, колькі мяне самога мучыла гэтае пытанне; колькі разоў

пры няўдачы трацілася ўсякая вера ў свае здольнасці, і мне хацелася стушавацца, знікнуць, замкнуцца ў сваю ракавіну, каб больш ніколі не вытыкацца са сваімі творамі.

Пачаў я забаўляцца вершамі, калі яшчэ мне было гадоў шаснаццаць і калі я вучыўся ў гарадскім вучылішчы. Вершы гэтыя былі дваякага гатунку. Для сябе і для сваіх блізкіх сяброў я пісаў, часамі, вершы жартаўлівыя, на злобу дня (часамі, па-руску, часамі, па-беларуску), але для хатняга ўжытку. Апрача гэтага, я прабаваў пісаць «сапраўдныя» вершы. Гэта была найсумнейшая лірыка найбольш пра «долю мужыка» ў стылі І. Нікіціна. Адзін з гэтых сваіх «сапраўдных» вершаў, здаецца, у 1913 годзе я паслаў у часопіс «Жизнь для всех» і з нецярплівасцю стаў чакаць адказу. Нарэшце, праз месяц, можа, які прыйшоў адказ. Звараналіся да мяне вельмі далікатна: «Многоуважаемый Кондратий Кондратьевич». Так мяне і з роду ніхто не называў! Але тыя пяць-шэсць слоў, што ішлі ўслед за такім далікатным зваротам, прагучалі для мяне як прысуд: мне паведамлялі, што мой верш друкавацца не будзе, бо ён не досыць мастацкі. «Ну вось,— падумаў я сабе з сумнай палёгкай,— усё і высветлілася. Няма чаго больш глупствам займацца, ніякіх здольнасцей у мяне няма». І не займаўся я «глупствам» восем год. Пачаў зноў пісаць вершы толькі ў 1921 годзе, калі быў у Чырвонай Арміі. І зноў мая творчасць падзялілася на паэзію «сапраўдную» і паэзію для штодзённага ўжытку. Першая — гэта ўсё тая ж сумная лірыка, другая — вершаваныя сатырычныя фельетоны, тэмай для якіх былі асобныя недахопы ў жыцці нашай чырвонаармейскай часці і, часамі, міжнародныя падзеі. Усё гэта я пасылаў у «Красноармейскую правду». Праз нейкі час у «Красноармейской правде» з'явілася рэцэнзія на маю «сапраўдную» паэзію — цэлы падвал пад гучным загалоўкам «Поэт — командир», дзе адзначалі мае здольнасці і называлі адным з мацнейшых паэтаў Заходняга фронту. Пра маю ж сатыру ў альманаху «На привале» было сказана пару слоў, што яна з'яўляецца «меткой» і «ядовитой». Але з маіх «сапраўдных» вершаў ніводзін не быў змешчаны ў друку, а сатырычныя вершы, за рэдкім выключэннем, усе друкаваліся на старонках «Красноармейской правды». Цяпер мяне ўжо мала клапаціла пытанне — сапраўднай ці несапраўднай паэзіяй з'яўляюцца мае вершы: я паверыў, што хоць якія-

небудзь здольнасці ў мяне ўсё-такі ёсць і што, самае галоўнае, гэтыя мае здольнасці спатрэбіліся на справу. Гэта акалічнасць і вырашыла кірунак і жанр мае творчасці на першым этапе. Хутка я пачаў пісаць па-беларуску і друкавацца ў «Савецкай Беларусі».

Такім чынам, я лічу, што стаў пісьменнікам толькі дзякуючы Кастрычніцкай рэвалюцыі, у прыватнасці дзякуючы Чырвонай Арміі, якая была для мяне вялікай палітычнай школай. У старой, царскай арміі я таксама быў — амаль тры гады, з якіх большую палову на фронце. Але царскай арміі мае пісьменніцкія здольнасці былі непатрэбны: там, дзе, апрача «так точно» і «никак нет», больш нічога не дазвалялася, яны нават не маглі і выявіцца.

Гэта лішні раз сцвярджае правільнасць выказанай мною думкі, што для выяўлення і рэалізацыі тых ці іншых здольнасцей вялікае значэнне маюць: сацыяльнае асяроддзе, палітычны момант і шэраг іншых умоў. Для самога ж пачынаючага пісьменніка мае асабліва вялікае значэнне — пераканацца ў сваіх здольнасцях і трапіць на сапраўдную дарогу. Вось чаму крытыка і ўся пісьменніцкая грамадскасць з асаблівай уважлівасцю павінны сустракаць кожнае новае імя ў літаратуры і заўсёды адзначаць найбольш удалыя спробы маладога пісьменніка. Разам з гэтым пры не зусім удалых спробах трэба падыходзіць асцярожна і ўстрымлівацца ад канчатковага прысуду.

Я думаю далей пра тыя прычыны, што абумоўліваюць з'яўленне мастацкага твора ці перашкаджаюць гэтаму з'яўленню. Я думаю пра самога сябе, я перабіраю ў памяці ўсіх пісьменнікаў, якіх я знаю і па творах і ў жыцці. Я прыглядаюся да іх твораў і да іх здольнасцей і пераконваюся, што здольнасці, нават калі яны ўжо выявіліся, гэта для пісьменніка яшчэ далёка не ўсё. Я знаю, напрыклад, людзей з бясспрэчнымі паэтычнымі здольнасцямі, якія, нягледзячы на гэта, не далі і не могуць даць ніводнага больш-менш значнага мастацкага твора. Гэта часцей за ўсё людзі, якім няма чаго сказаць, якіх нічога асабліва не захапляе, нічога моцна не абурае; іх не хвалююць вялікія пытанні сучаснасці і будучыні; а калі іх што і хвалюе і яны імкнуцца нават выказаць гэта ў мастацкім творы, дык гэта нешта такое мізэрнае, што не мае ніякай грамадскай вартасці. Гэта з'ява, бясспрэчна, класавая. Гэтыя людзі — мяшчане са здольна-

сцямі, якіх яны не могуць рэалізаваць, дзякуючы сваёй класавай сутнасці; гэта дробна-буржуазныя абывацелі, якія жывуць колам сваіх дробных асабістых інтарэсаў. Для гэтых людзей часамі шпілька, якая патрэбна ім, можа засланіць сабою ўсе разам узятыя Днепрабуды і Магнітабуды, патрэбныя сацыялізму.

Але значна часцей наглядаецца з'ява іншага парадку: калі чалавек не наглядае збоку, не замыкаецца ў сваю ракавіну, цікавіцца ўсімі праявамі грамадскага жыцця, і ўсё ж яго творы часта маюць вялікія заганы, бо ён не можа адрозніць у жыцці галоўнага ад другараднага, заканамернага ад выпадковага, не бачыць прычын, якія абумовілі тую ці іншую з'яву, за вонкавым механічным счапленнем з'яў не бачыць сапраўдных сувязей і ўзаемадачыненняў. Гэта таму, што пісьменнік не ведае законаў прыроды і законаў чалавечай грамады, не мае, адным словам, пэўнага акрэсленага светапогляду, пэўнай філасофскай сістэмы. Часамі ў пісьменніка з прычыны яго маладосці яшчэ не паспеў злажыцца і акрэсліцца пэўны светапогляд, а часта гэта бывае і са старымі пісьменнікамі, якія раслі ў старым капіталістычным грамадстве і светапогляд якіх фарміраваўся пад уплывам буржуазнай філасофіі, буржуазнай маралі. У такіх пісьменнікаў хібнасць іх светапогляду выступае асабліва яскрава. Рэшткі буржуазнай і дробнабуржуазнай старой ідэалогіі і элементы новай пралетарскай ідэалогіі знаходзяцца ў такога пісьменніка ў непрымірымай супярэчнасці, і гэта адбіваецца на ўсіх кампанентах яго мастацкага твора. Звычайная рэч, што ў часе такога крызісу светапогляду пісьменнік дае творы ніжэйшыя па сваёй мастацкай якасці, чым ён наогул можа даць паводле сваіх здольнасцей. Тут для пісьменніка справа ўпіраецца непасрэдна ў пытанне вучобы і пытанне перабудовы. Чым пісьменнік хутчэй і лепш засвоіць вучэнне Маркса, Энгельса, Леніна, асновы дыялектычнага матэрыялізму, тэорыю класавага змагання, эканамічнае вучэнне і тэорыю пабудовы бяскласавага сацыялістычнага грамадства,— тым хутчэй ён цалкам зразумее тое, што робіцца наўкол яго ў Савецкім Саюзе, ва ўсім свеце, тым ясней ён будзе бачыць прычыны падзей сусветнага значэння і матывы паводзін таго ці іншага асобнага чалавека, тым хутчэй творы яго стануць больш значнымі, арганічна-суцэльнымі, паўнакроўнымі. Тут шчырае жаданне пісьменніка і яго цвёрдая воля шмат што могуць

зрабіць. І наадварот, бязвольнасць, мяккацеласць у дачыненні да самога сябе, нежаданне і няўменне працаваць над сабой, унутраная разбэшчанасць даводзіць да таго, што пісьменнік гіне разам са сваімі здольнасцямі. Я пальцам паказваць не буду, але такія, праўда, паасобныя сумныя факты ёсць у беларускай літаратуры.

Наогул кожнаму, хто ступіў на пісьменніцкі шлях, трэба запамятаць цвёрда, што яго падарожжа па гэтым шляху — гэта не прыемны шпацыр, а штодзённая і ўпартая праца над сабой, над сваім культурным узроўнем, над сваім светапоглядам. Вучоба для пісьменніка ніколі не можа быць скончана, і да яго ў поўнай меры дапасоўваецца правіла: хто не ідзе наперад, той ідзе назад.

Можа паказацца, што я тут упадаю ў супярэчнасць, бо на першай старонцы свайго артыкула я казаў, што аўтарамі выдатных народных твораў былі людзі нават непісьменныя. Але тут супярэчнасць толькі вонкавая. Справа ў тым, што гэтыя непісьменныя людзі мелі сваё, хоць наіўнае, але досыць стройнае і акрэсленае светаразуменне: яны былі на ўзроўні перадавых людзей свайго часу і свайго класа. Але было б вялікім абсурдам, каб хто-небудзь з савецкіх пісьменнікаў уздумаў арыентавацца на культурны ўзровень, скажам, аўтара быліны пра Ілью Мурамца. Савецкі пісьменнік павінен быць на ўзроўні перадавых ідэй перадавога класа свайго часу, гэта значыць быць на ўзроўні філасофіі пралетарыяту.

Пісьменніку трэба надзвычай шырока і ўсебакова ведаць жыццё людзей. Чым большая ў пісьменніка жыццёвая практыка, тым больш у яго магчымасцей у сэнсе тэм, матэрыялу і вобразаў. Для савецкага пісьменніка гэта азначае тое, што ён павінен быць актыўным удзельнікам у сацыялістычным будаўніцтве.

Але практыка аднаго чалавека абмежавана часам і прасторай: ён не можа абысціся толькі сваёй практыкай, ён скарыстоўвае для сябе практыку іншых людзей, што жылі да яго, што жывуць адначасна з ім. Гэта чалавечая практыка зафіксавана ў кнігах, у помніках мастацтва, у рэчах матэрыяльнай культуры. Пісьменнік павінен умець карыстацца ўсімі гэтымі здабыткамі чалавецтва. Ён павінен мець такі шырокі кругавід, каб магчы ахапіць зрокам увесь шлях, пройдзены чалавецтвам да гэтага часу, стан чалавецтва на розных гістарычных этапах. Ён павінен ведаць працу выдатных людзей, што рухалі наперад чала-

вечую думку, павінен ведаць стан чалавецтва ў сучасны момант, грамадскі лад кожнай краіны, яе эканоміку і культуру, расстаноўку класавых сіл і тэндэнцыю яе развіцця; яму таксама патрэбна ведаць, у якой меры і якім спосабам чалавек падпарадкаваў сабе прыроду, г. зн. ведаць дасягненні навукі, тэхнікі.

Баючыся, што мяне зразумеюць няправільна, я хачу тут жа растлумачыць наступнае: я зусім не хачу сказаць, што малады пісьменнік не павінен пачынаць пісаць, пакуль не дасягне такога культурнага ўзроўню, пра які я толькі што гаварыў. Павышэнне культурнага ўзроўню пісьменніка можа ісці паралельна з яго творчасцю. У кожнага, напэўна, знойдзецца шэраг пытанняў, якія ён прадумаў і вырашыў, шэраг вобразаў, якія просяцца на паперу і з якімі ён справіцца ў невялікім мастацкім творы. Але на працу пісьменніка над сабой я напіраю асабліва таму, што без гэтага не будзе расці мастацкая якасць яго твораў, не будзе ў іх належнай глыбіні ідэі і паўнаты вобразаў; малакультурнасць і абмежаванасць аўтара заўсёды вельмі адмоўна адбіваецца на яго творах.

Калі я агляну́ўся назад на сваю творчасць, дык таксама бачу ў ёй шэраг недахопаў, абумоўленых, як мне здаецца, наступнымі прычынамі. Рос я ў вёсцы, у сялянскім асяроддзі, у серадняцкай сям'і, вучыўся ў старой дарэвалюцыйнай школе. Усё гэта пэўным чынам фарміравала маю псіхіку, прышчапляла мне пэўныя погляды на свет і на людзей. У Чырвонай Арміі я шмат чаму навучыўся, але ўсё ж за кароткі час не магла змяніцца так мая псіхалогія, каб я мог выступіць як пралетарскі пісьменнік. Зноў жа, прыйшоў я ў літаратуру з невялікім культурным багажом: я скончыў толькі гарадское вучылішча, якое давала ведаў не больш за цяперашнюю сямігодку. Гэта па колькасці, не кажучы пра ідэалагічную якасць гэтых ведаў.

Пераважная большасць маіх твораў напісана на тэмы з вясковага жыцця. У іх я змагаюся з цемрай, з рэлігіяй, з усякімі забабонамі, з п'янствам, з брудам і некультурнасцю. Гэта ўсё патрэбна, але не заўсёды гэтыя пытанні ставіліся з належнай глыбінёй і, галоўнае, не заўсёды ў святле класавага змагання на вёсцы.

Не досыць высокі для пісьменніка культурны ўзровень, адсутнасць спецыяльнай падрыхтоўкі — усё гэта адбівалася на мастацкай якасці твораў, на дасканаласці паэтычнай тэхнікі.

Усіх недахопаў маёй творчасці ў той час я не бачыў, але, што мне не хапае вучобы, гэта я добра разумеў. Вось чаму пры першай магчымасці, у 1926 годзе, я паступіў у Беларускі дзяржаўны універсітэт, які і скончыў у 1930 г. Універсітэт мне шмат даў у сэнсе афармлення майго светапогляду, асабліва такія дысцыпліны, як дыямат і палітэканомія. Але і цяпер мне яшчэ шмат чаго не хапае ў сэнсе ведаў, у сэнсе пісьменніцкай кваліфікацыі.

Падсумоўваючы ўсё вышэйсказанае, я хачу яшчэ раз падкрэсліць тыя моманты, якія лічу самымі важнымі для пісьменніка і для з'яўлення паўнакроўнага мастацкага твора, актуальнага і глыбокага па сваёй ідэі.

Перш за ўсё патрэбна наяўнасць паэтычных здольнасцей. Мне могуць сказаць, што прыродныя здольнасці ад чалавека не залежаць, таму няма чаго пра іх клапаціцца. Але я адкажу, што выявіць здольнасці і накіраваць іх развіццё ў пэўным кірунку — гэта справа грамадскасці і самога аўтара. А паколькі гэты момант мае важнае значэнне для маладога пісьменніка і паколькі ў нас часта яго недаацэньваюць, дык я асабліва тут гэты момант падкрэсліваю.

Па-другое, пісьменніку патрэбна вучоба.

1. Вучыцца яму трэба перш за ўсё ад самога жыцця. Найлепшы спосаб вучыцца ад жыцця — гэта самому тварыць жыццё. Для савецкага пісьменніка гэта значыць быць актыўным удзельнікам сацыялістычнага будаўніцтва, як мага шырэй знаёміцца з практыкай сацбудаўніцтва ў розных яго галінах.

2. Вучыцца тэарэтычна, каб авалодаць вышынямі марксізма-ленінізма, у святле яго бачыць усю шматграннасць жыцця і правільна паказаць яго ў сваіх творах.

3. Вучыцца наогул, крытычна засвойваючы культурную спадчыну мінулага, вывучаючы дасягненні навукі і тэхнікі, каб падняць свой культурны ўзровень да вышыні, неабходнай савецкаму пісьменніку.

4. Вучыцца спецыяльна, каб набыць прафесійную пісьменніцкую кваліфікацыю, каб дасканала валодаць мастацкім словам. Гэту вучобу я лічу вельмі важным для пісьменніка момантам, але не першарадным. Пісьменніцкая кваліфікацыя дасць належны эфект толькі пры наяўнасці ўмоў, названых вышэй, бо кваліфікацыя без здольнасці — гэта, бясспрэчна, нуль; бо кваліфікацыя без жыццёвай практыкі, без удзелу савецкага пісьменніка

ў сацыялістычным будаўніцтве — гэта коўзанне па паверхні, гэта звонкая пустата; бо кваліфікацыя без акрэсленага светапогляду — гэта безыдэйны тэхніцызм, гэта ідэалагічныя зрывы і палітычныя памылкі.

Тэхнічная вучоба пісьменніка пачынаецца яшчэ задоўга да таго часу, пакуль ён гэта ўсведамляе дзякуючы чалавечай здольнасці пераймаць чутае і бачанае. Ён чуе гаворку, спевы, чытае мастацкія творы: запамінаюцца звароты, інтанацыі, метрыка і рытміка, паралелізмы і антытэзы, нават кампазіцыя і сюжэтная схема. І калі пісьменнік пачынае пісаць, ён ужо мае нейкі запас тэхнічных сродкаў. Наступны этап, калі пісьменнік знаёміцца з паэтыкай па падручніках, зложаных на падставе вывучэння мастацкіх твораў. Нарэшце, чытаючы творы выдатных мастакоў, сам ён аналізуе твор, раскладае на паасобныя кампаненты і стараецца зразумець іх прыроду і паходжанне. Такая вучоба найбольш прадукцыйная. Але на ўсіх гэтых этапах ніколі не бывае, каб пісьменнік механічна і цалкам пераносіў у сваю творчасць прыёмы таго, у каго ён вучыцца. Класавая прырода і індывідуальная адаронасць аўтара заўсёды кладуць сваю пячатку на арсенал яго мастацкіх сродкаў і паэтычных прыёмаў. Чым больш здольны пісьменнік, тым больш багатая і арыгінальная яго паэтыка.

1933

П'ЕСЫ І ВОБРАЗЫ

Перад нашымі савецкімі драматургамі паўстаюць праблемы, якія вынікаюць з таго, што мы жывём у бяскласавым грамадстве. Класы старога капіталістычнага грамадства адышлі ў нябыт. Разам з імі адышлі ў нябыт і класавыя супярэчнасці, якія ў мастацтве былі прычынай бясконцых канфліктаў і драматычных калізій. Яны і жывілі драматургію мінулага. У гэтым мы лёгка пераканаемся, калі звернемся да лепшых узораў рускай і сусветнай драматургіі. А мы, апынуўшыся ў бяскласавым грамадстве, сталі перад пытаннем — на чым нам будаваць свае п'есы? Старыя, пратаптаныя сцежкі для нас ужо не падыходзяць. Новае жыццё не ўкладваецца ў старыя схемы. А між тым, без супярэчнасцей без сутычак інтарэсаў дзеючых асоб драматургія не можа існаваць.

Асабліва цяжкім з'яўляецца камедыйны жанр. Прызначэнне сатыры — бічаваць тое, што аджыло свой век, што з'яўляецца тормазам для далейшага руху грамадства наперад.

Але пры гэтым трэба мець на ўвазе, што рэзананс сатырычнага твора, пры ўсіх іншых аднолькавых умовах, залежыць ад значнасці аб'екта, на які гэты твор накіраваны. Аб'ект сатыры падобны да звона: калі па вялікім звоне ўдарыць нават маленькім малаточкам, дык гук будзе вялікі, а па маленькім звоне хоць бі вялікім молатам, гуку вялікага не будзе.

Гэта ўсё агульныя развагі. Цяпер я хачу спыніцца канкрэтна на тым, што зрабілі нашы драматургі за апошнія пяць год. Адна з асноўных тэм, якой драматургі больш за ўсё аддалі ўвагі,— тэма барацьбы нашага народа з нямецкімі захопнікамі. Гэта і зразумела: увага драматургаў была накіравана туды, куды былі накіраваны намаганні нашага народа — на барацьбу з подлымі фашысцкімі вырадкамі. Грандыёзная сутычка сіл — разбойніцкіх зграй фашысцкіх людаедаў, з аднаго боку, і

гераічнага савецкага народа, які падняўся на абарону свае свабоды і незалежнасці, з другога боку,— на першы погляд з'яўляюцца вельмі ўдзячным матэрыялам для драматургаў. Але разам з тым тут ёсць і велізарныя цяжкасці для пісьменніка, якія заключаюцца ў тым, што ў драматычным творы гэту грандыёзную барацьбу трэба паказаць не ў агульным плане, а ў выглядзе барацьбы канкрэтных людзей, якія б змясцілі ў сабе ўсю веліч гэтых падзей. Вось чаму мала ўдалых п'ес на гэту тэму.

Я лічу, што наша беларуская драматургія, нягледзячы на тое, што напісана досыць шмат твораў на тэму аб гераічнай барацьбе савецкага народа з нямецкімі захопнікамі, знаходзіцца толькі на подступах да вырашэння гэтай тэмы. Што ж усё-такі зроблена ў гэтай галіне?

Бяру п'есы, якія ўжо ставіліся і друкаваліся або чыталіся і абмяркоўваліся.

Кораценька спынюся на п'есе Алеся Кучара «Заложнікі» — адной з першых п'ес, напісаных аб гераічнай барацьбе нашага народа. Напісана яна па свежых слядах падзей і на канкрэтным матэрыяле. У ёй ёсць кавалкі сапраўднага жыцця. Але я не буду спыняцца на дадатных якасцях гэтага твора, бо аб іх ужо шмат пісалі і гаварылі, а адзначу толькі некаторыя найбольш буйныя недахопы, якія вынікаюць з неспрактыкаванасці аўтара ў драматургіі. Мне думаецца, што галоўнай памылкай Кучара з'яўляецца тут тое, што ён паставіў цэнтральнага свайго героя ў нявыгаднае становішча пакутуючай, амаль пасіўнай асобы. Абставіны, у якіх аўтар прымусіў дзейнічаць Міная, не даюць яму магчымасцей быць актыўным, праявіць сябе як кіраўніка партызанскага атрада, фактычна змагаецца не Мінай. Барацьба разгортваецца навакол Міная і яго дзяцей.

Не ўсё добра і з другімі персанажамі п'есы. Брат Міная — Нічыпар, задуманы драматургам, як непрацівленец злу. Ён перакананы, што калі не будзе рабіць нікому дрэннага, то і фашысты яго не зачэпяць. Але аўтар парушыў суцэльнасць вобраза Нічыпара, заявіўшы авансам, што і ён тапор можа ўзяць у рукі, калі яго пакрыўдзяць. Далей Нічыпар па сутнасці сам выдае брата фашыстам і з'яўляецца віноўнікам расстрэлу Мінаевых дзяцей. А калі гэта так, дык апраўдання яму не можа быць, хоць аўтар як быццам і спрабуе знайсці гэта апраўданне.

У п'есе ёсць схематычныя вобразы і штучныя сітуацыі. Так, вобраз Любы, яе адносіны з камісарам Іванчанкам слаба матываваны і здаюцца надуманымі. Нават тое, што Люба ахвяруе сабою і ідзе да немца, каб выратаваць дзяцей Мінея, мне здаецца, выглядае не зусім удала і занадта кампраметуе дзяўчыну. У такое становішча аўтар не павінен быў ставіць сваю гераіню.

Аднак, нягледзячы на гэта, п'еса Кучара з'яўляецца адной з лепшых п'ес, напісаных за апошні час аб барацьбе беларускіх партызан.

Яўген Рамановіч напісаў дзве п'есы на гэту ж тэму, аднак выпрабавання часам яны не вытрымалі. Сёння, калі мы маем магчымасць сустракацца з жывымі ўдзельнікамі партызанскай барацьбы, слухаць іх апавяданні і знаёміцца з дакументамі, нам гэтыя творы здаюцца шмат у чым наіўнымі, недасканалымі і нават легкадумнымі. Успомнім, напрыклад, прафесара Гаеўскага з п'есы «Палешукі», якую многія з нас бачылі ў тэатры. Фігура недарэчная, і зусім незразумела, чаму аўтар прысвоіў ёй званне прафесара. Нават з тэхнічнага боку, нягледзячы на тое, што аўтар дасканала ведае сцэну і ўсе каноны драматургіі, п'еса яго вельмі недасканалая. Сітуацыі надуманыя, вузлы завязваюцца і тут жа развязваюцца або застаюцца зусім неразвязанымі. Людзі — не людзі, а манекены, якія рухаюцца па сцэне, як персанажы лялькавага тэатра, не ў сілу сваіх унутраных матываў, а выключна па волі аўтара. П'еса «Таварыш Андрэй», мне здаецца, яшчэ слабейшая за п'есу «Палешукі». Вобразы гэтай п'есы — або звыш героі — сухія схемы, накшталт таварыша Андрэя (ён жа — цёця Зося), Пятра Кручкова, або нікчэмныя істоты, як Валя, Ляля і іх маткі, якія выдаюцца аўтарам за перадавых савецкіх жанчын.

На працягу першых двух актаў «Таварыша Андрэя» драматычная дзея зусім не разгортваецца. Увесь час гаворка круціцца каля мундзіра нямецкага афіцэра, які (мундзір) Валя мыла на рэчцы, а ён, ліха яму, узяў ды ўтапіўся. Тое, як яго шукаюць, сушаць і гладзяць, і з'яўляецца зместам амаль поўных двух актаў п'есы аб партызанскай барацьбе. А потым з'яўляецца таварыш Андрэй, ён жа цёця Зося, і пачынаюцца геройскія ўчынкі. Прыкладам такога геройства з'яўляюцца паводзіны адпае партызанкі, пра якую аўтар сур'ёзна расказвае вуснамі

свайго героя. Партызанку гэту немцы вялі на расстрэл пасля катавання. Мяса на ёй, як сведчыць аўтар, вісела «ласкутамі», і яна ішла па вуліцы і смяялася. Чаго трэба было смяяцца, і як можа чалавек смяяцца ў такім стане — аднаму аўтару вядома.

Многа з таго, што тут гаварылася, сведчыць, што аўтар не досыць сур'ёзна падышоў да вырашэння ўзятай ім паважнай і адказнай тэмы. Мы можам яму сёе-тое дараваць, прымаючы пад увагу, калі і пры якіх абставінах гэтыя п'есы пісаліся, але сягоння яны нас задаволіць не могуць.

Некаторыя нашы драматургі ўдзяляюць увагу гістарычнай п'есе. Я. А. Міровіч напісаў драму «Кастусь Каліноўскі». Яна робіць на мяне ўражанне вельмі добрасумленнай работы. Асноўная цяжкасць, якую, на маю думку, прыйшлося перамагаць аўтару пры напісанні п'есы,— гэта супярэчнасць, закладзеная ў самой тэме. З аднаго боку, Кастусь Каліноўскі — нацыянальны герой, які змагаецца за інтарэсы беларускага сялянства, супроць сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту; з другога боку — ён змагаецца як быццам супроць Расіі, і, такім чынам, яго барацьба нібы супярэчыць імкненням беларускага народа жыць у брацтве і дружбе з вялікім рускім народам. Але гэта супярэчнасць вонкавая. Па сутнасці, Кастусь Каліноўскі змагаецца не супроць рускага народа, а супроць царскага самаўладства, якое трымала беларускі народ на каланіяльным становішчы і супроць якога змагаўся і рускі народ у асобе лепшых сваіх прадстаўнікоў — Герцэна, Чарнышэўскага і іншых. Такім чынам, беларускае сялянства пад кіраўніцтвам Кастуся Каліноўскага змагалася не супроць рускага народа, а разам з ім, за адны і тыя ж мэты. Гэта сумесная барацьба атрымала сваё далейшае развіццё ў рэвалюцыі 1905 года і закончылася бліскучай перамогай Кастрычніцкай рэвалюцыі, якая і рускаму, і беларускаму народу прынесла вызваленне ад прыгнёту царскага самаўладства. Але аб гэтым лёгка сказаць больш-менш дакладна ў выступленні або артыкуле і не так лёгка паказаць у п'есе на жывых вобразах.

Справа ўскладняецца яшчэ супярэчнасцямі, якія былі паміж чырвоным і белым жондам. Вельмі хутка высветлілася, што Кастусю не па дарозе з кіраўнікамі белага жонду, якія імкнуліся паставіць барацьбу беларускага сялянства на службу інтарэсам польскіх паноў.

Відаць, гэтымі акалічнасцямі і тлумачыцца некаторая перагружанасць п'есы эпізодамі і дзейнымі асобамі. Аўтар імкнуўся ўсё растлумачыць і ўдакладніць. Мне думаецца, што праца заслугоўвае таго, каб яе давесці да канца, гэта значыць, да паказу яе гледачу.

Міхась Клімковіч напісаў дзве п'есы на гістарычную тэму. Абедзве п'есы на-свойму цікавыя і заслугоўваюць увагі нашых тэатраў. Цікавыя яны перш за ўсё тым, што Клімковічу ўдалося ўлавіць каларыт эпохі, які адчуваецца ў характары падзей і вобразаў, паводзінах, мове. П'еса «Адплата» цікава яшчэ і сваёй вострай інтрыгай, якая звязвае ў адзін моцны клубок усіх удзельнікаў. Характары асноўных дзеючых асоб выпісаны досыць выразна і досыць удала праяўляюць сябе ў дзеянні. Асноўная ідэя п'есы па задуме аўтара — гэта барацьба свядомых прадстаўнікоў беларускага народа супроць гвалтоўнай паланізацыі і акаталічвання, барацьба за права ствараць сваю нацыянальную культуру. Але гэта ідэя, на маю думку, недастаткова выяўлена ў п'есе. Захапіўшыся інтрыгай, аўтар перанёс цэнтр дзеяння ў «вышэйшыя сферы» акружэння каралевы Боны і надаў п'есе характар прыдворнай інтрыгі з усімі яе атрыбутамі — атрутай, кінжаламі, забойствамі. Галоўнага носьбіта ідэі барацьбы з паланізатарамі — князя Радзівіла мы ўжо ў самым пачатку п'есы застаём на смяротным ложку, атручаным адным з падручных каралевы. У такім стане ён, вядома, толькі намінальна застаўся носьбітам гэтай ідэі і не змог праявіць сябе ў дзеянні. Асноўным зместам п'есы стала вострая барацьба ў прыдворных сферах, дзе яе ўдзельнікі праследуюць у першую чаргу асабістыя інтарэсы. Ды і выбар фігуры князя Радзівіла, як носьбіта закладзенай у гэтым творы ідэі, з'яўляецца, на маю думку, не зусім удалым. Справа ў тым, што князь Мікола Радзівіл, як гістарычная фігура, не з'яўляецца фігурай выдатнай і вядомай шырокай грамадскасці. Дзякуючы гэтым акалічнасцям п'еса «Адплата» ў значнай меры траціць сваю грамадскую значнасць. Калі б аўтару ўдалося пазбавіцца ад гэтых недахопаў, магла б атрымацца каштоўная п'еса.

Значна большую гістарычную цікавасць і грамадскае значэнне мае другая п'еса, напісаная Клімковічам нядаўна — п'еса аб вялікім беларускім асветніку Георгію Скарыне. Выканана гэта тэма, па-мойму, добра.

Аднак абедзве п'есы ў тым выглядзе, у якім я іх ведаю, маюць той недахоп, што яны занадта вялікія па свайму памеру. Клімковіч хоць і не пачынаючы аўтар, але яму ўласціва хвароба пачынаючага — даражыць кожным сваім словам і цаніць яго на вагу золата. Ён ніяк не адважыцца ахвяраваць пэўную колькасць слоўнага матэрыялу на тое, каб зрабіць п'есу больш сціслай і, галоўнае, прыдатнай для пастаноўкі.

Віталі Вольскі, застаючыся верным сабе і свайму творчаму кірунку, напісаў п'есу «Машэка», узяўшы ў аснову народнае паданне. У гэтай п'есе ёсць шмат дадатнага. Частка гэтага дадатнага ідзе ад народнай творчасці — сюжэт, асноўныя вобразы і іншае. Але што датычыцца вобраза самога Машэкі, дык ён па-мойму, не адпавядае таму, якім мы ўяўляем яго па народнай легендзе.

Асабліва дзіўнымі з'яўляюцца яго адносіны да вясковай дзяўчыны Ганны — гэтага нізкага стварэння. Гвалтам захопленая князем, яна ў князевым палацы вельмі хутка забываецца пра Машэку і не таму, што любіць князя, а таму, што ёй да спадобы прыйшлося князева багацце. І Машэка кахае такую не вартую кахання жанчыну за адно толькі яе хараство. Праўда, гэта пачуццё не такое моцнае, як аб гэтым гаворыцца ў п'есе, бо і тут, як у цэлым радзе іншых выпадкаў, разважлівасць бярэ верх, і Машэка лёгка прымірaецца з тым, што князь завалодаў яго каханай дзяўчынай. Але, калі пасля смерці князя Ганна варочаецца да Машэкі, ён не грэбуе тым, што яна была добраахвотнай палюбоўніцай князя, і кахае яе, як быццам нічога і не было. Такая неразборлівасць не на карысць герою, а тым больш дурная яго даверлівасць, праз якую ён гіне, будучы атручаным той жа Ганнай. Такім чынам, у вобразе Машэкі мы не бачым ні геройства, ні адвагі, ні глыбіні і сілы пачуцця, ні палымянасці, ні вострага розуму — нічога такога, за што народ любіць сваіх герояў. Гэта хутчэй прыстасаванец да абставін, разважлівы дзядзька, і наўрад ці такі Машэка стане любімым героем савецкага гледача.

Нарэшце, я павінен спыніцца яшчэ на адной п'есе, аб якой да гэтага часу ніхто не гаварыў, не жадаючы, відаць, рабіць прыкрасці яе аўтару. Я таксама не хацеў бы гэтага рабіць, бо аўтар яе — харошы чалавек і добры рэдактар часопіса «Беларусь», але ў імя справядлівасці і ў інтарэсах далейшага развіцця нашай драматургіі я па-

вінен гаварыць аб гэтай п'есе. Я маю на ўвазе камедыю Ільі Гурскага «Свае людзі». П'еса гэта мае сваю досыць доўгую гісторыю, і, я скажу адкрыта, што мне гэта гісторыя не падабаецца. Многія з нас памятаюць, што ў Гурскага некалі была аднаактовая камедыя «Сваты» на калгасную тэму. Потым, яшчэ перад вайной, гэта аднаактовая камедыя была пераробдена на трохактовую. Гэта была п'еса аб перадваенным калгасе. Пасля вайны аўтар зноў перарабіў гэту п'есу, і яна ўжо стала п'есай аб пасляваенным калгасе. Ужо адно такое прыстасаванне таго ж самага твора да розных умоў і да рознага часу гаворыць аб несур'ёзных адносінах пісьменніка да сваёй працы. Але гэта яшчэ можна было б даравань, каб у выніку пераробак атрымаўся паўнацэнны мастацкі твор. На жаль, гэтага мы не можам сказаць. Ды і ад таго, што аднаактовая п'еса стала трохактовай, яна ніколькі не стала лепшай. Па-мойму, наадварот.

Да таго ж, амаль усе дзейныя асобы п'есы — дзівакі і ёлупы.

Вось загадчык гаспадаркі Пушкарэвіч, які, па сведчанню аднаго з герояў, «на немцаў паляваў, як на цецерукоў». Гэта — балбатун і манюка, які на працягу ўсяе п'есы, толькі тое і робіць, што меле ўсялякую лухту пра свае паляўнічыя прыгоды і перасыпае сваю ману «дасціпнымі» афарызмамі накшталт таго, што «паляўнічаму без шчасця, што рыбаку без портак».

Вось друг Пушкарэвіча — рахункавод Шпакоўскі, стары ўдавец, які прагне ажаніцца. Гэты стары ёлуп уявіў, што нявестам у жаніхах больш за ўсё падабаюцца мускулы: «Хіба цяперашнім светам ажэнішся,— разважае ён.— Бывала, на грошы гналіся, а цяпер дык больш за ўсё на мускулы. А чаму? А таму. (Займаецца фізкультурай, а потым хапаецца за нагу.) Ай! Ае-яй-ей!»

Так ён падрыхтоўвае сябе, каб стаць жаніхом, вартым лепшай дзяўчыны ў калгасе.

І вось такія людзі за кароткі пасляваенны тэрмін аднавілі калгас, зрабілі яго мільянерам, пабудавалі камяніцы, збудавалі электрастанцыю. Праўда, кіруе імі герой, партызан-мінёр. Якімі ж метадамі ён гэтага дабіўся? Пра гэта ён сам гаворыць: «Мала спусціць дырэктыву, трэба яе правярнуць. План утрэслі, а цяпер за справу. Без жывёлы, што без вады, ні туды і ні сюды». Як бачым, старшыня такі ж самы дзівак, як і яго калгаснікі.

Скажу коратка: атрымалася п'еса не такая, якую б мы хацелі атрымаць і якую аўтар хацеў напісаць. Яна нас не пераконвае, у ёй няма мастацкай праўды і мастацкага густу. Затое шмат развязнасці і нават у некаторых месцах пошласці, што прыдае п'есе непрыемную і непажаданую афарбоўку. Аўтар назваў п'есу «Свае людзі». Але людзі ў ёй свае толькі паміж сабою: яны аднолькавыя дзівакі. А сапраўдным савецкім калгаснікам яны вельмі далёкія сваякі.

Наогул жа, наша драматургія прыйшла на гэты пленум не з пустымі рукамі і сёе-тое зрабіла нядрэнна. Аднак, прымаючы пад увагу сучаснае становішча драматургіі ва ўсёй савецкай літаратуры, я лічыў патрэбным спыніцца іменна на недахопах, якіх у нас яшчэ шмат і якія перашкаджаюць нам ісці наперад.

1945

БЕЛАРУСКАЯ САВЕЦКАЯ ДРАМАТУРГІЯ ЗА 1947 ГОД

Калі мы паглядзім, што адбылося ў беларускай савецкай драматургіі за 1947 г., дык павінны будзем адзначыць некаторыя новыя прыемныя для нас з'явы. Перш за ўсё нас радуе тое, што конкурс на лепшую п'есу прыцягнуў у драматургію новыя маладыя кадры. Досыць сказаць, што на конкурс паступіла 71 п'еса. Зразумела, што не ўсе гэтыя п'есы заслугоўваюць увагі, як драматургічныя і наогул мастацкія творы. Аднак жа журы конкурсу мела магчымасць адзначыць 15 п'ес прэміямі і заахвочвальнымі ўзнагародамі, прычым заслугоўвае асаблівай увагі тое, што ўсе аўтары гэтых п'ес, апрача двух, прыйшлі ў драматургію ўпершыню. Трэцяя рэспубліканская прэмія прысуджана Цімоху Крысько за п'есу «На вялікай дарозе» (цяпер яна называецца «Прамень будучыні»), Вячаславу Палескаму за п'есу «Песні нашых сэрцаў» і нябожчыку Юрыю Рудзько за п'есу «Дарагі госць». Многія таварышы атрымалі заахвочвальныя ўзнагароды.

Калі мы прылічым сюды яшчэ Аркадзія Маўзона, які незадоўга перад тым напісаў добрую п'есу «Канстанцін Заслонаў», і Леаніда Рахленку, які пасля ўжо конкурсу напісаў п'есу «Сям'я Волжыных», дык мы ўбачым, што ў драматургію працярэблівае сабе шлях досыць значны атрад новага папаўнення.

Адзначаючы такое радаснае для нас з'явішча, як прыліў свежых сіл у нашу драматургію, мы адначасова не можам прайсці міма аднаго досыць сумнага факта, які заключаецца ў тым, што нашы старэйшыя драматургі, за рэдкім выключэннем, не напісалі новых п'ес. Не напісаў новай п'есы В. Вольскі. А. Кучар, які абяцаў напісаць аж дзве п'есы, не напісаў, праўдзівей, не скончыў, ні адной. Не напісаў п'есы драматург Я. Рамановіч; не далі новай

п'есы ў 1947 г. і К. Крапіва і П. Глебка. Праўда, наколькі мне вядома, большасць з названых мной драматургаў працавала ў мінулым годзе над новымі п'есамі, але яны занадта доўга топчуцца на месцы перад тым, як зрабіць новы творчы крок.

Чым жа з'яўляецца драматургічная прадукцыя 1947 г. паводле яе ідэйных і мастацкіх якасцей? Я не змагу спыніцца на кожнай п'есе, якія тут называў, перш за ўсё таму, што толькі адна з гэтых п'ес пастаўлена і толькі адна надрукавана. Пераважная большасць іх знаходзіцца ў працэсе дапрацоўкі.

Перш за ўсё, мы павінны вітаць рашучы паварот нашых драматургаў у бок савецкай тэматыкі. Амаль усе памянёныя тут п'есы — гэта п'есы аб савецкіх людзях. Значная частка іх прысвечана героям Вялікай Айчыннай вайны: савецкім воінам і народным мсціўцам — партызанам. Некалькі п'ес напісана на тэму аб калгасным жыцці. Ёсць таксама п'есы, прысвечаныя аднаўленню разбураных гарадоў і ўкараненню ў будаўніцтва новых стаханаўскіх метадаў працы. Такая важнейшая тэма, як устанаўленне Савецкай улады на Беларусі, таксама не забыта нашымі драматургамі. Ідэйная накіраванасць усіх гэтых п'ес сведчыць аб тым, што аўтары іх правільна разумеюць задачы, пастаўленыя партыяй перад савецкай драматургіяй. Усе драматургі, па меры сваіх сіл і здольнасцей, імкнуцца паказаць лепшыя якасці савецкага чалавека — воіна, калгасніка, рабочага, інтэлігента. Гэта мы павінны ацаніць, як бясспрэчны ідэйны рост нашай драматургіі. Аднак добрыя намеры і імкненні аўтараў не заўсёды ператварыліся ў паўнакроўныя мастацкія вобразы. Нават лепшыя з напісаных п'ес атрымалі на конкурсе толькі трэція рэспубліканскія прэміі. Гэта значыць, што і яны з'яўляюцца творамі яшчэ недасканалымі. Няўменне стварыць паўнакроўныя мастацкія вобразы, няўменне паставіць свайго героя ў такія абставіны, пры якіх ён з найбольшай паўнатой раскрыў бы свае душэўныя якасці, з'яўляецца асноўнай бядой многіх нашых драматургаў. Таму мы і назіраем часта такую з'яву, што па сцэне ходзяць не жывыя савецкія людзі, а добрыя намеры аўтара, яго блакітныя ідэалы, надзеленыя здольнасцю выказваць правільныя думкі, запазычаныя з газет, але пазбаўленыя душы і цела, усіх тых якасцей, якія ўласцівы жывому чалавеку.

П'есай, у якой, можа, найбольш ярка выступаюць моцныя і слабыя бакі нашай драматургіі 1947 года, на маю думку, з'яўляецца п'еса Вячаслава Палескага з некалькі прэтэнцыёзнай назвай «Песні нашых сэрцаў».

У п'есе ідзе змаганне за аднаўленне аднаго з беларускіх гарадоў, разбураных нямецка-фашысцкімі варварамі. Малады драматург урываецца ў самую гушчу жыцця і імкнецца паказаць, што адбываецца вакол нас. Яго цікавяць не столькі знадворныя падзеі, якія праходзяць на нашых вачах і зусім нам зразумелы, колькі рухаючыя сілы гэтых падзей — нашы лепшыя савецкія людзі. Аўтар правільна намацвае той водападзел, які праходзіць паміж перадавымі і адсталымі людзьмі нашага грамадства. З аднаго боку стаяць людзі, якія правільна разумеюць інтарэсы савецкай дзяржавы і свае ўласныя. З другога боку стаяць людзі адсталыя, якія знаходзяцца яшчэ ў палоне старой буржуазнай маралі, дбаюць перш за ўсё аб саміх сабе, а інтарэсы дзяржавы ставяць на другое месца. Такім чынам, аўтар правільна расставіў сілы для драматургічнай дзеі. П'еса добра і цікава задумана, у аснову яе палажана пэўная ідэя. Носьбітамі і выказнікамі яе з'яўляюцца перадавыя савецкія людзі, якія даводзяць правільнасць сваіх пераконанняў на такой важнай і актуальнай справе, як адбудова горада. У супрацьлеглым лагеры выкрываюцца носьбіты старой буржуазнай маралі, іх антыдзяржаўныя тэндэнцыі, перажыткі капіталізму ў свядомасці людзей. Пры такой расстаноўцы сіл можна было б чакаць цікавага і напружанага развіцця драматургічнай дзеі, у якой людзі раскрываюць свае душэўныя якасці. І аднак жа такой напружанай драматургічнай дзеі ў п'есе няма. Бо хоць сілы супрацьлеглых лагераў расстаўлены правільна і знаходзяцца на належных пазіцыях, але яны вельмі няроўныя. І па свайму становішчу, і па сваіх маральных якасцях Чарнуха з'яўляецца вельмі нязначным працўнікам у параўнанні з магутным фронтам на чале з Сокалавым. Такім чынам, атрымалася сутычка веласіпеда з паравозам, бой пеўня з арлом. Чарнуха занадта хутка аказваецца пераможаным. Пачынаючы з паловы п'есы, дзеянне спадае. У апошнім акце дзеючым асобам ужо няма чаго дзеяць, і яны займаюцца пабочнымі гаворкамі і пабочнымі справамі, якія не маюць ніякага дачынення да асноўнага канфлікту.

Толькі ў напружаным дзеянні дзеючыя асобы поўна-

сцю могуць раскрыць свае душэўныя якасці. Найбольш аўтару ўдаліся тыя вобразы, якія непасрэдна сутыкаюцца паміж сабой у ходзе змагання і з'яўляюцца актыўнымі яго ўдзельнікамі. Такімі вобразамі з'яўляюцца Чарнуха, яго жонка Клава, стаханавец Корж, у значнай меры інжынер Каласкоў, у некаторай ступені — сакратар гаркома Сокалаў. Чым далей знаходзяцца дзеючыя асобы ад эпіцэнтра асноўнага канфлікту, тым цьмяней яны выглядаюць. Невыразнымі ценямі праходзяць у п'есе старшыня райвыканкома Радзін — бледная копія Сокалава, доктар Чайка, Ірына і ўсе іншыя, якім у п'есе няма чаго рабіць.

Цікавым у гэтых адносінах з'яўляецца вобраз сакратара гаркома Сокалава. Для яго Чарнуха, як я ўжо казаў, з'яўляецца вельмі нязначным праціўнікам, каб Сокалаў у змаганні з ім мог напружыць усе свае сілы. Лішку сваіх сіл і часу, якія яму дадзены ў п'есе, ён траціць на безліч іншых дробных спраў, якія не даюць яму магчымасці раскрыць перад намі ўсе багацці свае душы. Аўтар не знайшоў для Сокалава такой справы, якая захапіла б яго цалкам, патрабавала б напружання ўсіх яго душэўных сіл. Спроба аўтара ажывіць і ўзбагаціць вобраз Сокалава праз яго каханне з Ірынай яўна не ўдалася.

У п'есе ёсць і іншыя істотныя недахопы. Перш за ўсё, яна занадта разбухла за кошт непатрэбнага слоўнага матэрыялу.

Такім чынам, пры ўсёй сваёй актуальнасці і пры многіх станоўчых якасцях, п'еса аказалася пакуль што непрыдатнай для пастаноўкі на сцэне. Аб гэтых недахопах мы ў свой час гаварылі пры абмеркаванні п'есы на секцыі драматургаў. Аўтар згадзіўся амаль з усімі заўвагамі таварышаў. Але пры абмеркаванні прысутнічаў крытык, які не згадзіўся з усімі, хто выступаў на сходзе, і нават з самім аўтарам. Праз некалькі дзён у газеце «Літаратура і мастацтва» з'явілася яго пахвальная рэцэнзія. Я маю на ўвазе рэцэнзію таварыша Я. Герцовіча пад назвай «Пра нашых сучаснікаў», у якой ён, на маю думку, яўна перахваліў п'есу, перабольшыў яе станоўчыя якасці і амаль нічога не сказаў аб недахопах. Рэцэнзента, у прыватнасці, цалкам задавальняе вобраз сакратара гаркома Сокалава. Таварыш Герцовіч лічыць, што гэта — паўнакроўны і шматгранны вобраз бальшавіка, партыйнага работніка. Мы таксама верым, што Сокалаў добры бальшавік і чала-

век з многімі добрымі якасцямі. Але мы верым толькі аўтару на слова, бо гэтыя якасці поўнасцю не раскрыты. Тарму правільна намечаны вобраз атрымаўся не досыць яркім, а ў адносінах яго асабістага жыцця — і зусім бледным.

Рэцэнзент заспакойвае і дэмабілізуе аўтара якраз у той момант, калі ён сабраўся сур'ёзна сесці за дапрацоўку п'есы.

Нягледзячы на ўсе гэтыя акалічнасці, я лічу, што п'еса В. Палескага заслугоўвае таго, каб над ёю працаваць далей.

Дзве іншыя п'есы, якія атрымалі на конкурсе трэцюю рэспубліканскую прэмію, прысвечаны калгаснаму жыццю. Гэта — п'еса нябожчыка Юрыя Рудзько «Дарагі госць» і п'еса Цімоха Крысько «Прамень будучыні».

Абодва драматургі спрабуюць на іншым матэрыяле выращаць тую ж самую тэму, што і В. Палескі. П'есы расказваюць аб перадавых савецкіх людзях, якія разумеюць інтарэсы савецкай дзяржавы і мабілізуюць масы на барацьбу за ўздым вытворчасці, з аднаго боку, і аб людзях адсталых — з другога, якія з'яўляюцца перашкодай пераможнаму поступу наперад, і таму павінны або саступіць з дарогі, або далучыцца да людзей перадавых. І ў адной і ў другой п'есе, апрача тэмы, ёсць шмат агульнага і ў спробах яе вырашэння. І ў адным і ў другім выпадку дзея адбываецца ў калгасе, у якім шмат непаладкаў, бо старшынёй яго з'яўляецца чалавек, які ставіць свае асабістыя інтарэсы або свой уласны гонар вышэй грамадскіх інтарэсаў. Але прыязджае ў калгас дэмабілізаваны камандзір Савецкай Арміі (у абодвух выпадках гэта брат старога старшыні калгаса) і, нягледзячы на сваяцкія пачуцці, рашуча выступае супраць свайго брата — няўдалага старшыні, згуртоўвае вакол сябе калгасны актыў і ўзнімае ўсіх калгаснікаў на перамаганне цяжкасцей і непаладкаў. Пасаромлены няўдалы старшыня ўсведамляе свае памылкі і, нарэшце, сам актыўна ўключаецца ў працу пад новым кіраўніцтвам. У выніку калгас выходзіць з прарыву, становіцца перадавым і дамагаецца рэкорднага ўраджаю. Паралельна з гэтым у калгасе насаджваецца вялікі сад і будуецца электрастанцыя, таму ў канцы, калі новы старшыня жэніцца з калгасным аграномам ці настаўніцай, вяселле можна гуляць у маладым калгасным садзе і пры электрычным асвятленні. Па такому ўзору, з невялікімі адхіленнямі, напісана пераважная

большасць п'ес на калгасную тэму, у тым ліку і п'еса Ільі Гурскага «Хлеб», якую мы абмяркоўвалі на секцыі.

Зусім правільна, што перадавыя савецкія людзі змагаюцца ў калгасе з адсталымі элементамі. Зусім правільна, што гэтыя перадавыя людзі ўзначальваюць масы калгаснага сялянства і дасягаюць вялікіх поспехаў. Адсталым элементам нічога іншага не застаецца, як далучыцца да агульнага руху наперад. Правільна драматургі бачаць і будучыню калгасаў — з высокімі ўраджаямі, маладымі садамі, электрастанцыямі. І супраць вяселляў таксама нічога нельга сказаць. Але ўсё гэта робіцца і будзе рабіцца не абавязкова па аднаму шаблону. У самай гэтай схеме, улюбёнай драматургамі, ёсць пэўныя заганы. Вырашальнікам лёсу калгаса з'яўляецца тут звычайна адзін чалавек — новы старшыня, якога прысылаюць зверху, а ролі сапраўднага гаспадара калектыўнай гаспадаркі — саміх калгаснікаў — амаль што не відаць; партыйнае кіраўніцтва ажыццяўляецца шляхам прыезду ў калгас сакратара райкома партыі, а што робяць мясцовыя камуністы і ці ёсць яны наогул у калгасе, нам таксама часта невядома. Чаму ж гэта схема так упарта пераходзіць з аднае п'есы ў другую? Па-мойму, гэта ад недакладнага ўяўлення аўтараў аб тых працэсах, якія сёння адбываюцца ў калгасах. Аўтары мала наглядаюць гэтыя працэсы сваімі вачамі, а больш даведваюцца аб іх з газет ды па тых чутках, якія да іх даходзяць.

Аднак пры наяўнасці пэўнага шаблону, кожная з гэтых п'ес мае і свае індывідуальныя асаблівасці. У п'есе «Дарагі госць», якая па свайму жанру набліжаецца да камедыі, у першым акце цікава завязваецца сюжэтны вузел, намячаецца востры канфлікт паміж братамі як па грамадскай, так і па асабістай лініі, намячаецца рад цікавых вобразаў.

У п'есе «Прамень будучыні» Цімоха Крысько нас вабяць яе добрыя літаратурныя якасці, вобразная, сакавітая, трапная мова, цёплае пачуццё да савецкіх людзей, якім сагрэты ўвесь гэты твор, высакароднасць думак і ўчынкаў герояў. Нам прыемна пазнаёміцца з такімі перадавымі савецкімі людзьмі, як намеснік дырэктара МТС Андрэй Саковіч, яго маці, настаўніца Вольга Рыгораўна, стары настаўнік Кузьма Кузьміч, калгасніца Домна Кракос і яе дачка Алена. На жаль, не ўсе гэтыя вобразы атрымалі належнае развіццё. Аўтар не знайшоў для іх

у п'есе канкрэтнай справы, за якую б яны энергічна змагаліся, ад вырашэння якой залежаў бы лёс калгаса і іх саміх. Мы пазнаём іх не столькі ў дзеянні, колькі ў выказваннях сваіх думак і пачуццяў і ў характарыстыках іншых дзеючых асоб. Канфлікт, які намячаецца ў пачатку п'есы паміж Андрэем Саковічам і яго братам старшынёй калгаса Мікалаем, не развіваецца на поўную моц, ды і не можа развівацца. Прычына для такога канфлікту вельмі нязначная. Яна заключаецца ў тым, што старшыня калгаса Мікола Саковіч, у нядаўнім мінулым лейтэнант Савецкай Арміі, не ўмее працаваць з людзьмі і не разумее ўмоў калгаснага жыцця. Ён хоча кіраваць калгасам паваеннаму: загадаў — і каб у ноль-ноль было выканана. Усё неабходнае для дасягнення поспеху павінна быць забяспечана зверху. Ён хоча працаваць на ўсім гатовым. Яму і ў думку не прыходзіць, што можна мабілізаваць унутраныя рэсурсы. Такім застае яго, прыехаўшы ў калгас, старэйшы брат, намеснік дырэктара МТС Андрэй Саковіч. Андрэй рашуча выкрывае заганны метад работы Міколы. Мікола гарачыцца, спрабуе супярэчыць, але гэта хутчэй пярэчанне закранутага самалюбства, чым цвёрдасць пераканання. Пазіцыя яго слабая. Ніхто ў калгасе яго не падтрымлівае, нават яго каханая дзяўчына на баку Андрэя, і ён хутка здаецца. Такім чынам, канфлікт паміж братамі і наогул усе супярэчнасці ў п'есе заканчваюцца ўжо ў чацвёртай карціне, а разам з гэтым заканчваецца і драматургічнае дзеянне.

Ілья Гурскі, як больш спрактыкаваны драматург, стараецца захаваць канфлікт да канца п'есы, але п'есе гэта не дапамагае, бо самы канфлікт з'яўляецца неарганічным. Не знайшоўшы выразнай фігуры, якая была б тыповай і сапраўды ўвасабляла адсталыя настроі паасобных калгаснікаў, Ілья Гурскі надзяліў гэтымі настроямі перадавога савецкага чалавека і гэтым паграшыў супраць праўды. Яго Анішчук перад вайной карыстаўся славай добрага калгасніка, на фронце быў сумленным і смелым воінам, за што мае не адну ўзнагароду, а вярнуўшыся ў калгас, раптам аказаўся абібокам, пашляком і нізкапаклоннікам перад Захадам. З'яўляючыся намеснікам старшыні калгаса, ён усімі сіламі стараецца зрываць мерапрыемствы старшыні Бондара, накіраваныя на пад'ём калгаснай гаспадаркі. І гэта без якой-небудзь сур'ёзнай падставы.

Зусім ужо недарэчнай з'яўляецца фігура старшыні райвыканкома Гарбачэні, які пляцецца ў хвасце за Анішчуком і з'яўляецца чалавекам настолькі прымітыўным і адсталым, што любы радавы калгаснік стаіць вышэй яго. Штучна надуманы канфлікт не робіць п'есу больш моцнай з мастацкага боку, а з боку ідэйнага ён, бясспрэчна, шкодзіць ёй.

Вялікая колькасць прысланых на конкурс п'ес прысвечана героям Вялікай Айчыннай вайны і партызанскай барацьбе.

Лепшай беларускай п'есай на абаронную тэму, пастаўленай у 1947 годзе, зяўляецца п'еса Аркадзія Маўзона «Канстанцін Заслонаў». Большасць з прысутных бачылі гэтую п'есу на сцэне тэатра імя Янкі Купалы. Гэты ўдалы спектакль з'явіўся вынікам дружнай сумеснай работы аўтара і тэатра. Рэцэнзіі на спектакль і на п'есу мы чыталі ў нашым друку, і мне няма патрэбы займацца падрабязным аналізам п'есы. П'еса з'яўляецца бясспрэчнай удачай маладога драматурга. Удача гэта заключаецца, перш за ўсё, у тым, што аўтару ўдалося стварыць праўдзівы вобраз лепшага сына беларускага народа, аднаго з найбольш папулярных і любімых герояў партызанскай барацьбы на Беларусі — Канстанціна Заслонава. У гэтым вобразе мы бачым выдатныя рысы савецкіх людзей, нянавісць да ворага, бязмежную адданасць сваёй савецкай Радзіме, гатоўнасць змагацца за яе да апошняй кроплі крыві, маральную перавагу савецкіх людзей над ворагам. Удаўся аўтару і рад іншых вобразаў.

Ёсць у п'есе і некаторыя недахопы, аб якіх таксама гаварылася ў нашым друку. Адзін з самых істотных недахопаў заключаецца ў тым, што не паказана арганізуючая і кіруючая роля партыі ў партызанскай барацьбе. Цэнтральны герой п'есы паказаны хоць і ярка, але толькі з аднаго боку — як таленавіты арганізатар дыверсійных актаў на чыгунцы. Хацелася б, каб аўтар крыху шырэй рассунуў рамкі біяграфіі героя і раскрыў перад намі ўсе багатыя якасці яго душы і розуму. П'еса развіваецца галоўным чынам па лініі знадворнага дзеяння, чаму ў значнай меры спрыяе і характар дзейнасці цэнтральнага героя. Адгэтуль і мова п'есы падпарадкуецца больш запатрабаванням інтрыгі, чым неабходнасці псіхалагічнага раскрыцця вобразаў: яна сцэнічная, але не досыць сакавітая, часта пазбаўлена неабходных фарбаў.

Гэта ж самая п'еса ў свой час была прапанавана і тэатру імя Якуба Коласа. Тэатр, аднак, адмовіўся працаваць з аўтарам. Цяпер тэатр імя Якуба Коласа, у парадку спаборніцтва, працуе над новай п'есай аб Заслонаве «Цэнтральны ход», аўтарамі якой з'яўляюцца К. Губарэвіч і І. Дорскі. Творчае спаборніцтва тэатраў можна толькі вітаць. Праўда, пры гэтым не абавязкова ставіць п'есу, прысвечаную таму ж самаму герою, а калі ўжо распачынаць такое спаборніцтва, дык абавязкова, каб у выніку яго з'явілася п'еса і спектакль, лепшы ці хоць бы не горшы за тыя, што ўжо створаны.

П'еса «Цэнтральны ход» знаходзіцца ў працэсе пастаноўкі, і сказаць сёння што-небудзь пэўнае аб яе якасцях я не маю магчымасці па той простай прычыне, што не ведаю яе апошняга варыянта. Мы некалькі разоў прапаноўвалі аўтарам абмеркаваць п'есу на секцыі драматургаў, але яны дыпламатычна ўхіляліся ад гэтага, заяўляючы, што п'еса яшчэ для абмеркавання не гатова.

У заключэнне я хачу сказаць некалькі слоў яшчэ аб адной п'есе. Гэта п'еса таксама знаходзіцца ў аўтара, як кажуць, на «варштаце», і аўтар яе дапрацоўвае. Сказаць аб ёй я лічу патрэбным таму, што яна па сваёй тэме надзвычай актуальная, і мы рады былі б бачыць яе на сцэне да 30-й гадавіны БССР. Я маю на ўвазе п'есу М. Клімковіча «Уся ўлада Саветам». У гэтай п'есе аўтар ставіць сабе мэтай паказаць Кастрычніцкую рэвалюцыю на Беларусі, ролю Цэнтральнага Камітэта Камуністычнай партыі і вобразы правадыроў рэвалюцыі. Дзея адбываецца ў Смольным, а таксама ў Мінску — у гарадскім Савеце дэпутатаў, у штабе Заходняга фронту і непасрэдна на фронце. Зразумела, што такая адказная тэма з шырокім ахопам найважнейшых падзей, з паказам ролі правадыроў народа патрабуе асабліва сур'ёзнага падыходу і вялікай напружанай працы. П'еса ў такім выглядзе, як я яе ведаю, патрабуе дапрацоўкі.

Галоўныя недахопы п'есы заключаюцца ў тым, што некаторыя вобразы не досыць ярка выпісаны. Паказваючы варожы лагер, аўтар імкнецца паказаць ворагаў усімі масцей і адценняў, асабліва сярод беларускай інтэлігенцыі, ад гэтага іх у п'есе занадта шмат у параўнанні са станоўчымі вобразамі — прадстаўнікамі рабочых і сялян. Паказваючы варожы лагер, аўтар робіць пэўны крэн у

бок меладрамы, нават дэтэктыва, што зусім не падыходзіць для п'есы на такую важную тэму.

Разам з гэтым у п'есе ёсць рад удалых сцэн і цікавых вобразаў. Такімі вобразамі з'яўляюцца салдат-беларус Пралыгін, стары рабочы Старыцкі, яго дачка Надзейка, палкоўнік Каменшчыкаў. З варожага лагера цікавымі з'яўляюцца вобразы генерала Балуева, Калатухіна і некаторыя іншыя.

Наогул жа над п'есай яшчэ трэба працаваць, і працаваць карысна было б сумесна з тэатрам. На жаль, наколькі мне вядома, да гэтага часу творчы кантакт паміж аўтарам і тэатрам яшчэ не наладжаны.

Падводзячы вынік таму, што зроблена нашымі драматургамі ў 1947 годзе ў святле пастановы ЦК ВКП(б) аб рэпертуары драматычных тэатраў і мерах па яго паляпшэнню, мы павінны адзначыць, што многія, у пераважнасці маладыя; пісьменнікі адгукнуліся на заклік партыі ўключыцца ў справу стварэння рэпертуару. У драматургію прыйшло новае папаўненне, якое прынесла з сабой і новае адчуванне нашай сапраўднасці, як гэта мы бачым, напрыклад, у п'есе В. Палескага.

Другая станоўчая з'ява, якую мы павінны адзначыць, гэта рашучы паварот нашых драматургаў у бок савецкай тэматыкі. Амаль усе п'есы, напісаныя нашымі драматургамі ў 1947 годзе, якія заслугоўваюць увагі,— гэта п'есы аб нашай савецкай рэчаіснасці.

І трэцяе, што мы павінны адзначыць як станоўчую з'яву,— гэта здаровы, правільны падыход да вырашэння савецкай тэмы, шчырае жаданне аўтараў паказаць лепшыя якасці савецкага чалавека. У гэтай частцы мы ў пэўнай меры патрабаванні партыі выканалі. Але мы далёка не поўнасцю выканалі іх у адным важнейшым пункце, у тым пункце, дзе Цэнтральны Камітэт патрабуе ад нас стварыць яркія, паўнацэнныя ў мастацкіх адносінах творы. Нават лепшыя драматургічныя творы 1947 года ледзь дасягаюць сярэдняга ўзроўню. Я тут хачу кінуць папрок і нашым крытыкам, якія ў гэтых адносінах часта гатовы пайсці на кампраміс. Я прыводзіў ужо ў прыклад рэцэнзію Я. Герцовіча, але не адзін Герцовіч гэтым грэшны. Мы часта можам сустрэць такое разважанне: твор з мастацкага боку — не вельмі што, але ён ідэйна насычаны, а таму ўсё астатняе аўтару можна дараваць. Такая ўстаноўка зусім няправільная. Справа ў тым, што ідэйную

якасць твора нельга механічна адрываць ад мастацкай якасці. Яны не існуюць у творы паасобку, а складаюць адно непадзельнае цэлае. З памяншэннем аднае якасці памяншаецца і другая. Вось чаму не можа быць высокаідэйных твораў пры нізкай мастацкай якасці.

Глыбокі змест патрабуе дасканалай формы для свайго выражэння. Я гэта гавару, не баючыся ўпасці ў фармалізм, бо дасканалая форма — гэта не фармалізм. Дасканалая форма — гэта перш за ўсё форма мэтазгодная, здольная з найбольшай паўнатой і выразнасцю данесці да чытача ідэйны змест твора.

З фармалізмам жа мы маем справу тады, калі наглядаем гіпертрафію формы і занядбанне зместу. Форма тут з'яўляецца самамэтай, а сякі-такі змест — толькі зачэпкай для таго, каб даць магчымасць аўтару распусціць свой фармалістычны павіны хвост.

Фармалізм не сумясцімы з глыбокім ідэйным зместам. Тут наўмысна ўскладнёная вычварная форма служыць не для таго, каб з найбольшай паўнатой выявіць змест, а для таго, каб прыкрыць сабою яго ўбоства.

Дасканалая форма можа быць і простай, як у апавяданнях Л. Талстога (якраз простай яна часцей за ўсё і бывае), можа быць і складанай, як, скажам, у вершах Маякоўскага, але і там і там яна выдатна нясе сваю службу, выяўляючы глыбіню зместу. А вось мы ведаем некаторых паэтаў, якія заўсёды гатовы пабажыцца Маякоўскім, іх вершы з вонкавага боку нават падобны на вершы Маякоўскага,— у іх таксама складаная, нават віртуозная форма, але гэта форма прыкрывае часамі пустату, адсутнасць сур'ёзнага зместу, і мы ў такім выпадку маем права гаварыць аб наяўнасці фармалізму.

Фармалізм у драматургіі таксама небяспечны, як і ў іншых жанрах літаратуры і мастацтва. Выяўляецца ён часцей за ўсё ў драматургаў, якія засвоілі мёртвыя каноны драматургіі, але не ведаюць жывой савецкай сапраўднасці і не імкнуцца яе вывучаць, не жывуць інтарэсамі народа, таму ім няма чаго сказаць савецкаму гледачу. Так званае драмаробства — гэта таксама разнавіднасць фармалізму. Аўтар робіць п'есу як быццам па ўсіх правілах драматургіі, але робіць не з сапраўднага жыццёвага матэрыялу, а з выдуманага і лёгкаважкага. Па форме атрымліваецца п'еса: тут і сюжэт, і інтрыга, і завязка, і развязка, а на самай справе — бутафорыя, гіра, зробленая з пап'е-машэ. І як

бы аўтар ні прыкідваўся, што ён надымае вялікі цяжар, як бы ні крактаў пры гэтым, фокус яму не ўдасца: легкаважкасць матэрыялу для ўсіх відавочна.

Ад чаго ж залежыць не даволі высокая мастацкая якасць нашых п'ес? Першай прычынай, на маю думку, з'яўляецца тое, што аўтары не досыць добра ведаюць жыццё. Адгэтуль — схематызм, надуманасць канфліктаў і сітуацый, якія мы часам наглядаем у нашых п'есах, адсутнасць яркіх дэталей і характараў.

Другой прычынай з'яўляецца тое, што большая частка аўтараў 1947 года прыйшла ўпершыню ў драматургію, а некаторыя і наогул у літаратуру. Ім яшчэ не хапае прафесіянальнага ўмельства, яны не ведаюць спецыфікі жанру, не ўмеюць добра пабудаваць п'есу, паставіць дзеючых асоб у такія ўзаемаадносіны, якія б дапамагалі ім з найбольшай паўнатой раскрыць свае душэўныя якасці.

Трэцяй прычынай з'яўляецца адсутнасць глыбокага, калі хочаце, філасофскага абагульнення таго, што адбываецца ў п'есе, недастатковае пранікненне ў сэнс жыцця, не досыць высокі інтэлектуальны ўзровень дзеючых асоб, незалежна ад таго, да якога асяроддзя яны адносяцца.

Зразумела, што не ўсе п'есы хварэюць усімі гэтымі недахопамі, а калі хварэюць, дык не ў аднолькавай меры, але гэта, на маю думку, усё ж найбольш тыповыя недахопы, і нам трэба мець іх на ўвазе пры далейшай працы для таго, каб хутчэй ад іх пазбавіцца.

Якія задачы стаяць перад беларускімі драматургамі ў 1948 годзе? Задачы, уласна кажучы, тыя самыя — ствараць высакаякасныя ў ідэйных і мастацкіх адносінах п'есы аб жыцці нашага грамадства, аб савецкіх людзях, такія творы, якія б спрыялі развіццю лепшых рыс характару савецкага чалавека, на якіх бы выхоўвалася наша савецкая моладзь — будучыя грамадзяне камуністычнага грамадства. Для гэтага трэба, перш за ўсё, каб нас, драматургаў, было больш. Саюз савецкіх пісьменнікаў і, у прыватнасці, секцыя драматургаў павінны паклапаціцца аб тым, каб замацаваць у драматургіі маладое папаўненне, якое прыйшло ў 1947 годзе. Выяўляючы чулыя адносіны да маладога аўтара, аказваючы яму кваліфікаваную творчую дапамогу, мы павінны гадаваць новыя кадры драматургаў.

Па-другое, мы павінны замацаваць у драматургіі той рашучы паварот да савецкай тэмы, які прынёс нам міну-

лы год, і старацца пры гэтым яшчэ глыбей пранікнуць у нашу савецкую рэчаіснасць.

Трэцяе, за што мы сур'ёзна павінны змагацца, гэта за павышэнне мастацкай якасці нашых п'ес. Трэба пакончыць з тым нігілізмам, які наглядаецца часамі ў гэтых адносінах у паасобных драматургаў і крытыкаў. Пры гэтым драматургі і крытыкі павінны памятаць, што гутарка ідзе не наогул аб якім-небудзь літаратурным творы, а аб творы драматургічным, прызначаным для пастаноўкі на сцэне. Адным з найлепшых сродкаў павышэння аўтарскай кваліфікацыі з'яўляецца калектыўнае абмеркаванне п'есы па секцыі драматургаў, сярод сваіх таварышаў, дзе не пасаромеюцца сказаць аўтару праўду аб яго творы, аб становучых якасцях і аб недахопах і параіць, як гэтыя недахопы выправіць. Праўда, да гэтага часу секцыя драматургаў працавала слаба.

Мабілізуючыся на выкананне творчых задач, якія пастаўлены партыяй перад драматургамі, мы павінны памятаць і аб той вялікай даце, якую будзе адзначаць беларускі народ праз дзесяць месяцаў,— аб трыццацігоддзі Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі.

Беларуская савецкая драматургія павінна прыйсці да гэтай даты з дасягненнямі, якія б гаварылі аб яе сталасці. Дык будзем жа змагацца за ідэйную і мастацкую сталасць нашых твораў!

1948

АБ ХАРАКТАРЫ БЕЛАРУСА

Яшчэ ў мінулым стагоддзі, мабыць, з лёгкай рукі нейкага заезджага пана, аб беларусах пачала распаўсюджвацца хадзячая думка, як аб народзе адпетым, кончаным. Ён, нібы, такі забіты ды цёмны, што ад яго ўжо няма чаго чакаць: яму, нібы, не ўласцівы ніякія парывы, ніякія грамадскія імкненні і ідэалы. Яго нацыянальнымі асаблівасцямі з'яўляюцца лапці на нагах, каўтун на галаве ды ціхая пакорлівасць у вачах.

А ці такі ж ужо сапраўды быў забіты ды пакорны беларускі народ? Пабояў, праўда, за сваю гісторыю перанёс ён нямала. Собіла яму, бачыце, пасяліцца на бойкім месцы, на скрыжаванні вялікіх дарог, на якіх заўсёды сноўдаліся ўсялякія заваёўнікі, сквапныя на чужое дабро, што не раз спрабавалі пажывіцца за кошт Маскоўскай дзяржавы. Ці то панам карцела пасадзіць у Крамлі польскага караля, ці то швед спяшаўся пад Палтаву па сваю пагібель, ці то пыхлівы Напалеон рухаў свае полчышча на Маскву, каб пахаваць іх там разам са сваёй славай, заўсёды першаму беларусу пападала. І заўсёды ў такіх выпадках беларус трымаў руку Масквы. Хоць і пад царом-бацюхнам не соладка жылося людзям, але, калі вырашаўся лёс роднага па крыві і па веры рускага народа, беларус заўсёды аказваў яму брацкую дапамогу.

Так, між іншым, беларускі народ пачынаў праходзіць вялікую школу партызанскай барацьбы, вопыт якой яму потым вельмі спатрэбіўся. Але не заўсёды беларус дзейнічаў такім спосабам. У рашаючыя моманты ён выступаў са зброяй у руках адкрыта і біўся насмерць. Так было ў XVII стагоддзі, калі ўкраінскі народ пад правадырствам Багдана Хмяльніцкага змагаўся супраць польскіх паноў-прыгнятальнікаў. Беларускі народ таксама падняўся тады на барацьбу супраць ненавісных паноў. Па ўсёй Беларусі палалі тады панскія маёнткі, самі паны без памяці

уцякалі ў Варшаву ад «забітага і пакорнага» беларускага мужычка, і не адзін атрад каралеўскіх войск, пасланы ва фланг Багдану Хмяльніцкаму, быў разгромлены сярод палескіх балот беларускімі паўстанцамі.

Але заезджаму пану не было часу заглядваць у гісторыю беларускага народа, так жа, як і ў душу беларуса. Яму патрэбна была экзотыка — і ён шукаў беларуса абавязкова з каўтуном. Выкапаўшы такога, ён старанна апісваў ці замалёўваў яго знадворны выгляд, заводзячы, між іншым, гаворку аб грамадскіх ідэалах. Беларус жа хоць і з каўтуном, але не без розуму, бо ўжо не раз вучаны: памоўчвае сабе або аднекваецца. «Мялі сабе, пан. Пра ідэалы ты пяеш, але нешта вельмі да світкі прыглядаешся,— каб часам апошняй не садраў». А ў пана ўжо і думка гатова: і цёмны, і забіты, і ідэалаў ніякіх, і пра барацьбу зусім не думае.

Разумныя людзі і ў старыя часы не верылі гэтым байкам. Адзін з разумнейшых людзей мінулага стагоддзя М. А. Дабралюбаў пісаў у 1860 годзе: «Адносна беларускага селяніна справа даўно вырашана: забіты канчаткова, так што нават не здатны карыстацца чалавечымі здольнасцямі. Не ведаем, у якой ступені памылковая гэта думка, бо не вывучалі спецыяльна беларускага краю, але паверыць ёй, вядома, не можам. Цэлы край вось так узялі ды й забілі,— ці не занадта! Гэта так жа, як італьянцаў забілі, расслабілі, пазбавілі любві да радзімы і свабоды. Гляньце вось цяпер на іх... Ва ўсякім разе пытанне аб характарыстыцы беларусаў павінна быць хутка высветлена працамі мясцовых пісьменнікаў. Паглядзім, што яшчэ скажуць самі беларусы».

І беларусы сказалі — роўна праз тры гады. Размова на гэты раз вялася з царом-бацюхнам і была настолькі сур'ёзнай, што цар-бацюхна вымушан быў падмацоўваць яе гарматамі і казацкімі шаблямі, а галоўнага «прамоўцу» — кіраўніка і арганізатара сялянскага паўстання Кастуся Каліноўскага — ён іначай не мог уціхамірыць, як толькі здушыўшы горла вераўчанай пятлёй, што па высачайшаму загаду і выкапаў вядомы Мураўёў.

Беларускія пісьменнікі таксама неўзабаве сказалі сваё слова. Спачатку Багушэвіч, а потым, з яшчэ большай паўнатой і яркасцю, Янка Купала і Якуб Колас на ўвесь рост намалявалі партрэт працоўнага беларуса і паказалі яго ўсяму свету. Знадворна гэты партрэт як быццам па-

добны на той, што намаляваў заезджы пан: і лапці, і світка, і змрочны фон, і ўсё ж гэта зусім іншы партрэт. Справа ў тым, што праз дзіравую світку нашы народныя паэты ўбачылі жывое чалавечае сэрца працоўнага беларуса, яго спрадвечную мару аб лепшай долі, яго гарачае жаданне і гатоўнасць скінуць з сябе падвойныя ланцугі сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту. Ён выносіць сваю крыўду на суд чалавецтва і ўвесь свет заклікае ў сведкі. Гэты вобраз дарэвалюцыйнага беларуса ва ўсю веліч устае перад намі з выдатнага верша Янкі Купалы «А хто там ідзе?».

Праз вякі прыгнёту беларускі народ пранёс лепшыя якасці свае душы, усвядоміў усю несправядлівасць і крыўду, нанесеную яму прыгнятальнікамі, і адчуў у сабе волю і гатоўнасць да барацьбы за лепшую долю, за годнае чалавека існаванне.

У гэтых пачуццях умацоўвала яго брацкая салідарнасць з вялікім рускім народам, з якім яго звязвалі агульныя мэты і агульныя ланцугі. І калі разгарнуліся вялікія падзеі 1917 года, беларускі народ паказаў, што ён варты свайго старэйшага брата. Разам з ім, пад кіраўніцтвам бальшавіцкай партыі, ён ішоў на штурм царскага самаўладства ў лютым, пры яго дапамозе ён выгнаў памешчыкаў і капіталістаў у кастрычніку і, вольна ўздыхнуўшы, пачаў будаваць новае жыццё, выявіўшы пры гэтым не абы-якія здольнасці. Менш чым праз паўтара года, дзякуючы ленінскай нацыянальнай палітыцы, ён упершыню за ўсю сваю гісторыю стварыў сваю дзяржаву — Беларускую Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку, трыццатую гадавіну якой сягоння ўрачыста святкуе.

У гады грамадзянскай вайны на долю беларускага народа выпалі такія цяжкія выпрабаванні, як нямецкая інтэрвенцыя ў 1918 годзе і белапольская акупацыя ў 1919—1920 гадах. І тут у беларуса ўсё ярчэй і ярчэй выступалі рысы характару, у якіх яму было адмоўлена з лёгкай рукі заезджага пана,— высокая палітычная свядомасць, свабодалюбства і непахіснасць у барацьбе за сваю незалежнасць. На спробы інтэрвентаў заняволіць беларускі народ ён адказаў выпрабаваным спосабам — масавай партызанскай барацьбой, аказаўшы значную дапамогу Чырвонай Арміі, якая вызваляла беларускую савецкую зямлю ад чужаземных захопнікаў.

Стаўшы паўнаўладным гаспадаром свае зямлі, беларус выявіў новую якасць свайго характару, якая не магла раней праявіцца, калі ён гнуў спіну на памешчыка і фабрыканта,— незвычайны працоўны энтузіязм. Пад штодзённым кіраўніцтвам мудрай партыі бальшавікоў, пры дапамозе вялікага рускага народа і іншых брацкіх народаў Савецкага Саюза ён ператтварыў сваю краіну з былой ускраіны царскай імперыі ў квітнеючую сацыялістычную рэспубліку. Ператтвараючы аблічча свае краіны, мяняўся і сам чалавек, развіваліся лепшыя рысы характару нашага народа. Разам з тым працоўны чалавек паступова вызваляўся ад перажыткаў праклятага мінулага, ад усяго таго, што не адпавядала пачэснаму званню савецкага грамадзяніна. Яго больш не прыгнятаў заўсёдны клопат аб куску хлеба і няўпэўненасць у заўтрашнім дні, не мучыла трывога за будучы лёс сваіх дзяцей, у голасе зніклі ноткі жальбы і крыўды, уласцівыя яму ў мінулым, як вынік шматвяковага сацыяльнага і нацыянальнага прыгнёту. У суровым класавым змаганні ён разграміў рэшткі эксплуататарскіх класаў і сярод іх такіх заядлых ворагаў народа, як беларускія буржуазныя нацыяналісты, якія намагаліся прадаць народ зноў у няволю капіталу.

Высокае становішча грамадзяніна сацыялістычнай краіны, роўнага сярод роўных у шматмільённай савецкай сям'і, напоўніла сэрца беларуса гонарам за сябе і за сваю вялікую Радзіму. Новыя пачуцці працоўнага беларуса — радасць творчай працы і любоў да Савецкай Радзімы — яскрава адлюстравалі ў сваіх творах нашы народныя паэты, якія самі былі сведкамі сумнага мінулага нашага народа.

Ходзіць вецер па даліне,
Ходзіць, павявае
Ды пра радасць мне, дзяўчыне,
Песні напявае.

Выйду, гляну я на поле,
Гляну — усміхнуся:
Дзе ж такое ёсць раздолле
Для цябе, Ганнуся?

Дзе ж так вольна ў свеце жыці?
Ці ж не радасць гэта?
Як жа край свой не любіці,
Родны край Саветаў! —

гаворыць вуснамі Якуба Коласа маладая беларуская калгасніца.

Верш «Радасць», з якога ўзяты гэтыя радкі, напісан аўтарам у 1937 годзе. Тут вельмі дарэчы будзе ўспомніць і параўнаць, што за дваццаць дзевяць гадоў да гэтага вуснамі таго ж самага Якуба Коласа гаварыў сялянскі хлопец:

Я па свеце хадзіў,
Косці ўсюды занёс,
Я на зямлю праліў
Многа слёз, многа слёз.

Я — мужычы сынок,
Я не маю дарог.
Мая школа — шынок,
Маё жыцце — астрог.

Якая велізарная розніца ў светаадчуванні на карысць нашай савецкай моладзі!

У савецкага чалавека, выхаванага бальшавіцкай партыяй, развіліся выдатныя маральныя якасці, якія ставяць яго нязмерна вышэй за чалавека капіталістычнага свету. Самай каштоўнай з гэтых якасцей з'яўляецца беззаветная адданасць сваёй сацыялістычнай Радзіме. Савецкі чалавек глыбока ўсвядоміў, што яго асабістае шчасце немагчыма без шчасця Радзімы. Таму ён гатоў аддаць усе свае сілы для яе росквіту, магутнасці і славы, а ў час небяспекі гатоў абараняць яе да апошняй каплі крыві. Гэта пачуццё непарыўнага адзінства са сваёй Радзімай з'яўляецца выдатнай рысай характару беларуса савецкай эпохі. Яно з асаблівай сілай праявілася ў нашых людзях у дні Вялікай Айчыннай вайны. Гэта пачуцце шугала ў грудзях Гастэлы, калі ён, пагарджаючы смерцю, рынуўся са смяротным грузам на галовы ворагаў. Гэта пачуцце неадступна валодала Канстанцінам Заслонавым, калі ён, спалучыўшы гарачую нянавісць да ворага з халоднай разважлівасцю і дакладным разлікам падпольшчыка, арганізоўваў пад носам у ворага дыверсійныя групы і пускаў пад адхон нямецкія эшалоны. Гэтым высакародным пачуццем быў ахоплен увесь беларускі народ, які ўзняўся на ўсенародную вайну з нямецка-фашысцкімі захопнікамі і пад кіраўніцтвам Цэнтральнага Камітэта Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі арганізаваў цэлыя партызанскія арміі агульнай колькасцю больш трохсот тысяч чалавек. Ужо хто-хто, а нямецка-фашысцкія вырадкі на сваёй скуры паспыталі выдатныя якасці беларускага характару.

Не менш яскрава праявіліся выдатныя якасці нашых людзей і ў мірнай творчай працы на калгасных палях, на будаўнічых пляцоўках, ля заводскіх і фабрычных станкоў. Людзі, якіяператварылі адвечныя непраходныя балоты ва ўраджайныя палі і вырасцілі на гэтых палях нябачаны дагэтуль ураджай — па сто восемдзесят і болей пудоў з гектара, як гэта зрабілі Героі Сацыялістычнай Працы тт. Калыска, Саўчык, Пайграй, Стыкут,— напэўна вызначаюцца не абы-якім характарам.

Цудоўны характар маюць і тыя людзі, якія пасля выгнання ворага з нашай зямлі засталі на месцы гарадоў руіны ды галавешкі і не апусцілі рук перад грандыёзнасцю разбурэнняў, а, закасаўшы рукавы, узяліся за цяжкую працу аднаўлення.

Сапраўднае захапленне выклікае характар людзей, якія ідуць уперадзе часу,— ударнікаў і рацыяналізатараў нашых фабрык і заводаў, што выканалі і перавыканалі гадавыя нормы ў некалькі разоў, як электразваршчык Мінскага трактарнага завода таварыш Антонік, як токар Аршанскага дэпо Барыс Вялюгін, токар Мінскага аўтамабільнага завода таварыш Язвінскі, як дзесяткі і сотні іх сяброў у іншых галінах вытворчасці, для якіх праца стала справай гонару, справай славы, справай доблесці і геройства. Яны вось і ўвасабляюць у сабе лепшыя рысы беларускага савецкага характару. Што гэтыя рысы не з'яўляюцца выключна беларускімі, а ўласцівы перадавым людзям усіх савецкіх народаў, ад гэтага яны робяцца для нас яшчэ больш каштоўнымі.

Гонар і слава людзям, якія бадзёра, няспынна і няўхільна крочаць да вялікай мэты — да камунізма!

1948

ШКОДНАЯ БЛЫТАНІНА Ў ПЫТАННЯХ МОВЫ

Мова, як сродак людскіх дачыненняў, заўсёды мела велізарнае значэнне ў грамадскім жыцці людзей. У нашых, савецкіх умовах мова з'яўляецца магутным сродкам пашырэння ідэй марксізма-ленінізма ў шырокіх масах працоўных. Камуністычная партыя, будуючы сацыялістычную дзяржаву, ствараючы неўміручую дружбу народаў, заўсёды вялікую ўвагу аддавала развіццю нацыянальных культур савецкіх народаў.

Партыя вучыць, што ўзняць культуру кожнага з народаў Савецкага Саюза можна толькі на яго роднай мове. Таму зразумела, што мова кожнага савецкага народа, як вялікі народны скарб, як сродак выхавання савецкіх людзей у духу камунізма, патрабуе пашаны і ўважлівага абыходжання. На жаль, пра гэта забылася рэдакцыя часопіса «Савецкая школа», даўшы месца на старонках часопіса, ды яшчэ ў раздзеле «У дапамогу настаўніку», блытанаму і шкоднаму артыкулу І. Матвеенкі «Развіццё беларускай літаратурнай мовы за 30 год БССР».

Шкоднасць названага артыкула ў тым, што І. Матвеенка, падыходзячы да пытанняў мовы з лявацкімі, вульгарызатарскімі ўстаноўкамі, карыстаючыся фармалістычным метадам «даследавання», а таксама з прычыны нядобрасумленнага абыходжання з матэрыялам, дапусціў рад грубых метадалагічных і фактычных памылак.

Асаблівасцямі «метаду» І. Матвеенкі з'яўляецца тое, што ён моўныя з'явы даследуе пры дапамозе лічыльнікаў, пры гэтым аперыруе лічбамі, высмактанымі з свайго пальца. Дзе факты не хочуць служыць лявацкай тэндэнцыі І. Матвеенкі, там ён без усякага сораму прыцягвае іх за валасы.

Аднак жа возьмем лічыльнікі і паглядзім, што гавораць нам лічбы, якімі так любіць жангліраваць аўтар названага артыкула.

І. Матвеенка сцвярджае, што да Вялікага Кастрычніка ў беларускай літаратурнай мове налічвалася 22 000 слоў. Свет вялікі, можа і праўда,— скажам мы словамі аднаго казачнага персанажа. Але што ж выходзіць далей? А далей аўтар падлічыў, што 10 000 слоў з гэтага ліку ўпершыню ўвёў у літаратурную мову Янка Купала. «Вельмі значны ўклад у справу ўзбагачэння слоўніка беларускай мовы ўнеслі Я. Колас, З. Бядуля, А. Пашкевіч (Цётка), М. Багдановіч і іншыя пісьменнікі»,— гаворыць ён далей. Колькі слоў увялі пералічаныя пісьменнікі, Матвеенка не падлічыў, але мы з поўным правам можам дапусціць, што чатыры выдатныя пісьменнікі, разам узятыя, унеслі таксама не менш за Янку Купалу. Такім чынам, на ўсю астатнюю літаратуру: на публіцыстыку «Нашай нівы» і «Нашай долі», на «Мужыцкую праўду» Каліноўскага, на Багушэвіча, Янку Лучыну, Дуніна-Марцінкевіча, на «Энеіду навыварат», «Тараса на Парнасе» і шматлікія іншыя творы, не гаворачы ўжо аб старажытнай літаратуры, прыпадае ўсяго... 2000 слоў. Ці не замала?

Але не будзем вельмі дзівіцца, бо самае дзіўнае яшчэ наперадзе. Давайце лепш пацікавімся, што гэта за мова была па свайму лексічнаму складу. Добра, што ў шаноўнага вучонага ўсё гэта паказана ў матэматычных выкладках. На старонцы 40 часопіса мы чытаем:

«На 100 старонках дарэвалюцыйнага тэксту творчасці Я. Купалы, Я. Коласа, З. Бядулі прыпадае ад 1 да 10 выпадкаў ужывання арыгінальных беларускіх лексем, ад 10 да 100 выпадкаў ужывання агульнаславянскіх значымых лексем і да 2000 агульных прыназоўнікаў і злучнікаў». Калі верыць І. Матвеенку, дык на 10 000 слоў, якія змяшчаюцца на 100 старонках, прыпадае толькі адно арыгінальнае беларускае слова, і ва ўсякім разе не больш дзесяці. Іначай кажучы, ад 0,001 да 0,01 працэнта. Але не будзем верыць Матвеенку, а заглянем у дарэвалюцыйны тэкст Я. Купалы. Разгортваем кнігу і чытаем:

Паміж пустак, балот беларускай зямлі,
На ўзбярэжжы ракі шумнацечнай,
Дрэмле памятка дзён, што ў нябыт уцяклі,—
Ўдзірванелы курган векавечны.
Дуб галлё распусціў каранасты над ім,
Сухазелле у грудзі ўпілося;
Вецер стогне над ім уздыханнем глухім,—
Аб мінуўшчыне ў жальбах галосе.
На купалле там птушка садзіцца, пяе,

У пиліпаўку воўк нема вые;
Сонца днём распускае там косы свае,
Ночкай зоры глядзяць залатыя.

(Я. Купала «Курган»)

Не ведаю, як т. Матвеенку, а нам здаецца, што кожнае слова тут з'яўляецца арыгінальным беларускім, хоць некаторыя з іх і ўжываюцца ў іншых славянскіх мовах. Арыгінальныя яны таму, што бытуюць у беларускай мове з незапомных часоў, што кожнаму беларусу большасць гэтых слоў вядома ад самай калыскі, адным словам, таму, што яны свае, родныя. Нават калі б мы сталі на шлях Матвеенкі і пачалі выбіраць словы, якія ўжываюцца толькі ў беларускай мове, дык і такіх знайшлося б у гэтых дванаццаці радках шмат больш, чым І. Матвеенка налічыў на 100 старонках тэксту. Але такую работу мы лічым непатрэбнай і нават шкоднай.

Нашто ж патрэбен быў І. Матвеенку гэты недарэчны падзел беларускай карэннай лексікі на арыгінальную і неарыгінальную? Недарэчнасць гэта не выпадковая: яна прызначана для таго, каб прыбядніць і прынізіць беларускую мову. Гэта тэндэнцыя выразна выступае на працягу ўсяго артыкула, хоць аўтар і стараецца прыкрыць яе гучнымі фразамі аб сусветнай мове.

Ідучы далей па шляху прыніжэння беларускай мовы, забыўшыся, што ён пісаў на 39-й старонцы, І. Матвеенка на 50-й старонцы наогул адмаўляе існаванне беларускай літаратурнай мовы да рэвалюцыі. Дзіўна! Была дарэвалюцыйная беларуская літаратура, былі выдатныя паэты і пісьменнікі, былі Я. Купала і Я. Колас, якія ўзнялі беларускую паэзію на ўзровень лепшых узораў тагачаснай рускай паэзіі, а літаратурнай мовы не было. Як быццам можна стварыць выдатныя мастацкія творы і без літаратурнай мовы.

Ну, гэта, паводле сцверджанняў І. Матвеенкі, так было да рэвалюцыі. А якія ж змены адбыліся ў мове пасля рэвалюцыі? І. Матвеенка сцвярджае, што на працягу цэлых дзесяці год мова заставалася на тым жа ўзроўні: «Лексіка беларускай літаратурнай мовы першых 10 год пасля Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі мала чым адрознівалася ад лексікі дарэвалюцыйнай». Далей ён тлумачыць: «Яно і зразумела, бо жыццё беларускай вёскі да пачатку калектывізацыі сельскай гаспадаркі змянілася даволі мала для таго, каб больш-менш значна абнавіць

лексіку, і старая лексіка яшчэ досыць поўна абслугоўвала патрэбы сялянскага ўжытку». Тут у адной фразе мы бачым зразу дзве грубейшыя памылкі. Грубым скажэннем сапраўдных фактаў з'яўляецца сцверджанне І. Матвеенкі, што культурны ўзровень беларускай вёскі на працягу цэлых дзесяці год пасля Кастрычніка заставаўся нязменна нізкі і не патрабаваў узбагачэння мовы. Другая грубая памылка заключаецца ў тым, што І. Матвеенка разглядае беларускую мову толькі як мову вясковую, прыгодную для абслугоўвання «патрэб сялянскага ўжытку». Гэта не выпадковая агаворка. Гэту шкодную думку І. Матвеенка праводзіць на працягу ўсяго артыкула. Па Матвеенку выходзіць, што беларуская мова гораду непатрэбна, і горад ніякага дачынення не меў да яе развіцця і ўзбагачэння. А між тым у рэспубліцы ёсць Беларускі дзяржаўны універсітэт і іншыя вышэйшыя і сярэднія навучальныя ўстановы, у якіх выкладанне вядзецца на беларускай мове, у сталіцы БССР і ў іншых гарадах выходзіць шмат газет, часопісаў і кніг. Усё гэта з'яўлялася і з'яўляецца магутным фактарам развіцця не толькі мастацкай, але таксама навуковай і палітычнай літаратурнай мовы. Беларуская мова — мова ўсяго беларускага народа, як гарадскога, так і сельскага насельніцтва. І. Матвеенка не прызнае ўсяго гэтага.

Разглядаючы беларускую мову як толькі сялянскую, ён і гэту прыніжаную ім мову стараецца яшчэ больш прынізіць.

«Вайсковыя тэрміны,— піша ён,— самалёт, танк, артылерыя, кавалерыя, лётчык, абстрэл, агонь, бліндаж, акоп, разведчык, паход, марш і іншыя, якія да рэвалюцыі амаль не сустракаліся ў беларускай літаратуры, у 30-х гадах нашага стагоддзя сталі вельмі пашыранымі словамі». Не сустракаліся! Гэта ў той час, калі праз тэрыторыю Беларусі праходзіў фронт імперыялістычнай вайны і ўся яна была зрыта акопамі і бліндажамі, здратавана артылерыяй і кавалерыяй! Я ўжо не гавару, што беларускую зямлю дратавала артылерыя і кавалерыя яшчэ і Карла XII, і Напалеона I.

Відавочнае глупства піша т. Матвеенка. Але ён на гэтым не спыняецца і далей узводзіць паклёп ужо не толькі на беларускую мову, але і на беларускі народ, сцвярджаючы, што толькі з 30-х гадоў «у беларускую мову ўваходзяць раней невядомыя ёй тэрміны, як акцябрыны,

маёўка, дэманстрацыя, абажур, патэфон, рупар, рэпрадуктар, дэзінфекцыя, санітарыя, марля, бінт, халат, аратар, дэкламатар, спектакль, канцэрт і інш.» (стар. 47). Вось, аказваецца, якімі дзікунамі былі беларусы на працягу першых паўтара дзесятка год савецкай улады: яны ніколі ў вочы не бачылі ні абажура, ні бінта, ні халата, не ведалі, што такое санітарыя, не бывалі ніколі на спектаклях і канцэртах.

Разам з нядобрасумленнасцю ў падыходзе да пытанняў беларускай мовы І. Матвеенка паказвае і сваю жахлівую непісьменнасць. Ён, напрыклад, сцвярджае, што словы адкрыць і адчыніць, адправіць і накіраваць, адняць і адабраць, гатова і падрыхтавана, бітва і калатня, узятыя папарна, маюць аднолькавае значэнне. Па Матвеенку, выходзіць, можна: дзверы адкрыць, твар адчыніць (калі ён закрыты), пяць ад дзесяці адабраць, кулю ў цэль адправіць (замест накіраваць), а пісьмо на пошту накіраваць.

Наш паважаны лінгвіст не бачыць розніцы паміж словамі *бітва* і *калатня*. Паводле яго сцверджання, можна сказаць, што свякроў з нявесткай распачалі бітву (сварку), а немцы на Курскай дузе прайгралі калатню. І. Матвеенка лічыць, што слова *блудзіць* і ў рускай і ў беларускай мовах мае аднолькавае значэнне. Ці не таму ён і блудзіць на працягу ўсяго артыкула і ў рускім і ў беларускім значэнні гэтага слова?

Падыходзячы да пытанняў мовы з лявацкіх, вульгарызатарскіх пазіцый, І. Матвеенка блытае з загадзя абдуманым намерам і наўмысна скажае як малюнак сучаснага стану беларускай мовы, так і перспектыву далейшага яе развіцця. Сцвярджаючы той бясспрэчны і выдатны факт, што беларуская і руская мовы з'яўляюцца роднымі і блізкімі, што яны маюць у сваёй лексіцы шмат аднолькавых слоў, што руская мова з'яўлялася і з'яўляецца крыніцай узбагачэння беларускай мовы, Матвеенка лічыць, што чым больш ён прынізіць беларускую мову, тым хутчэй наблізіць яе да рускай і сусветнай інтэрнацыянальнай мовы. І. Матвеенку здаецца, што гэта набліжэнне можна паскорыць і завяршыць, седзячы ў канцылярыі, адным росчыркам пяра. Вось ён і «даводзіць», што ў беларускай мове на сто старонак тэксту толькі адно «арыгінальнае» беларускае слова, што гэта абмежаваная сялянская мова, што яна стаіць на надзвычайна нізкім

культурным узроўні. Фанетычных і марфалагічных асаблівасцей І. Матвеенка зусім у разлік не прымае.

А каму патрэбна такая мядзведжая паслуга? — запытаемся мы ў Матвеенкі. Хіба рускі народ, які дапамог усім народам былой царскай Расіі скінуць ярмо сацыяльнага і нацыянальнага ўціску, які клапатліва дапамагае ім развіваць сацыялістычную культуру на роднай мове, патрабуе таго, каб у імя вялікай рускай мовы прыніжалася якая-небудзь мова другога брацкага народа?

Безумоўна, не.

Сацыялістычная культура беларускага народа развіваецца на яго роднай мове. Пры гэтым развіваецца і сама беларуская мова — як на сваёй нацыянальнай аснове, шляхам выкарыстання вялікіх багаццяў і магчымасцей, закладзеных у ёй самой, так і шляхам узбагачэння за кошт багацейшай брацкай рускай мовы. Разам з тым адбываецца і збліжэнне моў — заканамернае і натуральнае, якое не мае нічога агульнага з набліжэннем згодна метаду Матвеенкі.

І. Матвеенка блытае і ў пытанні аб будучай сусветнай мове. Паводле падлікаў Матвеенкі, выходзіць, што беларуская мова ўжо напалову, а можа і больш чым напалову, з'яўляецца мовай інтэрнацыянальнай. Такой беларуская мова стала нібыта ў выніку таго, што за гады Савецкай улады (а дакладней — з часоў калектывізацыі) лексіка яе павялічылася з 22 000 да 80 000 слоў (амаль у чатыры разы). Лічбы ўзяты са столі: на самай справе ў беларускай мове налічваецца не 80 000, а шмат больш слоў. Аднак што ж гэта за новыя словы, якія складаюць 3/4 усёй беларускай лексікі? Аб гэтым Матвеенка піша: «Новыя дзесяткі тысяч слоў, якія папоўнілі беларускую літаратурную лексіку за 30 год існавання Беларускай ССР, у большасці сваёй з'яўляюцца інтэрнацыянальнымі, палітычнымі і навуковымі тэрмінамі, захаванне якіх магчыма і ў будучай сусветнай мове пасля перамогі камунізма ва ўсім свеце. Гэтыя тэрміны як рускага савецкага паходжання (бальшавік, камсамолец, савет, стаханавец, пяцісотнік і інш.), так і сусветнага (рэвалюцыя, сацыялізм, камунізм, электрыфікацыя, канвеерызацыя, гераізм, энтузіязм і інш.) ужо зараз вядомы культурнай частцы сусветнага чалавецтва і адрозніваюцца ў розных мовах толькі вымаўленнем асобных гукаў».

Вось як, дарагі чытач! Мы і не падазравалі, што больш

як напалову гаворым з вамі сусветнай мовай. Праўда, Матвеенка назваў тут толькі 12 інтэрнацыянальных слоў, але ж у яго ў запасе яшчэ дзесяткі тысяч слоў, і ўсе сусветныя, і ўсе іх народ ведае. На старонцы 39-й ён так і гаворыць: «Навуковыя, палітычныя і тэхнічныя тэрміны, якія ўжо зараз складаюць першапачатковы асноўны фонд будучай адзінай сусветнай мовы, вядомы кожнаму грамадзяніну Савецкай Беларусі».

Вось які скачок! То не ведалі такіх слоў, як бінт і абажур, а то ўжо кожны беларус авалодаў асноўным фондам будучай сусветнай мовы.

І што гэта за «культурная частка сусветнага чалавецтва», з якой Матвеенка ўстанавіў агульную сусветную мову? Мы ведаем, што некаторыя паны за мяжой таксама балбочуць аб сусветнай мове, марачы пры гэтым аб сусветным панаванні амерыканскага імперыялізму. Мы ведаем, што паміж нашым вучоным і гэтымі панамі нічога агульнага няма, мы толькі хочам сказаць, што, закранаючы гэта пытанне, трэба быць асабліва дакладным, каб незнарок не аказацца іх падгалоскам, а Матвеенка толькі тое і робіць, што блытае. Ён перавялічвае і колькасць, і значэнне іншамоўных, заходнееўрапейскіх слоў у беларускай мове, абвяшчае іх словамі *сусветнага* паходжання, як быццам ужо была ці ёсць нейкая сусветная мова. На самай справе кожнае з гэтых слоў мае свой нацыянальны пашпарт. Апрача таго, далёка не кожнае замежнае слова з'яўляецца інтэрнацыянальным («сусветным»). Вядома, што некаторыя касмапаліты, працуючы ў той ці іншай навуковай галіне, гатовы былі пракланіцца перад кожнай замежнай літарай і нямала нанеслі ў рускую і беларускую мову чужаземнага смецця. Аб неабходнасці ачышчэння рускай навуковай мовы ад непатрэбнай чужаземшчыны не раз пісалася ў савецкім друку.

Матвеенка сцвярджае, што асноўны фонд сусветнай мовы ўжо ёсць. Дзеля сусветнай мовы ён і стараецца прынізіць беларускую мову, аб'явіць яе неарыгінальнай, нізкай па свайму культурнаму ўзроўню.

У галаве Матвеенкі ніяк не ўкладваецца тое, што шлях да будучай сусветнай агульнай мовы ляжыць цераз росквіт нацыянальных моў. Яго, відаць, гэта не задавальняе. Ён рашыў: раз некалі будзе сусветная мова, дык на сваю ўжо сёння можна напляваць.

Нямала наблытаў ён і ў пытанні аб паланізмах.

Мы не мелі магчымасці спыніцца на ўсіх памылках, скажэннях і проста недарэчнасцях, якімі ўсеяны старонкі «навуковай працы» І. Матвеенкі. Але і таго, што тут прыведзена, хопіць, нам здаецца, каб мець яснае ўяўленне аб гэтай «працы».

Дрэнную «дапамогу» настаўніку аказаў часопіс «Савецкая школа». Проста скажам — мядзведжая паслуга.

1949

НЕСКАРЫСТАНЫЯ МАГЧЫМАСЦІ

Савецкая літаратура, узгадаваная Камуністычнай партыяй,— роднае дзіця савецкага народа. Яна непасрэдная і актыўная ўдзельніца ўсіх велічных спраў нашага народа. Партыя вызначыла ёй месца на пярэдняй лініі змагання за справу камунізма.

Вось чаму партыя так клапоціцца аб ідэйным і мастацкім росце савецкай літаратуры. Кожная пастанова партыі па ідэалагічных пытаннях уздымае нашу літаратуру яшчэ на адну ступень у яе нясныінным росце. Кожная пастанова партыі ачышчае нашу літаратуру ад усяго таго, што ўжо аджыло свой век, ператварылася ў смецце і перашкаджае рухацца наперад.

Іменна кіруючыся ўказаннямі партыі, мы раскрытыкавалі і асудзілі некаторыя ідэйна заганныя творы, якія мелі месца ў нашай літаратуры, выкрылі і асудзілі рэцыдывы нацыяналізму ў некаторых крытычных работах, нанава пераглядзелі нашу літаратурную спадчыну і далі ёй больш правільнае асвятленне. У выніку творчая атмасфера ў нашай арганізацыі стала значна чысцейшай. Аб тым, што наша пісьменніцкая арганізацыя не без поспеху змагалася за далейшы рост літаратуры, гавораць і такія факты, як рост нашых маладых пісьменніцкіх кадраў.

І ўсё ж, нягледзячы на ўсе гэтыя бясспрэчныя дасягненні, мы ніяк не можам сказаць, што мы цалкам задаволены нашымі поспехамі. Не можам мы гэтага сказаць па той прычыне, што задачы, якія партыя, народ і само жыццё паставілі перад нашай літаратурай, перавышаюць гэтыя нашы поспехі. У нас яшчэ не напісаны паўнацэнныя мастацкія творы аб героях нашай прамысловасці, не адлюстраваны ў дастатковай меры тыя вялікія падзеі, якія адбываюцца ў заходніх абласцях Беларусі, на што ўказвае нам ЦК КП(б)Б. Мы яшчэ не маем падстаў для таго, каб цалкам быць задаволенымі і якасцю таго, што напісана.

Калі ў нас ёсць шмат твораў, якія па праву залічаюцца ў наш актыў, то яшчэ мала твораў, якія з'яўляліся б радаснай падзеяй у нашым творчым жыцці, заваявалі б сабе ўсеагульную любоў і высокую ацэнку шырокага савецкага чытача. Усведамляючы ўсе гэтыя прабелы ў нашай творчасці, мы павінны паставіць сабе пытанне — што нам рабіць, каб з гонарам выканаць пастаўленыя перад намі задачы. Мне думаецца, што адказ на гэта пытанне мы можам знайсці ў герояў нашых твораў, у нашай сацыялістычнай практыцы. Што робяць савецкія людзі на прадпрыемстве, калі яны бачаць, што ўзровень вытворчасці або якасць прадукцыі іх не задавальняе? Яны не ставяць пытанне перад дзяржавай аб зніжэнні плана або аб зніжэнні патрабаванняў да якасці прадукцыі, яны не просяць даць ім больш рабочай сілы і станкоў. Яны перш за ўсё глядзяць, ці зрабілі яны самі ўсё для ўздыму вытворчасці, ці няма ў іх такіх рэзерваў, якія далі б ім магчымасць з гонарам выканаць і перавыканаць свой план.

Мне думаецца, што, ідучы па прыкладу перадавых людзей прамысловасці, і мы маглі б пашукаць у сябе такіх рэзерваў. Такія рэзервы ў нас, напэўна, знойдуцца, калі мы не будзем абмяжоўвацца агульнымі аглядамі нашай літаратуры за пэўны перыяд, а падыдзем індывідуальна да кожнага пісьменніка і паглядзім, што ён зрабіў для паднячця якасці.

Сам па сабе ўзровень мастацкага твора не заўсёды з'яўляецца паказчыкам таго, наколькі пісьменнік выкарыстаў свае творчыя магчымасці. Пры аднолькавай якасці твораў двух пісьменнікаў, мы пра аднаго скажам, што ён папрацаваў у сілу сваіх магчымасцей і дабіўся пэўнага поспеху, а другому скажам: «Не, брат, гэта нас не задавальняе. Мы твае магчымасці ведаем,— ты мог бы зрабіць шмат лепш». Я хачу сказаць, што неабходна ўлічваць індывідуальныя магчымасці кожнага пісьменніка, каб меркаваць, працуе ён у поўную меру сваіх сіл і здольнасцей ці не.

У нас ёсць нямала прыкладаў, калі пісьменнікі па-сапраўднаму змагаюцца за якасць літаратуры і дабіваюцца значных вынікаў. Не падкрэсліць гэта, значыць няправільна асвятліць сапраўднае становішча справы. Сярод пісьменнікаў мы знойдзем вельмі мала такіх таварышаў, якія не прыклалі б у гэтым сэнсе пэўных намаганняў і не дабіліся б пэўных поспехаў. Але нават у тых таварышаў, якія дабіліся найбольш значных вынікаў, знойдуцца яшчэ

сякія-такія нявыкарыстаныя рэзервы. Каб давесці гэта сваё палажэнне, я хачу патурбаваць нашых найбольш выдатных паэтаў і пісьменнікаў. Возьмем хоць бы Аркадзя Куляшова, які, можа, найбольш плённа змагаўся за якасць у сваёй творчасці і дабіўся значных поспехаў, прымножыўшы здабыткі беларускай паэзіі. У працы Аркадзя Куляшова праявіліся дзве выдатныя якасці, неабходныя кожнаму паэту. Куляшоў узнімае важнейшыя актуальныя палітычныя тэмы, якія хвалююць усю нашу грамадскасць, і вырашае гэтыя важнейшыя тэмы паэтычнымі сродкамі. Я гэта хачу спецыяльна падкрэсліць, таму, што далёка не ўсе паэты знаходзяць гэтыя сродкі, калі бяруцца вырашаць палітычную тэму. Гэтыя дзве асаблівасці, гарманічна спалучаныя, абумоўліваюць высокую ідэйную і мастацкую якасць яго твораў. Ужо адно гэта спрыяе ўзняццю агульнага ўзроўню нашай паэзіі, бо на яго прыкладзе вучацца маладыя паэты, і не толькі беларускія. Аднак і ў творчасці Аркадзя Куляшова напэўна знойдуцца сякія-такія нявыкарыстаныя магчымасці або незаўважаныя ім недахопы, якія маглі б быць падказаны паэту нашай крытыкай.

Я не бяруся тут даваць якія-небудзь творчыя рэцэпты Куляшову, хачу толькі зазначыць адну асаблівасць у яго творчасці, якая мне кінулася ў вочы. Асаблівасць гэта заключаецца ў тым, што ў аснову кампазіцыі твора Куляшоў часта бярэ якую-небудзь рэч. З гэтай рэччу ён звязвае лёс герояў, праз якіх выяўляе ідэю твора. Такімі рэчамі з'яўляюцца: сцяг — у паэме «Сцяг брыгады», карандаш — у вершы тае ж назвы, ліст — у вершы «Ліст з палону» і ў «Простых людзях», цымбалы, камсамольскі білет, падкова і інш. Гэты прыём з'яўляецца адным са сродкаў паэтычнага праламлення замыслу. Куляшоў умее па-майстэрску ім карыстацца і ў большасці выпадкаў дабіваецца належнага эфекту. Але бываюць выпадкі, калі гэты прыём не зусім сябе апраўдвае і абмяжоўвае магчымасці аўтара. Гэта бывае тады, калі на ўзятую ў аснову кампазіцыі рэч ускладаецца занадта вялікая нагрузка, калі аўтару хочацца больш шырока паказаць рэчаіснасць, паўней выказаць думкі і пачуцці герояў, а рэч не дае магчымасці ўсяго гэтага зрабіць, праз яе нельга ўсяго гэтага апасрэдваць. Тады аўтар вымушаны бывае адрывацца ад жывой рэчаіснасці і пускацца разам з гэтай рэччу ў сферу ірэальнага, дзе ўжо адсутнічае логіка падзей і ўчынкаў, дзе фантазія аўтара з'яўляецца адзіным законам. Талент Куляшова дае

яму магчымасць выходзіць са становішча і ў такіх выпадках, але з меншым эфектам. Наогул Куляшоў мае здольнасцьператварыць у паэзію самы, здавалася б, непаэтычны матэрыял. Можа, таму ён не асабліва задумваецца пры выбары аб'екта. З гэтага боку мяне не зусім задавальняе рэчка Пятлянка ў паэме «Новае рэчышча» ў тым сэнсе, што гэта — вельмі малы аб'ект для гераічных намаганняў людзей, а таму і ўсе хваляванні, звязаныя з упарадкаваннем Пятлянкі і з пабудовай электрастанцыі, трацяць у сваёй значнасці.

Па-сапраўднаму змагаецца за якасць у сваёй творчасці і Максім Танк. Сваімі паэтычнымі творамі ён як бы рассоўвае наша прывычнае наваколле, выводзіць чытача на шырокі прастор, адкуль далёка відаць тое, што робіцца на свеце. Яго вершы, як зарніцы, асвятляюць часамі далёкія ад нас геаграфічна, але блізкія нам па духу з'явы і факты. Гэта асаблівасць творчасці Максіма Танка сугучна шырыні нашых поглядаў, нашых інтарэсаў і нашых клопатаў аб лёсе працоўных іншых краін. Але хацелася б, каб, захоўваючы гэту сваю асаблівасць, Максім Танк часцей звяртаўся да паэтычных аб'ектаў, якія знаходзяцца побач з намі ў нашай сённяшняй рэчаіснасці, каб промні яго паэзіі часцей азаралі вобразы нашых савецкіх людзей, на гераічныя подзвігі якіх са здзіўленнем глядзіць увесь свет. Ад гэтага паэзія Максіма Танка стала б яшчэ больш багатай і шматграннай.

Пятрусь Броўка належыць да тых нашых паэтаў, якія добра адчуваюць пульс жыцця, уважліва прыглядаюцца і прыслухоўваюцца да таго, чым жыве краіна, да яе штодзённага поступу наперад, і гэта знаходзіць непасрэднае адлюстраванне ў яго творчасці. Гэта жывіць яго творчыя замыслы і надае яго паэзіі патрэбную актуальнасць. Я памятаю, як у чэрвені месяцы 1944 года, калі амаль уся наша Беларусь была яшчэ акупіравана, Пятрусь Броўка прычытаў нам на беразе Сожа сваю паэму «Ясны кут», прысвечаную аднаўленню краіны. Пасля таго ён напісаў рад значных твораў, у якіх паказаў вобразы савецкіх людзей — будаўнікоў сацыялізма. І ўсё ж Пятрусь Броўка не выкарыстаў у поўнай меры ўсіх сваіх магчымасцей. І ў яго ёсць нявыкарыстаныя рэзервы. Мне здаецца, што гэтыя рэзервы Петрусю Броўку трэба шукаць па лініі больш глыбокага псіхалагічнага раскрыцця вобразаў савецкіх людзей. Я гэта гавару ў тым сэнсе, што побач з многімі

паўнакроўнымі вобразамі ў творчасці Петруся Броўкі мы часам сустрэнем і такія, якія не сагрэты ў поўнай меры цяплом паэта. Яны выглядаюць так, нібы сам аўтар толькі нядаўна з імі пазнаёміўся, паспеў пазнаць толькі некаторыя рысы іх характару, мала ведае іх біяграфію і ўсе абставіны іх жыцця. Пры агульнаправільнай і зразумелай нам лініі паводзін гэтых герояў ім часамі не хапае тых малапрыкметных рыс і рысачак, якія робяць вобраз не толькі тыповым, але і індывідуальным, канкрэтным, непаўторным. Гэта бывае не толькі ў Петруся Броўкі, а і ў многіх з нас, калі мы паказваем савецкіх людзей, недастаткова пазнаёміўшыся з імі ў жыцці.

Было б лішнім з майго боку даводзіць, што Міхась Лынькоў з'яўляецца пісьменнікам, які сур'ёзна дбае аб ідэйнай і мастацкай якасці сваіх твораў. Гэта відаць адразу пры першым знаёмстве з раманам «Векапомныя дні». Як па значнасці пастаўленай задачы, так і па важнасці падзей, якія ў ім адлюстроўваюцца, гэты твор Міхася Лынькова стаіць вышэй таго, што напісана ім да гэтага часу. Але я хачу зазначыць, што М. Лынькоў таксама не выкарыстаў усіх магчымасцей для таго, каб раман «Векапомныя дні» не меў тых недахопаў, якія ўжо цяпер мы ў ім заўважаем. Перш за ўсё я маю на ўвазе рыхласць кампазіцыі і празмерную колькасць матэрыялу. Прычынай гэтага недахопу з'яўляецца не толькі тое, што твор шырока ахоплівае падзеі, а і тое, што ў Міхася Лынькова мае месца пэўная недаацэнка пабудовы твора, што ён у некаторай меры паўтарае недахопы свайго рамана «На чырвоных лядах». Перш за ўсё, заканамерна паставіць пытанне, *што* аўтар ставіць у цэнтр увагі — паказ падзей, якія адбываліся на Беларусі ў час Вялікай Айчыннай вайны, ці паказ людзей, якія былі рухаючай сілай гэтых падзей? Мне могуць сказаць, што гэта ўсё роўна, што падзеі без людзей не бываюць. На самай справе гэта далёка не ўсё роўна. Па-першае, значных і цікавых падзей можна апісаць так многа, што для пісьменніка няма тут пэўнай мяжы. Да таго, што напісана, заўсёды можна дадаць яшчэ адну падзею і працягнуць твор далей. Па-другое, паказваючы падзеі, можна ў кожным паасобным выпадку выводзіць на сцэну новых людзей, якія ўсплываюць на хвалі гэтай падзеі, а потым, што вельмі часта бывае, бясследна знікаюць. Такія персанажы мільгаюць у нас перад вачыма, як выпадковыя сустрэчныя на вуліцы, не пакідаючы глы-

бокага следу ў нашай душы і ў памяці. Зусім іншая справа, калі аўтар ставіць у цэнтр увагі лёс людзей, праз якіх ён хоча выказаць ідэю твора. Тут ён адразу вызначае сабе пэўныя межы, бо будзе паказваць толькі тыя падзеі, якія дапамогуць яму паўней раскрыць вобразы гэтых людзей. Мне думаецца, што ў рамане «Векапомныя дні» ёсць пэўны нахіл іменна ў бок паказу падзей як такіх. Адгэтуль шмат эпізодаў, якія непасрэдна не маюць дачынення да лёсу асноўных дзеючых асоб, і шмат эпізадычных вобразаў, якія не атрымліваюць свайго належнага развіцця.

Другой прычынай рыхласці з'яўляецца часткова і тое, што Міхась Лынькоў вельмі любіць дэталь. Гэта наогул добрая якасць: без любві да мастацкай дэталі не можа быць сапраўднага пісьменніка. Аднак жа і тут трэба захоўваць меру. Кожная мастацкая дэталь апраўдана тады, калі яна дапамагае раскрыць хоць бы ўскосна асноўны замысел твора. Калі ж яна не мае да гэтага ніякага дачынення, а падаецца толькі таму, што цікавая сама па сабе, тады яна з'яўляецца непатрэбным баластам, які толькі замаруджвае развіццё дзеі і без патрэбы адводзіць увагу чытача ў бок ад асноўнага. Міхась Лынькоў асабліва тады захапляецца дэталлю, калі з'яўляецца магчымасць паказаць тую ці іншую з'яву або асобу з боку камічнага ці, ва ўсякім разе, забаўнага. Калі яму такая магчымасць сустрэнецца па дарозе, то ён не пашкадуе адвесці для гэтага пяць-шэсць старонак.

Падагульняючы сказанае, я хачу яшчэ раз падкрэсліць, што мы яшчэ далёка не выканалі пастаўленых перад намі задач па ўзняццю ідэйнай і мастацкай якасці нашых твораў. Не выканалі не таму, што ў нас няма больш для гэтага магчымасцей, а, галоўным чынам, таму, што мы не поўнасцю выкарыстоўваем свае магчымасці.

1950

ВЫДАТНЫ ПІСЬМЕННІК І ЧАЛАВЕК

«Пісьменік вялікай душы»,— кажуць пра Кузьму Чорнага людзі, якія добра ведаюць яго творы. А той, каму давялося сустракацца з ім у жыцці, хто бачыў яго ў часе працы і ў часе адпачынку, за пісьмовым ці за бяседным сталом, скажа яшчэ, што ён быў цудоўным чалавекам, крыштальна чыстым у сваіх адносінах да людзей і да сваіх грамадскіх абавязкаў.

Вялікі знаўца чалавечай душы, ён умеў падмячаць самыя няўлоўныя яе праяўленні і пасля, ці то ў мастацкім творы, ці ў жывым апавяданні, умеў трапна, яскрава, найчасцей з уласцівым яму гумарам, перадаць свае нагляданні. Чалавек, пра якога ён расказваў, уставаў перад вамі, як жывы, з усімі сваімі характэрнымі рысамі.

Але не за адну гэту, дарэчы сказаць, вельмі каштоўную для пісьменніка якасць палюбіў савецкі чытач творы Кузьмы Чорнага, а перш за ўсё за глыбокія думкі і пачуцці, якія ў іх заложаны. Нават у самых «забаўных» з вонкавага боку яго апавяданнях вы сустрэнеце тое, што вас глыбока зацікавіць і ўсхвалюе, бо пісьменнік закранае ў іх жыццёва важныя пытанні і раскрывае істотныя бакі характару і псіхікі сваіх герояў.

Дзяцінства і юнацтва пісьменніка прайшлі ў дарэвалюцыйныя часы. Сын батрака, Кузьма Чорны з малых год наглядаў гаротнае жыццё вясковай беднаты і сам зазнаў усе нягоды гэтага жабрацкага жыцця. Уражанні юнацкіх год надоўга засталіся ў яго чулай душы і сталі зместам першых яго апавяданняў.

Чалавек, пакрыўджаны і прыбіты сацыяльнай несправядлівасцю, але багаты сваім унутраным зместам, моцнымі пачуццямі і глыбокімі перажываннямі, з'яўляецца адной з цэнтральных фігур першага этапа творчасці Кузьмы Чорнага.

Вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя вызваліла працоўнага чалавека ад прыгнёту і эксплуатацыі, але траўмы, нанесеныя звярынымі звычаямі капіталістычнага грамадства, не так хутка зажываюць, і перажыткі капіталізму ў свядомасці людзей, перш за ўсё пачуццё ўласнасці, прагнасць да нажывы, не так хутка выкараняюцца.

Многія творы Кузьмы Чорнага, і ў тым ліку адзін з лепшых яго твораў — раман «Трэцяе пакаленне», прысвечаны паказу таго, як свядомасць простага чалавека паступова ачышчаецца ад смугі поглядаў і звычаяў капіталістычнага грамадства, як абломкі эксплуататарскіх класаў, нягледзячы на ўсю сваю звярыную лютасць, аказваюцца бяссільнымі перад новым савецкім чалавекам і вымушаны сысці са сцэны, каб назаўсёды адысці ў нябыт.

Поспехі сацыялістычнага будаўніцтва ў нашай краіне, вялікія дасягненні беларускага народа на гаспадарчым і культурным фронце адкрывалі перад пісьменнікам новыя гарызонты і перспектывы. На абноўленай роднай зямлі ён убачыў новых людзей, душу якіх не верадзілі старыя раны, нанесеныя капіталістычным ладам, не зацямнялі свядомасці людзей, узрошчаных Камуністычнай партыяй і савецкай уладай, старыя звычаі і забабоны. Творчасць пісьменніка ўзбагацілася новымі вобразамі. Гэта вобразы лепшых людзей савецкай прамысловасці, якія ўсвядомілі ўсю веліч задач сацыялістычнага будаўніцтва і для якіх праца стала справай славы, доблесці і геройства; гэта таксама вобразы перадавых людзей савецкай вёскі, якія не толькі самі пазналі ўсю перавагу калгаснага ладу, але арганізуюць і вядуць за сабой іншых, хто яшчэ хістаецца, азіраючыся на сваю аднаасобніцкую палоску.

Раскрыццю душы працоўнага чалавека ў працэсе яго росту прысвечаны шмат якія творы Кузьмы Чорнага. Разам з тым творчую ўвагу мастака прыцягваў гістарычны лёс беларускага народа, яго цяжкая мінуўшчына і светлая будучыня. Пісьменніка асабліва хваляваў лёс тае часткі беларускага народа, якая ў сілу гістарычнай несправядлівасці да 1939 года не была вызвалена ад кайданоў няволі. Непасрэдная блізкасць граніцы ад родных мясцін пісьменніка і шматлікія іншыя факты штодзённа напаміналі яму аб тым, што побач з намі існуе іншы, драпежны і варожы нам, свет, што амаль палова беларускага народа пакутуе яшчэ пад прыгнётам польскіх памешчыкаў і капіталістаў. Невыпадкова першае сваё апавяданне «На гра-

ніцы» пісьменнік прысвяціў гэтаму хвалюючаму пытанню. У далейшым ён не раз, у многіх сваіх творах, так ці інача закранаў гэту тэму. Пакуты беларускіх працоўных пад прыгнётам панскай Польшчы і радасны момант іх вызвалення найбольш яскрава паказаны пісьменнікам у глыбока прачулай п'есе «Ірынка».

Кузьма Чорны горача любіў сваю вялікую Савецкую Радзіму, радаваўся таму, што беларускі народ, уз'яднаны ў адзінай савецкай дзяржаве, з кожным днём прымнажае свае поспехі і дасягненні. І калі фашысцкія драпежнікі, раптоўна напаўшы, часова акупіравалі тэрыторыю Беларусі і залілі беларускую зямлю крывёю нявінных людзей, пісьменнік балюча гэта перажываў. З першага дня Айчыннай вайны ён аддае ўсе свае сілы і здольнасці барацьбе з заклятым ворагам. Яго выдатныя апавяданні гэтага часу — «Вялікае сэрца», «Бацька», «Маленькая жанчына» і іншыя — паказваюць мужнасць і гераізм беларускага народа ў барацьбе з нямецка-фашысцкімі акупантамі, прасякнуты вялікай любоўю да Савецкай Радзімы і гарачай нянавісцю да ворага.

Цяжкая хвароба ў часе вайны надламала сілы пісьменніка, але не спыніла яго творчага гарэння. Перамагаючы хваробу, ён працаваў над новымі буйнымі творамі — «Вялікі дзень», «Скіп'ёўскі лес». Пісьменнік не расставаўся са сваёй запаветнай марай — напісаць серыю раманаў і аповесцей, каб у мастацкіх вобразах адлюстраваць гісторыю беларускага народа ад паншчыны і да нашых дзён. Заўчасная смерць не дала яму ажыццявіць гэту вялікую і высакародную задуму, але і тое, што ён зрабіў за 21 год творчай працы, з'яўляецца багатым укладам у скарбніцу беларускай савецкай літаратуры і каштоўным здабыткам нашага народа.

Сёння, калі савецкая грамадскасць адзначыла пяцідзесяцігоддзе з дня нараджэння Кузьмы Чорнага, мы з асаблівай цеплынёй успамінаем светлы вобраз гэтага выдатнага пісьменніка і чалавека, які ўсё сваё жыццё і талент аддаў на карысць народа.

1950

АБ НЕКАТОРЫХ ПЫТАННЯХ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

У гэтым артыкуле я хачу закрануць некаторыя пытанні беларускай мовы, якія хвалююць не толькі мяне, але і іншых пісьменнікаў. Перш за ўсё мы павінны ясна ўразумець сучасны стан нашай мовы і яе будучы лёс. Не можам мы абмінуць і такога пытання, як дачыненні беларускай мовы з іншымі мовамі. Нам неабходна канкрэтна мець больш яснае ўяўленне аб тым, як фарміравалася і развівалася наша літаратурная мова, які яе цяперашні стан і ў якіх адносінах яна знаходзіцца да агульнанароднай беларускай мовы. Гэта дапаможа нам з большым поспехам ствараць нацыянальную па форме і сацыялістычную па зместу беларускую культуру. Гэта дапаможа пісьменніку вырашаць чыста прафесіянальныя пытанні, пытанні стылю, каларыту мовы, індывідуальнай мовы персанажаў; дапаможа вызначыць яго адносіны да дыялектызмаў, архаізмаў, наватвораў, запазычанняў. Мы павінны яшчэ раз паглядзець і на наш правапіс, каб высветліць, што ў ім сапраўды патрабуе ўдакладнення і ўдасканалення.

Перш за ўсё я хачу спыніцца на пытанні аб паходжанні беларускай мовы.

Калі мы звернемся да гісторыі беларускага народа, дык яна цалкам пацвярджае думку аб адзінстве паходжання ўсходнеславянскіх моў. Некалі продкі беларусаў разам з продкамі рускіх і ўкраінцаў жылі ў адной дзяржаве — Кіеўскай Русі. Яны складалі адзіную рускую народнасць з адзінай агульнанароднай мовай пры наяўнасці пэўных тэрытарыяльных дыялектаў. Аб гэтым сведчыць такі выдатны помнік старажытнай Русі, як «Слова аб палку Ігаравым». Як вядома, вучоныя нямала спрачаліся аб тым, якому народу належыць гэты помнік — рускім, украінцам ці беларусам. Кожны лічыў яго сваім. Гэта

значыць, што граматычны лад і асноўны слоўнікавы фонд мовы, якой напісаны гэты твор, з'яўляецца родным для кожнай усходнеславянскай мовы. Іначай кажучы, твор быў напісаны не на якім-небудзь кіеўскім, тураўскім або полацкім дыялекце, а на агульнанароднай рускай мове, хоць пэўны дыялект і быў паложаны ў аснову гэтай мовы.

У далейшым Кіеўская Русь у сілу пэўных прычын распалася на паасобныя часткі. Палітычныя і эканамічныя сувязі паміж гэтымі часткамі парушыліся. Тэрыторыя сучаснай Беларусі трапіла ў склад Вялікага Літоўскага княства і была аддзелена дзяржаўнай мяжой ад усходніх рускіх зямель. У гэтых умовах складалася адзіная беларуская народнасць, фарміравалася адзіная агульнанародная беларуская мова. Перыяд гэты прыпадае ў асноўным на чатырнаццатае, пятнаццатае і шаснаццатае стагоддзі. Вучоныя лічаць зусім магчымым, што калі б старажытная Руская дзяржава не распалася, калі б яе насельніцтва і далей жыло разам, то замест сучасных трох моў — рускай, украінскай і беларускай — склалася б адна агульная для гэтых народаў нацыянальная мова.

Своеасаблівы стан беларускай мовы ў часы Вялікага Літоўскага княства характарызуецца тым, што яна стала афіцыйнай пісьмовай мовай. На ёй вялася дыпламатычная перапіска, пісаліся дзяржаўныя законы і грамадзянскія акты. Тлумачыцца гэта, відавочна, тым, што ў літоўцаў у той час яшчэ не было свае пісьменнасці. Зразумела, што беларуская мова, як афіцыйная пісьмовая, не магла праследавацца з боку літоўскіх князёў. Стварыліся пэўныя ўмовы для развіцця беларускай пісьменнасці. Вось гэту акалічнасць буржуазныя нацыяналісты ўзвялі ў абсалют і сталі называць літоўскі перыяд у гісторыі Беларусі залатым векам. Ідэалізуючы мінулае беларускага народа ў супрацьлегласць сучаснаму, яны свядома ігнаравалі тую акалічнасць, што простаму народу, прыгоннаму сялянству, цалкам непісьменнаму, жылося ад гэтага ніколькі не лягчэй.

Які з тагачасных тэрытарыяльных дыялектаў лёг у аснову агульнанароднай беларускай мовы, сказаць напэўна нельга. Гэта пытанне не даследавана. Аднак ёсць некаторыя падставы меркаваць, што гэту ролю адыграў адзін з мясцовых дыялектаў агульнарускай мовы, у якім маглі захавацца значныя элементы мовы былога племені дрыга-

вічоў, якое з незапомных часоў жыло на тэрыторыі сучаснай Беларусі, насяляючы цэнтральную прастору яе ад Прыпяці да Заходняй Дзвіны.

Трэба думаць, што пісьмовая мова гэтага перыяду шмат у чым не супадала з жывой гаворкай. У пісьмовай мове захоўваліся традыцыі ранейшай агульнарускай пісьмовай мовы са значнай колькасцю элементаў стараславянскай мовы з яе непаўнагалоснымі формамі.

Элементы мясцовай жывой мовы пранікалі ў пісьмовую паступова, але што далей, то больш.

Становішча беларускай пісьменнасці рэзка пагоршылася пасля Люблінскай уніі, калі Вялікае Літоўскае княства ўвайшло ў склад Рэчы Паспалітай і польскія магнаты сталі ў ёй кіруючай сілай. Беларуская мова не магла больш заставацца афіцыйнай пісьмовай мовай — у палякаў была свая дзяржаўная мова. Зноў жа, у беларускай мове, як і ў праваслаўі, польскія магнаты бачылі вялікую небяспеку: мова і рэлігія беларускага народа былі яркім сведчаннем яго роднасці з рускім народам. Гэта мела вялікае значэнне асабліва таму, што ў гэты час вяліся войны паміж Маскоўскай дзяржавай і Рэччу Паспалітай за беларускія землі. Зразумела, што польскія магнаты ўсімі сіламі намагаліся акаталічыць і апалячыць беларускае насельніцтва, каб замацаваць гэтыя землі за сабой. Беларуская мова падвяргалася праследаванню і нарэшце была забаронена як мова афіцыйная нават у беларускіх землях. У 1697 годзе сеймам быў выдадзены закон, паводле якога дзелаводства ва ўсёй Рэчы Паспалітай павінна было весціся толькі на польскай мове. Гэтым рэпрэсіі не абмяжоўваліся. Яны былі настолькі моцнымі, што далейшае развіццё беларускай пісьменнасці было спынена на доўгі час. Так, гвалтоўным чынам, польскія магнаты намагаліся зрабіць беларускую мову беспісьменнай, а жывую мову, на якой гаварыў беларускі народ, яны зневажалі, называючы яе хамскай.

А тым часам беларускі народ гаварыў на сваёй роднай мове. Нягледзячы на ўсе праследаванні і зневажанні, мова гэта не толькі жыла, а і развівалася. На ёй ствараліся выдатныя казкі, легенды, песні, прыказкі. Перацярпеўшы стагоддзі прыгнёту і праследавання, яна захавала свой граматычны лад і асноўны слоўнікавы фонд і таму выжыла. Праўда, за гэты час у яе слоўнікавы састаў улілася пэўная колькасць польскіх слоў, але яны не

парушылі самабытнасці беларускай мовы. Развіваючыся па законах свайго ўнутранага развіцця, яна падпарадкавала гэтым законам і іншамоўныя словы.

Беларуская літаратура пачала зноў фарміравацца ў XIX стагоддзі, ужо ў новых гістарычных умовах, пад дабратворным уплывам вялікай рускай літаратуры. Зразумела, што беларуская літаратурная мова пасля двухсотгадовага перапынку не магла цяпер быць працягам старой літаратурнай мовы XVII стагоддзя. Занадта шмат часу прайшло, і жывая мова беларускага народа, захаваўшы ў цэлым сваю аснову, усё-такі перацярпела значныя змены, асабліва ў слоўнікавым саставе. Для народа старая літаратурная мова была б мала зразумелай, тым больш што і раней, як ужо было сказана, яна не зусім супадала з жывой. Таму зусім зразумела, што на новым этапе базай для развіцця літаратурнай мовы паслужыла не старая літаратурная мова, а жывая гаворка беларускага народа. І гэта тым больш натуральна, што пісьмовая беларуская мова развівалася цяпер пераважна як мова мастацкай і часткова публіцыстычнай літаратуры.

Гэта мова яшчэ не мела літаратурных норм, не мела пісанай граматыкі. Пры наяўнасці агульнанароднай беларускай мовы ў той час яшчэ значнымі былі мясцовыя дыялектныя адрозненні. Зразумела, што пры адсутнасці агульнапрынятых літаратурных норм дыялекты розных мясцовасцей выразна выявіліся ў першых мастацкіх творах XIX стагоддзя. «Энеіда навыварат», напрыклад, носіць на сабе выразныя адзнакі паўночнаўсходняга дыялекту, у той час як мова Дуніна-Марцінкевіча належыць да паўднёва-заходняга (дакладней — да цэнтральнага) дыялекту з пэўнай колькасцю не ўласцівых агульнанароднай мове паланізмаў як у лексіцы, так і ў сінтаксісе. Значныя сляды гэтага дыялекту наглядаем мы і ў мове выдатнага паэта XIX стагоддзя Францішка Багушэвіча.

Хутка ў літаратуру прыйшлі такія волаты, як Янка Купала і Якуб Колас, якія ўзнялі беларускую літаратуру на небывалую вышыню. Яны прынеслі ў літаратуру багацце і хараство беларускай народнай мовы, якая пад іх пяром заззяла ўсімі сваімі колерамі. Абодва яны былі прадстаўнікамі цэнтральнай, мінскай гаворкі. Гэта гаворка таксама належыць да паўднёва-заходняга дыялек-

ту, але яна знаходзіцца на мяжы з паўночна-ўсходнім дыялектам. Да гэтай жа моўнай стыхіі належыць і мова Змітрака Бядулі. Дзякуючы цэнтральнаму становішчу сярод іншых беларускіх гаворак гэта гаворка захавала ў сабе найбольш характэрныя асаблівасці беларускай мовы.

Пасля Кастрычніка, калі беларуская літаратура пачала бурна развівацца ў новых, савецкіх умовах, у яе ўлілося новае шматлікае папаўненне, асноўнае ядро якога складалі зноў-такі прадстаўнікі цэнтральнай гаворкі. Не трэба забываць яшчэ і пра тое, што ў першыя гады савецкай улады некаторыя ўсходнія вобласці і раёны не ўваходзілі ў склад Беларускай рэспублікі, а заходнія вобласці былі ўз'яднаны толькі ў 1939 годзе. Зразумела, што ў сілу ўсіх гэтых прычын цэнтральная гаворка са сваімі асаблівасцямі заняла ў літаратуры пануючае становішча і стала нормай беларускай літаратурнай мовы, праўда, ахвяраваўшы некаторымі вузка дыялектнымі асаблівасцямі.

Дарэвалюцыйная беларуская літаратурная мова мела значныя прабелы ў сваім развіцці: яна не мела развітай лексікі спецыяльнага прызначэння — палітычнай, юрыдычнай, адміністратыўна-канцылярскай тэрміналогіі. Тлумачыцца гэта тым, што беларускі народ не меў свае дзяржаўнасці. Беларусы не вялі дыпламатычнай перапіскі, не выдавалі законаў на беларускай мове, не вялі службовай перапіскі; не было і спецыяльнай навуковай тэрміналогіі, бо не было не толькі вышэйшых навучальных і навуковых устаноў, а нават пачатковых школ на беларускай мове; у жывой народнай мове была пэўная сельскагаспадарчая, тэхнічная і вытворчая тэрміналогія, паколькі людзі займаліся сельскай гаспадаркай, рамёствамі, працавалі на заводах і фабрыках. Але і гэта тэрміналогія, асабліва тэхнічная і вытворчая, слаба была прадстаўлена ў літаратурнай мове. Што да дзелавой мовы, дык яна таксама слаба развівалася, бо дакументы, напісаныя на беларускай мове, не мелі юрыдычнай сілы. Была ў народзе свая батанічная і заалагічная тэрміналогія, але і яна слаба была адлюстравана ў літаратуры, паколькі мастацкая літаратура не мела ў ёй вялікай патрэбы.

Вынікам таго, што беларуская літаратурная мова ўтварылася на аснове жывой беларускай мовы, не прадаў-

жала традыцый старой беларускай пісьменнасці, з'яўляецца і тая акалічнасць, што ў нашай мове няма стараславянізмаў, слоў царкоўнаславянскай мовы, у той час як у рускай літаратурнай мове, якая развівалася няспынна, захавалася поўная пераемнасць, і ў ёй гэты пласт лексікі досыць значны: «голова» і «глава», «обнять» і «объять», «огородить» і «оградить», «сторож» і «стража», «хоронить» і «хранить», «молочный», але «млечный (шлях), «млекопитающие». Гэтыя стараславянізмы ўзбагачаюць рускую мову, даюць магчымасць перадаваць дадатковыя сэнсавыя адценні. Адсутнасць у нас гэтага пласта лексікі мы адчуваем асабліва востра, калі перакладаем з рускай мовы на беларускую. Часта мы не можам знайсці патрэбнага эквівалента. Механічна перакласці тут нельга. Не скажаш жа — гаспадыня «развалакала» гасцей замест «развлекала».

Вызвалены Кастрычніцкай рэвалюцыяй беларускі народ упершыню за ўсю гісторыю атрымаў сваю дзяржаўнасць, стаў раўнапраўным народам сярод іншых народаў вялікага Савецкага Саюза, атрымаў неабмежаваныя магчымасці для развіцця свае гаспадаркі, навукі, літаратуры, мастацтва. Перад беларускай мовай як ніколі паўсталі пачэсныя і разам з тым цяжкія задачы: абслугоўваць патрэбы новага ўсебакова развітага сацыялістычнага грамадства. Кожнай новай з'яве ў жыцці народа яна павінна была даць сваё вызначэнне і асэнсаванне, павінна была быць правадніком перадавых марксісцкіх ідэй у самыя гушчы народа.

Для ўсяго гэтага патрэбна было вялікае папаўненне слоўнікавага саставу беларускай мовы. І сапраўды, за гады Савецкай улады ў беларускую літаратурную мову ўлілася вялікая колькасць новых слоў, прапарцыянальна значна большая, чым у рускую мову, якая і раней была ўсебакова развітай мовай. Якім жа чынам папаўняўся слоўнікавы састаў беларускай мовы? Невычарпальнай крыніцай узбагачэння з'явілася для нас мова вялікага рускага народа. Вялікая колькасць слоў, агульных для рускай і беларускай мовы, але па-новаму асэнсаваных або ўтвораных нанава ад адных і тых жа каранёў, была ўзята без ніякіх змен (ударнік, план, задача, перадавік, серадняк, кулак). Таксама без змен увайшло праз рускую мову шмат слоў іншамоўнага паходжання; сярод іх такія, як камунізм, сацыялізм, пралетарыят, рэвалюцыя, сталі агуль-

ианародным здабыткам і ўвайшлі ў асноўны слоўнікавы фонд нашай мовы.

Многа слоў было ўтворана па ўзору рускіх на аснове карэннай беларускай лексікі — сацспаборніцтва, дасягненні, поспех, вытворчасць, саматужнік, аднаасобнік, грамадскі лад. Але пэўная частка слоў была механічна перакладзена з рускай мовы. Часамі гэта рабілася на скорую руку, пераклады выходзілі нязграбныя, малазразумелыя, нязручныя для вымаўлення, а то і недакладныя па сэнсу.

У пэўнай меры прылажылі тут сваю руку і беларускія буржуазныя нацыяналісты, якія лічылі, што яны адны маюць манапольнае права клапаціцца аб чыстаце беларускай мовы. А чыстату яны разумелі так, як падказвалі ім іх класавыя інтарэсы. Яны ставілі сабе мэту адарваць Савецкую Беларусь ад адзінай сацыялістычнай радзімы, таму намагаліся ўсялякім чынам адгарадзіць і беларускую мову ад рускай. Для абазначэння паняццяў, звязаных з рэвалюцыяй і сацыялістычным будаўніцтвам, яны бралі словы з архаічнай беларускай лексікі або выдумлялі недарэчныя словы, груба скажаючы значэнне рускіх слоў і абражаючы пачуцці савецкага чалавека. «Пралетарый» па-іхняму «злыдзень», «рэвалюцыя» — «пярэзрынь».

Многія агульныя словы для рускай і беларускай мовы яны намагаліся выжыць і замяніць іх няўдалымі наватворамі. Па іх слоўніках «рыбак» — гэта «вудаль», «тратуар» — «ходнік», «працэнт» — «прыспор», «перспектыва» — «відаль», «ерэтык» — «гарэза», «зачатие» (пачатак цяжарнасці) — па-іхняму «панос». Новыя словы яны часта ўтваралі не на базе асноўнага слоўнікавага фонду беларускай мовы, а на аснове іншамоўнай лексікі.

Увабраўшы ў сябе надзвычай вялікую колькасць новых слоў у адпаведнасці з патрэбамі сацыялістычнага будаўніцтва, беларуская мова значна ўзбагаціла свой слоўнікавы састаў. Паколькі граматычны лад беларускай мовы і яе асноўны слоўнікавы фонд засталіся пры гэтым нязменнымі, то ўся гэта маса новых слоў жыве і рухаецца па законах унутранага развіцця беларускай мовы, не мяняючы яе характару. Зразумела, што ў нашай літаратурнай мове не ўсё яшчэ падагнана, прыцёрта, адшліфавана. Як мы бачылі, у нашу мову трапіла і пэўная колькасць смецця з жаргону буржуазных нацыяналістаў і за кошт няўдалых наватвораў і перакладаў.

Што да смецця, занесенага буржуазнымі нацыяналістамі, то наша мова за апошнія гады ў значнай меры ачысцілася ад яго, аднак пэўная колькасць штучных слоў, якія не так кідаюцца ў вочы і якія нават у літаратуры больш-менш прыжыліся, яшчэ ёсць. Ёсць таксама нямала і няўдалых, механічных перакладаў тых ці іншых слоў. Іх мы ў сваёй практыцы павінны пазбягаць. Перш чым ужыць такое штучнае слова, мы заўсёды павінны звярнуцца да жывой народнай мовы, і яна нас выручыць. У першую чаргу трэба вярнуць правы грамадзянства тым словам, якія здаўна бытавалі як у рускай, так і ў беларускай мове, але былі жывасілам выдалены з літаратурнай мовы. Такіх слоў ёсць шмат. Часта яны адносяцца нават да асноўнага слоўнікавага фонду як рускай, так і беларускай мовы. Мы, напрыклад, пішам «хуткі цягнік», а народ гаворыць «скоры поезд». І гэта ніякі не русізм. Словы «скоры», «скора» — жывуць у беларускай мове ад пачатку яе ўтварэння, і «поезд» таксама існуе ў мове вельмі даўно. Гэта слова ніколькі не пярэчыць законам беларускай мовы. У нас ёсць нямала аднакарэнных слоў : язда, пад'езд, з'езд, выезд, раз'езд і г. д. А слова «цягнік» хоць і ўтворана ад нашага слова «цягнуць», але асэнсаванне яго ідзе ад польскага «поцёнг». Такіх слоў ёсць нямала. Такая ж гісторыя атрымалася і са словам «апасацца», «апасна», са словам «загатаваць», якое скрозь замяняецца словам «нарыхтаваць». Слова «загатаваць» — карэннае беларускае, а слова «нарыхтаваць» хоць і даўно ў беларускай мове, але яно ўтворана было ў свой час ад нямецкага слова rìchten — накіроўваць, выраўноўваць. Дык чаму ж гэтаму запазычанаму слову аддадзена перавага, а слова «загатаваць» пазбаўлена правоў грамадзянства? Я не кажу, што слова «нарыхтаваць» трэба выкінуць. Яно даўно запазычана, стала агульнавядомым і няхай сабе жыве, тым больш, што паміж гэтымі двума словамі ёсць і сэнсавая розніца: слова «нарыхтаваць» больш адпавядае рускаму «привести в готовность», «снарядить».

Мы не прапануем выкідаць з нашай мовы іншамоўную лексіку. Тое, што прыйшло ў нашу мову натуральным шляхам, падпарадкавалася яе законам і стала агульнанародным здабыткам,— гэта наша. Выкідаць гэтыя словы — значыць растрачваць народнае дабро, абядняць мову. Мы толькі супраць тых штучных наватвораў або запазычанняў, якіх народ не прымае, бо ў народзе

ёсць свае, родныя, даўно абжытыя словы для абазначэння тых жа паняццяў. Вось за аднаўленне гэтых слоў у літаратурнай мове мы і галасуем.

Наогул ніводная мова ізалявана не жыве, бо не жыве ізалявана народ, які ёю карыстаецца. Яна знаходзіцца ва ўзаемадачыненні з іншымі мовамі. У класавым грамадстве нярэдка мае месца і гвалтоўнае ўздзеянне адной мовы на другую. Кожная мова так ці іначай убірае ў сябе значную колькасць слоў з іншых моў, але яна ад гэтага не траціць свае самабытнасці, калі захоўваецца яе граматычны лад і асноўны слоўнікавы фонд. Так і беларуская мова ўвабрала ў сябе пэўную колькасць польскіх, нямецкіх і літоўскіх слоў, некаторую колькасць лацінскіх, французскіх і іншых чужаземных слоў. Я. Ф. Карскі прыводзіць значную колькасць такіх запазычаных слоў. А хто апрача спецыялістаў скажа, што словы — «венцер», «гірса», «жвір», «свіран», нават «дзёгаць» — не беларускія, а літоўскія, або словы — «гуз», «вапна», «склеп», «смажыць», «трымаць» — не беларускія, а польскія, як лічыць Карскі.

Больш вылучаюцца па свайму гучанню словы нямецкага паходжання, як «гандаль», «гвалт», «грунт», «дах», «дрот», «ланцуг», «лейцы», «рахунак», але і яны не адчуваюцца як чужыя, бо на працягу стагоддзяў жывуць у беларускай мове па яе законах і з'яўляюцца агульнанароднымі словамі.

Гэта стары пласт запазычанай лексікі. Самая большая колькасць іншамоўных слоў прыйшла і прыходзіць у беларускую мову праз рускую, асабліва ў сувязі з распрацоўкай тэрміналогіі.

Што да рускай мовы, дык яна для развіцця беларускай мовы і для беларускай культуры мае асаблівае, выключнае значэнне. Праз рускую мову прыйшло да нас святло вялікіх ідэй марксізма-ленінізма. Праз рускую мову мы далучаемся да вялікай культуры рускага народа — культуры Пушкіна, Талстога, Бялінскага, Чарнышэўскага, Горкага, Маякоўскага. Руская мова з'яўляецца невычарпальнай крыніцай абагачэння нашай беларускай мовы. І яшчэ асаблівае значэнне рускай мовы заключаецца ў тым, што яна ў нашай сацыялістычнай краіне з'яўляецца не толькі нацыянальнай мовай рускай нацыі, яна разам з тым з'яўляецца міжнацыянальнай мовай, мовай запальнай. Праз яе адбываецца абмен гаспадарчым і культурным вопытам усіх народаў Савецкага Саюза, і без яе ніводзін

савецкі народ не можа абысціся. Пісьменнікі гэта вельмі добра ведаюць са свае ўласнай практыкі. Калі нам трэба перакласці творы, напрыклад, грузінскіх, армянскіх, эстонскіх, казахскіх ці іншых савецкіх пісьменнікаў, дык мы гэта робім пры дапамозе рускай мовы. Гэтак жа абменьваюцца вопытам дзяржаўныя дзеячы нашай рэспублікі, нашы гаспадарнікі, вучоныя, мастакі. Таму руская мова стала другой роднай мовай для ўсіх народаў Савецкага Саюза і тым больш для нас, бо яна прыходзіцца роднай нам і па паходжанню. Адгэтуль нашы асаблівыя любоўныя адносіны да рускай мовы. Адгэтуль і нашы задачы — знішчыць рэшткі тых штучных перагародак, якімі спрабавалі адгарадзіць беларускую мову ад рускай буржуазныя нацыяналісты.

Але ці азначае гэта, што наогул няма ніякага размежавання паміж беларускай і рускай мовай. Не. Беспрынцыповай, бязладнай мешаніны дапускаць тут ні ў якім разе нельга. Ад гэтай мешаніны нічога добрага не атрымалася б, атрымаўся б толькі жаргон, малазразумелы як для беларуса, так і для рускага. Беларуская мова склалася гістарычна, з'яўляецца мовай беларускай нацыі. Яна мае свой адменны граматычны лад, асноўны слоўнікавы фонд і слоўнікавы састаў. Што да слоўнікавага саставу, то мы і раней папаўнялі яго за кошт больш багатай і роднай нам рускай мовы, і далей таксама будзем гэта рабіць, але не без разбору. Перш за ўсё мы будзем глядзець, ці няма ў нашай мове адпаведнага па значэнню слова. Калі няма, паспрабуем утварыць яго па ўзору рускага на беларускай аснове. А калі і гэта не ўдасца, тады можам узяць рускае слова цалкам. Так мы вельмі часта робім, калі маем справу з навуковай, тэхнічнай і іншай тэрміналогіяй.

Што да граматычнага ладу, дык тут няма патрэбы ў якіх бы там ні было запазычаннях. Граматычны лад нашай мовы настолькі дасканалы, што дае магчымасць пабудаваць любую фразу, выказаць любую думку. Парушэнне граматычнага ладу — гэта парушэнне асновы асноў мовы, і ўсякая мешаніна граматычных форм апрача шкоды нічога не можа прынесці.

Былі ў нас некаторыя гора-мовазнаўцы, якія не маглі дачакацца, каб хутчэй загаварыць ім на сусветнай мове. Яны прапанавалі меры штучнага набліжэння беларускай мовы да рускай, у тым ліку і ў галіне граматыкі. Зразумела, што гэта не мае нічога агульнага з марк-

нацыянальнай палітыкі партыі ў галіне культурнага будаўніцтва, якая накіравана на тое, каб даць магчымасць народам былой царскай Расіі развіць і ўзняць сваю культуру да ўзроўню перадавой культуры вялікага рускага народа. А культура кожнага савецкага народа можа развівацца толькі на яго роднай мове. Адгэтуль і марксісцкая формула аб тым, што ў нас ствараецца культура нацыянальная па форме, сацыялістычная па зместу.

Такім чынам, усякае штучнае фарсіраванне сусветнай мовы, усякае ўшчамленне мовы таго ці іншага народа з'яўляецца шкодным для развіцця яго культуры і несумяшчальным з палітыкай партыі. Да агульначалавечай мовы народы прыйдуць праз росквіт нацыянальных культур і моў, праз узаемны абмен дасягненнямі і ўмацаванне дружбы, пасля таго, як пастуспова будзе зжыта ўсякае недавер'е паміж народамі — гэты перажытак капіталістычнага грамадства. А хіба штучныя мерапрыемствы для набліжэння да сусветнай мовы могуць спрыяць зжыванню гэтага недавер'я? Наадварот, яны б толькі спрыялі аднаўленню гэтага недавер'я, ажыўленню нацыяналістычных настрояў.

Адгэтуль вынікаюць і адносіны пісьменніка да мовы. Мова з'яўляецца вялікім здабыткам народа. На працягу многіх вякоў яна складалася, узбагачалася, шліфавалася. Без мовы нямысліма ніякая чалавечая дзейнасць. Зразумела, што з боку пісьменніка да гэтага народнага скарбу павінны быць самыя ўважлівыя і любоўныя адносіны. Не псаваць, не раскідаць гэтага народнага дабра, а па меры сіл памнажаць і ўдасканальваць. Пісьменнік не мае ніякіх падстаў заяўляць: гэта мая мова, што хачу, тое і раблю. Такой «маёй» мовы ў пісьменніка няма. Ёсць «мой» стыль, часамі яркі, самабытны, удалы, але ўдалым ён бывае толькі тады, калі не адрываецца ад агульнанароднай мовы, а ўмела выкарыстоўвае яе вялікае багацце.

Былі такія штукары, саманадзейныя людзі, якія спрабавалі стварыць сваю мову, адменную ад народнай, але гэта іх мова аказалася нікому непатрэбнай. Яна не магла абслужыць нават самога вынаходцу, бо калі ён ішоў па ганарар за свае творы, то павінен быў карыстацца агульнанароднай мовай. Са сваёй выдуманай мовай ён не здолеў бы атрымаць ні капейкі.

Былі і ў нашай беларускай літаратуры такія штукары, якія баяліся, хаця б ім не адстаць ад моды, кідаліся ў «заумь», у футурызм, у канструктывізм. Усё гэта былі людзі, якія не клапаціліся, каб тое, што яны пішуць, дайшло да народа. Яны пісалі для вузкага кола сваіх аднадумцаў, якія адны маглі разумець іх жаргон. Мы не будзем прыводзіць тут прыкладаў і варушыць таго, што адышло ў нябыт разам з носьбітамі гэтых з'яў. Здаровая народная плынь у беларускай літаратуры змыла ўвесь гэты накіп.

Мова пісьменніка — гэта не якая-небудзь асобная мова, адрозная ад народнай. Гэта тая ж самая народная мова, але літаратурна апрацаваная. Апрацоўка патрэбна, бо не ўсё тое, што гаворыцца, можа быць унесена ў літаратуру. На гэта не раз указваў Аляксей Максімавіч Горкі.

Пісьменнік павінен пісаць такою моваю, каб яна кранала чалавечую душу, уздзейнічала на яе. «Сапраўднае хараство мовы, што дзейнічае як сіла,— пісаў Горкі,— ствараецца дакладнасцю, яснасцю, гучнасцю слоў, якія афармляюць карціны, характары, ідэі кніг... Літаратар павінен зразумець, што ён не толькі піша пяром, але — малюе словамі... спрабуе паказаць людзей у няспынным руху, у дзеянні, у бясконцых сутыкненнях паміж сабой, у барацьбе класаў, груп, адзінак».

Вельмі правільна гаварыў аб мове на адным з пісьменніцкіх сходаў народны паэт Беларусі Якуб Колас.

«Тварэц мовы — народ,— гаварыў ён.— Задача ж пісьменніка — у фарміраванні, адборы лепшага, у прывядзенні мовы да літаратурных норм. Як бачым, задача не малая. Мы павінны мець мову прыгожую, гучную, простую, але гнуткую і выразную».

Прызнаючы заканамернасць наватвораў, ён казаў: «...трэба смялей ствараць новыя словы і ў патрэбных выпадках звяртацца да запазычання. Але мы маем вялікі моўны запас, які незаслужана забыты намі, літаратарамі, і з поспехам ужываецца ў народзе. Значыць, перад увядзеннем кожнага новага слова трэба добра абшарыць кішэні свае памяці, перагледзець слоўнікавыя і фальклорныя крыніцы, прыслухацца да жывой гаворкі,— а можа і знойдзецца якраз тое, што неабходна, што ўжо ўжывалася і чамусьці забыта. Пісьменнік, які не працуе над мовай, не клапоціцца аб папаўненні сваіх моўных запасаў, можа стаць перад небяспекай апынуцца за дзвярамі літаратуры».

І ўсе пісьменнікі згодны з тым, што мова мастацкага твора павінна быць прыгожай, яркай, народнай па свайму складу, зразумелай шырокім масам. Але на практыцы не заўсёды так выходзіць. Возьмем хоць бы пытанне аб чыстаце мовы. Пытанне важнае. Мы тут зноў спашлёмся на Аляксея Максімавіча Горкага, які гаварыў: «Барацьба за чыстату, за сэнсавую дакладнасць, за вастрыню мовы ёсць барацьба за прыладу культуры. Чым вастрэйшая гэта прылада, чым больш дакладна накіравана — тым больш яна пераможная».

Вельмі часта ў нас, гаворачы аб чыстаце мовы, клапоцяцца толькі аб тым, каб у беларускую мову не трапілі словы з іншых моў, у першую чаргу з рускай. Вядома, блытаць лексіку і ўводзіць рускае слова, калі ёсць для гэтага выпадку добрае беларускае, няма ніякай патрэбы, але дрэнна, што пры гэтым часамі забываюць пра іншыя элементы, якія псуюць мову,— архаізмы, правінцыялізмы, няўдалыя наватворы. А самае горшае тое, што пры гэтым амаль ніколі не звяртаюць увагі на граматычны лад мовы, ад якога ў першую чаргу залежыць яе нацыянальны характар. Чытаеш, бывае, той ці іншы твор — здаецца, ніводнага небеларускага слова няма,— відаць, што аўтар пастараўся ў гэтым сэнсе,— а сказ тым часам гучыць не па-беларуску. Атрымліваецца пераклад і то няўдалы, не творчы. У чым справа? Тут мы ўпіраемся ў пытанне, якой мовай чалавек думае. Мыслі чалавека, нават калі яны не выказваюцца, усё роўна набываюць канкрэтнае афармленне ў слове і фразе. А паколькі безнацыянальнай мовы няма, то зразумела, што чалавек мысліць пэўнай нацыянальнай мовай. І вось калі чалавек мысліць адной мовай, а піша другой, дык атрымліваецца прыблізна так: у галаве пісьменніка склалася, напрыклад, руская фраза: «при виде этой картины я впал в уныние». Перакладаючы на хаду, ён піша «па-беларуску»: «пры выглядзе гэтай карціны я ўпаў у смутак». А лепш было б сказаць проста: «мне сумна стала, калі я гэта ўбачыў».

Яшчэ добра было б, каб пісьменнік думаў мовай, скажам, Горкага. Тады і з перакладу што-небудзь лепшае атрымалася б. Але часцей за ўсё такі пісьменнік, не адчуваючы ні адной ні другой народнай мовы, думае мовай газетнай ці яшчэ горш — канцылярскай. І нічога дзіўнага, калі мы сустрэнем, напрыклад, такую фразу: «На

зваротным шляху Галя сустрэла сваю сяброўку і паведаміла ёй, што ў прадажы маюцца булкі». Калі я прачытаю або пачую такую фразу, дык мне тых булак есці ўжо не хочацца.

Гэтыя канцылярызмы больш за ўсё псуюць нашу літаратурную мову, і ім трэба аб'явіць бязлітасную вайну. Больш за ўсё іх у публіцыстычных і крытычных артыкулах.

«Праблемы сацыяльнага неўпарадкавання грамадскіх бедстваў чалавецтва, выкліканых капіталістычным ладам, падмяняюцца ў літаратуры двудушным аплакваннем недасканаласці чалавечага роду і сцвярджэннем яго біялагічнай асуджанасці»,— чытаем мы ў «Полымі» № 11 за мінулы год у артыкуле А. Рашкоўскай.

Чытаеш такую фразу ўсё роўна як мякіну жуеш,— ніяк праглынуць не можаш.

Ёсць падобныя перлы і ў нарысах, і ў раманах, нават у вершах.

«Дакладнае вока токара паслужыла каштоўнай дапамогай для канструктараў»,— піша Яфім Садоўскі ў нарысе «Станкабудаўнікі».

Відаць, некаторыя пісьменнікі вывучалі беларускую мову не ў народзе, а толькі па газетах і пратаколах. Нашы часопісы слаба змагаюцца за чыстату і хараство мовы. Асабліва гэта адносіцца да нашага тоўстага часопіса — «Полымя». Надрукавана, напрыклад, у мінулым годзе на яго старонках аповесць Хадкевіча «Рэха ў гарах». Таварыш Хадкевіч здольны пісьменнік, не першы год працуе ў літаратуры і напісаў нядрэнныя творы, але што да мовы, дык трэба проста сказаць, што яна псуе яго творы. Вельмі ж ужо шмат у ёй гэтых канцылярызмаў.

«А ў галаве Паўлы стаяў сапраўдны шум ад калавароту думак. Мазгі працавалі напружана; іх работа ішла ў двух кірунках. Яны штампавалі загадзя завучаныя словы, якімі яна адказвала Фуксу і разам з тым імкнулася хутчэй асэнсаваць становішча». Хіба гэтак можна перадаваць пачуцці жанчыны, якая трапіла ў бяду? Ды ў яе ж не галава, не сэрца, а нейкі механічны цэх, дзе «мазгі штампуюць загадзя завучаныя словы».

«Яна адчула, як кожная часцінка яе істоты напружылася, гатовая да ўсяго, што выпадзе на яе долю». На чыю долю: жанчыны ці часцінкі?

Часта словы ўжываюцца не ў сапраўдным іх значэнні: «захінуўся ў куток», «чацвёра жандармаў», «упіўся рукамі ў абаранак руля», «адштурхнуў газету».

Я думаю, што таварышу Хадкевічу для асобнага выдання варта было б перапісаць рэч нанава. Прычым трэба кожную фразу прачытаць і падумаць: а ці нельга сказаць тут прасцей,— не па-канцылярску, а больш па-народнаму. Ад гэтага твор шмат выйграе.

Ёсць нямала канцылярызмаў і ў іншых пісьменнікаў: шмат іх у Карпава, ёсць у Мележа, у Кулакоўскага. Алена Васілевіч і Уладзімір Карпаў злоўжываюць неўласцівымі беларускай мове дзеепрыметнікавымі формамі. «Трымаўшаеся за жыццё дрэва», «плач прачнуўшагася малога сына», «заіскрыўшыміся вачыма», «трэск ламаемых галінак».

Канцылярызмам трэба аб'явіць самую жорсткую вайну, але на гэтым змаганне за чыстату і хараство мовы не канчаецца. У нас павінны быць выразныя і свядомыя адносіны да такіх рэчаў, як дыялектызмы, архаізмы, наватворы. Ці мае права пісьменнік уводзіць у мову дыялектызм? З'яўляецца агульнапрызнаным, што дыялекты не маюць перспектывы на тое, каб развіцца ў самастойную мову, калі ёсць агульнанародная мова. Яны трацяць сваю самабытнасць, уліваюцца ў агульнанародную мову і знікаюць у ёй. А калі яны ўліваюцца, то зразумела, што некаторая частка слоў пераходзіць у агульнанародную мову, узбагачаючы яе слоўнікавы састаў. Ясна, што пісьменніку няма ніякага сэнсу падтрымліваць тое, што павінна знікнуць, і культываваць дыялект як такі. Але ў асобных выпадках, калі слова пашырана на значнай тэрыторыі, калі яго не хапае ў літаратурнай мове для абазначэння пэўнага паняцця або таго ці іншага адцення, можна ўзяць адпаведнае мясцовае слова і пусціць яго ў літаратурны ўжытак. Наша мова ў параўнанні з рускай яшчэ беднавата адценнямі, і калі такое слова дасць новую фарбу, новае сэнсавае адценне, дык яму можна даць пуцёўку ў жыццё. Але зусім няма патрэбы ўводзіць дыялектызм, калі ёсць адпаведныя агульнанародныя словы. Няма патрэбы пісаць, напрыклад, «махнытка», калі ёсць «галавешка». У некаторых мясцовасцях на Палессі псўняў называюць кабанамі, дык не будзем жа мы пісаць «кабаны паюць», хоць там іменна так і гавораць.

Такія ж у прынцыпе павінны быць у нас адносіны і да архаізмаў. У працэсе развіцця мовы ў яе ўліваецца пэўная колькасць новых слоў і параўнаўча меншая частка за той жа самы час выпадае, паступова адмірае. Гэта і ёсць архаізмы. І паколькі яны самім ходам развіцця мовы асуджаны на знікненне, дык няма чаго пісьменніку ўпырскваць ім камфару. Але калі мы пішам твор на гістарычную тэму, дык мы без архаізмаў абысціся не здолеем, бо нам прыйдзецца апісваць рэчы і з'явы, якія адышлі ў нябыт, але якія маюць свае назвы. Ёсць і іншыя архаізмы, якія з'яўляюцца вынікам таго, што рэч або з'ява страціла сваю ранейшую назву і набыла новую. Часта гэта словы іншамоўнага паходжання, якія народ замяніў сваімі, роднымі. На нашых вачах зніклі з ужытку такія словы, як «рыдыкюль», «цёнгле», «пардон», «мерсі», «стырно». Аджываюць свой век і такія беларускія словы, як «андарак», «камора», «калітка» (у сэнсе кашалёк), «аловак» выцясняецца «карандашом», «ліст — «пісьмом», «гарнітур» — «касцюмам» і г. д. Вядома, робіцца гэта павольна, на працягу, часамі, доўгіх гадоў. Таму і спрэчкі бываюць: аднаму здаецца, што слова памерла ўжо, а другі лічыць, што яно яшчэ жыве і мае шансы на перамогу над словам-сапернікам. Бывае часам, што старыя словы ажываюць у новай якасці і выжываюць з мовы новыя словы. У рускай мове даўно вядома такое слова, як «самалёт» (кавёр-самалёт). З'явілася слова «аэраплан» і пачало ўжывацца. Здавалася, што самалёт так і застанецца толькі ў казцы. А гэта слова раптам ажыло і вельмі ўдала змяніла іншамоўнае слова «аэраплан». Слова «самакат» — таксама з даўніх часоў было ў рускай мове (сані-самакаты), але яму не так пашанцавала, яно не змагло замяніць слова «аўтамабіль».

Што да новых слоў, дык становішча іх у мове зусім іншае, чым становішча архаізмаў і дыялектызмаў. Большая частка новых слоў прыйшла ў нашу мову з рэвалюцыяй, з практыкай сацыялістычнага будаўніцтва. Такія словы, як «партыя», «рэвалюцыя», «камунізм», «сацыялізм», «ленінізм», «сельсавет», «пяцігодка», «калгас», «стаханавец», «сацспаборніцтва» і шмат якія іншыя, сталі словамі агульнанароднымі, моцна ўвайшлі ў нашу мову. За гады Савецкай улады, як было сказана вышэй, слоўнікавы састаў нашай мовы папоўніўся вялікай колькасцю новых слоў. Гэта наша багацце. Але не дзіва, што сярод тысяч новых слоў знойдуцца дзесяткі няўдалых, выдума-

ных наспех, утвораных наперакор законам беларускай мовы. Гэтыя словы-неданоскі таксама псуюць мову. Трэба шукаць на іх месца слоў у народнай гаворцы, а калі ўтвараць новыя словы, дык на аснове агульнавядомых народных слоў.

Іншамоўныя словы ў нас не з'яўляюцца праблемай, бо цяпер яны прыходзяць да нас амаль выключна праз рускую мову, такім чынам у значнай меры апрабаванымі. Але ў мастацкую літаратуру іх трэба ўводзіць як мага менш. Уладзімір Ільіч Ленін, клапоцячыся аб чыстаце рускай мовы, пісаў: «Рускую мову мы псуём. Замежныя словы ўжываем без патрэбы. Ужываем іх няправільна. Навошта гаварыць «дефекты», калі можна сказаць «недочеты» або «недостатки», або «пробелы»?.. «Калі таму, хто нядаўна навучыўся чытаць, даравальна ўжываць, як навіну, замежныя словы, то літаратарам даравáць гэтага нельга. Ці не пара нам аб'явіць вайну ўжыванню замежных слоў без патрэбы?»

Гэтымі ўказаннямі Уладзіміра Ільіча мы павінны кіравацца ў сваёй практычнай працы. Калі ў нас ёсць магчымасць замяніць іншамоўнае слова сваім родным, агульнавядомым, дык мы павінны гэта зрабіць.

Варта спыніцца тут на некаторых дробных, але вельмі прыкрых з'явах у нашай моўнай практыцы. Мы маем на ўвазе ляпсусы, якія трапілі ў мову праз нечую непісьменнасць і маюць тэндэнцыю замацавацца ў ёй. Часта пішуць і па радыё гавораць «дзякуем вас», у той час, як па-беларуску спрадвеку гаварылася «дзякуем вам». Дзеяслоў «дзякаваць» патрабуе давальнага склону, і гэта ведае кожная вясковая бабуля, а некаторыя пісьменнікі гэтага не ведаюць. Вельмі прыкра слухаць, калі гавораць «беларусы́», «таварышы́», у той час, калі трэба гаварыць «белару́сы», «тава́рышы». Гавораць «здары́лася» замест «зда́рылася», «спадабаецца» замест «падабаецца». Гавораць «апрануць кашулю», «апрануць штаны». Вельмі часта няправільна ўжываюць вышэйшую ступень прыметніка: або на польскі лад, напрыклад, «другая частка большая ад першай», або на рускі лад: «другая частка больш першай», а па-беларуску трэба сказаць: «другая частка большая за першую». Такую няправільнасць дапускае і тав. Мележ, калі піша: «Ён меў за плячамі вялікі жыццёвы вопыт, многа больш, чым, напрыклад, камбрыг Ермакоў». Часта блытаюць спражэнні дзеясловаў і пішуць «носюць», «ко-

сюць» замест — «насіць», «касіць». Зусім дарэмна выжываюць з літаратуры слова «палажыць» і ўжываюць толькі слова «пакласці», а між тым, паміж гэтымі двума словамі ёсць пэўная сэнсавая розніца. Палажыць можна адзін прадмет або некалькі прадметаў у адзін прыём, а пакласці — многа прадметаў, кладучы па адным або часткамі. Такім чынам, яблыкі на стол я магу палажыць, скажам, разам з мяшком, і пакласці, выкладаючы па адным, па два.

У каго ж трэба вучыцца законам і хараству беларускай мовы, дзе шукаць тыя скарбы і тыя фарбы, якія патрэбны пісьменніку для стварэння паўнакроўных вобразаў? Услед за Якубам Коласам коратка адкажам — у народа. Той, хто не чуў народнай гаворкі з усім багаццем яе лексікі і фразеалогіі, хто абыякава ставіцца да гэтай найбагацейшай крыніцы, той не зможа ствараць яркіх, паўнакроўных твораў. Узорам таго, як трэба карыстацца гэтым найбагацейшым скарбам, як трэба працаваць над народнай мовай, каб яна заззяла ўсімі колерамі, з'яўляюцца нашы народныя паэты Янка Купала і Якуб Колас. У іх трэба вучыцца, як выкарыстаць слова ў сапраўдным яго значэнні, як будаваць фразу, каб яна гучала па-беларуску, была простай, зразумелай і несла ў сабе вялікую думку і пачуццё. Канстанціну Міхайлавічу спрабавалі закідаць часамі, што ў яго ёсць русізмы. Праўда, трапляюцца часамі ў яго русізмы, асабліва ў ранейшых творах. Але ніхто не скажа, што мова Якуба Коласа ад гэтага робіцца не беларускай. Справа ў тым, што запазычаныя словы падпарадкуюцца ў яго ўсім законам беларускай граматыкі і таму не адчуваюцца як іншародныя. Мова Якуба Коласа — гэта сапраўды народная мова, апрацаваная вялікім мастаком.

У творах Янкі Купалы, асабліва на першым этапе яго творчасці, сустракаецца некаторая колькасць паланізмаў. Але, як толькі паэт пераканаўся, што яны не пашыраны ў беларускай мове, ён, клапоцячыся аб чыстаце мовы, замяніў іх у далейшых выданнях агульнавядомымі беларускімі словамі. У выніку гэтага адсеяліся такія словы, як «нэндза», «гвар», «шыдэрскі», «ружніца», «вальчыць», «зэмста», «ксёнжка» «захэнцаць» і інш.

Вельмі харошая мова ў Кузьмы Чорнага. Праўда, сустракаюцца ў яго часамі вузкія дыялектызмы, як «кагадзе», «нябога» (у сэнсе — пляменніца) і інш., але іх нямнога, і пісьменнік ужываў іх не для любавання. Гэта былі словы, з якімі ён зжыўся змалку, і для яго яны былі зусім

натуральнымі. Мы вельмі б раілі нашым маладым празаікам, асабліва тым, хто мае нахіл да канцылярызмаў, пабольш чытаць Кузьму Чорнага.

Ёсць у нас яшчэ нямала пісьменнікаў, у якіх харошая, багатая па лексіцы і народная па свайму складу мова. Тут мы можам назваць Глебку, Куляшова, Танка, Броўку, Панчанку, Лужаніна, Брыля, Вялюгіна. Ёсць у кожнага з іх свае недахопы, тыя ці іншыя адхіленні ад літаратурнай мовы, але гэта адхіленні выпадковыя і іх не так многа. Багатая, але ўжо з вялікай колькасцю адхіленняў ад нормы, мова Міхася Лынькова. Гэты пералік можна было б і яшчэ прадоўжыць. На жаль, мы тут не маем магчымасці займацца аналізам мовы паасобных пісьменнікаў.

У заключэнне я хачу спыніцца на пытанні аб правапісе. Ён у нас ужо разы два падпраўляўся, і вось зноў другі год мы гаворым аб неабходнасці яго ўдакладнення, але не маем канкрэтных вынікаў. Гэта значыць, што недахопы ў правапісе сапраўды-такі ёсць, але іх не так лёгка выправіць. Асноўны недахоп заключаецца ў тым, што наш правапіс не дае правіл для ўсіх слоў, незалежна ад іх паходжання, і гэтым парушае самыя прынцыпы граматыкі. Як вядома, граматыка дае правілы аб змене слоў, маючы на ўвазе не канкрэтныя словы, а наогул словы без якойнебудзь канкрэтнасці. А наш правапіс патрабуе, каб мы да кожнага слова падыходзілі канкрэтна і ўстанаўлівалі: беларускае гэта слова ці не. Калі беларускі Аляксандр, дык трэба пісаць праз *я*, а не беларускі — праз *е*. А гэта часта і ўстанавіць немагчыма. Ну, добра, мы ведаем, што Александр Македонскі — не беларус, і тут памылкі не зробім. А калі ён не македонскі, а віцебскі або гомельскі. Тут хоць ты едзь у Віцебск ці ў Гомель ды ў пашпарт глядзі, якой ён нацыянальнасці. Тое ж самае з геаграфічнымі назвамі.

У нас іншамоўныя словы не цалкам падпарадкуюцца законам беларускай мовы,— для іх створаны асобныя законы. Гэта ўносіць вялікую блытаніну ў напісанне. Для ўсіх слоў, незалежна ад іх паходжання, павінен існаваць адзін прынцып напісання. Усе запазычаныя словы павінны падпарадкавацца законам беларускай мовы. Праўда, сам прынцып нашага правапісу — у аснове сваёй фанетычны — мае той недахоп, што ў ім на першы план ставіцца фанетыка, а марфалогія — гэты важнейшы элемент

мовы — адціснута на задні план. Прычым узаконена ў правапісе нават фанетычная рыса, якая не пашырана на ўсёй тэрыторыі БССР і не ярка выражана,— яканне. А яно якраз і з'яўляецца найбольшай перашкодай для выпрацоўкі адзінага правапісу.

Такім чынам, у нас шмат ёсць моўных пытанняў, дастаткова не асветленых і не вырашаных. Нашы мовазнаўцы павінны працаваць над іх вырашэннем, а нашы пісьменнікі павінны прыкласці ўсе намаганні, каб зрабіць мастацкае слова больш дасканалым, яркім і даходчывым, каб яно спрыяла глыбейшаму раскрыццю думак і пачуццяў савецкага чалавека.

1952

ПЫТАННІ БЕЛАРУСКАГА ПРАВАПІСУ

Абмен думкамі паміж людзьмі адбываецца не толькі пры дапамозе жывой гаворкі людзей, але і пры дапамозе пісьма. Пісьмовая мова непамерна расшырае магчымасці зносін паміж людзьмі ў часе і прасторы. Пры дапамозе пісьма мы можам перадаваць свае думкі за тысячы кіламетраў, можам размаўляць адначасова з тысячамі і сотнямі тысяч людзей. Праз пісьмо мы даведваемся, як людзі думалі сотні гадоў таму назад, дзякуючы пісьму думкі нашых сучаснікаў дойдуць да будучых пакаленняў. Адгэтуль зразумела, якое вялікае значэнне мае пісьмовая мова як сродак зносін паміж людзьмі. Гэта значэнне асабліва ўзрасло ў нашу эпоху, у нашай сацыялістычнай краіне — краіне суцэльнай пісьменнасці, дзе пісьмовая мова стала здабыткам кожнага чалавека, магутным сродкам уздыму культурнага ўзроўню народа.

Само самой зразумела, што пісьмовая мова, як важнейшы сродак зносін паміж людзьмі, павінна мець пэўныя нормы, якія аблягчаюць гэтыя зносіны. Захоўваючы гэтыя нормы, людзі дакладней могуць перадаваць свае думкі на пісьме і лепш разумець напісанае іншымі людзьмі. Адным са сродкаў нармалізацыі пісьмовай мовы з'яўляецца правапіс. Даючы правілы аб напісанні слоў, абавязковыя для ўсіх, хто карыстаецца данай мовай, ён спрыяе аднастайнасці гэтага напісання, больш дакладнай перадачы думак на пісьме, аблягчае разуменне напісанага. Разважаючы аб дадатных якасцях ці аб недахопах таго ці іншага правапісу, мы павінны падыходзіць да яго іменна з гэтага боку — наколькі ён спрыяе нармалізацыі пісьмовай мовы як сродку зносін паміж людзьмі.

Нормы пісьмовай мовы ўстанаўліваюцца не адвольна, а на падставе законаў агульнанароднай мовы, якія ствараліся і ўдасканальваліся на працягу многіх вякоў. Правапіс, як збор арфаграфічных норм, таксама павінен грунтавацца на законах агульнанароднай мовы.

Правапіс гэта ёсць дагавор пісьменных людзей, узаемнае абавязацельства трымацца пры пісьме ўстаноўленых правіл. А паколькі ў нашай краіне ўсе людзі пісьменныя, то правапіс у нас з'яўляецца справай агульнанароднай. Зацверджаны рашэннем урадавых органаў, ён становіцца абавязковым законам. Таму мы павінны аднесціся да пытання правапісу з найвялікшай адказнасцю.

Падыходзячы канкрэтна да пытання беларускага правапісу, да пытання аб унясенні ў яго тых ці іншых змен, мы перш за ўсё павінны пераканацца ў тым, што гэтыя змены сапраўды неабходны. Змена правапісу — справа складаная і адказная. Яна мае пэўныя ценявыя бакі, звязана з некаторымі накладнымі выдаткамі. Трэба мець на ўвазе, што ўсякае ўнясенне змен у правапіс на нейкі час уносіць пэўныя непаладкі ў пісьмовыя зносіны людзей. Пакуль новы правапіс усталюецца і ўвойдзе ў практыку, пакуль людзі навучацца пісаць па-новаму, непазбежны будзе пэўны разнабой.

Другая важная акалічнасць, пра якую мы не павінны забываць, гэта тое, што змены правапісу звязаны са значнай затратай дзяржаўных сродкаў: у тыраж выходзіць вялікая колькасць кніжнай прадукцыі (у першую чаргу школьныя падручнікі), і гэту прадукцыю трэба друкаваць нанава. Таму на ўнясенне тых ці іншых змен у правапіс можна ісці толькі ў выпадку крайняй патрэбы і пры той умове, калі гэтыя змены дадуць значнае паляпшэнне, калі дасягнутыя вынікі пакрыюць усе накладныя выдаткі.

Ці ёсць у нас такая крайняя патрэба ўносіць змены ў існуючы правапіс?

Матэрыялы па абмеркаванню «Праекта змен і ўдакладненняў беларускага правапісу», надрукаваныя ў «Настаўніцкай газеце» і многія вусныя і пісьмовыя выказванні, звязаныя і не звязаныя з гэтай дыскусіяй, гавораць аб тым, што такая патрэба ёсць. Выклікаецца яна тым, што некаторыя правілы нашага правапісу з'яўляюцца недасканалымі: яны не забяспечваюць аднастайнасці напісання некаторых катэгорый слоў і з'яўляюцца крыніцай разнабою ў друку, перашкаджаюць паспяховаму навучанню дзяцей у школе.

Выправіць недахопы нашага правапісу мы здолеем толькі тады, калі выявім прычыны гэтых недахопаў і здолеем іх ліквідаваць. Што да ўстанаўлення прычын, то тут амаль усе прыходзяць да адной думкі, што асноўнай кры-

ніцай непаразуменняў і разнабою нашага пісьма ў большасці выпадкаў з'яўляецца супярэчнасць паміж фанетычным і марфалагічным прынцыпам. Фанетычны прынцып, на якім у асноўным грунтуецца беларускі правапіс, пашыран не на ўсе катэгорыі слоў. У адным выпадку правілы беларускага правапісу пашыраюцца на ўсю лексіку, сваю і іншамоўную, без выключэння, у другім — са значнымі выключэннямі, у трэцім — на ўсю лексіку ўсходнеславянскіх моў, у чацвёртым — толькі на беларускую лексіку. І паколькі немагчыма дакладна адрозніць усе гэтыя катэгорыі слоў адну ад другой, то нават добра пісьменныя людзі, г. зн. людзі, якія добра ведаюць існуючы правапіс, адны і тыя ж самыя словы пішуць па-рознаму.

Калі ў сэнсе ўстанаўлення асноўнай крыніцы недахопаў разнагалоссяў няма, то адносна таго, якім спосабам ліквідаваць гэтыя недахопы, існуюць самыя розныя погляды. Тут што галава, то і розум. Аднак з усіх выказванняў выразна выяўляюцца тры тэндэнцыі.

Адны прапануюць цалкам перайсці на марфалагічны прынцып пісьма. Найбольш рашучым прыхільнікам марфалагічнага прынцыпу з'яўляецца П. Я. Юргілевіч. Ён прапануе ў імя адзінага марфалагічнага прынцыпу адмовіцца ад перадачы на пісьме такіх асаблівасцей беларускай мовы, як *аканне, яканне, дзеканне, цэканне.* У карысць марфалагічнага прынцыпу П. Я. Юргілевіч прыводзіць важкія довады:

1. Пры гэтым прынцыпе слова ва ўсіх формах захоўвае ясную марфалагічную будову.

2. Марфалагічны прынцып надае правапісу ўстойлівасць.

3. Як свае, так і запазычаныя словы пішуцца аднатыпна.

Нельга не згадзіцца, што марфалагічны прынцып сапраўды мае названыя якасці. Аднак такі спосаб вырашэння пытання мае і значныя адмоўныя бакі, аб якіх П. Я. Юргілевіч не гаворыць.

Па-першае, пераход на марфалагічны прынцып азначаў бы карэнную ломку існуючага правапісу, пабудаванага ў асноўным на фанетычным прынцыпе. Такая карэнная ломка была б апраўдана тады, калі б мы прызналі, што існуючы правапіс нас цалкам не задавальняе. Аднак усе ці амаль усе пагаджаюцца на тым, што існуючы правапіс

нас у асноўным задавальняе, а таму няма неабходнасці ламаць яго карэнным чынам.

Па-другое, паслядоўна праведзены марфалагічны прынцып рэзка адмежаваў бы літаратурную мову ад жывой народнай мовы, надаў бы беларускай літаратурнай мове неўласцівае ёй гучанне, бо ліквідаваў бы на пісьме істотныя фанетычныя асаблівасці беларускай мовы. Народ зацікаўлен не толькі ў тым, каб устанавіць правілы аднатыпнага напісання, але і ў тым, каб слова, напісанае паводле гэтага правіла, гучала як сваё роднае. Такое слова лягчэй вымаўляецца і лепш успрымаецца, глыбей пранікае ў душу. Праўда, П. Я. Юргілевіч гэты непазбежны разрыў паміж пісьмовай і жывой мовай выстаўляе як дадатную якасць. Ён кажа, што марфалагічнае пісьмо «дае многа прастору для арфаэпіі». Што гэта значыць — многа прастору для арфаэпіі? Гэта значыць, што мы будзем пісаць вось так, а ты вымаўляй як хочаш, бо адлюстравання на пісьме тыповага для беларускай мовы вымаўлення ты ўсё роўна не знойдзеш.

Па-трэцяе, мы не можам не лічыцца і з традыцыяй. Людзі ўжо на працягу дзесяткаў год прывыклі да існуючага правапісу, і ламаць рэзка і без належных падстаў гэтыя прывычкі не такая лёгкая справа.

Нарэшце, нават паслядоўна праведзены марфалагічны прынцып не забяспечвае нас ад блытаніны. Ёсць шмат слоў, у якіх асноўны (этымалагічны) гук так захаваны пад пазнейшымі фанетычнымі напластаваннямі, што мы яго ніяк не можам праясніць. Як, напрыклад, трэба было б пісаць па гэтаму прынцыпу слова *«раўці»*? Відавочна, цераз *э* — *рэўці*. Але як бы мы ні мянялі слова, мы гэтага *э* ніяк не можам выявіць. Пад націскам мы атрымліваем не *э*, а *о* (*роў, зароў*).

Наогул гэты спосаб вырашэння пытання, які на першы погляд здаецца такім простым і рацыянальным, не ўлічвае таго, што мільёны людзей гавораць і пішуць інакшай. А калі правапіс будзе рэзка парушаць моўныя законы і звычкі, да якіх людзі прывыклі змалку, то яны будуць пратэставаць супраць такога правапісу.

Некаторыя таварышы прапануюць іншы, процілеглы, спосаб вырашэння гэтага пытання. Таварыш Шатэрнік, напрыклад, лічыць магчымым пашырыць фанетычны прынцып на ўсю запазычаную лексіку і пісаць *пярон, сязон, ракорд, шадзеўр*. Наўрад ці можна згадзіцца і з та-

кой прапановай. Праўда, паслядоўнае пашырэнне і гэтага прынцыпу на ўсю лексіку спрыяла б большай аднастайнасці напісання, але многія запазычаныя словы страцілі б уласцівае ім аблічча як у сэнсе напісання, так і агульнапрынятага вымаўлення. Асабліва гэта мела б месца пры спалучэнні некалькіх фанетычных асаблівасцей беларускай мовы, напрыклад, акання, дзекання, якання. Паводле гэтага прынцыпу трэба было б пісаць *Ацела, Даніель Дзяфо, Альфонс Дадзе, дзяпо, цяорыя, цяатр, равалюцыя* і інш.

Пераважная большасць таварышаў, якія выказаліся пры абмеркаванні праекта правапісу ў друку або прыслалі ў Інстытут моваздаўства АН БССР свае заўвагі, трымаюцца таго погляду, што карэнная ломка правапісу непатрэбна, а трэба толькі ўдасканаліць або замяніць тыя правілы, якія з'яўляюцца крыніцай разнабою. З большымі ці меншымі адхіленнямі ў бок таго ці іншага прынцыпу яны ўносяць свае прапановы аб тым, як палепшыць існуючы правапіс без карэннай яго ломкі. Прычым часта бывае, што адны лічаць недахопам тое, што другія лічаць дадатным.

Заўвагі і прапановы, зробленыя ў сувязі з абмеркаваннем нашага праекта, указваюць на недахопы, якія ёсць у ім, арыентуюць нас на яго дапрацоўку, падказваюць, у якім кірунку трэба шукаць вырашэння пастаўленай праблемы. Аднак трэба прызнаць, што ўсе прапановы, разам узятыя, не даюць канчатковага вырашэння складаных пытанняў нашага правапісу. Таму з'явілася неабходнасць яшчэ раз паставіць гэтыя пытанні на абмеркаванне шырокай канферэнцыі з тым, каб агульнымі намаганнямі знайсці здавальняючае вырашэнне праблемы ўдасканалення нашага правапісу.

Тут я не маю магчымасці спыніцца на кожнай з унесеных прапаноў. Я лічу толькі неабходным расказаць аб тых меркаваннях, якімі кіравалася Арфаграфічная камісія Акадэміі навук БССР, складаючы «Праект змен і ўдакладненняў беларускага правапісу». Гэтыя нашы меркаванні з'явяцца адначасова і адказам многім таварышам на зробленыя імі прапановы і заўвагі.

Прыступаючы да працы па ўдасканаленню нашага правапісу, мы не маглі не лічыцца з тым, што складаецца ён не ўпершыню, не на голым месцы, і таму ў нас не стаяла пытанне аб выбары прынцыпу. Мы выходзілі з таго

факта, што гэты выбар ужо зроблены, што беларускі правапіс існуе, што ён угрунтаваны ў асноўным на фанетычным прынцыпе. Як і многія таварышы, мы лічым, што наш правапіс не цалкам заганны, што ён у асноўным адпавядае свайму прызначэнню. Недасканалымі з'яўляюцца толькі некаторыя яго правілы. Таму няма патрэбы рабіць карэнную ломку ў імя таго ці іншага прынцыпу, а трэба толькі замяніць ці ўдасканаліць правілы, якія з'яўляюцца крыніцай блытаніны і разнабою.

Адзін з асноўных недахопаў існуючага беларускага правапісу заключаецца ў тым, што большасць правіл, заснаваных на фанетычным прынцыпе, пашыраецца толькі на беларускую лексіку, а словы іншамоўныя пішуцца па марфалагічнаму прынцыпу. Гэты рэзкі падзел нашай лексікі на сваю і іншамоўную дрэнна адбіваецца на развіцці літаратурнай мовы. Мова, як вядома, развіваецца па ўнутраных законах свайго развіцця, падпарадкуючы гэтым законам і запазычаныя словы. А ў нас запазычаныя словы карыстаюцца правамі экстэрытарыяльнасці. Яны падпарадкуюцца законам нашай марфалогіі, але зусім не прызнаюць законаў фанетыкі, і таму, уліўшыся ў беларускую мову, не зліваюцца з ёю канчаткова, а цякуць адасобленай плынню і, пры значнай канцэнтрацыі, надаюць нашай мове неўласцівае ёй гучанне.

Правапіс трэба складаць так, каб ён не вымагаў кожны раз вызначэння канкрэтнага зместу слова або яго паходжання. А наш правапіс вымагае, каб пішучы абавязкова распазнаваў, сваё гэта слова ці іншамоўнае, а паколькі гэта задача часта аказваецца непасільнай, то пішучы застаецца бездапаможным, правапіс яго не выратоўвае. Нават словы, якія мы ўжываем кожны дзень, напрыклад уласныя імёны — *Сяргей, Аляксандр, Дзем'ян, Валянцін* — мы не ведаем, як пісаць, бо правапіс патрабуе адрозніваць беларускага *Сяргея* і *Валянціна* ад *Сергеяў* і *Валенцінаў* рускіх, украінскіх і іншых нацыянальнасцей. А мы гэтага не можам зрабіць, не запытаўшыся ў самога Сяргея, якой ён нацыянальнасці, або не паглядзеўшы ў яго пашпарт. *Арол* — птушка пішацца з *а*, а *Орол* — горад з *о*, прыметнік *арлоўскі* зноў з *а*, прозвішча *Арлоўскі* — у залежнасці ад нацыянальнасці яго носьбіта. Перш чым напісаць тую ці іншую геаграфічную назву, скажам *Дзярноўка* або *Цярноўка*, мы павінны раней даведацца, па якой тэрыторыі гэта Дзярноўка знаходзіцца. Калі на белару-

скай, дык трэба пісаць *Дзярноўка (дз, я)*, калі на рускай або ўкраінскай — *Дерноўка (д, е)*. Ясна, што гэта — нецярпімае становішча, і нам трэба шукаць з яго выхаду.

Выхад трэба шукаць у такім удасканаленні нашага правапісу, каб ён забяспечваў аднастайнае напісанне аднародных слоў незалежна ад іх паходжання. У ідэале трэба імкнуцца да таго, каб кожнаму правілу даць, як кажуць чыгуначнікі, зялёную вуліцу, г. зн., каб яно праходзіла наскрозь праз усю лексіку, як сваю, так і запазычаную.

Складаючы «Праект змен і ўдакладненняў беларускага правапісу», Арфаграфічная камісія АН БССР старалася дабіцца таго, каб правілы абмежавальныя сталі агульнымі, скразнымі і каб пры гэтым не парушаліся найбольш характэрныя фанетычныя асаблівасці нашай мовы. Некаторых цяжкасцей, як я ўжо казаў, мы не маглі пераадолець, але становішча, на маю думку, не з'яўляецца безвыходным, і пры далейшых пошуках пастаўленая мэта можа быць дасягнута.

Цяпер я хачу коратка пракаменціраваць тыя змены і ўдакладненні, якія прапануюцца нашым праектам.

Пачнём з *акання*. Існуючае правіла аб тым, што ненаціскное *о* заўсёды перадаецца праз *а*, мае шэраг дадатных якасцей: яно выразнае і лёгкае для засваення, адлюстроўвае адну з самых істотных асаблівасцей беларускай мовы, пашыраецца на ўсю лексіку, незалежна ад яе паходжання. Таму гэта правіла не з'яўляецца крыніцай разнабою. Разнабой выклікаецца не правілам, а выключэннем з гэтага правіла: тым пунктам існуючага правапісу ўласных імён і геаграфічных назваў, у якім гаворыцца, што пачатковае *о* ў іншамоўных геаграфічных назвах, уласных імёнах і прозвішчах не падлягае аканню. Адгэтуль — *Орол* і *арол*, *Остап* (калі ён рускі або ўкраінец) і *Астап* (калі ён беларус), *Орлоўскі* і *Арлоўскі*, *Огнёўка* і *Агнёўка*. Для таго, каб ліквідаваць гэты разнабой, мы прапануем пашырыць правіла аб ненаціскным *о* (аб пераходзе яго ў *а*) на ўсе выпадкі, у тым ліку і на імёны, прозвішчы і геаграфічныя назвы незалежна ад іх паходжання. Выключэнне робіцца толькі для тых слоў, якія маюць на канцы *о* пасля галоснага: *капрычыо*, *трыо*, *Більбао*, *Ватэрлоо* і інш. Мы лічым, што гэта выключэнне досыць дакладнае і ніякіх непаразуменняў не выкліча.

Што датычыцца правапісу ненаціскнога *э*, то трэба адкрыта сказаць, што мы тут не дабіліся пастаўленай мэты: не стварылі скразнога правіла, якое пашырылася б на ўсю лексіку, значыць, не знішчылі і крыніцы разнабою. Паводле існуючага правапісу, *а* замест ненаціскнога *э* пішацца толькі ў сваёй лексіцы, прычым сваёй у адным выпадку лічыцца беларуская, руская і ўкраінская, у другім (у дачыненні да імён, прозвішчаў і геаграфічных назваў) толькі беларуская. Вось тут зноў пачынаецца праблема, як адрозніць сваю лексіку ад іншамоўнай, беларускія імёны ад рускіх і г. д. Зноў мы не ведаем, як пісаць: *Чэрнышэўскі, Шэўчэнка* ці *Чарнышэўскі, Шаўчэнка, Чэрняк* ці *Чарняк, Пісарэў* ці *Пісараў, Шэмякін* ці *Шамякін, Жэрноўка* ці *Жарноўка, Рэмізаўка* ці *Рамізаўка.* Гэтыя ж прозвішчы і геаграфічныя назвы могуць быць і рускімі, і беларускімі, і ўкраінскімі.

Які ж выхад з гэтага становішча раіць Арфаграфічная камісія АН БССР у сваім праекце? Яна раіць: «Ненаціскное *э* перадаваць праз *а* або праз *э* ў залежнасці ад агульнапрынятага вымаўлення ў беларускай літаратурнай мове». Гэта, вядома, не выхад. Справа ў тым, што ніхто не ведае, як гэтае ненаціскное *э* ў літаратурнай мове вымаўляецца. Адзін кажа *рэдактар*, а другі — *радактар*, адзін — *рэмонт*, а другі — *рамонт;* гавораць *жэтон* і *жатон, адрэс* і *адрас.* Узяўшы ўстаноўку на тое, каб не дзяліць лексікі на сваю і іншамоўную, камісія ў даным выпадку гэтага прынцыпу не вытрымала. Хоць пра гэта прама не гаворыцца, але з прыведзеных прыкладаў падзел на сваю і іншамоўную лексіку выступае досыць выразна. Такім чынам, ні старое, ні новае правіла нас з тупіка не выводзіць.

Тут магчымы два варыянты радыкальнага вырашэння гэтага пытання: або захаваць *э* ў ненаціскным становішчы і ў беларускай лексіцы, або пашырыць аканне на ўсю іншамоўную лексіку. Аднак гук *э*, які наогул з'яўляецца неўласцівым беларускай мове, у ненаціскным становішчы ў беларускіх словах ніколі не вымаўляецца. Пашырэнне экання на беларускую лексіку ў ненаціскным становішчы надало б нашай мове не ўласцівае ёй гучанне. Мы павінны былі б пісаць *жэнчына, жэночы, шэптун, адчэпіся, верэўчаны, кошэчка, дошчэчка.* А за напісаннем пайшло б і вымаўленне. Апрача таго, у шмат якіх выпадках мы не змаглі б дакапацца да этымалагічнага *э*, не звярнуўшыся да рускай, украінскай або поль-

скай мовы. Мы не маглі б растлумачыць, чаму трэба пісаць *чэбор, чэрот, пачэкаць, пацэлунак* і шмат іншых слоў, якія нельга змяніць так, каб націск прыпадаў на няпэўны гук. Нават пад націскам *э* ў закрытых складах не праясняецца, а гучыць як *о: жоўты, роў, шоўк.* Тут зноў пачалася б блытаніна: паводле правіла аб ненаціскным *э* трэба было б пісаць *жэўцець, рэўці, шэўкавіца*, а паводле правіла аб ненаціскным *о* (ненаціскное *о* ва ўсіх выпадках перадаецца праз *а*), трэба было б пісаць *жаўцець, раўці, шаўкавіца.* Такім чынам, пашырыўшы эканне ў ненаціскным становішчы на беларускую лексіку, мы толькі замянілі б адну блытаніну другой і надалі б беларускім словам не ўласцівае ім гучанне.

Другі магчымы выхад — пашырыць аканне (на месцы ненаціскнога *э*) на ўсю іншамоўную лексіку. Пры гэтым варыянце зноў мы сустракаемся з тым недахопам, што словы набываюць неўласцівае ім гучанне (ужо не беларускія, а іншамоўныя): *равалюцыя, рамілітарызацыя, раканструкцыя, крадзіт, крацін* (крэтын) і інш. Аднак гэты варыянт лепшы тым, што пры ім мы пазбягаем блытаніны. Зноў жа, калі пры гэтым іншамоўныя словы часткова трацяць уласцівае ім гучанне, то затое яны набываюць гучанне бліжэйшае да беларускага і такім чынам лягчэй зліваюцца з асноўнай беларускай лексікай. Таму я лічыў бы магчымым, у мэтах стварэння скразнога правіла, пашырыць і ў даным выпадку аканне на ўсю іншамоўную лексіку. (Агаворваюся, што гэта мая асабістая думка, не ўзгодненая з іншымі членамі Арфаграфічнай камісіі.) Пры гэтым, на маю думку, неабходна было б зрабіць выключэнне для слоў, якія пачынаюцца іншамоўнай прыстаўкай *рэ*, і для *э* ў непрыкрытым складзе. Паводле гэтага правіла, мы пісалі б: *Чарнышэўскі, Герцан, Шапятоўка, Чарапавец, Карачаў, Чалябінск, Ераван, Какчатаў, рака, шаптаць, цана, чамадан, цантральны, шарыф, шаўро, жатон, караспандэнт.* Але: *Эсхіл, Эстонія, Элада, рэвалюцыя, рэканструкцыя, рэпатрыяцыя, рэтраспектыўны, рэтраград, рэпрадукцыя, рэмілітарызацыя, аэраплан, аэрадром, эліпсіс, экватар, актаэдр, паэтычны.*

Правіла аб яканні ў існуючым правапісе з'яўляецца крыніцай найбольшай колькасці непаразуменняў. На ім мы спатыкаемся пры напісанні ўласных імён і геаграфічных назваў, складаных слоў і слоў іншамоўнага пахо-

джання. Тут перад намі зноў паўстае праблема *Сергея* і *Валенціна*, *Александра* і *Дзем'яна*, *Ерміла* і *Еўграфа*, *Егора і Еўціхія*, *Елены і Еўгеніі*, *Петроўскага і Леонава*, *Елоўкі* і *Вершылаўкі*, *землеробства* і *землекарыстання*. Прычым усё гэта ўпіраецца ў адзін толькі пункт, дзе гаворыцца, што «галосная *е (ё)* не пад націскам змяняецца на *я* толькі ў першым складзе перад націскам». Паўстае пытанне, ці варта праз адзін гэты склад вечна блытацца паміж Дзям'янам і Ермілам. Калі бліжэй прыгледзецца да справы, дык выходзіць, што не варта. Дарэмна некаторыя таварышы разумеюць справу так, што скасаванне гэтага правіла з'яўляецца замахам на святая святых беларускай мовы.

Некаторыя лічаць, што праблема акання і якання гэта адна праблема і што яе трэба вырашаць аднолькава. Н. Гурскі даводзіць гэта тым, што ў абодвух выпадках мы маем справу з той жа фанемай *е*, толькі ў адным выпадку ў спалучэнні з цвёрдым зычным, а ў другім з мяккім. У тым уся і штука, што лёс гэтай фанемы ў спалучэнні з цвёрдым зычным зусім іншы, чым у спалучэнні з мяккім. У спалучэнні з цвёрдым яна ў ненаціскным становішчы ніколі не вымаўляецца, а праясняецца толькі пад націскам і то не заўсёды, а ў спалучэнні з мяккім яна добра сябе адчувае ва ўсіх становішчах, апрача першага складу перад націскам. Ды і ў гэтым складзе перад націскам мы, як правіла, не маем выразнага *я*. Яно гучыць то як *і* (*міне, сібе, німа, ніхай*), то найчасцей як сярэдні гук паміж *е* і *я*. А паколькі ён сярэдні паміж *е* і *я*, то, бясспрэчна, усе правы павінны быць на баку *е*, як гука этымалагічнага, сталага, а не на баку выпадковага, няўстойлівага і не ярка выражанага *я*. Вось мы і лічым, што ад перадачы на пісьме якання ў першым складзе перад націскам можна адмовіцца. Гэтым, з аднаго боку, будзе дасягнута аднастайнасць напісання ўсіх слоў — беларускіх, рускіх і іншамоўных, а з другога — гэтым не будзе нанесена ніякай страты беларускай мове, бо вымаўляцца гэта фанема будзе па-ранейшаму. Што датычыцца канчаткаў, то яны заўсёды пішуцца аднолькава ва ўсіх словах, праз іх разнабою не бывае, а таму іх можна і не чапаць.

Прапанова Арфаграфічнай камісіі аб правілах акання закранае і існуючае правіла аб рэвалюцыйна-інтэрнацыянальных словах. Мы прапануем не вылучаць гэтых

некалькіх слоў у асобную групу, а падпарадкаваць іх напісанне агульнаму правілу аб аканні і пісаць *рэвалюцыя, савет, пралетарый, бальшавік, сацыялізм, камунізм.* Мы лічым існуючае правіла неабгрунтаваным і непатрэбным. Недарэчным з'яўляецца ўжо тое, што гэта правіла змешчана ў раздзеле «Правапіс іншамоўных слоў». У гэтым раздзеле даюцца правілы аб напісанні слоў толькі заходнееўрапейскага паходжання. Ніводнае рускае слова тут не разглядаецца, апрача слоў *совет* і *большэвік*, якія чамусьці залічаны ў іншамоўныя. Якім жа іншамоўным для беларускай мовы з'яўляецца слова *большэвік*, калі яно ўтворана ад агульнага руска-беларускага кораня *больш?* Нашто гэтыя ўсе словы, якія моцна ўвайшлі ў асноўны слоўнікавы фонд беларускай мовы, вылучаць у асобную групу і не падпарадкаваць агульнапрынятаму правапісу? Выходзіць, нібыта яны не могуць быць асвоены беларускай мовай, нібыта яны чужыя для яе, настолькі чужыя, што нават аканне, якое пашырана на ўсю рускую і іншамоўную лексіку, на гэтыя словы не пашыраецца. А між тым гэтыя словы для кожнага беларуса з'яўляюцца такімі ж роднымі, як словы: *мама, галава, душа, розум, сэрца.* Дык і пісаць іх трэба як родныя, каб яны не выглядалі па напісанню і вымаўленню не сваімі.

Існуючае правіла аб *дзеканні* і *цэканні* мы лічым нездавальняючым таму, што яно аддзяляе непраходнай мяжой іншамоўную лексіку ад беларускай. Арфаграфічная камісія прапануе пашырыць дзеканне і цэканне і на іншамоўную лексіку. Аднак правіла гэта ў праекце недапрацавана. Там сказана: «*д, т* пры мяккім вымаўленні перадаваць праз *дз, ц;* пасля *д, т* цвёрдых пісаць галосныя *а, о, э, у*». Правіла гэта недапрацавана ў тым сэнсе, што апіраецца на вымаўленне, якое само з'яўляецца няпэўным. Да гэтага часу ў іншамоўных словах пісаліся толькі цвёрдыя *д* і *т*, а за пісьмом ішло і вымаўленне. Цяпер, пры пашырэнні мяккага *д, т* на іншамоўную лексіку, неабходна вызначыць, у якіх жа выпадках *д* і *т* застануцца цвёрдымі. У нашым праекце, як выключэнне з агульнага правіла, пералічваюцца дзесяткі два слоў. Але гэтым пытанне не вырашаецца, бо, відавочна, тут ахопліваюцца не ўсе словы, у якіх *д* і *т* вымаўляюцца цвёрда. Такім чынам, правіла яшчэ патрабуе дапрацоўкі.

Што датычыцца напісання *дз* і *ц* у спалучэнні з *і* і *ю*, то яго мы можам пашырыць на ўсю іншамоўную лексіку бадай без ніякіх агаворак і пісаць — *парція, дзірэктар, акцыю, дзірыжор, цір, дзюшэс, эцюд* і г. д.

Што да спалучэння мяккага *д* і *т* з *е*, то тут справа больш складаная, паколькі яго паслядоўна праз усю іншамоўную лексіку правесці нельга, бо ёсць шэраг слоў, у якіх *д* і *т* вымаўляюцца цвёрда. Цяжкасць заключаецца ў тым, што няма ніякага прынцыпу, ніякага крытэрыя, паводле якога можна было б адрозніць адну групу слоў ад другой. І на традыцыі вымаўлення ў беларускай мове мы не можам абаперціся, паколькі ранейшую традыцыю мы ломім разам з арфаграфічным правілам.

Адзінае, што мы можам зрабіць,— гэта звярнуцца да норм беларускай мовы. А нормай тут можна лічыць тое, што ў тых выпадках, калі ў беларускай мове існуюць парныя гукі па цвёрдасці і мяккасці, *е* спалучаецца заўсёды з мяккім гукам і ніколі ці амаль ніколі не спалучаецца з цвёрдым. Заўсёды мы маем і ў сваіх і ў іншамоўных словах спалучэнне *бе, ве, ге, ле, ме, не, пе* і ніколі, ці вельмі рэдка *бэ, вэ, гэ, лэ, мэ, нэ, пэ.* Гукі *д, т* у беларускай мове таксама з'яўляюцца парнымі па цвёрдасці і мяккасці. Мяккі варыянт іх мы абазначаем праз *дз* і *ц*. У беларускай незапазычанай лексіцы мы заўсёды сустракаем спалучэнне *дзе, це*, а не *дэ, тэ.* Тут няма ніякай прынцыповай розніцы ў параўнанні з *бе, ве, ге, ле, ме, не*, у поўнай меры дзейнічае той жа самы закон спалучэння *е* з мяккім зычным. Адгэтуль вынікае, што спалучэнне *дэ, тэ* ў іншамоўных словах з'яўляецца парушэннем закона нашай мовы. Таму мяккае *д, т, (дз, ц)* трэба рашуча пашырыць на ўсю іншамоўную лексіку, зрабіўшы выключэнне толькі для самай нязначнай колькасці слоў. Прычым нас у гэтых адносінах не павінна бянтэжыць тое, што ў рускай мове ў пэўнай колькасці слоў пасля *д, т* пішацца *э* або *е*, а вымаўляецца *э*. Папершае, у рускай мове ў гэтых адносінах няма ніякіх правіл ці нават цвёрда ўсталяванай традыцыі. Пішуць *депо* і *дэпо, бекон* і *бэкон, дебош* і *дэбош, леди* і *лэди, кафе* і *кафэ.* Вымаўляюць *тема* і *тэма, профессор* і *профэссор, текст* і *тэкст, атеизм* і *атэизм, дефект* і *дэфект, интервент* і *интэрвент, кодеин* і *кодэин.* Наколькі гэта з'ява чыста выпадковая, відаць з таго, што тая ж самая

іншамоўная часціна слова ў рускай мове ў розных словах вымаўляецца па-рознаму: *дэгустатор*, але *декаматор*, *дэзинсекция*, але *дезинфекция*, *дэкаграм*, але *декада*, *дэкаданс* але *декадентство*.

Па-другое, напісанне з *е* ў рускай мове пашыраецца ўсё больш і больш, выцясняючы напісанне з *э*. Вось чаму ў нас ёсць усе падставы рашуча пашырыць *дзеканне* і *цэканне* і на ўсю іншамоўную лексіку, зрабіўшы выключэнне для некаторых уласных імён, для часцінкі *дэ*, калі яна стаіць асобна (*дэ Бальзак*), ды яшчэ для невялікай колькасці слоў, напрыклад *дэндзі*, *дэрбі*, *тэсты* і інш.

Некаторыя таварышы падымаюць пытанне аб тым, як абазначаць на пісьме мяккае *д* і *т*, прапануюць адмовіцца ад абазначэння дзекання і цэкання. Для Арфаграфічнай камісіі гэта не з'яўлялася праблемай, паколькі дзеканне і цэканне не перашкаджае аднастайнасці напісання. Прымаючы пад увагу традыцыю і тое, што дзеканне і цэканне з'яўляецца адной з характэрных рыс беларускай мовы, мы лічылі магчымым захаваць гэту асаблівасць і на пісьме.

Існуючае правіла аб *складаных словах* з'яўляецца недасканалым у тым сэнсе, што яно не дае цвёрдага крытэрыя, паводле якога можна было б распазнаваць, калі этымалагічная галосная аднаўляецца ў першай частцы слова. У напісанні першай часткі слова існуе вялікая стракатасць. Калі мы ўзаконім правіла аб тым, што яканне ў першым складзе перад націскам не абазначаецца, то гэтым у значнай меры аблегчым задачу ўдасканалення правіла аб складаных словах. У першай частцы слова *е* заўсёды будзе пісацца на сваім месцы незалежна ад другараднага націску. Для *о* і *э* наш праект прапануе крытэрый асобна ўзятага слова: калі *о* (або *э*) праясняецца ў слове, якое існуе самастойна (у форме назоўнага склону адзіночнага ліку), то гэта *о* (або *э*) праясняецца і тады, калі гэта слова з'яўляецца першай часткай складанага слова: *мова — моваведвада — вадаправод*, *мэта — мэтанакіраванасць*. Гэты крытэрый, на маю думку, з'яўляецца досыць трапным, але ўсё правіла перагружана заўвагамі і пунктамі. Я лічу, што яго можна было б спрасціць, пашырыўшы вышэйназваны крытэрый на ўсе словы, незалежна ад таго, ужываецца ці не ўжываецца першая частка самастойна.

Гэта правіла можна было б сфармуліраваць прыблізна так: «Першая або першая і другая часткі складанага слова пішуцца так, як гэтыя часткі пішуцца ў самастойных словах, з якіх яны ўзяты: *роўн*ы — *роўн*апраўны, *гар*адскі — *гар*савет, *кам*уністычны — *кам*партыя, *сац*ыялістычны — *сац*спаборніцтва.

Тады зусім не патрэбен быў бы пункт *б* гэтага правіла і выключэнне з гэтага пункта. Заўвагу 2 таксама можна было б скараціць, паколькі ёсць заўвага *3*, якая вырашае пытанне аб злучальных галосных для ўсіх выпадкаў без выключэння.

Нявырашаным у нас застаецца лёс *у*, якое развілося з *в*.

Асаблівасцю беларускай мовы з'яўляецца тое, што гук *в* перад зычным ніколі не вымаўляецца, а пераходзіць у *ў* (нескладовае) або ў *у* (складовае). Гэты закон дзейнічае ва ўсіх выпадках без выключэння (*праўда, ляўша, даўно, плаўна, галоўны, унук, удава, урач, усадзіць, укаціць, улада, Уладзіслаў, Усевалад, Улас, Уладзімір*). Таму мы ў нашым праекце прапануем не рабіць выключэння для ўласных імён, прозвішчаў і геаграфічных назваў, у якіх пачатковае *у* развілося з *в*, пісаць — *Уладзімір, Усевалад, Уладзівасток, Уладзікаўказ* і г. д.

У нашым праекце прапануюцца змены і ўдакладненні некаторых і такіх правіл, недасканаласць якіх не з'яўляецца вынікам супярэчнасці паміж марфалагічным і фанетычным прынцыпам. Тут мы справу маем выключна з марфалогіяй, з недасканалым вызначэннем або з парушэннем існуючых граматычных законаў беларускай мовы.

Перш за ўсё звяртае на сябе нашу ўвагу правапіс назоўнікаў мужчынскага роду ў родным склоне адзіночнага ліку. Гэта адно з самых цяжкіх і неўпарадкаваных пытанняў нашага правапісу. Існуючае правіла аб гэтых назоўніках вельмі недасканалае і з'яўляецца крыніцай вялікай блытаніны. Недахоп гэтага правіла заключаецца ў тым, што яно не дае адзінага прынцыпу, паводле якога можна было б аддзяліць адну катэгорыю назоўнікаў ад другой, не дае ніякай знешняй, фармальнай граматычнай адзнакі, якая б дапамагла распазнаць, калі трэба пісаць *а, я,* а калі *у, ю.* Простыя людзі, не звяртаючыся да граматыкі, вельмі тонка адрозніваюць гэтыя

дзве катэгорыі назоўнікаў і гавораць *дома, куска*, але *суму, пяску*, а вучоныя лінгвісты ніяк не ўстановяць пэўнага крытэрыя для размежавання гэтых дзвюх катэгорый назоўнікаў. Граматыка не дае ім такой магчымасці, і яны вымушаны звяртацца за дапамогай да семантыкі і адрозніваць адны назоўнікі ад другіх па значэнню слоў. Існуючае правіла абмяжоўваецца тым, што пералічвае некалькі сэнсавых катэгорый назоўнікаў, якія ў родным склоне канчаюцца на *а, я*, і дзве катэгорыі назоўнікаў, якія канчаюцца на *ў, ю*. Але паколькі сэнсавых катэгорый у лексіцы вельмі шмат і пералічыць іх усе немагчыма, то значная частка лексікі правілам не ахоплена. Не ахоплены іменна тыя катэгорыі назоўнікаў, якія найбольш цяжка паддаюцца адрозненню. Мы так і не ведаем, якія канчаткі маюць у родным склоне назоўнікі *футбол, спектакль, танец, санет, сеанс, матч, катод* і сотні іншых. Словы *скачок, рывок, штуршок, ківок*, як дзеяслоўныя назоўнікі, паводле правіла, павінны былі б пісацца з канчаткам *у*, а мы іх пішам (і зусім слушна) з канчаткам *а*. Словы *кіслarод, барый, цынк, фасфарыт* правіла прапануе пісаць з канчаткамі *а, я* (як хімічныя тэрміны), а словы *цэмент, цукар, воск, пясок* з канчаткам *у*. На самай справе гэта назоўнікі аднае катэгорыі. Як назвы ўсіх цвёрдых, вадкіх і газападобных вяшчэстваў яны павінны пісацца з канчаткамі *у, ю*.

Задачай Арфаграфічнай камісіі пры вырашэнні гэтага пытання было перш за ўсё знайсці тую агульную размежавальную лінію, якая аддзяляе адну катэгорыю назоўнікаў ад другой. Уважлівыя нагляданні над вялікай колькасцю лексічнага матэрыялу даюць нам падставу сцвярджаць, што такая дэмаркацыйная лінія ёсць, што яна досыць выразна праходзіць праз усю лексіку як сваю, так і запазычаную. Можна лічыць нормай, што канчаткі *а, я* маюць назвы ўсяго таго, што ўсведамляецца намі як асобная адзінка. Усе іншыя назоўнікі, якія абазначаюць не адзінкавыя паняцці, маюць канчаткі *у, ю*. Сюды належаць назвы з'яў прыроды, назвы ўсякай матэрыі, не аформленай у выглядзе паасобных рэчаў, назвы якасцей, уласцівасцей, працэсаў, дзеянняў (за выключэннем разавых, якія ўспрымаюцца як адзінкі), абстрактна-разумовых паняццяў, прасторавых паняццяў з неакрэсленымі межамі, а таксама зборныя назоўнікі.

Правільна адзначаюць некаторыя таварышы, што гэта правіла ў нашым праекце недапрацавана. Мы ўсю ўвагу звярнулі на ўстанаўленне прынцыпу, па адшуканне агульнай размежавальнай лініі. Для ілюстрацыі выказанага намі палажэння прывялі вялікую колькасць розных катэгорый назоўнікаў. Гэта ўсё робіць правіла цяжкім для карыстання. Заганай правіла з'яўляецца тое, што ў ім не даецца фармальнай, знешняй адзнакі, якая давала б магчымасць лёгка адрозніваць адну катэгорыю назоўнікаў ад другой. А такія адзнакі ёсць. Яны вынікаюць з паняцця адзінкі, якую мы бяром у якасці агульнага крытэрыя. Уласцівасцю адзінак, як вядома, з'яўляецца тое, што іх можна браць па адной і лічыць. Гэта адна адзнака назоўнікаў, якія ў родным склоне маюць канчаткі *а, я.* Праўда, мы часамі лічым і тое, што не аформлена як адзінка, а з'яўляецца толькі паўтарэннем з'явы. Мы, напрыклад, гаворым: *прайшлі два дажджы,* замест таго каб сказаць: *дождж прайшоў два разы.* Тут нас выручае тое, што ёсць яшчэ больш дакладная адзнака, якая таксама вынікае з паняцця адзінкі. Справа ў тым, што калі дадзены прадмет усведамляецца намі як адзінка, то мы можам усвядоміць і паўадзінкі яго. Вось гэта *паў* служыць другой адзнакай назоўнікаў з канчаткамі *а, я.* Словы, якія можна ўжываць з часцінкай *паў*, маюць у родным склоне канчаткі *а, я,* (паўдома, паўстала, паўгорада, паўспектакля, паўсеанса, паўверша, адгэтуль: дома, стала, горада, спектакля, сеанса, верша). Калі спалучыць гэтыя дзве адзнакі, то пры дапамозе іх, за рэдкім выключэннем, можна дакладна адрозніць назоўнік з канчаткам *а (я)* ад назоўніка з канчаткам *у (ю).*

Такім чынам, не пералічаючы розных сэнсавых катэгорый, гэта правіла можна было б коратка сфармуляваць так:

Канчаткі *а, я* маюць у родным склоне:

а) назоўнікі мужчынскага роду другога скланення, якія абазначаюць назвы жывых істот;

б) назоўнікі, якія можна ўжываць з часцінкай *паў* і абазначаныя імі рэчы лічыць як адзінкі.

Усе астатнія назоўнікі гэтага скланення маюць у родным склоне канчаткі *у, ю.*

Зусім зразумела і заканамерна, што, паводле гэтага правіла, і такія назоўнікі, як *камунізм, сацыялізм, дарві-*

нізм, ідэалізм, фашызм павінны былі б пісацца з канчаткамі *у, ю*. Толькі прымаючы пад увагу традыцыю, можна было б зрабіць для іх выключэнне і пісаць *камунізма, сацыялізма, дарвінізма і г. д.* Апрача таго, трэба было б зрабіць выключэнне для некалькіх слоў (хлеба, аўса, а не хлебу, аўсу; твару, а не твара).

У існуючым правапісе дзеясловаў мы лічым неабходным змяніць 73-е правіла, якое парушае граматычны лад беларускай мовы ці, ва ўсякім разе, яе цэнтральнай гаворкі. Паводле гэтага правіла, у цяперашнім часе множнага ліку трэба пісаць *бярэм, кладзем, бярэ́це, кладзе́це*. Гэта дыялектычная форма неўласціва цэнтральнай гаворцы, якая лягла ў аснову беларускай літаратурнай мовы, мовы Янкі Купалы і Якуба Коласа. Для абвеснага ладу дзеясловаў у цэнтральнай гаворцы характэрнай з'яўляецца форма *бяром, кладзём, берацé, кладзяцé*. Гэта правіла тым больш заганнае, што яно блытае дзве розныя формы дзеясловаў. У цэнтральнай гаворцы *бярэм, кладзем, бярэ́це, кладзе́це,* з'яўляецца формай загаднага ладу, а не абвеснага. Укладальнікі існуючага правапісу сталі на няправільны шлях, аддаўшы перавагу дыялектнай форме. Гэтак заўтра прыйдзе новы ўкладальнік правапісу, прадстаўнік другога дыялекту, скажам палескага, і запрапануе пісаць *наеўса, напіўса, м'яса, аў'ёс, м'ёд, гаўяда*. Для таго каб літаратурная мова развівалася правільна, трэба прытрымлівацца норм аднае гаворкі — тае, якая лягла ў аснову літаратурнай мовы. Па гэтай жа прычыне мы прапануем лічэбнікі *два — дзве, абодва — абедзве* дыферэнцыраваць ва ўсіх склонах і пісаць у дачыненні да жаночага роду — *дзвюх, абедзвюх* і г. д. У цэнтральнай гаворцы форма *двух, абодвух* ужываецца выключна ў дачыненні да мужчынскага роду.

Існуючае правіла так жа катэгарычна, як і беспадстаўна, абвяшчае, што гэтыя дзве формы лічэбнікаў «уніфікуюцца». З такой жа падставай, «для прастаты», можна было б уніфікаваць, скажам, спражэнні дзеясловаў і пісаць па аднаму ўзору: *пішуць, маюць, косюць, вучуць;* або уніфікаваць родавыя канчаткі прыметнікаў і пісаць: *ясны дзень, ясны думка, ясны сонца.*

З граматычнымі формамі трэба абыходзіцца вельмі асцярожна. Усякае штучнае скасаванне ці уніфікацыя

граматычных форм, пакуль яны існуюць у агульнанароднай мове, з'яўляецца шкодным самаўпраўствам.

У беларускай мове шмат агульнага з роднай і блізкай ёй вялікай рускай мовай, якая аказвае магутны дабратворны ўплыў на развіццё беларускай мовы. Многія моўныя законы з'яўляюцца агульнымі для адной і другой мовы, але разам з тым у кожнай з гэтых моў ёсць і свае асаблівасці, свае адменныя нормы ў галіне марфалогіі, фанетыкі, сінтаксіса, слоўніка. Дзякуючы гэтым асаблівасцям беларуская мова і з'яўляецца беларускай, а не якой-небудзь іншай. А таму не на правільных пазіцыях стаяць тыя таварышы, якія прапануюць дзеля прастаты або зручнасці выкладання ліквідаваць тыя ці іншыя асаблівасці беларускай мовы. Ліквідаваўшы асаблівасці, мы ліквідавалі б і самую мову як нацыянальную, беларускую. А без нацыянальнай мовы не магла б развівацца і нацыянальная беларуская савецкая культура.

Іншая справа, што не ўсе асаблівасці мовы можна і трэба адлюстроўваць у правапісе. Правапіс, які ставіў бы мэтай адлюстраваць усе фанетычныя асаблівасці мовы, быў бы занадта складаным, няўстойлівым і супярэчлівым. Калі мы прапануем некаторыя фанетычныя асаблівасці беларускай мовы не адлюстроўваць на пісьме, дык гэта не таму, што мы лічым гэтыя асаблівасці наогул непатрэбнымі, а таму, што гэта такія асаблівасці, якія будуць існаваць у мове і без адлюстравання іх на пісьме, і яшчэ таму, што адлюстраванне іх у правапісе не дало б магчымасці здавальняюча вырашыць задачу, якую мы сабе паставілі: ліквідаваць прычыны разнабою і дабіцца большай аднастайнасці нашага правапісу.

Імкнучыся захаваць асаблівасці беларускай мовы ў правапісе, мы не павінны забываць і на тое, што не ўсякая «асаблівасць» ёсць сапраўдная асаблівасць, угрунтаваная на законах беларускай мовы. Мы ведаем, што ў свой час у беларускім мовазнаўстве арудавалі буржуазныя нацыяналісты, якія выдумвалі «асаблівасці», каб штучна адгарадзіць беларускую мову ад рускай. Яны выжывалі з беларускай мовы словы, якія з'яўляюцца агульнымі для рускай і беларускай лексікі, і замянялі іх няўдалымі наватворамі. Каб беларуская пісьмовая мова не была падобна на рускую нават з выгляду, яны прапа-

навалі ўвесці лацінскі алфавіт. У галіне правапісу яны праводзілі крайнюю фанетызацыю ў дачыненні да беларускай лексікі. Для іншамоўнай лексікі яны стваралі асобныя правілы, не асмельваючыся падпарадкаваць яе законам беларускай мовы. Гэтым яны надавалі нашай мове неўласцівае ёй заходнееўрапейскае гучанне. У нас няма ніякай патрэбы захоўваць вось такія штучныя «асаблівасці» беларускай мовы.

У працы над складаннем «Праекта змен і ўдакладненняў беларускага правапісу» Арфаграфічная камісія Акадэміі навук БССР імкнулася ўдасканаліць тыя правілы, якія з'яўляюцца крыніцай разнабою, і дабіцца большай аднастайнасці напісання. Мы стараліся абгрунтаваць удакладненні правапісу законамі беларускай мовы і захаваць яе асаблівасці. Мы ўнеслі прапанову змяніць тыя правілы, якія парушаюць граматычны лад нашай мовы. Мы прапануем змяніць тыя правілы існуючага правапісу, якія перашкаджаюць запазычаным словам жыць па законах беларускай мовы і аддзяляць непраходнай мяжой іншамоўную лексіку ад беларускай.

Праўда, не ўсё тое, да чаго мы імкнуліся, дасягнута намі ў поўнай меры. Некаторых цяжкасцей нам не ўдалося пераадолець. У адных выпадках мы не знайшлі яшчэ правільнага падыходу да вырашэння складаных пытанняў правапісу, у другіх выпадках правільна намечанае вырашэнне не даведзена да канца.

Усё, што мы зрабілі і чаго яшчэ не дарабілі, мы выносім на абмеркаванне канферэнцыі. Многія таварышы ўжо выказаліся аб нашым праекце: адны ў друку, а другія прыслалі свае заўвагі непасрэдна ў Інстытут мовазнаўства АН БССР. У гэтых выказваннях ёсць слушныя ўказанні на недахопы нашага праекта, ёсць шмат каштоўных прапаноў, і мы выказваем шчырую падзяку ўсім таварышам, якія адгукнуліся і прыйшлі нам на дапамогу. Мы спадзяёмся, што ўдзельнікі канферэнцыі, прысвечанай спецыяльна правапісу, прымуць самы актыўны ўдзел у абмеркаванні гэтага складанага і важнага пытання, і мы агульнымі намаганнямі пераадолеем цяжкасці і прыйдзем да пэўных станоўчых вынікаў.

1952

ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ НАРОДНАГА ПАЭТА БЕЛАРУСІ ЯКУБА КОЛАСА

Беларускі народ за гады савецкай улады дасягнуў вялікіх поспехаў у развіцці сваёй гаспадаркі і культуры. Дзякуючы штодзённым клопатам партыі і савецкай улады вырасла і расквітнела нацыянальная па форме, сацыялістычная па зместу беларуская літаратура. Вырас значны атрад беларускіх пісьменнікаў, якія з поспехам працуюць у розных літаратурных жанрах. Лепшыя творы беларускіх пісьменнікаў перакладзены на мовы іншых народаў нашай краіны, а таксама краін народнай дэмакратыі і карыстаюцца заслужанай любоўю шматмільённага чытача.

Самым дарагім для нас імем у беларускай літаратуры, побач з імем незабыўнага Янкі Купалы, з'яўляецца імя Канстанціна Міхайлавіча — Якуба Коласа. Неўміручыя творы гэтых двух волатаў беларускай літаратуры знайшлі шырокі шлях да сэрца працоўнага чалавека яшчэ ў змрочную пару царызму. У савецкі перыяд творы іх, узнятыя на яшчэ большую ідэйную і мастацкую вышыню, сталі здабыткам шырокіх працоўных мас не толькі Беларусі, але і ўсяго Савецкага Саюза, увайшлі ў залаты фонд сусветнай літаратуры.

Сямідзесяцігадовы юбілей Якуба Коласа — гэта свята ўсяе савецкай культуры. Гарачай любоўю ўзнагароджвае народ таго, хто, пачынаючы з першых дзён свайго свядомага жыцця, назаўсёды звязаў свой лёс з лёсам народа, хто на працягу амаль паўстагоддзя аддае народу лепшыя парывы свайго сэрца, усе свае сілы і свой вялікі талент. Яшчэ ў бурныя дні першай рускай рэвалюцыі Якуб Колас выступіў як абаронца інтарэсаў народа, як выказнік яго запаветных дум і спадзяванняў. І народ прызнаў у ім свайго сына. Узаемная любоў паэта і народа расла і мацнела з кожным годам. Яна жывіла і жывіць творчы талент паэта, надае яго творам глыбокі змест, багатыя мастацкія

фарбы — усё тое, што робіць творы вялікага мастака неўміручымі.

Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч — будучы Якуб Колас — нарадзіўся 3 лістапада 1882 года ў засценку Акінчыцы, цяперашняга Стаўбцоўскага раёна, Баранавіцкай вобласці, у сям'і Міхаіла Казіміравіча Міцкевіча — малазямельнага селяніна, а потым панскага лесніка. Растучы на адзіноце, сярод лесу, будучы паэт рана зрадніўся з прыродай, якая ўсё больш і больш раскрывала перад ім свае таямніцы. Любоў да прыроды, адчутая з маленства, на ўсё жыццё засталася адной з чароўных асаблівасцей душы паэта і ўпрыгожыла не адзін яго твор.

Леснікову сядзібу зрэдку наведвалі людзі. Гэта найчасцей былі сваякі і знаёмыя з суседняй вёскі — Мікалаеўшчыны, якія вялі гутарку аб сваім гаротным жыцці, аб крыўдах і здзеках з боку паноў і начальства. Часамі заязджалі да лесніка паны і падпанкі з маёнтка або з лясніцтва. Ад гэтых нельга было чакаць нічога добрага, апрача пагарды і зняваі. Малому Кастусю крыўдна было за бацьку, якому ў сілу свайго службовага становішча прыходзілася дагаджаць гэтым людзям і зносіць іх абразы. Адчуванне несправядлівасці рана ўразіла душу паэта і не пакідала яго да самага таго моманту, калі ўсякая сацыяльная несправядлівасць была знішчана ачышчальным агнём рэвалюцыі.

Бацька Канстанціна Міхайлавіча клапаціўся аб тым, каб даць сыну асвету, а разам з ёй і кусок хлеба. З вялікімі цяжкасцямі яму ўдалося ўладзіць сына ў Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю. Там з боку семінарскага начальства было ўжыта нямала намаганняў, каб выхаваць юнака ў духу пашаны да цара — «памазаніка божага», умацаваць у ім веру ў непахіснасць і разумнасць існуючага ладу. Але ўрокі жыцця аказаліся мацнейшымі за ўрокі выхавальнікаў. Свежы вецер, прадвеснік надыходзячай рэвалюцыйнай буры, урываўся і ў душныя інтэрнаты настаўніцкай семінарыі, заносячы часамі туды і рэвалюцыйныя пракламацыі.

У 1902 годзе Канстанцін Міхайлавіч канчае семінарыю і накіроўваецца настаўнікам у глухую палескую вёску. Там, ужо вачамі дарослага чалавека, ён зноў бачыць сялянскую галечу, так добра знаёмую яму з маленства. Сяляне прыходзяць да маладога настаўніка са сваімі скаргамі і крыўдамі. Вядома, што ў вялікай спрэчцы працоўнага

сялянства з царскім самаўладствам паэт не мог застацца ўбаку, бо іх крыўда была таксама і яго крыўдай. Ён рашуча становіцца на бок пакрыўджаных. Вельмі хутка ў начальства складаецца пра яго думка як пра бунтара. У 1905 годзе мінскі губернатар Курлоў накіроўвае прадпісанне павятоваму начальству аб расследаванні справы настаўніка Міцкевіча, які дапамагаў сялянам вёскі Пінкавічы пісаць петыцыю пану Скірмунту з незаконнымі патрабаваннямі і нават падбухторваў іх захопліваць панскую маёмасць. Мясцоваму начальству прадпісвалася праверыць звесткі і, калі яны пацвердзяцца, арыштаваць «гэту асобу».

Звесткі пацвердзіліся. Крамольная асоба не была арыштавана на гэты раз толькі таму, што начальства баялася выклікаць яшчэ большае хваляванне сялян. Канстанцін Міхайлавіч быў пераведзены з Палесся ў Ігуменскі павет. Гэта рэпрэсіўная мера не запалохала бунтара-настаўніка. У 1906 годзе ён прымае ўдзел у нелегальным з'ездзе беларускіх настаўнікаў і зноў трапляе пад следства, якое цягнецца цэлыя два гады.

У гэтым жа годзе ў газеце «Наша доля» Якуб Колас надрукаваў першы свой верш «Наш родны край». Невясёлымі, змрочнымі фарбамі малюе паэт прыроду роднага краю і жыццё яго насельнікаў:

Край наш бедны, край наш родны!
Лес, балота ды пясок...
Чуць дзе крыху луг прыгодны...
Хвойнік, мох ды верасок.
Наша поле кепска родзіць,
Бедна тут жыве народ,
У гразі жыве ён, ходзіць,
А працуе — льецца пот.
А як песня панясецца,
Колькі ў песні той нуды!
Уцякаў бы, бег, здаецца,
Сам не ведаеш куды.

Шмат горычы і болю ўкладзена паэтам у гэтыя радкі. Зразумела, што такі твор не мог не выклікаць адпаведнага настрою ў сэрцы беднага селяніна, якому ён быў адрасаваны, не мог не выклікаць гарачага пратэсту супраць такога жыцця, жадання вырвацца, пракласці сабе шлях да лепшай долі. Так з першых крокаў сваёй творчасці Якуб Колас выступае як пясняр народнай долі.

Не пытайце, не прасіце
Светлых песень у мяне,
Бо як песню заспяваю,
Жаль вам душу скалыхне,—

кажа пясняр у другім сваім вершы.

Скалыхнуць душу, прымусіць працоўнага чалавека аглянуцца на сябе і на сваё гаротнае жыццё, пераканаць яго, што гэта жыццё не варта годнасці чалавека,— такое сацыяльнае прызначэнне сумных вершаў паэта. Ад адчування нездаволенасці сваім становішчам пачынаецца шуканне выхаду з яго. А выхад падказвае сама рэчаіснасць — рэвалюцыйныя падзеі, якія ўскалыхнулі народныя масы, узнялі іх на барацьбу са сваімі крыўдзіцелямі. Паэт выразна намякае на такі выхад у другім сваім вершы, у якім звяртаецца непасрэдна да крыўдзіцеляў народа:

Чыімі рукамі
Вы дабро збіралі?
На чые вы слёзы
Дабрабыт куплялі?

пытае ён у іх.

. . . .
Ласкаю чыёю
І з чые вы працы
Замкі збудавалі,
Пышныя палацы?

Адказ на гэта запытанне змяшчаецца ў самім запытанні, і вывад напрошваецца сам сабой:

Ўжо даўно вяроўкі
Вас, паны, чакаюць,
І па вас асіны
Слёзы праліваюць.

Шырокі размах рэвалюцыйных падзей даваў паэту ўпэўненасць у тым, што існуючы лад будзе зламаны і працоўнаму чалавеку адкрыецца іншы свет: «жыцце залатое будзе ў нашай старане». Толькі гэта залатое жыццё само не прыйдзе. Яго трэба здабыць, не спыняючыся перад гвалтам над гвалтаўнікамі:

Не, не будзе нам жыцця,
Як паноў не перавешаць,—

гаворыць паэт вуснамі аднаго з сваіх герояў.

На гэты раз паны не былі перавешаны. У сілу пэўных гістарычных прычын рэвалюцыя была падаўлена. Царскія каты пачалі жорстка распраўляцца з усімі, хто меў хоць якое-небудзь дачыненне да рэвалюцыйных падзей. Не мі-

Работнікі беларускага мастацтва віншуюць К. Крапіву (у цэнтры за круглым столікам справа) з 70-годдзем з дня нараджэння. 1966.

Кандрат Крапіва на сустрэчы з воінамі
Чырвонасцяжнай Беларускай ваеннай акругі. 1969.

нула царская кара і Якуба Коласа. У 1908 годзе адбыўся суд над удзельнікамі нелегальнага настаўніцкага з'езда, і паэта засадзілі на тры гады ў Мінскі астрог.

Цяжка перажываў паэт сваё зняволенне. Усім сэрцам ён ірваўся з-за крат туды, дзе пакінуў сваіх сяброў і любімую справу. Але дарэмна спадзяваліся царскія сатрапы, што пры дапамозе турэмных сцен ім удасца зламаць волю паэта-змагара. Чым больш пераносіў ён фізічных і маральных пакут, тым больш пераконваўся ў неабходнасці далейшага змагання. У вершы пад рашучым загалоўкам «Не дамся» паэт заяўляе:

Эх, не радуйся, начальства,
Не злякаўся я турмы.
. . . .
Хоць навіслі густа хмары,
Хоць на змор мяне бяруць.
Не, мяне не справяць кары,
Толькі злосці паддадуць.

За кратамі ж, у самую змрочную пару рэакцыі, напісаны ім баявы верш «Мужык», у якім гэта злосць паэта-рэвалюцыянера выліваецца ў досыць канкрэтную форму:

Я мужык, а гонар маю,
Гнуся, але да пары.
Я маўчу, маўчу, трываю,
Але скора загукаю:
Стрэльбы, хлопчыкі, бяры!

З-за крат паэт кідае жорсткія дакоры тым, хто з-за скарынкі хлеба пайшоў на згоду з прыгнятальнікамі і гатоў зноў узлажыць на шыю тое ярмо, якое раней асмейваў. Да сваіх сяброў ён звяртаецца з заклікам «раскатурхаць народ» і аддаць на змаганне за яго долю ўсе свае сілы.

Адбыўшы пакаранне, Якуб Колас выйшаў з турмы, але не выйшаў з-пад апекі царскай улады, якая акружыла яго такім клопатам, што ён не мог атрымаць нават месца настаўніка. Паліцыя сачыла за кожным яго крокам. Але душа паэта не падуладна была паліцыі. Яна па-ранейшаму балела за народ, і гэты боль і гнеў выліліся ў цудоўныя паэтычныя радкі.

Якуб Колас, паэтычны дар якога з такой сілай праявіўся ўжо ў дарэвалюцыйныя часы, адначасна быў і пачынальнікам беларускай мастацкай прозы. Да рэвалюцыі выйшлі ў свет два зборнікі яго апавяданняў. У іх мы бачым выразнае адлюстраванне эпохі і таго сацыяльнага асярод-

дзя, у якім жылі яго героі. Рэвалюцыйныя настроі сялянства асабліва выразна выступаюць у такіх апавяданнях, як «Бунт» і «Нёманаў дар».

Як мы бачым, цэнтральнай тэмай дарэвалюцыйнай творчасці Якуба Коласа з'яўляецца тэма аб гаротнай долі працоўнага сялянства. Бядняк-селянін з'яўляецца галоўнай фігурай у яго творах гэтай пары. Мы бачым яго з розных бакоў, у розных тыповых для яго абставінах: у полі на вузкім загоне, дома ў цеснай хаце сярод брудных лахманоў, у астрозе за жалезнымі кратамі. І ўсюды неразлучна з ім горкая доля. І ўсюды неадступна сочыць за ім нядрэмнае вока «цара-бацюшкі» ў вобразе паліцэйскага стражніка. Пільна сочыць цар, каб селянін, чаго добрага, не паспрабаваў вырвацца з тых пут, якімі яго аблыталі па руках і нагах.

Куды ні глянь, адно і тое:
Усюды стрэльбы і шнуры,—

горка наракае паэт.

Гэтай накіраванасцю сваёй творчасці Якуб Колас як не трэба больш адказваў настроям і запатрабаванням самых шырокіх мас. Сялянскае пытанне было цэнтральным пытаннем эпохі, адной з найважнейшых праблем, якую павінна была вырашыць буржуазная рэвалюцыя.

Прадстаўнікі іншых слаёў грамадства фігурыруюць у дарэвалюцыйнай творчасці Якуба Коласа толькі ў такой меры, у якой яны маюць дачыненне да селяніна, у якой меры яны процістаяць сялянству, з'яўляючыся яго прыгнятальнікамі і нахлебнікамі. Гэта паны-памешчыкі, царскія чыноўнікі, так званая вясковая інтэлігенцыя ў асобе папа, сядзельца ды валаснога пісара. Для іх і таго сацыяльнага ладу, апорай якога яны з'яўляюцца, у пісьменніка знаходзіцца вострае слова сатыры. Успомнім такія выдатныя яго творы, як «Асадзі назад», «Канстытуцыя», «У судзе», «Першае знаёмства», «Верныя сябры», «Пісарскі вечар», «Злавіў», «Ворагам».

Не абышоў паэт сваёй увагай і самага галоўнага крывасмока. Поўныя сарказму вершы «Малебен» і «Мікалаю II» прысвячае ён цару, якому прадракае скорую пагібель.

Значнае месца ў паэзіі Якуба Коласа займае апісанне прыроды, якую ён так глыбока адчувае. Але і праз гэтыя прыродаапісальныя творы мы выразна бачым душу паэта-грамадзяніна. Якую б прыродную з'яву ён ні апісваў,

заўсёды, па падабенству ці па кантрасту, звяртаецца ён да праяў грамадскага жыцця. Месяц у яго наглядае з вышыні, як «без хлеба і без долі працавіты люд наш гнецца», Нёман цячэ ў чужыя краі, каб расказаць пра гаротную долю сваіх сыноў, вецер стогне, «як над нівай селянін-араты», птушкі плачуць над мужычай ніваю, якая «зарасла палыном, травою», у навальніцы паэту чуюцца водгукі рэвалюцыйных падзей.

Такім чынам, у сваёй дарэвалюцыйнай творчасці Якуб Колас выступае як рэвалюцыйны дэмакрат, як прадстаўнік працоўных сялянскіх мас, як прадстаўнік усяго беларускага працоўнага народа, які ўзняўся на барацьбу за сваё сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. З першых крокаў свае творчай дзейнасці Якуб Колас усведамляе сябе слугою народа, барацьбітом за яго лепшую долю. Аб гэтым ён выразна гаворыць у вершы «Песняру»:

Заспявай жа ты песню такую,
Каб маланкай жахала яна
І паліла нядолю людскую,
Каб грымела, як гнеў перуна.

Гэта не выпадковая дэкларацыя, гэта крэда паэта, з якога відаць, у чым паэт бачыць сваё прызначэнне.

Рашаючым у вызначэнні кірунку літаратурнай дзейнасці Якуба Коласа з'явілася само жыццё, рэвалюцыйныя падзеі, у якіх ён быў не бесстаронні назіральнікам, кроўная сувязь паэта з народам, з гушчаў якога выйшаў ён сам. Разам з тым, вялікі ўплыў на фарміраванне эстэтычных поглядаў Якуба Коласа і яго мастацкага густу зрабіла передавая руская і ўкраінская літаратура. Дэмакратычныя традыцыі Пушкіна, Гогаля, Някрасава, Шаўчэнкі трапілі на добрую глебу і знайшлі ў творчасці Якуба Коласа сваё далейшае развіццё. Хараство мастацкага слова паэт пачаў пазнаваць яшчэ ў дзяцінстве, калі яго дзядзька падарыў яму кніжку баек Крылова. У далейшым, пасучы каровы, ён чытаў ужо не толькі Крылова. У торбачцы ў яго заўсёды быў томік Пушкіна, і ён мог на памяць прачытаць ад пачатку да канца «Палтаву», «Браты-разбойнікі», «Цыганы» і іншыя творы вялікага паэта. Асабліва вялікі ідэйны ўплыў на фарміраванне светапогляду Якуба Коласа зрабіў Аляксей Максімавіч Горкі, які так любоўна сачыў за развіццём беларускай дэмакратычнай літаратуры і падтрымаў яе лепшых прадстаўнікоў — Янку Купалу і Якуба Коласа сваім цёплым словам, даўшы іх паэзіі высокую

ацэнку. «У Беларусі ёсць два паэты: Якуб Колас і Янка Купала — вельмі цікавыя хлопцы,— пісаў Аляксей Максімавіч украінскаму пісьменніку М. М. Кацюбінскаму.— Проста пішуць, так ласкава, сумна, шчыра. Нашым бы трошкі такіх якасцей. Вось бы добра было...»

Рэвалюцыйны гуманізм вялікага пралетарскага пісьменніка знайшоў глыбокі водгук у душы беларускага паэта-дэмакрата. Аляксей Максімавіч Горкі быў для Якуба Коласа ўзорам пісьменніка-грамадзяніна, прыкладам высокага служэння народу.

«Ён вучыў нас,— кажа Якуб Колас,— што самая вялікая школа пісьменніка — жыццё, блізкая непасрэдная сувязь з народам. Хто па-сапраўднаму пачуе голас зямлі, пранікнецца яе паэзіяй, той перадасць іх шматтысячным рэхам ва ўсе далёкія куткі нашай Радзімы».

Імперыялістычная вайна, якая пашырылася і на тэрыторыі Беларусі, прынесла шмат гора беларускаму народу і выклікала ў душы паэта-гуманіста гнеўны пратэст, выказаны ім у такіх вершах, як «Ворагам», «Думкі салдата», «Люд стогне, гаруе». Сам паэт быў уцягнуты ў крывавы мір вайны. У 1915 годзе Канстанцін Міхайлавіч быў мабілізаваны ў царскую армію і накіраваны ў ваеннае вучылішча. Давялося яму пабыць і на фронце. У 1918 годзе ён, як настаўнік, быў дэмабілізаваны і пэўны час працаваў настаўнікам і школьным інспектарам у Абаяні, Курскай губерні, куды была эвакуіравана сям'я паэта.

За гэты час адбыліся падзеі сусветна-гістарычнага значэння. Паўстаўшы народ скінуў ненавіснага цара і палажыў канец крываваму рэжыму самаўладства. У хуткім часе рэвалюцыйны пралетарыят у саюзе з працоўным сялянствам пад кіраўніцтвам выхаванай Леніным Камуністычнай партыі назаўсёды скінуў уладу буржуазіі і заснаваў першую ў свеце сацыялістычную дзяржаву. Жыццё апярэдзіла мары і спадзяванні паэта. Як выказнік і абаронца інтарэсаў працоўнага сялянства, ён заклікаў народ да рэвалюцыйнай барацьбы, але не мог прадбачыць канкрэтных шляхоў, па якіх пойдзе руская рэвалюцыя. Паэт не падазраваў, што ў нетрах грамадства вырасла новая, магутная сіла, якая здольна ўзяць у свае рукі лёс велізарнай краіны з яе многамільённым і многанацыянальным насельніцтвам, здольна вырашыць усе балючыя пытанні, у тым ліку сялянскае і нацыянальнае пытанне, якія так хвалявалі паэта. Патрэбен быў пэўны час, каб усвядоміць

усю веліч і значэнне падзей, якія адбыліся, убачыць іх у святле новага, марксісцкага светапогляду. Пазней паэт сам вельмі трапна гаварыў аб гэтым моманце: «У чым быў карэнны недахоп беларускай паэзіі? Недахоп, які значна паніжае яе мастацкую вартасць? Перш за ўсё і, галоўным чынам, у тым,— кажа Якуб Колас,— што самі песняры, сапраўдныя выражальнікі народнага гора, не мелі ясна акрэсленых палітычных поглядаў, не мелі таго светапогляду, не ўладалі тымі метадамі барацьбы, якія несла і прапаноўвала марксісцка-ленінская філасофія».

Гэтым, мабыць, і тлумачыцца тая акалічнасць, што ў першыя гады пасля Кастрычніка мы не бачым належнага адлюстравання рэвалюцыйных падзей у творах Якуба Коласа. У гэты перыяд паэт інтэнсіўна працуе над завяршэннем твораў, пачатых ім яшчэ да рэвалюцыі: «Новай зямлі» і «Сымона-музыкі». У іх вялікае дараванне паэта раскрылася перад намі з нябачанай да таго сілай.

Такі твор, як паэма «Новая зямля», з'яўляецца сапраўднай жамчужынай у беларускай літаратуры. Асноўны герой дарэвалюцыйнай творчасці Якуба Коласа, якога аўтар у ранейшых творах паказвае нам эпізадычна, то адным, то другім яго бокам, выступае тут ва ўсёй сваёй паўнаце і яркасці, вылеплены вялікім мастаком. У гэтым сапраўды класічным творы мы бачым жыццё бедняка-селяніна ад калыскі да магілы з усімі яго вялікімі пакутамі і скупымі радасцямі. Яркімі фарбамі намалявана сацыяльнае асяроддзе, у якім ён жыве і дзейнічае, сямейны быт, прырода, якая яго акружае. Носьбітам асноўнай ідэі твора з'яўляецца яго галоўны герой Міхал, беззямельны селянін, які зарабляе горкі кусок хлеба службай у пана на пасадзе лесніка. Міхал не хоча мірыцца са сваім лёсам і напружвае ўсе сілы, каб вырвацца з паднявольнага становішча. Паратунак уяўляецца яму ў выглядзе ўласнага кавалка зямлі.

Купіць зямлю, прыдбаць свой кут,
Каб з панскіх выпутацца пут.

Усе намаганні яго самога і членаў яго сям'і накіраваны на ажыццяўленне гэтай мары. Перад намі праходзіць поўнае драматызму жыццё галоўнага героя, які так і памірае, не дасягнуўшы пастаўленай мэты. Выбраны ім шлях аказваецца ілюзорным. Адзіным шляхам да вызвалення з паднявольнага становішча з'яўляецца шлях рэвалюцый-

най барацьбы. Міхал смутна здагадваецца аб гэтым ужо на смяротнай пасцелі.

Другім выдатным творам Якуба Коласа гэтага перыяду з'яўляецца паэма «Сымон-музыка». Гэта, бадай, самы задушэўны твор паэта, прасякнуты вялікай любоўю да чалавека. Цэнтральным героем твора з'яўляецца сялянскі хлопчык, надораны чулай, уражлівай душой і вялікімі музычнымі здольнасцямі. У творы паказваецца трагічны лёс таленту з народа, які са сваімі светлымі марамі і высокімі парывамі натыкаецца на суровую рэчаіснасць капіталістычнага ладу. У гэтым творы, як ні ў якім іншым, паэт выказвае свае погляды на мастацтва. Праз увесь твор праводзіцца думка, што крыніцай мастацтва з'яўляецца само жыццё, якое дае яму ідэйны змест і жывыя яркія фарбы. Высокім прызначэннем мастацтва з'яўляецца служэнне народу. Паэма «Сымон-музыка» карыстаецца заслужанай любоўю нашага чытача, асабліва нашай савецкай моладзі.

З празаічных твораў гэтага часу самымі значнымі з'яўляюцца дзве часткі палескай трылогіі — «У палескай глушы» і «У глыбі Палесся», у якіх аўтар ставіць сабе мэту паказаць шлях беларускай дэмакратычнай інтэлігенцыі да рэвалюцыі. Сярод прадстаўнікоў апошняй у аповесці вылучаецца сваім дапытлівым розумам і высокімі маральнымі якасцямі малады настаўнік Андрэй Лабановіч, які спрабуе асэнсаваць сваё месца і прызначэнне ў жыцці шляхам абстрактна-разумовых разважанняў, беспаспяхова намагаецца знайсці адказ на пытанне — у чым сэнс жыцця? Жыццё вымушае яго стаць на рэальную глебу і прыняць удзел у барацьбе, якую вядуць сяляне супраць пана. У працэсе гэтай барацьбы ён звязваецца з людзьмі рэвалюцыйнага падполля і тут толькі пачынае знаходзіць адказ на пытанне, якое яго мучыла.

Гісторыя Лабановіча ў першых двух частках трылогіі не закончана. Цяпер аўтар працуе над трэцяй часткай — «На ростанях», у якой мае намер правесці Лабановіча праз цяжкія жыццёвыя выпрабаванні і паказаць, як ён стаў на шлях барацьбы за новы сацыяльны лад.

Гэтымі сваімі творамі Якуб Колас як бы падводзіць рысу ў паказе дарэвалюцыйнай рэчаіснасці. Разам з тым ён усё глыбей і глыбей закранае савецкую тэматыку. Гэтаму ў значнай меры спрыяе пераезд паэта ў Мінск, дзе ён апынаецца ў самым цэнтры грамадскага і культурнага

жыцця рэспублікі. Гэтаму яшчэ ў большай меры спрыяюць мерапрыемствы савецкай улады, у якіх з усёй сілай праявіліся вялікія заваёвы Кастрычніка, велізарныя здабыткі, якія сацыялістычная рэвалюцыя прынесла беларускаму народу.

Па ініцыятыве Камуністычнай партыі ўтвараецца Беларуская Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка,— беларускі народ упершыню за ўсю гісторыю атрымлівае сваю дзяржаўнасць. У 1921 годзе ў Мінску адкрываецца Беларускі дзяржаўны універсітэт, у арганізацыі якога Канстанцін Міхайлавіч прымае актыўны ўдзел і вядзе ў ім педагагічную работу. Прымае ён таксама ўдзел і ў арганізацыі Акадэміі навук, у якой ад пачатку яе існавання працуе ў якасці яе правадзейнага члена і віцэ-прэзідэнта, з'яўляецца ён ініцыятарам і ўдзельнікам многіх іншых культурных пачынанняў. На вачах паэта Беларусь, якая раней была адсталай ускраінай царскай Расіі, ператвараецца ў квітнеючую, перадавую, індустрыяльную рэспубліку. Камуністычная партыя, якая так любоўна расціла і выхоўвала маладыя кадры савецкіх пісьменнікаў, вельмі чула ставілася і да пісьменнікаў старэйшага пакалення, дапамагаючы ім пазбавіцца ад уплываў буржуазнай ідэалогіі, засвоіць марксісцка-ленінскі светапогляд. Партыя дапамагла і Якубу Коласу ў яго ідэйным росце. Дзякуючы партыі Якуб Колас здолеў правільна арыентавацца ва ўмовах жорсткай класавай барацьбы. Ён не даў сябе ўцягнуць у балота буржуазнага нацыяналізму, а яшчэ больш узмацніў сваю сувязь з народам, яшчэ больш умацаваўся на пазіцыях савецкага пісьменніка, адданага савецкай уладзе і партыі. Паэт усё глыбей асэнсоўвае вялікія здабыткі, якія прынесла рэвалюцыя беларускаму народу, усё больш пранікаецца марксісцка-ленінскім светапоглядам і з яго пункту гледжання ацэньвае з'явы сучаснасці і мінулага. Ён пераконваецца, што доля народа, за якую так балела яго душа, сапраўды закрасавала на беларускай зямлі. З творчасці Якуба Коласа знікаюць ноткі жальбы і тугі, уласцівыя яго дакастрычніцкай творчасці, і ён пачынае ўслаўляць партыю і савецкую ўладу, якія далі шчасце беларускаму народу, пачынае паказваць вобразы савецкіх людзей — барацьбітоў за новае жыццё, будаўнікоў сацыялізма.

Адным з першых твораў такога характару з'яўляецца апавяданне «Сяргей Карага», у якім аўтар малюе вобраз

рабочага-камуніста, што аддаў сваё жыццё ў змаганні за ўладу Саветаў.

У аповесці «На прасторах жыцця» Якуб Колас паказвае вясковых юнакоў і дзяўчат. Іх імкненне да навукі, жаданне хутчэй перабудаваць жыццё на новы лад, светлыя мары аб сваёй будучыні знаходзяць усямерную падтрымку з боку савецкай улады. Атрымаўшы ў горадзе адукацыю, яны варочаюцца ў вёску актыўнымі будаўнікамі новага жыцця, гарачымі патрыётамі свае радзімы.

Аповесцю «Адшчапенец» Якуб Колас адгукнуўся на такую велізарную падзею ў жыцці нашай краіны, як перабудова дробнаўласніцкай сялянскай гаспадаркі на новы, калгасны лад. У вобразе Пракопа Дубягі мы тут бачым прадстаўніка серадняцкай часткі сялянства з яго сумненнямі і хістаннямі, з яго дробнаўласніцкай псіхалогіяй, якая толькі пад напорам неабвержных фактаў і яскравых доказаў уступае месца новым поглядам і настроям.

Аповесць «Дрыгва» і п'еса «Вайна вайне» запаўняюць у творчасці Якуба Коласа той прабел, які быў у паказе імперыялістычнай і грамадзянскай войнаў.

Аповесць «Дрыгва» з'яўляецца выдатным творам беларускай савецкай літаратуры, прысвечаным барацьбе беларускага народа і Чырвонай Арміі з белапольскімі акупантамі, за спіной якіх стаялі імперыялісты Францыі, Англіі, Амерыкі. У вобразе цэнтральнага героя гэтай аповесці дзеда Талаша, яго сяброў і паплечнікаў па партызанскай барацьбе — Мартына Рыля, Цімоха Будзіка, Балука, камандзіра ўзвода Букрэя, камандзіра батальёна Шалёхіна, камуніста-падпольшчыка Нявіднага — Якуб Колас паказвае высокі патрыятызм савецкіх людзей, гатовых ахвяраваць жыццём за свабоду і незалежнасць сваёй радзімы, за вялікія заваёвы Кастрычніка. Гэты высокапатрыятычны твор карыстаецца заслужанай любоўю савецкага чытача. На ім выхоўвалася савецкая моладзь — беларускія юнакі і дзяўчаты, якія ў дні Айчыннай вайны праславілі сябе гераічнымі подзвігамі ў баях з нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Твор гэты перакладзены на мовы іншых савецкіх народаў, а таксама на польскую мову, на якой выдадзены ў народна-дэмакратычнай Польшчы.

У п'есе «Вайна вайне» адлюстроўваецца адзін з важнейшых момантаў рэвалюцыйнай барацьбы — перарастанне імперыялістычнай вайны ў грамадзянскую. У ёй пераканаўча паказана, як бальшавіцкія ідэі глыбока пра-

нікаюць у масы салдат-франтавікоў, як пад іх уплывам прадстаўнікі рабочага класа, працоўнага сялянства і дэмакратычнай інтэлігенцыі пачынаюць рашуча выступаць супраць крывавай бойні і накіроўваюць зброю супраць сваіх прыгнятальнікаў — памешчыкаў і капіталістаў.

Перамога сацыялізма ў нашай краіне абумовіла новы ўздым усяе савецкай літаратуры. Метад сацыялістычнага рэалізму даў пісьменнікам новы магутны сродак у адлюстраванні савецкай рэчаіснасці. Ліквідацыя РАПП, арганізацыя Саюза савецкіх пісьменнікаў, у якім аб'ядналіся ўсе пісьменнікі нашай краіны, што стаялі на платформе савецкай улады, спрыялі кансалідацыі пісьменніцкіх сіл, больш цеснаму згуртаванню іх вакол Камуністычнай партыі. Усё гэта зрабіла дабратворны ўплыў на развіццё беларускай савецкай літаратуры, на чале якой стаялі вялікія песняры беларускага народа Якуб Колас і Янка Купала. Яны знаходзіліся ў першых радах самай перадавой у свеце савецкай літаратуры побач з такімі выдатнымі рускімі савецкімі пісьменнікамі, як Аляксандр Фадзееў, Міхаіл Шолахаў, Аляксей Талстой.

У савецкі перыяд вялікі талент Якуба Коласа дасягнуў свайго поўнага росквіту і праявіўся ва ўсіх жанрах яго шматграннай творчасці. Паспяховае авалоданне метадам сацыялістычнага рэалізму дае пісьменніку магчымасць пранікнуць глыбей у сутнасць з'яў нашай савецкай рэчаіснасці. Значна пашырыўся кругазор пісьменніка, а разам з ім і круг яго тэматыкі, павысіўся ідэйны і мастацкі ўзровень яго твораў. Асноўнай тэмай яго творчасці з'яўляецца, як і раней, тэма народнай долі, але тэма гэта асвятляецца па-новаму, бо і доля народа стала зусім іншай. У дружнай сям'і брацкіх народаў беларускі народ знайшоў сваё доўгачаканае шчасце. З натхненнем і радасцю будуе ён сваё новае жыццё. У розных сферах дзейнасці выяўляюцца ўсё новыя і новыя народныя таленты, якім савецкая ўлада забяспечыла ўсе магчымасці расці і развівацца. У адпаведнасці з гэтым і песня паэта аб народным шчасці набывае іншае гучанне. Яна ўся прасякнута сонечным святлом і цеплынёй. Само аблічча роднай зямлі з'яўляецца новым у вачах паэта і замест ранейшага смутку выклікае ў яго душы радасць і замілаванне:

Шумяць па-новаму дубровы —
На край свой люба мне зірнуць...

Цябе, зямля, ў адзенні новым
Хацеў бы к сэрцу прыгарнуць.

Новыя пачуцці працоўнага чалавека — радасць свабоднай творчай працы, упэўненасць у заўтрашнім дні і ў сваім шчасці, любоў да савецкай радзімы — ярка адлюстраваны ў творах народнага паэта, які сам быў сведкам сумнага мінулага нашага народа.

Паэта вельмі засмучала тое, што не ўвесь беларускі народ жыў шчасліва, што значная частка яго яшчэ знаходзілася пад прыгнётам панскай Польшчы. Думкі паэта, як і яго натхнёнае слова, пранікалі за калючы дрот, за пагранічныя кардоны і знаходзілі жывы водгук у сэрцы спакутаваных людзей. Творы Якуба Коласа перадаваліся з рук у рукі, чыталіся на падпольных сходах, за кратамі Лукішак. Яны ўсялялі працоўным беларусам надзею на блізкае вызваленне, узнімалі на барацьбу з прыгнятальнікамі. І калі ў 1939 годзе, дзякуючы мудрай палітыцы нашай партыі, гістарычная несправядлівасць была ліквідавана і ўвесь беларускі народ уз'яднаўся ў адзінай савецкай дзяржаве, паэт горача прывітаў вялікую падзею ў вершы «Свайму народу».

Якуб Колас не забывае і пра тое, што вялікія поспехі краіны сацыялізма выклікаюць лютую нянавісць нашых ворагаў за мяжой, якія не расстаюцца з думкамі аб тым, каб павярнуць кола гісторыі назад, якія рады былі б зноў запрэгчы ў ярмо працоўных нашай краіны. Паэт узнімае свой гнеўны голас супраць імперыялістычных драпежнікаў, якім само існаванне нашай краіны з'яўляецца бяльмом на воку. Іх авантурным планам ён процістаўляе рэальную сілу нашай краіны — палітыка-маральнае адзінства савецкіх людзей, непарушную дружбу народаў.

Ніхто гэткай сілай яшчэ не валодаў,
І сілы такой не было.
Імя ёй свабода і дружба народаў,
Друг верны праслаўленых нашых паходаў
Варожаму свету назло.

Самае пачэснае месца ў сям'і брацкіх народаў адводзіць паэт вялікаму рускаму народу, які не раз падаваў руку брацкай дапамогі беларускаму народу, які дапамог усім народам былой царскай Расіі скінуць ярмо сацыяльнай і нацыянальнай няволі і сёння дапамагае ім будаваць новае, шчаслівае жыццё, які вынес на сваіх плячах галоўны цяжар вайны з фашысцкай Германіяй.

Здрадніцкі напад гітлераўскіх полчышч прынёс беларускаму народу шмат гора і пакут. Фашысцкія варвары залілі крывёй абшары Беларусі, разбурылі гарады і вёскі, знішчылі матэрыяльныя і культурныя здабыткі нашага народа. Знішчылі яны і дом Канстанціна Міхайлавіча, а разам з домам і рукапісы паэта, яго архіў і бібліятэку, якія складалі вялікую культурную каштоўнасць. Сам паэт вымушан быў пакінуць родныя мясціны і шукаць прытулку ва ўсходніх раёнах краіны. Паэт балюча перажываў часовую акупацыю Беларусі. Яго чулае сэрца глыбока ранілі весткі аб фашысцкіх зверствах над мірным савецкім насельніцтвам. Як гарачы патрыёт, Якуб Колас усю сваю творчасць і грамадскую дзейнасць аддае справе вызвалення радзімы. У сваіх мастацкіх творах і публічных выступленнях ён выкрывае звярынае аблічча фашызму, услаўляе гераізм савецкіх людзей. Напісаная ў гэты час паэма «Адплата» з'яўляецца адлюстраваннем гераічнай партызанскай барацьбы беларускага народа з нямецкімі акупантамі, паказам яго высокіх маральных якасцей і нязломнай волі да перамогі над ненавісным ворагам. У думках паэт неразлучны са сваім народам і яго лепшымі сынамі, якія вядуць гераічную барацьбу ў тыле ворага:

У кожны міг, у кожны час
Душою, сэрцам я між вас,
Браты мае, байцы-сябры,
Зямлі сваёй багатыры!

Паэт ні на адзін момант не сумняваецца, што савецкі народ пераможа ў гэтай крывавай барацьбе, што родная зямля будзе вызвалена ад варожай навалы.

Якуб Колас у гэты ж час працуе над заканчэннем аднае з лепшых сваіх паэм «Рыбакова хата». Гэты выдатны твор пачаты аўтарам яшчэ да вайны. У ім Якуб Колас паказвае барацьбу працоўных Заходняй Беларусі за сваё вызваленне з-пад прыгнёту панскай Польшчы. У вобразе цэнтральнага героя гэтай паэмы — Данілы мы зноў бачым прыгнечанага бедняка-селяніна, над якім з усялякімі прыладамі прымусу і здзеку стаяць усё тыя ж, толькі па-іншаму апраненыя, злавесныя фігуры: пан, кулак, жандар, дзяржаўны чыноўнік. Але ў параўнанні з ранейшым ёсць і вялікая розніца ў становішчы працоўных. Яна заключаецца ў тым, што на ўсходзе існуе і квітнее вялікая краіна сацыялізма. Ясныя зоры Крамля свецяць бра-

там у няволі і натхняюць іх на барацьбу за сваё вызваленне. І няма ў паноў-прыгнятальнікаў ніякіх сродкаў, якімі б яны маглі перагарадзіць доступ камуністычных ідэй у шырокія працоўныя масы. Ідэі гэтыя пранікаюць нават праз мураваныя сцены і жалезныя краты. Іменна ў турме сустракаецца Даніла з носьбітамі гэтых ідэй — камуністамі-падпольшчыкамі, якія паказваюць яму правільны шлях да вызвалення. Надзеі працоўных спраўдзіліся: савецкая краіна падала руку дапамогі братам у няволі. Паэма заканчваецца паказам хвалюючага моманту вызвалення.

У лірычных вершах пасляваеннага часу Якуб Колас услаўляе мірную працу савецкіх людзей, радуецца, гледзячы на тое, як пад іх працавітымі рукамі ўстаюць з руін і папялішчаў нашы калгасы і гарады, як будуюцца новыя гіганты-заводы, як расце і з кожным днём прыгажэе сталіца нашай рэспублікі.

Як паэт і выдатны грамадскі дзеяч Якуб Колас прымае самы актыўны ўдзел у барацьбе за мір. Яго выступленні на канферэнцыях прыхільнікаў міру, яго палымяныя вершы выкрываюць подлыя намеры падпальшчыкаў вайны, якія будуюць свой дабрабыт на чалавечай крыві і слязах. Паэт заклікае ўсіх сумленных людзей стаць пад слаўныя сцягі абаронцаў міру.

Услаўляючы подзвігі савецкіх людзей у творчай працы і ў змаганні з ворагам, апяваючы іх шчаслівую долю, Якуб Колас выказвае пачуцці гарачай любві і глыбокай падзякі Камуністычнай партыі, якая вядзе краіну да новых перамог.

Творчасць Якуба Коласа з'яўляецца не толькі вялікім здабыткам беларускай савецкай літаратуры, але і вялікім укладам у скарбніцу ўсяе савецкай літаратуры. Выдатнай якасцю Якуба Коласа як мастака з'яўляецца яго глыбокае пранікненне ў жыццё, уменне ўбачыць у ім самае істотнае, чым жыве народ у дадзены гістарычны момант, уменне паказаць гэта самае істотнае ў паўнакроўных мастацкіх вобразах. Якуб Колас паказаў сябе вялікім майстрам ва ўсіх літаратурных жанрах. Ён з'яўляецца заснавальнікам беларускай мастацкай прозы, выдатныя ўзоры якой мы бачым у палескіх аповесцях, у «Дрыгве» і шматлікіх апавяданнях. Ён упершыню ў беларускай літаратуры стварыў вялікія эпічныя рэчы ў вершаванай форме, такія, як «Новая зямля», «Сымон-музыка», «Ры-

бакова хата». Калі мы чытаем яго творы, перад намі праходзіць цэлая галерэя незабыўных вобразаў — яркіх, праўдзівых, выпісаных вялікім мастаком, у распараджэнні якога знаходзіцца, здаецца, неабмежаваная колькасць выяўленчых мастацкіх сродкаў.

Творчасць Якуба Коласа з'яўляецца крыніцай асалоды і пазнання жыцця для мільёнаў савецкіх чытачоў.

1952

АБ САТЫРЫЧНАЙ КАМЕДЫІ

Усім нам вядома марксісцкае палажэнне, што мастацкая літаратура з'яўляецца адлюстраваннем рэчаіснасці. Што датычыць прынцыпаў адлюстравання савецкай рэчаіснасці, дык нам партыя ясна сказала: пішыце праўду.

Здавалася б, справа ясная: пішы праўду, і будзе ўсё ў парадку. Углядаючыся ў савецкую рэчаіснасць, пісьменнікі бачылі вялікія справы нашага народа, выдатных савецкіх людзей, цудоўныя з'явы нашага жыцця. Але побач з гэтым яны бачылі і дрэнных людзей, і адмоўныя з'явы. Усё гэта яны спрабавалі ў меру сваіх сіл адлюстраваць у мастацкіх творах. Але тут некаторыя мудрацы кінуліся іх ратаваць ад гэтай згубнай памылковасці. «Не,— крычалі яны,— праўда гэта не тое, што вы бачыце. Адна справа праўда ў рэчаіснасці, і зусім іншая справа — у мастацтве. У мастацтве праўда абагульненая».

Што ў мастацтве праўда абагульненая,— з гэтым ніхто не збіраўся спрачацца. Аднак, выказаўшы гэту правільную думку, запазычаную ў класікаў марксізма-ленінізма, некаторыя тэарэтыкі пачалі развіваць яе далей і сапсавалі ўсю справу.

Абагульняць трэба не ўсё, указвалі яны, а толькі тыповае. А тыповым у нашым сацыялістычным грамадстве з'яўляецца толькі тое, што найбольш для яго характэрна, гэта значыць станоўчае. Што датычыць адмоўнага, дык яно з'яўляецца характэрным для ўсякага іншага грамадства, толькі не для нашага. Таму абагульняць адмоўнае — значыць узводзіць паклёп на нашу савецкую рэчаіснасць.

Гэтым сафізмам быў зведзены да самага нікчэмнага становішча і асуджаны на гібенне выкрывальны жанр у нашай літаратуры. Сатыры было адмоўлена ў праве абагульняць. Яна стала літаратурай прыватнай з'явы, адзін-

кавага факта, інакш кажучы, літаратурай трэцяга гатунку.

З падобных разважанняў нарадзілася, па сутнасці, і тэорыя бесканфліктнасці, якая нарабіла нямала шкоды ў нашай літаратуры. Як ні дзіўна, гэта тэорыя вельмі хутка знайшла сабе значную колькасць прыхільнікаў. Поспех яе тлумачыцца, відавочна, тым, што для многіх яна аказалася вельмі зручнай. Непатрабавальных да сябе драматургаў яна спакусіла тым, што вызваляла іх ад неабходнасці авалодваць майстэрствам. Сапраўды, калі няма канфлікту, дык няма неабходнасці клапаціцца аб кампазіцыі, аб сюжэце, аб сцэнічнасці дзеяння. Можна абмежавацца дыялогамі на ўзятую тэму, разбавіўшы іх пэўнай дозай увесяляльнага гумару, які не мае ніякіх адносін да сутнасці справы. Крытыкаў і некаторых іншых работнікаў літаратурнага і тэатральнага фронту яна задавальняла тым, што вызваляла іх ад трывог і апасенняў. Калі ў п'есах паказваецца толькі добрае і лепшае, дык нам баяцца няма чаго,— разважалі яны. Калі хто і перабярэ меру ў паказе добрага,— бяда невялікая. За гэта нас не б'юць і з пасад не здымаюць. А вось паказ адмоўнага пагражае ўсялякімі нечаканасцямі. Так стварылася ў нашай літаратуры і тэатры бесканфліктнае «благополучие», якое задавальняла вынаходцаў і прыхільнікаў шкоднай тэорыі, але далёка не задавальняла савецкага чытача і гледача.

Партыйны друк выкрыў шкодную тэорыю бесканфліктнасці. Яе прыхільнікам было ўказана на тое, што савецкае грамадства развіваецца і рухаецца ўперад шляхам пераадолення супярэчнасцей, у якіх новае сутыкаецца са старым, аджыўшым і перамагае яго. З гэтага вынікала, што для нашага грамадства адмоўнае, аджыўшае з'яўляецца не выпадковасцю, а заканамернасцю, што адмоўнае, такім чынам, можа быць тыповым.

Пасля гэтага нашай крытыцы прыйшлося прызнаць за сатырай некаторыя правы. Ёй была аб'яўлена амністыя. Пачуліся нават галасы: дарогу сатыры!

І вось яна пляцецца па гэтай дарозе, хістаючыся на нетрывалых яшчэ нагах, а ёй ужо забягаюць наперарэз. Некаторых таварышаў узяў страх, як бы яна не стала бушаваць і не нарабіла бяды. А раптам яна наваліцца не на таго, на каго трэба! Пачалі шукаць сродак, які засцярог бы савецкае грамадства ад эксцэсаў з боку сатыры,

сатырыка — ад непапраўных памылак, а крытыка — ад трывогі і апасенняў за іх абодвух. І такі сродак нібыта знойдзен. Такім сродкам з'яўляецца нібыта выратавальная формула, у якой дакладна ўказваюцца суадносіны станоўчага і адмоўнага і якой неабходна строга прытрымлівацца пры стварэнні, скажам, сатырычнай камедыі. Дастаткова палажыць указаную колькасць таго і другога, пабоўтаць —і патрэбны мастацкі твор з'явіцца сам сабою. Але на сцэне мы чамусьці часцей за ўсё бачым не хімічнае злучэнне, а механічную сумесь са станоўчага і адмоўнага, хоць прапорцыі як быццам захаваны. Закрадваецца падазрэнне, а ці няма якой-небудзь заганы ў самой выратавальнай формуле. Пры бліжэйшым разглядзе выяўляецца, што формула сапраўды заганная. Яна патрабуе, каб у сатырычнай камедыі станоўчае і адмоўнае знаходзілася ў такіх жа суадносінах, як гэта мае месца ў нашай рэчаіснасці.

Прычым разважанне ідзе прыкладна такім чынам. Наша літаратура з'яўляецца адлюстраваннем савецкай рэчаіснасці. Яна павінна адлюстроўваць гэту рэчаіснасць правільна па часці паказу станоўчага і адмоўнага, захоўваючы адпаведныя прапорцыі. Гэта датычыць кожнага літаратурнага твора, у тым ліку і сатырычнай камедыі. Калі ў жыцці мы маем, скажам, дзевяноста працэнтаў станоўчага і дзесяць працэнтаў адмоўнага, дык такая ж прапорцыя павінна быць захавана і ў сатырычнай камедыі.

Гэта правіла зрабілася ў некаторых крытыкаў амаль што меркай пры вызначэнні ідэйнай якасці сатырычнай камедыі. А між тым, у гэтай формуле ёсць сур'ёзная памылка. Справа ў тым, што тэарэтыкі, якія вынайшлі яе, уяўляюць сабе нашу рэчаіснасць у выглядзе нейкай сумесі, у якой станоўчае і адмоўнае размеркаваны раўнамерна. Дзе б ні ўзялі пробу, усюды акажацца дзевяноста працэнтаў станоўчага і дзесяць працэнтаў адмоўнага. На самай жа справе станоўчае і адмоўнае ў нашай рэчаіснасці сустракаюцца ў розных камбінацыях і ў розных прапорцыях. Пры агульнай перавазе станоўчага нярэдка ўзнікаюць ачагі, у якіх канцэнтрацыя адмоўнага можа быць значна вышэйшай за сярэдняе арыфметычнае. Вось гэтыя ачагі адмоўнага і павінны ў першую чаргу цікавіць камедыёграфа, сюды і павінен быць накіраваны агонь сатыры.

В. В. Ярмілаў у сваёй працы «Некаторыя пытанні тэорыі савецкай драматургіі» многа ўвагі аддае сатырычнай камедыі. Ім выказана па гэтаму пытанню нямала цікавых і справядлівых думак, але што датычыць высвятлення, якія абставіны з'яўляюцца тыповымі для камедыйнага канфлікту, дык тут яго адказ не можа нас поўнасцю задаволіць. Тыповасць гэтых абставін тав. Ярмілаў бачыць у тым, што адмоўныя персанажы дзейнічаюць у неспрыяльным і варожым для іх грамадстве. Але гэта вельмі агульна, недакладна, неканкрэтна, а таму мала што дае для высвятлення пытання, якое нас цікавіць. Тут бярэцца наша рэчаіснасць наогул, а не тое канкрэтнае асяроддзе, у якім праяўляецца адмоўнае.

Тыповым для канфлікту, прыгоднага для сатырычнай камедыі, з'яўляецца, на мой погляд, наяўнасць ачага адмоўнага. Характэрным для яго з'яўляецца тое, што носьбіт зла трапляе ў адносна спрыяльнае для яго асяроддзе, у якім калі не ўсе, дык частка людзей з яго акружэння не знаходзяцца на належнай вышыні з пункту гледжання савецкіх патрабаванняў. Толькі ў такім асяроддзі варожы пачатак можа развіцца, выявіцца з дастатковай паўнатой і паказаць усе свае якасці. Крадзеж можа быць там, дзе савецкае дабро дрэнна ўлічваецца і ахоўваецца. Авантурыст можа з поспехам дзейнічаць там, дзе ён мае справу з разявакамі або нават проста з людзьмі, якія не валодаюць дастатковымі ведамі ў дадзенай галіне. Мне могуць пярэчыць, што разявакі — гэта таксама адмоўнае. Зразумела, але трэба адрозніваць адно адмоўнае ад другога і не валіць у адну кучу людзей суб'ектыўна сумленных, але не пазбаўленых тых ці іншых слабасцей і недахопаў, з людзьмі свядома варожымі савецкаму грамадству і яго маралі.

Такім чынам, ачаг адмоўнага ўключае ў сябе не аднаго носьбіта зла, а і спрыяльнае для яго акружэнне. Карыстаючыся мовай агратэхнікі, можна было б сказаць, што зло плодзіцца гнездавым спосабам. Выкрываючы ў сатырычнай камедыі галоўнага носьбіта зла, мы непазбежна будзем ускрываць і недахопы тых, можа суб'ектыўна і сумленных савецкіх людзей, якія былі яго пасобнікамі.

Гэта адносна адмоўнага. Ну, а як жа быць са станоўчым? Як яно можа супрацьстаяць адмоўнаму і ці з'яўляецца гэта неабходным? Так, станоўчае ў сатырычнай камедыі абавязкова павінна прысутнічаць. Толькі разу-

менне станоўчага ў нас часта звужваецца: не бярэцца пад увагу тая акалічнасць, што ўжо само выкрыццё зла ёсць дабро, што адмаўленне адмоўнага з'яўляецца сцверджаннем станоўчага. Калі аўтар знаходзіцца на вышыні сваёй задачы, дык праз выкрыццё адмоўнага заўсёды будзе відаць той высокі ідэал, у імя якога гэта робіцца. Але гэтым справа не абмяжоўваецца. У драматычным творы наогул, у тым ліку і ў сатырычнай камедыі, звычайна сутыкаюцца дзве супрацьлеглыя сілы. Гэта з'яўляецца неабходнай умовай для таго, каб ідэя п'есы была раскрыта з найбольшай глыбінёй праз яркія пераканаўчыя вобразы. Адна з гэтых сіл звычайна з'яўляецца станоўчай. Аднак суадносіны іх спачатку такія, што станоўчы пачатак не можа перамагчы. Толькі ў працэсе барацьбы ён мабілізуе сілы, каб нанесці сакрушальны ўдар. Толькі пры такой умове канфлікт можа атрымаць сваё неабходнае развіццё і паслужыць асновай для сатырычнай камедыі.

А што было б у тым выпадку, калі б з самага пачатку мы ўзялі станоўчае і адмоўнае ў той прапорцыі, у якой яно знаходзіцца ў нашай рэчаіснасці наогул, г. зн. узялі б сярэдняе арыфметычнае? Тады на аднаго носьбіта зла прыпадала б, скажам, дзевяць прадстаўнікоў станоўчага, г. зн. дзевяць савецкіх грамадзян — прынцыповых, сумленных, разумных, пільных. Пры такой умове кожная спроба носьбіта зла развіць сваю шкодную дзейнасць была б неадкладна выкрыта і абясшкоджана. Канфлікт не атрымаў бы развіцця. Пасля завязкі неадкладна адбывалася б развязка, і ніякай бы камедыі не атрымалася. І вось самая, здавалася б, тыповая камбінацыя станоўчага і адмоўнага, адпаведная таму, што ёсць у цэлым у нашай рэчаіснасці, аказваецца непрыгоднай для сатырычнай камедыі, бо яна не дае магчымасці зломy пачатку развіцца і выявіць свае шкодныя якасці. А раскрыццё якраз гэтых якасцей і з'яўляецца галоўнай задачай камедыёграфа-сатырыка. Адсюль вывад: нельга патрабаваць, каб у сатырычнай камедыі з самага пачатку станоўчае было супрацьстаўлена адмоўнаму, як магутная вырашальная сіла.

Іншы раз драматурга дакараюць за тое, што ў яго адмоўныя вобразы напісаны залішне ярка. Такі дакор гучыць даволі дзіўна. Нібы яркае адлюстраванне адмоўнага ідзе яму, г. зн. адмоўнаму, на карысць. Наадварот, чым ярчэй паказана адмоўнае, тым мацнейшы ўдар, нанесены яму. Калі ж адмоўныя вобразы атрымаліся беднымі, зна-

чыць зло не раскрыта да канца, значыць драматург не выканаў свае асноўпай задачы, значыць сатырычнай камедыі не атрымалася.

Наогул я лічу, што камедыёграфа трэба вызваліць ад дробязнай апекі і не навязваць яму наспех прыгатаваных рэцэптаў. Такія рэцэпты толькі скоўваюць яго ініцыятыву і часта падказваюць няправільнае рашэнне творчай задачы. На самай справе, што атрымліваецца? З аднаго боку, крытыка настойліва гаворыць аб тым, што ў нас павінны быць свае Гогалі і Шчадрыны, а з другога боку — яна мнагазначна ківае пальцам на камедыёграфа: ты, Гогаль, глядзі ў мяне,— пішы ды і меру ведай. Вось табе гатовы рэцэпт, якога ты павінен строга прытрымлівацца, каб самому не памыляцца і мяне не падводзіць. А рэцэпт на самай справе непрыгодны, бо ён складзены без уліку творчай практыкі, шляхам абстрактных разважанняў.

Падводзячы вынікі ўсяму сказанаму вышэй, я дазволю сабе ў сціслым выглядзе паўтарыць асноўныя палажэнні свайго выказвання.

Добрае і злое ў нашай рэчаіснасці размеркавана нераўнамерна. На фоне агульнага станоўчага ў асобных месцах узнікаюць ачагі адмоўнага.

Ачаг адмоўнага з'яўляецца тыповай умовай для развіцця канфлікту, прыгоднага для сатырычнай камедыі.

Характэрным для яго з'яўляецца тое, што асноўны носьбіт зла трапляе ў акружэнне людзей, якія аказваюцца не на належнай вышыні. Дзякуючы іх пасобніцтву або слепаце ён атрымлівае магчымасць развіць сваю шкодную дзейнасць.

Канфлікт, у якім з самага пачатку станоўчае значна пераважае над адмоўным, з'яўляецца непрыгодным для сатырычнай камедыі.

Станоўчае мабілізуе свае сілы ў працэсе барацьбы, каб пад канец яе нанесці сакрушальны ўдар супрацьлеглай старане.

Адмоўнае павінна знаходзіцца ў цэнтры ўвагі камедыёграфа-сатырыка, як у цэнтры ўвагі хірурга знаходзіцца нарыў на здаровым целе чалавека.

Вось тыя думкі, якія ўзніклі ў выніку практычнай работы і разважанняў аб шляхах развіцця савецкай камедыі і якімі я хацеў падзяліцца з таварышамі па прафесіі.

1953

КАНФЛІКТ — АСНОВА П'ЕСЫ

Наша савецкая грамадскасць прад'яўляе драматургам законныя прэтэнзіі. Глядач хоча, каб на сцэне тэатраў савецкія людзі і іх выдатныя справы былі паказаны больш поўна і, галоўным чынам, больш ярка.

Чаму іменна драматургіі наша грамадскасць прад'яўляе больш за ўсё прэтэнзій? Ці то нашым драматургам не хапае таленту? Ці то іх мала хвалююць вялікія справы савецкіх людзей? Відавочна, не ў гэтым справа. Трэба думаць, што і талентам нашы драматургі не пакрыўджаны, і хвалююць іх справы нашага народа не менш, чым прадстаўнікоў іншых жанраў.

Дык у чым жа справа? Ці не хаваецца прычына такога становішча ў тым, што мы, драматургі, не ўлічваем некаторых спецыфічных асаблівасцей нашага жанру. Калі падысці да пытання з гэтага боку, дык перш за ўсё прыцягвае да сябе ўвагу тая асаблівасць, што для драматургіі першараднае значэнне мае канфлікт, на падставе якога толькі і магчыма развіць драматургічнае дзеянне. Калі ў іншых жанрах слабасць канфлікту можа быць у пэўнай меры кампенсавана непасрэдным умяшаннем аўтара — павестваваннем, апісаннем, аўтарскай характарыстыкай дзеючых асоб, лірычнымі адступленнямі, у якіх аўтар можа выказаць свае пачуцці,— то ў драматычным творы ўсё гэта выключаецца, і слабасць канфлікту дае сябе адчуваць самым катастрафічным чынам. Яна звычайна цягне за сабой слабасць кампазіцыі, вяласць сюжэта, схематызм і бледнасць у паказе дзеючых асоб.

Тэорыя бесканфліктнасці разбіта. Аднак нельга сказаць, што ў пытаннях драматургічнага канфлікту мы ўжо разабраліся да канца. Перш за ўсё нічога не сказана выразна аб тым, што прырода канфлікту ў класавым і бяскласавым грамадстве не аднолькавая. Вядома, што і класавае і бяскласавае грамадства рухаецца наперад шляхам

пераадолення супярэчнасцей, але характар гэтых супярэчнасцей і спосаб іх пераадолення розныя. У класавым грамадстве сутыкаюцца антаганістычныя сілы. Супярэчнасці там выступаюць больш рэзка, канфлікт развіваецца больш бурна, а гэта кладзе свой адбітак і на драматургію. Аб гэтым пераканаўча сведчыць уся класічная драматургія, у якой крыніцай канфлікту звычайна з'яўляюцца класавыя супярэчнасці і сацыяльная няроўнасць. Аб гэтым жа сведчаць і п'есы савецкіх драматургаў аб грамадзянскай і Айчыннай вайне, аб барацьбе з кулацтвам і іншымі элементамі, прынцыпова варожымі сацыялістычнаму ладу. Успомнім такія п'есы, як «Любоў Яравая», «Вогненны мост», «Нашэсце», «Рускія людзі», «Чужы цень». З беларускай драматургіі можна назваць у гэтай сувязі такія п'есы, як «Бацькаўшчына» Кузьмы Чорнага, «Вайна вайне» Якуба Коласа, «Над Бярозай-ракой» П. Глебкі, «Мост» Я. Рамановіча, «Пагібель воўка» Э. Самуйлёнка, «Канстанцін Заслонаў» А. Маўзона, «Гэта было ў Мінску» А. Кучара, «Брэсцкая крэпасць» К. Губарэвіча і іншыя. Усе гэтыя п'есы маюць у сваёй аснове сутыкненне варожых, антаганістычных сіл. У іх ярка выяўлены глыбокі канфлікт, і развязваецца ён так, што разам з гэтым вырашаецца і лёс людзей, якія ў ім удзельнічаюць.

Але як жа быць драматургам тады, калі яны спрабуюць адлюстраваць у сваіх творах наша мірнае будаўніцтва? Антаганістычных класаў і груп у нас няма, сацыяльная няроўнасць знішчана. Тым не менш і ў нашым сацыялістычным грамадстве існуюць супярэчнасці, і яно рухаецца наперад шляхам іх пераадолення. Праўда, супярэчнасці гэтыя не так выразна выступаюць, як гэта мае месца ў антаганістычным грамадстве, але яны, бясспрэчна, ёсць, на нейкай глебе зараджаюцца, нейкім спосабам (трэба думаць, адменным ад таго, які мы назіраем у класавым грамадстве) вырашаюцца. Драматург павінен глыбока ведаць законы, па якіх развіваецца наша грамадства, і мець зоркае вока, каб у жыцці бачыць тыя супярэчнасці, якія могуць легчы ў аснову драматургічнага канфлікту.

Мы часта не ўлічваем, што не кожнае сутыкненне, хоць сабе і вострае, з'яўляецца сапраўдным канфліктам, вартым увагі драматурга. Калі працаўнікі стаяць на адных і тых жа самых ідэйных пазіцыях, кіруюцца аднолькавымі маральнымі прынцыпамі, то ў такім выпадку мы,

відавочна, маем справу не з глыбокім канфліктам, які можа ахапіць усю істоту чалавека і сур'ёзным чынам адбіцца на яго лёсе, а з разыходжаннем прыватнага парадку. П'еса, пабудаваная на такім канфлікце, наўрад ці можа глыбока ўсхваляваць чытача. Часцей за ўсё ў такіх выпадках атрымліваецца тое, што мы называем бесканфліктнай п'есай, прычым для гэтага зусім не абавязкова, каб аўтар свядома прытрымліваўся тэорыі бесканфліктнасці. Ён можа быць шчыра перакананы, што яго твор пабудаваны на вострым канфлікце, ды бяда ў тым, што сам гэты канфлікт не грунтоўны, не дзейсны. І як часта савецкія драматургі спатыкаюцца іменна на гэтым месцы!

Каб далёка не хадзіць за прыкладамі, возьмем такую беларускую п'есу, як «Неспакойныя сэрцы» Алеся Кучара. Галоўны недахоп яе заключаецца іменна ў тым, што ў аснове п'есы няма глыбокага канфлікту, на якім можна было б разгарнуць скразное драматургічнае дзеянне. Сутычка паміж галоўным інжынерам завода Курневым — з аднаго боку, і дырэктарам, парторгам і маладзёжнай брыгадай, якая змагаецца за асваенне аўтаматычнай лініі,— з другога боку, не можа адыграць ролю такога канфлікту. Па-першае, гэты так званы канфлікт адбываецца ў вузкай сферы тэхналогіі вытворчасці, па-другое, сама сітуацыя з'яўляецца нежыццёвай, вобраз галоўнага інжынера непераканаўчы. Нам невядомы карэнні яго настрояў, матывы яго паводзін, няясная яго ідэйная пазіцыя. Не то гэта ідэйны працаўнік, не то беспрынцыповы кар'ерыст. Ніводная з гэтых якасцей у ім пераканаўча не паказана, а таму і ўчынкі яго здаюцца нам неапраўданымі, і чым актыўней і напорысцей ён дзейнічае, тым больш недарэчнымі здаюцца нам яго паводзіны.

Па трэцяе, і гэты канфлікт займае ў п'есе не такое ўжо значнае месца. У п'есе ёсць шмат іншага матэрыялу, які да гэтага канфлікту ніякага дачынення не мае. Тут людзі сыходзяць з правільнага шляху, парушаюць законы савецкай маралі і этыкі і зноў варочаюцца на правільны шлях, тут некалькі пар кахаюцца, разыходзяцца, зноў сыходзяцца,— і ўсё гэта незалежна ад асноўнага канфлікту. У выніку п'еса распадаецца на асобныя кускі, у якіх мы бачым часамі жывыя сцэнкі, цікава намечаныя характары, але цэльнага твора не атрымалася.

У аснову драматургічнага канфлікту, па маю думку, можа легчы толькі такое сутыкненне, у якім працаўнікі

стаяць на розных ідэйных пазіцыях, па-рознаму адносяцца да савецкай маралі і этыкі, да свайго грамадскага абавязку, да перадавога і адсталага ў нашым жыцці. Такія сутыкненні, калі яны належным чынам абгрунтаваны, не могуць не хваляваць савецкага гледача, бо яны закранаюць яго перакананні, яго грамадскія ідэалы, за якія ён на месцы дзеючых асоб і сам бы заўзята змагаўся. Можна было б назваць нямала савецкіх п'ес, розных па жанру, па сваёй значнасці і мастацкай вартасці, але такіх, якія маюць у сваёй аснове востры канфлікт іменна такога характару.

Выбар сацыяльна-значнага канфлікту з'яўляецца адным з важнейшых момантаў у рабоце драматурга над п'есай. Аднак не менш важнай і цяжкай задачай з'яўляецца рэалізацыя намечанага канфлікту ў сюжэце. Неабходна знайсці такую жыццёвую сітуацыю, у якой бы ўзятая ў аснову канфлікту супярэчнасць праявілася з найбольшай паўнатой і пераканальнасцю. Дзеючыя асобы павінны быць пастаўлены ў такія ўзаемаадносіны, каб яны без нацяжкі, без штучных сітуацый выяўлялі тыя свае якасці, якія з'яўляюцца неабходнымі для раскрыцця аўтарскага замыслу.

Калі фундаментам п'есы з'яўляецца канфлікт, глыбіня і правільнае вырашэнне якога вызначыць ідэйны змест твора, то добра распрацаваны сюжэт надае п'есе тую жыццёвую пераканальнасць, без якой самы найлепшы канфлікт можа застацца мёртвай схемай.

Надуманыя сітуацыі, дрэнна пабудаваныя ўзаемаадносіны людзей, адсутнасць тае спружыны, якая прывяла б у рух усіх дзеючых асоб, могуць загубіць самы найлепшы аўтарскі замысел. У выніку замест яркага мастацкага твора часта атрымліваецца схема, у якой усё правільна пададзена, але непераканаўча паказана ў жывых чалавечых вобразах.

Як слабасць сюжэта адбіваецца на якасці п'есы, гэта можна бачыць на прыкладзе п'есы А. Маўзона «Наталля Крыўцова». На першы погляд тут як быццам ёсць і канфлікт, у якім чалавеку несумленнаму, дробнаму кар'ерысту, распусніку і цыніку Віктару Крыўцову і яго акружэнню процістаўлены сумленныя і высокамаральныя савецкія людзі: яго жонка Наталля Крыўцова, таленавіты канструктар Галай і іншыя. Бяда толькі ў тым, што, размясціўшы свае баявыя сілы на зыходных пазіцыях,

аўтар не прывёў іх у дзеянне. Яны супрацьстаяць адна другой, але вельмі слаба дзейнічаюць. Атрымалася гэта па той прычыне, што механізм сюжэта прымітыўны і слаба прыгнаны. Калёсікі яго часамі круцяцца самі па сабе, не прыводзячы ў дзеянне іншых частак сістэмы. І перш за ўсё не дзейнічае асноўная спружына,— тая справа, вакол якой заварваецца ўся каша. Справай гэтай намінальна з'яўляецца пабудова нейкага важнага станка, але што гэта за станок, для якой справы ён патрэбны,— мы не ведаем. Не ведаем таксама, чаму гэта стварэнне таленавітага канструктара не хоча рухацца, якая шкода наносіцца гэтым народнай гаспадарцы і хто за гэта хварэе. Асноўным сюжэтным ходам у п'есе з'яўляецца тое, што галоўны канструктар Крыўцоў спраўаджвае Галая ў Маскву, а сам жульніцкім спосабам спрабуе прысвоіць аўтарства станка. Але гэта не выклікае ніякага дзеяння з боку Галая па той прычыне, што ён нічога нават не ведае аб гэтым жульніцтве і па-ранейшаму лічыць Крыўцова сваім сябрам. Няўдалую махінацыю Крыўцова выкрываюць па чарзе: спачатку, як і належыць, сакратар парткома Захарава, потым другарадны персанаж — інжынер Грыгор'еў, потым жонка Крыўцова. У выніку пытанне аб Крыўцове ставіцца на бюро парткома, пасяджэнне якога павінна адбыцца... пасля закрыцця заслоны.

Што датычыцца сямейных адносін, то гэта лінія яшчэ больш бяздзейная. З першай жа сцэны, нават з першай фразы мы бачым Крыўцова як пашляка, распусніка і цыніка, які, не задумваючыся, ганьбіць сваю сям'ю. Нам нават незразумела, як такая чыстая жанчына, як Наталля, магла стаць жонкай Крыўцова. Цяпер гэта чужыя людзі. Наталля ведае, што муж ёй здраджвае, але яна не змагаецца ні за яго, ні супраць яго. Яна забірае сына і ідзе ад яго. Яна не дабіваецца свайго шчасця і з іншым чалавекам, якога, відаць, кахае.

Такім чынам, аўтар паставіў сваю гераіню ў такія ўмовы, што яна не магла ў поўнай меры раскрыць у дзеянні выдатныя якасці савецкай жанчыны.

І вось, калі мы параўнаем апошнія п'есы А. Маўзона і А. Кучара з іх ранейшымі п'есамі — «Канстанцін Заслонаў» і «Гэта было ў Мінску», то ўбачым, што перавага застаецца за ранейшымі. І прычына, мабыць, заключаецца ў тым, што тады яны мелі не толькі гатовы канфлікт, які прынесла вайна, але ў значнай меры і гатовы сюжэт,

які ім дала біяграфія нявыдуманых, сапраўдных герояў. Тут жа ім нічога гэтага жыццё ў гатовым выглядзе не дало.

Значна лепш абстаіць справа ў А. Макаёнка ў яго камедыі «Выбачайце, калі ласка!» У аснову канфлікту паложана тут жыццёвая супярэчнасць паміж грамадскім і асабістым, паміж дзяржаўнымі інтарэсамі — з аднаго боку, і паміж асабістымі кар'ерысцкімі мэтамі — з другога. Вастрыня канфлікту павялічваецца яшчэ ад таго, што гэтыя кар'ерысцкія, антыдзяржаўныя тэндэнцыі праяўляюцца ў дзейнасці адказнага работніка, які сам павінен з'яўляцца ўзорам высокай савецкай маралі і прынцыповасці, для якога інтарэсы дзяржавы павінны быць свяшчэннымі. Канфлікт гэты паказваецца на такой важнай і канкрэтнай справе, як здача хлеба дзяржаве. Рад удала знойдзеных сюжэтных ходаў і камедыйных сітуацый дае магчымасць паказаць носьбітаў зла іменна тым бокам, які больш за ўсё выклікае асуджэнне і асмяянне.

Ці ёсць слабыя бакі ў гэтым творы? Бясспрэчна, ёсць. Перш за ўсё кідаецца ў вочы пэўная ўмоўнасць фігуры Каліберава. Каліберaў як бы штучна вырваны з тых тыповых абставін, у якіх прыходзіцца працаваць людзям яго становішча. Ён цалкам ізаляваны ад партыйнага асяроддзя. Ніякіх метадаў і адзнак партыйнай працы, хоць бы па форме, мы не заўважаем. З такой умоўнасцю цяжка пагадзіцца, нават прымаючы пад увагу асаблівасці жанру сатырычнай камедыі. У сэнсе распрацоўкі сюжэта таксама не ўсё здавальняюча. Слабым момантам з'яўляецца тое, што Каліберaву і Моцкіну не проціпастаўлена такая фігура, якая па ходу дзеяння сама магла б адолець іх. Для калгасніцы Ганны Чыхнюк у сілу яе грамадскага становішча такая задача з'яўляецца непасільнай. І тут аўтар вымушаны звярнуцца да пракурора, які не па ходу сюжэта, а ў парадку выканання сваіх службовых абавязкаў умешваецца ў справу збоку і тым канчаткова вырашае канфлікт. Часам аўтару здраджвае мастацкі густ, і замест тонкіх і вострых штрыхоў сатырычнага пісьма мы бачым грубыя плакатныя мазкі, сустракаем банальныя жарты і недарэчы ўжытыя прыказкі.

Слабасць сюжэта, як я ўжо казаў, з'яўляецца недахопам многіх нашых п'ес, і папрокі, пакіраваныя мной у адрас маіх сяброў па жанру, маглі б быць адрасаваны і мне самому ў дачыненні, скажам, да такой п'есы, як «Зацікаў-

леная асоба». Мне тут таксама не ўдалося ўсё, што адбываецца ў п'есе, звязаць у адзін моцны сюжэтны вузел, паставіць дзеючых асоб у такія ўзаемаадносіны, каб яны з найбольшай паўнатой і з розных бакоў раскрываліся ў працэсе ўзаемадзеяння.

Схематызм з'яўляецца сапраўднай бядой нашай драматургіі. Дрэнна, калі драматург прывыкае мысліць у працэсе творчасці не канкрэтнымі вобразамі, а абстрактнымі катэгорыямі. Ён тады пераскаквае цераз матэрыяльную прыроду чалавека і апеліруе непасрэдна да грамадскай свядомасці дзеючай асобы, забываючы пра тое, што гэта свядомасць дзесьці месціцца, што змясцілішчам яе з'яўляецца жывы чалавек, з целам і кроўю, які есць, п'е, працуе, адпачывае, любіць, ненавідзіць, радуецца і сумуе. І робіць гэта кожны на свой лад, чым і абумоўліваецца бясконцая разнастайнасць чалавечых жыццяў і характараў. Без гэтага ўсе людзі адпае сацыяльнай катэгорыі выглядалі б аднолькава, што мы, на вялікі жаль, і сустракаем у некаторых п'есах, у якіх замест людзей ходзяць па сцэне правільна выпісаныя сацыяльныя катэгорыі. Такі бесцялесны дух не можа выклікаць жывой рэакцыі гледача, іменна таму, што ён — бесцялесны.

Наўрад ці ёсць неабходнасць гаварыць аб тым, якое вялікае значэнне для мастацкай пераканаўчасці п'есы мае яе мова. Слова ў п'есе служыць не толькі сродкам выказвання пачуццяў і думак дзеючых асоб, яно яшчэ нясе на сабе і канструктыўную нагрузку. Таму яно павінна быць у вышэйшай меры мэтанакіраваным. Дзеючыя асобы павінны гаварыць не тое, што яны наогул могуць гаварыць пры даных акалічнасцях, а толькі тое, што з'яўляецца неабходным для раскрыцця аўтарскага замыслу. У п'есе не павінна быць выпадковых рэплік. Кожная фраза павінна быць нечым абумоўленай і ў сваю чаргу нешта абумоўліваць у сэнсе развіцця драматургічнага дзеяння. Толькі пры такой умове мова п'есы будзе дзейснай, сцэнічнай. Лішні слоўны матэрыял у п'есе гэтак жа перашкаджае развіццю дзеяння, як пясок, які трапіў у машыну, перашкаджае яе правільнай і безадмоўнай рабоце.

У размове аб драматургіі асаблівае месца займае пытанне аб сатырычнай камедыі.

Наша крытыка наогул вельмі насцярожана ставіцца да кожнага сатырычнага твора. У гэтым у пэўнай меры адлюстроўваюцца раўнівыя адносіны савецкіх людзей да

ўсяго таго, што мы здабылі за гады савецкай улады. Зразумела, што і крытык, як сапраўдны савецкі патрыёт, пільна сочыць за тым, каб хто-небудзь па непаразуменню ці па злому намеру не зганьбіў таго, што дарага савецкаму чалавеку, у першую чаргу не зганьбіў бы без дай прычыны самога савецкага чалавека. Але няма чаго скрываць, што некаторыя работнікі, якім практычна прыходзіцца вырашаць пытанне аб тым, прапусціць ці не прапусціць сатырычны твор, кіруюцца яшчэ і меркаваннямі самастрахоўкі. Часамі яны трымаюцца таго погляду, што лепш згладзіць, чым завастрыць. Але згладзіць вастрыню сатырычнага твора — гэта часцей за ўсё значыць загубіць яго. Прыгладжаная, абцякаемая сатыра — гэта з'ява антынатуральная. Вастрыня сатыры — адна з асноўных яе вартасцей. Добры сатырычны твор — гэта заўсёды актыўнае ўмяшанне ў жыццё з мэтай нанесці ўдар таму, што перашкаджае ажыццяўленню грамадскіх ідэалаў аўтара. У сатыры можа найбольш ярка праяўляцца грамадзянскі пафас пісьменніка. Але сатырык павінен добра ўсведамляць сабе, куды ён накіроўвае свой удар і ў імя чаго. Інача ён будзе біць па сваіх, а тым самым па самім сабе.

Заганныя п'есы, напісаныя за апошні час і асуджаныя савецкай грамадскасцю, шкодныя не вастрынёй выкрыцця, якой у іх па сутнасці і няма, а тым, што яны б'юць не ў тую цэль, што яны чэрняць у імя чарнаты, не процістаўляючы адмоўнаму выразнага станоўчага ідэалу.

Што датычыцца сатырычнай камедыі, то для яе з'яўляюцца абавязковымі ўсе тыя патрабаванні, якія прад'яўляюцца сатыры наогул. Толькі тут становішча ўскладняецца тым, што аўтар не можа непасрэдна выказаць свае адносіны да з'явы, якую ён паказвае, а робіць гэта пры дапамозе драматычнага дзеяння, у якім звычайна станоўчае сутыкаецца з адмоўным.

Пытанне аб паказе станоўчага і адмоўнага ў літаратуры наогул і ў дачыненні да сатырычнай камедыі ў прыватнасці не раз абмяркоўвалася на старонках нашага друку. Шкада, што разважанні пры гэтым часта вядуцца наогул, без уліку спецыфікі жанру, без глыбокага пранікнення ў сутнасць справы. Разважаючы аб станоўчым і адмоўным, некаторыя таварышы ўяўляюць сабе справу так, нібы ў нашай рэчаіснасці станоўчае і адмоўнае існуюць кожнае само па сабе, і калі паказваць станоўчае — гэта святы абавязак кожнага савецкага пісьменніка, то паказ

адмоўнага — справа другарадная, ва ўсякім разе мала пачэсная, а можа нават і непахвальная. А дзе ж у такіх выпадках месца савецкім Гогалям і Шчадрыным? І хто з паважаючых сябе савецкіх пісьменнікаў дазволіць сабе ўхіліцца ад выканання святога абавязку — паказу станоўчага і пойдзе на літаратурныя задворкі калупацца ў адмоўным?

Зусім інача будзе выглядаць пытанне аб станоўчым і адмоўным, калі мы будзем уяўляць сабе нашу рэчаіснасць не ў статыцы, а ў выглядзе жывога працэсу, у якім мае месца пастаянная барацьба станоўчага з адмоўным, прычым станоўчае не без цяжкасцей, але няўхільна бярэ верх над адмоўным. Адлюстроўваючы такую рэчаіснасць, мы не можам пазбегнуць паказу адмоўнага, бо барацьба мае на ўвазе наяўнасць двух пачаткаў. Тут станоўчае папярэдняму з'яўляецца галоўным, пераважаючым, але побач з пераможным станоўчым мы бачым і адмоўнае, якое гэтым станоўчым перамагаецца. Пры паказе такой рэчаіснасці знойдзецца пачэснае месца кожнаму жанру, у тым ліку і сатырычнаму, і ніводзін з іх не застанецца на задворках.

Зыходзячы з таго, што літаратура з'яўляецца адлюстраваннем рэчаіснасці і што ў нашай савецкай рэчаіснасці станоўчае пераважае над адмоўным, некаторыя крытыкі патрабуюць, каб станоўчае і адмоўнае паказвалася ў кожным літаратурным творы ў такой жа прапорцыі, як гэта мае месца ў рэчаіснасці. Прад'яўляць такія патрабаванні кожнаму твору гэта значыць не адрозніваць гімна ад памфлета, забываць аб тым, што кожны літаратурны жанр мае свае асаблівасці і свае спецыфічныя задачы. Ды і адмоўнае ў нашай рэчаіснасці не размеркавана раўнамерна, як некаторыя сабе ўяўляюць. Пры агульным вялікім пераважанні станоўчага ёсць ачагі, дзе канцэнтрацыя адмоўнага значна вышэй сярэдняга арыфметычнага. Такія ачагі ў першую чаргу і прыцягваюць увагу сатырыка-камедыёграфа. Тут ён часцей за ўсё і сутыкаецца з жыццёвай сітуацыяй, якая можа легчы ў аснову сатырычнай камедыі.

Часамі драматурга ўпікаюць у тым, што ў цэнтры яго сатырычнай камедыі стаіць адмоўны персанаж. Гэта падобна на тое, калі б мы ўпікалі хірурга ў тым, што ў цэнтры яго ўвагі знаходзіцца нарыў, які ён збіраецца ўскрыць, клапоцячыся аб здароўі чалавека. Прызначэнне ж саты-

рычнай камедыі — выкрываць зло ў імя дабра. У драматычным творы можна гэта зрабіць, толькі паказаўшы зло ў дзеянні, прычым так, каб яно ў дастатковай меры праявілася і паказала ўсе свае шкодныя якасці. Але як жа гэтага можна дасягнуць, калі не паставіць носьбіта зла ў цэнтр увагі, а пакінуць недзе ў цяні. У такім выпадку зло ў поўнай меры не будзе выкрыта і мэта драматурга не будзе дасягнута. Паказ таго, што ў нас станоўчае перамагае, а адмоўнае асуджана на пагібель, заключаецца зусім не ў тым, каб у сатырычнай камедыі ставіць у цэнтр увагі станоўчага героя замест адмоўнага. Станоўчы эфект у сатырычнай камедыі дасягаецца ўжо самім пафасам выкрыцця, пераканаўчай матывіроўкай учынкаў дзеючых асоб, паказам абстаноўкі і прычын, у сілу якіх адмоўнае на пэўны час можа актывізавацца і, вядома, паказам станоўчага, якое, урэшце, бярэ верх. Але іменна **ўрэшце**, бо калі з самага пачатку станоўчае будзе пераважаць і падаўляць адмоўнае, то зло не зможа сябе праявіць з дастатковай паўнатой, яно будзе ліквідавана, але не выкрыта мастацкімі сродкамі, і добрай сатырычнай камедыі з гэтага не атрымаецца.

Такія, на маю думку, асаблівасці жанру сатырычнай камедыі.

Само сабой зразумела, што для п'есы любога жанру, як і для кожнага літаратурнага твора, найважнейшае значэнне мае ідэйны змест. Але мы не павінны забываць пра тое, што ідэя ў мастацкім творы патрабуе спецыфічнага спосабу выражэння — праз мастацкія вобразы. Толькі ў такім выглядзе, дзейнічаючы не толькі на свядомасць, але, у першую чаргу, на пачуцці чалавека, яна становіцца найбольш даходлівай, пакідае глыбокі след у чалавечым успрыманні. Прычым у дачыненні да драматургіі гаворка павінна ісці аб стварэнні сістэмы чалавечых вобразаў. І тут на першае месца выступаюць такія моманты, як выбар канфлікту і распрацоўка сюжэта, з чым мы часта спраўляемся нездавальняюча. Карацей кажучы, справа ўпіраецца ў авалоданне майстэрствам стварэння п'есы. Калі мы не прыложым у гэтым кірунку вялікіх намаганняў, дык не здолеем узняць нашу драматургію на больш высокую ступень, не задаволім тых законных патрабаванняў, якія прад'яўляе нам глядач.

1954

ГРАМАДСКАЯ НЕАБХОДНАСЦЬ І БЕСПАДСТАЎНАЕ НАВАТАРСТВА

З таго часу, як першы чалавек прамовіў да свайго сабрата першае, яшчэ не членападзельнае слова, чалавечая мова няспынна развіваецца і ўдасканальваецца. Чалавек набываў жыццёвы вопыт, вучыўся вырабляць прылады працы і карыстацца імі не ў адзіночку, а сумесна, ва ўзаемадзеянні з іншымі людзьмі. Ім неабходна было дамаўляцца, абменьвацца вопытам, выказваць свае думкі і пачуцці так, каб гэтыя выказванні былі зразумелымі тым, каму прызначаліся. Так з самага пачатку мова з'яўлялася жыццёвай неабходнасцю супольнага чалавечага жыцця, вынікам і важнейшым фактарам развіцця чалавецтва ў яго шматвяковай эвалюцыі. Па меры таго як ускладнялася жыццё, развівалася і чалавечая думка, а разам з ёй і слова, як неабходная ўмова мыслення. І нічога ў мове не было такога, што б не выклікалася жыццёвымі патрэбамі людзей — членаў чалавечага грамадства.

Па меры свайго развіцця мова набывала пэўную структуру: словы і словазлучэнні ўкладваліся ў адпаведныя сістэмы, катэгорыі. Устанаўліваліся няпісаныя, а з часам і пісаныя правілы карыстання мовай. Для ўсёй супольнасці людзей, аб'яднаных той ці іншай мовай, правілы гэтыя з'яўляюцца неабходнымі. Яны павінны быць адзінымі, усім зразумелымі і для ўсіх абавязковымі, як і правілы кожнай, нават элементарнай гульні. Калі гэтыя правілы не будуць захоўвацца, гульня не атрымаецца. Тым больш неабходна прытрымлівацца правіл у такой «гульні», як карыстанне мовай, паколькі ў ёй прымаюць удзел не дзесяткі, а часта мільёны людзей.

Моўныя нормы і правілы не выдумляюцца мовазнаўцамі і не папярэджваюць моўнай практыкі, а ўтвараюцца самой моўнай практыкай, часта задоўга да таго, як набываюць сваё пісьмовае афармленне. У некаторых народаў

нашай краіны з'явілася пісьменнасць толькі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, хоць да таго часу ў іх была развітая мова. Пісаныя нормы і правілы толькі фіксуюць стан той ці іншай жывой мовы на пэўным этапе, адлюстроўваючы ў граматыках, правапісах, нарматыўных слоўніках найбольш істотныя, агульныя для дадзенай мовы рысы. Запісаныя ў іх правілы з'яўляюцца абавязковымі для ўсіх і спрыяюць павышэнню культуры як пісьмовай, так і вуснай мовы. Але гэтым не спыняецца працэс яе далейшага развіцця. Яна папаўняецца новымі словамі, засвойвае запазычанні з іншых моў, ператварае дыялектныя асаблівасці ў элементы агульнанароднай мовы. Павольна, але няспынна ў мове адбываюцца змены і праз пэўны (вельмі не кароткі) час ствараецца неадпаведнасць паміж жывой агульнанароднай мовай і яе правапіснымі, а то і граматычнымі нормамі. Тады пачынаюць удакладняць і прыводзіць пісаныя правілы ў адпаведнасць з новым станам жывой агульнанароднай мовы. Але робіцца гэта не часта. Па-першае, таму, што, як было ўжо сказана, змены ў мове адбываюцца вельмі павольна. Па-другое, частыя змены і ўдакладненні хоць бы таго ж правапісу не дасягаюць мэты: замест таго, каб зрабіць людзей больш пісьменнымі, частыя рэформы могуць зрабіць іх непісьменнымі. Людзі не паспеюць перавучвацца ўслед за гэтымі рэформамі.

Гэтыя агульныя меркаванні, якія не з'яўляюцца, вядома, маім адкрыццём, я лічыў патрэбным выказаць перад тым, як перайсці да высвятлення канкрэтных пытанняў нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы, якія ў апошні час непакояць нашу грамадскасць.

Беларуская мова на працягу вякоў праходзіла доўгі шлях развіцця ў нетрах праславянскай, агульнаславянскай і агульнаўсходнеславянскай моўнай супольнасці. Калі яна ў сілу гістарычных прычын пачала адасабляцца і набываць рысы ўласнабеларускія, яна ўжо была высакаразвітай мовай з багатым слоўнікавым фондам і ўсталяваным граматычным ладам. За шэсцьсот гадоў самастойнага развіцця ў ёй выкрышталізаваліся тыя характэрныя асаблівасці, якія давалі падставу лічыць яе не дыялектам, не гаворкай, а самастойнай мовай. У гэтым ёй доўгі час адмаўлялі, але прычынай тут быў не стан самой мовы, а вялікадзяржаўная палітыка царскага ўрада. Вялікая Кастрычніцкая рэвалюцыя вызваліла беларускі народ ад

сацыяльнага і нацыянальнага ўціску і зрабіла яго паўнаправўным сярод іншых народаў нашай краіны. Тым самым яна зрабіла паўнаправўнай і беларускую мову, даўшы ёй магчымасць усебакова развівацца і абслугоўваць новае, сацыялістычнае грамадства ва ўсіх сферах яго шматграннай дзейнасці.

Беларуская мова, як вядома, складаецца з двух асноўных дыялектаў: паўночна-ўсходняга і паўднёва-заходняга. У выніку іх ўзаемадзеяння ўтварыліся сярэднебеларускія гаворкі, якія ўвабралі ў сябе найбольш істотныя рысы абодвух дыялектаў і стварылі аснову агульнанароднай беларускай мовы. Шырокая паласа гэтых гаворак праходзіць у агульным кірунку з паўночнага захаду на паўднёвы ўсход (арыенціровачна ад Ашмян на Рагачоў). Гэтыя гаворкі і ляглі ў аснову сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Такой ролі сярэднебеларускіх гаворак спрыяла і тая акалічнасць, што выдатнейшыя пісьменнікі — пачынальнікі сучаснай беларускай літаратуры — Дунін-Марцінкевіч, Янка Купала, Якуб Колас, Цішка Гартны, Змітрок Бядуля з'яўляюцца прадстаўнікамі гэтых гаворак і сваёй творчасцю замацавалі іх у гэтай ролі. Такім чынам, самім гістарычным лёсам суджана было сярэднебеларускім гаворкам стаць асновай сучаснай агульнанароднай беларускай літаратурнай мовы. Не сталі літаратурнай нормай толькі мала пашыраныя асаблівасці мясцовых гаворак.

Гэта магло паказацца крыўдным прадстаўнікам гэтых гаворак, а прадстаўнікоў розных гаворак сёння нямала ёсць сярод беларускіх пісьменнікаў, журналістаў, мовазнаўцаў. Для народнага паэта Петруся Броўкі, напрыклад, роднымі з'яўляюцца гаворкі Полаччыны, для народнага пісьменніка Міхася Лынькова — гаворкі Віцебшчыны, для народнага паэта Аркадзія Куляшова — гаворкі Мсціслаўшчыны, для народнага паэта Максіма Танка — гаворкі Вілейшчыны, для Івана Шамякіна — гаворкі Гомельшчыны, для Івана Мележа і Піліпа Пестрака — палескія гаворкі. Аднак яны не крыўдзяцца за лёс сваіх гаворак і прытрымліваюцца тых норм літаратурнай мовы, якія склаліся гістарычна ў працэсе развіцця мовы. Бо што б было, калі б кожны з іх пачаў пісаць творы на сваёй мясцовай мове? Была б мова полацкая, віцебская, мсціслаўская і г. д. і не было б агульнабеларускай літаратурнай

Кандрат Крапіва на Выстаўцы дасягненняў народнай гаспадаркі Беларусі. 1972.

Кандрат Крапіва на сваёй дачы. 1973.

мовы. Ёсць, аднак, асобныя літаратары і мовазнаўцы, якія лічаць, што гісторыя несправядліва абышлася з іх гаворкамі, і спрабуюць узяць рэванш. Але пра гэта пасля.

Першай пісанай граматыкай, якая паслужыла добрым пачаткам далейшай нармалізацыі сучаснай беларускай мовы, была «Беларуская граматыка для школ». Аўтарам яе з'яўляецца вядомы грамадскі і культурны дзеяч Браніслаў Тарашкевіч. Упершыню яна была выдадзена ў Вільні ў 1918 годзе. Пасля перавыдавалася і ў Мінску (ў 1921 годзе). У прадмове да свае працы аўтар гаворыць аб тых прынцыпах, якімі ён кіраваўся пры складанні падручніка. Я дазволю сабе прывесці ўрывак з гэтай цікавай прадмовы.

«Пакінуўшы даўно парваныя і заняпаўшыя традыцыі старасвецкай беларушчыны,— гаворыць аўтар,— мова новага пісьменства адразу пачала ўзрастаць з народнага карэння. А народнае карэнне — яно вельмі багатае. І нягледзячы па вялікую суцэльнасць усяе беларускае мовы, яна мае, як і кожная мова, колькі асобных, выразней азначаных гутарак. Кожная гутарка дабіваецца заняць пачэснае месца ў нашым пісьменстве. Дзеля гэтага і розныя, часта паміж сабой нязгодныя спосабы пісання.

Трэба было часу, каб само жыццё паказала, якая гутарка мае найбольш сілы і здатнасці на тое, каб зрабіцца асновай літаратурнай мовы. Трэба было часу, каб праявіліся ў пісьменстве ўсе, якія толькі ёсць у беларускіх гутарках, чыста беларускія асобнасці. Без гэтага не магло быць ніякае хоць больш-менш закончанае граматыкі, не магло быць і сталага, яснага правапісу. Бо граматыка і правапіс павінны толькі замацаваць і падраўняць тыя лініі, якія сама мова ўжо назначыла».

Такім чынам, аўтар першай беларускай граматыкі імкнуўся адлюстраваць найбольш характэрныя рысы агульнанароднай мовы, якія ўтварыліся ў выніку ўзаемадзеяння асобных гаворак і праявіліся ў «пісьменстве». А сучаснае яму «пісьменства» — гэта творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Цішкі Гартнага, Змітрака Бядулі, Максіма Багдановіча.

Глыбокае разуменне сутнасці справы і правільны падыход да вырашэння пастаўленай задачы далі магчымасць Браніславу Тарашкевічу скласці падручнік, які саслужыў добрую службу справе нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы.

Аўтары, якія ў далейшым больш грунтоўна распрацоўвалі гэта пытанне, у тым ліку і аўтары двухтомнай «Граматыкі беларускай мовы», не парушалі прынцыпаў, якімі кіраваўся ўкладальнік першай беларускай граматыкі.

За гады Савецкай улады сфера ўжывання беларускай мовы нязмерна расшырылася. У адпаведнасці з грамадскай, гаспадарчай, навуковай, культурнай дзейнасцю народа развіваліся і моўныя стылі. Намнога ўзбагацілася лексіка, больш выкрышталізаваліся граматычныя формы, акрэсліліся арфаэпічныя асаблівасці беларускай мовы. За гэты час два разы — у 1933 і ў 1957 гадах — праводзілася ўдасканаленне правапісу беларускай мовы з мэтай больш дакладнага адлюстравання на пісьме яе характэрных асаблівасцей. Гэтыя ўдакладненні садзейнічалі далейшаму павышэнню культуры мовы. Зацверджаныя адпаведнымі ўстановамі і выдадзеныя ў 1959 годзе «Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» з'яўляліся абавязковымі для ўсіх, хто карыстаецца беларускай мовай, і ўсе іх прытрымліваліся.

Так было да апошняга часу. Але ў апошнія два-тры гады, і што далей, то больш, у нашым друку, у радыёперадачах стаў заўважацца разнабой, парушэнне граматычных, арфаграфічных і арфаэпічных норм. Стварылася недарэчнае становішча, калі настаўнікі і вучні чытаюць у падручніках адно, а бяруць у рукі часопіс ці газету і бачаць там зусім іншае. Дзівяцца і не разумеюць, што здарылася з мовай. Тым часам з самой мовай нічога не здарылася. За пятнаццаць гадоў, з таго часу, як было праведзена апошняе ўдакладненне правапісу, не адбылося ў ёй ніякіх змен, апрача таго, што прыбавілася пэўная колькасць новых слоў, якія, аднак, добра ўкладваюцца ў існуючыя нормы.

Такім чынам, няма ніякіх аб'ектыўных прычын, якія вымагалі б правядзення новых рэформ. Хутчэй за ўсё мы тут маем справу з прычынамі суб'ектыўнага характару. Напэўна, ёсць людзі, якія лічаць нашу беларускую граматыку і правапіс недасканалымі. І яны маюць рацыю, калі прыняць пад увагу, што няма ў свеце такой ідэальнай граматыкі ці такога правапісу, якія б дасканала адлюстроўвалі стан той ці іншай мовы. Але, можа, у іх ёсць сур'ёзныя доказы таго, што змены з'яўляюцца неабходнымі, што іх трэба праводзіць неадкладна, у парадку самадзейнасці? У гэтым разбіраліся ўдзельнікі нарады па пытаннях

культуры мовы, якая нядаўна адбылася ў Акадэміі навук БССР.

Як выявілася, больш за ўсё блытаніны вакол словазлучэння з прыназоўнікам «па» плюс назоўнік мужчынскага роду, адзіночнага ліку з канчаткам «у». Прыхільнікі рэформы спасылаюцца на тое, што назоўнікі мужчынскага і ніякага роду ў спалучэнні з прыназоўнікам «па» маюць канчатак «е» або «і», уласцівы меснаму склону, а канчатак «у» з'яўляецца адзнакай давальнага склону. Таму, маўляў, нельга пісаць *па загаду, па заданню, па сэнсу, па густу*, а трэба пісаць і гаварыць: *па загадзе, па заданні, па сэнсе, па гусце*. Тады трэба ў іх запытацца: а ў словазлучэннях *ісці па шляху, родныя па духу, ударыць па ворагу, хадзіць па мурагу, па парку* таксама мы маем справу з давальным склонам? А як жа тут ад яго пазбавіцца? Пісаць *па шлясе, па дусе, па воразе, па мурозе*? А што рабіць з *паркам*? Аказваецца, рабіць нічога не трэба, бо ёсць група назоўнікаў з асновай на г, к, х, якія і ў месным склоне маюць канчатак «у». (Назоўнікі з асновай на к — заўсёды, а назоўнікі з асновай на г, х, — за рэдкім выключэннем, заўважым мы ад сябе. Напрыклад, па беразе.) Такім чынам, у гэтым выпадку канчатак «у» не з'яўляецца адзнакай давальнага склону. Чаму ж тады ў аналагічных канструкцыях толькі з назоўнікамі з іншай асновай канчатак «у» лічыцца адзнакай давальнага склону? Відаць таму, што з іншымі прыназоўнікамі гэтыя назоўнікі ў месным склоне маюць іншыя канчаткі (-е, -і). Аднак, калі мы ў канструкцыях з прыназоўнікам «па» бяром гэтыя назоўнікі ў множным ліку, дык і тут тады выразна выступае канчатак меснага склону: *па загадах, па заданнях, па курсах*.

Такім чынам, канчатак «у» назоўнікаў адзіночнага ліку ў канструкцыях з прыназоўнікам «па» трэба разглядаць толькі як варыянт канчатка меснага склону. І з'явіўся ён не ўпершыню. Знаходзім мы яго і ў помніках пісьменнасці, чуем у жывой мове, бачым у сучаснай мастацкай, а яшчэ больш у публіцыстычнай і навукой літаратуры. Падтрымліваецца гэты варыянт як канчаткамі назоўнікаў з асновай на г, к, х, так і аналагічнымі канструкцыямі, запазычанымі з рускай мовы. Гэта не асаблівасць якой-небудзь мясцовай гаворкі, а рыса, уласцівая ўсёй агульнанароднай мове — пісьмовай і вуснай. Яе нельга ні ігнараваць, ні ўкласці ў пракрустава ложа гра-

матыкі. Самадзейныя рэфарматары, якія пачалі гаварыць і пісаць — *па штаце, па росце, па разе, па сэнсе, па загадзе*, не павінны забываць, што за сцэнамі іх кабінетаў мільёны людзей гавораць і пішуць іначай. З гэтым нельга не лічыцца. Зусім слушна ўдзельнікі памянёнай вышэй нарады прызналі беспадстаўным імкненне выкараніць з беларускай мовы ў такіх канструкцыях канчатак «у». Праўда, існуючы правапіс не ўдакладняе, у якіх выпадках такі канчатак ужываецца. Гэты прабел у пэўнай меры запаўняе «Арфаграфічны слоўнік» М. П. Лобана і М. Р. Судніка, які толькі што выйшаў з друку. Прыведзенае там правіла, можа, не зусім поўна распрацаванае, указвае, аднак, на тыя сэнсавыя асаблівасці словазлучэнняў, пры якіх ужываецца канчатак «у» ў канструкцыях з прыназоўнікам «па». У ім гаворыцца, што канструкцыю з канчаткам «у» трэба захаваць у тых выпадках, калі яна мае:

а) размеркавальнае ці вылучальнае значэнне: па кілаграму на чалавека, недакладны па сэнсу;

б) значэнне адрэзку часу: па году не бачыцца;

в) значэнне параўнання па велічыні: качаны па вядру;

г) калі такая канструкцыя адпавядае значэнню слоў *паводле, адпаведна:* па загаду дырэктара, працаваць па плану.

Трэба думаць, што правіла гэта будзе яшчэ ўдакладняцца, як і пытанне аб склонавым канчатку і аб дапасаванні прыметнікаў, займеннікаў і лічэбнікаў, што ўжываюцца з назоўнікамі ў такіх канструкцыях. Магчымыя супярэчнасці з граматыкай пры гэтым павінны вырашацца на карысць правапісу, заснаванага на шырокай моўнай практыцы.

Зусім ужо недарэчным выглядае паход супраць канструкцыі з прыназоўнікам «аб» плюс назоўнік у месным склоне. Як ні дзіўна, да гэтага далучыўся і такі вядомы знаўца і даследчык мовы, як Ф. М. Янкоўскі. У сваім артыкуле «Слухаць жывое слова», змешчаным у часопісе «Полымя», № 2 за 1965 год, аўтар слушна гаворыць, што жывой народнай мове больш уласціва словазлучэнне з прыназоўнікам «пра» і што яго часта беспадстаўна замяняюць словазлучэннем з прыназоўнікам «аб». Аўтар прызнае, што словазлучэнні з прыназоўнікам «аб» цвёрда замацаваліся ў мове афіцыйных дакументаў. Але ён лічыць недапушчальным ужыванне такога словазлучэння ў

мастацкай літаратуры, асабліва ў паэзіі. «Але пісаць у вершы,— кажа аўтар,— «аб жахах лёсу», «аб аб'ёме нашай радасці», «аб яго пераходзе»... усё адно, што самому перакрэсліць свае ўласныя вершы».

Што да «аб'ёму нашай радасці», дык такі «аб'ём» і ў прозу не лезе, не толькі ў верш. А вось «пра яго пераход» наўрад ці лепш гучыць, чым «аб яго пераходзе». Аднак жа звернемся да самой паэзіі. Далёка не шукаючы, бяром «Новую зямлю» Якуба Коласа і чытаем: «...аб жыцці, долі іх пахілай», «...аб непарадку, запусценні, аб гаспадарчым нерадзенні». «Ну так: я чуў аб ім...», «...зусім забыўшыся аб лёсе»;

«Зайшла размова аб навуках —
Старых, даўнейшых — і іх штуках,
Аб кнігах з чорнаю пячаццю,
Аб чараўніцтве, аб закляцці,
Аб розных хітрасцях і зману».

Ну што ж, можа, Якуб Колас не вельмі прыслухоўваўся да жывога слова. Звернемся да Янкі Купалы:

«... люд аб ім будзе песенькі пеці»
(Верш «Лапці»);

«... грай мне аб шчасці, грай аб вясне!»
(Верш «Вясна»);

«За сталом ідзе бяседа аб жыцці, аб ураджаі...»
(Верш «Вечарынка»);

«Аб мужыцкай долі»
(Загаловак верша);

«Сні, таварыш, аб камуне»
(Рэфрэн з вядомага верша
«На смерць Сцяпана Булата»).

Выходзіць, што нібы абодва народныя паэты не адчувалі жывога слова роднай мовы і бязлітасна «перакрэслівалі» свае творы ўжываннем словазлучэння з прыназоўнікам «аб» замест прыназоўніка «пра». Наяўнасць такога «разыходжання» мовы паэтаў з народнай мовай вынікае і з артыкула А. Каўруса і Л. Падгайскага «Знаходзіць той, хто шукае!» (Полымя, № 1, 1965 г.). Уласна, з гэтага артыкула і пачаўся паход супраць небаракі прыназоўніка «аб». Аўтары артыкула знайшлі, што ў гутарковай мове «канструкцыя месны склон плюс «аб» мае месца толькі у асобных выпадках».

Знайшлі яны, напэўна, тое, што ім трэба было, але не

тое, што вынікае з заканамернасцей развіцця мовы і аб чым сведчыць сама мова як гутарковая, так і літаратурная. Тым не менш аўтарытэт Каўруса для самадзейных рэфарматараў аказаўся вышэйшым за ўсе іншыя аўтарытэты, і супрацоўнікі некаторых рэдакцый пачалі старанна выкрэсліваць канструкцыі з прыназоўнікам «аб», замяняючы іх, дзе трэба і дзе не трэба, канструкцыямі з прыназоўнікам «пра». Зусім зразумела, чаму такую самадзейнасць удзельнікі нарады прызналі неабгрунтаванай і нічым не апраўданай.

Ненармальнай з'яўляецца і залішняя прыхільнасць некаторых мовазнаўцаў і работнікаў друку да асаблівасцей мясцовых гаворак. Так, напрыклад, назоўнікі жаночага роду множнага ліку ў родным склоне, паводле літаратурнай нормы, павінны канчацца па чыстую аснову (хат, кніг, вуліц, вішань, песень), апрача тых назоўнікаў, у якіх аснова канчаецца *нязручным для вымаўлення* збегам зычных (фарбаў, качэргаў, кафедраў, торбаў). Аднак некаторыя часопісы і газеты сталі пісаць *хатаў, кнігаў, вішняў, песняў* і нават пашыраюць гэту форму на назоўнікі тыпу *косць — косцяў, радасцяў, якасцяў,* замест *касцей, радасцей, якасцей.* Такія канчаткі, як паказвае «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы», уласцівы некаторым нашым заходнім гаворкам, галоўным чынам Гродзенскай вобласці. Яны могуць ужывацца як характэрныя асаблівасці мовы таго ці іншага персанажа ў мастацкім творы, але няма ніякай падставы замацоўваць іх у якасці нормы літаратурнай мовы.

Такое ж неправамернае пашырэнне пачалі набываць за апошні час і канчаткі прыметнікаў жаночага роду адзіночнага ліку роднага склону — *роднае, добрае, зялёнае, важнае;* займеннікаў — *гэтае, якое, такое;* лічэбнікаў — *першае, другое, пятае, восьмае* і г. д., замест прынятай за норму скарочанай формы — *роднай, добрай, гэтай, такой, пятай.* Дыялектная форма — *зялёнае, такое* — пашырана ў некаторых паўднёвых гаворках і дапускаецца падручнікамі як паралельная, але гэта не значыць, што ёю трэба замяняць больш пашыраную скарочаную форму, як гэта практыкуюць асобныя рэдакцыі газет і часопісаў. Удзельнікі нарады назвалі заганнай такую практыку рэдакцый, супрацоўнікі якіх падганяюць мову аўтараў пад свой густ і надуманыя стандарты, замяняючы літаратурныя нормы дыялектнымі варыянтамі.

Непаразуменнем з'яўляецца і тое, што прыназоўнік «к» ва ўсіх выпадках імкнуцца замяніць прыназоўнікам «да» на той падставе, што канструкцыі з гэтымі прыназоўнікамі нібыта сінамічныя, але прыназоўнік «к» не ўласцівы беларускай мове. На самой жа справе гэта прыназоўнік таксама ўласцівы беларускай мове, як і «да». Апрача таго, у пэўных выпадках кожны з гэтых прыназоўнікаў надае словазлучэнню асаблівы сэнс. Напрыклад, «спячы пірог да свята» не тое самае, што «спячы пірог к святу». Да свята можна спячы ды з'есці, а «к святу» — гэта значыць, што ў свята ён павінен быць на стале. Такое ж рознае значэнне маюць выразы: *скончыць працу к тэрміну* і *скончыць працу да тэрміну, галлё звісала к зямлі* і *галлё звісала да зямлі; прыйсці к абеду* і *да абеду*. Такіх прыкладаў можна было б прывесці шмат.

Нямала непаразуменняў у друку з напісаннем уласных асабовых імён і прозвішчаў. Як вядома, тое ці іншае асабовае імя можа мець шмат варыянтаў з рознымі адценнямі ў залежнасці ад таго, галоўным чынам, у якіх адносінах знаходзяцца іншыя людзі з носьбітам імя. Бываюць імёны ласкальныя, памяншальныя, скарочаныя. Той самы Пётр для блізкіх і знаёмых можа быць і Петрусём, і Пецем, і Пецькам, і Петрыкам, і Пятруськам. Для Людмілы часта хапае і палавіны гэтага імя (Люда або Міла). Але для грамадскасці, для афіцыйных дакументаў імя павінна быць адназначным. Тут варыянты могуць толькі пашкодзіць, калі з'яўляецца патрэба паводле дакументаў устанавіць асобу носьбіта. У абыходжанні варыянты асноўнага імя з'яўляюцца адзнакай фамільярных адносін, на што мае права толькі абмежаванае кола людзей. Часамі скажаюць напісанне асабовых імён дзеля беларускасці. Сцвярджаюць, напрыклад, што беларускім імёнам не ўласцівы канчатак «й» і пішуць *Валеры, Дзмітры, Віталі*. Сотні год пісалі, у тым ліку паўстагоддзя ў савецкі час, *Дзмітрый, Георгій, Ануфрый* — і было па-беларуску. Сотні хімічных тэрмінаў, такіх, як *барый, магній, стронцый*, таксама маюць канчатак «й» і не псуюць беларускай мовы. Праблема гэта яўна надуманая і, апрача блытаніны, нічога не дае. Тым больш што ў «Правілах беларускай арфаграфіі і пунктуацыі» правіла напісання ўласных імён і прозвішчаў даволі падрабязна распрацавана. Найбольш цяжкія для напісання імёны і прозвішчы даюцца і ў «Арфаграфічным слоўніку», на які я ўжо тут спасылаўся. За

неабходнасць прытрымлівацца гэтых правіл і выказаліся ўдзельнікі нарады.

У сувязі з вышэйсказаным звяртае на сябе ўвагу выдадзеная ў 1970 годзе праца М. Ц. Кавалёвай і П. У. Сцяцко «Беларуская мова». Прызначаецца яна навучэнцам сярэдніх і спецыяльных навучальных устаноў і павінна, як гаворыцца ў прадмове, «павысіць моўную культуру, узбагаціць слоўнік, развіць вусную і пісьмовую мову». Дай божа, думае чытач, беручы кнігу ў рукі. Разгортвае і бачыць там параграфы з галіны лексікі, марфалогіі, сінтаксісу, арфаграфіі, якія ўвогуле не выклікаюць пярэчання. А яшчэ ён бачыць... усю тую блытаніну, пра якую толькі што ішла гаворка. Тут і канчаткі роднага склону назоўнікаў множнага ліку ўсіх скланенняў (суседзяў, арцеляў, салдатаў, імёнаў, партызанаў, вокнаў, правоў, правілаў, печаў, мораў, журавінаў). Тут і непрызнанне канструкцый з прыназоўнікам «па» плюс назоўнік з канчаткам «у», і канструкцый з прыназоўнікам «аб» плюс назоўнік у месным склоне. Тут і блытаніна з напісаннем уласных асабовых імён і прозвішчаў. У аўтараў заўважаецца выразная тэндэнцыя, як ужо было сказана, «узяць рэванш» за нібыта пакрыўджаныя мясцовыя гаворкі, узвесці дыялектныя граматычныя формы ў ранг літаратурных норм. Прыклады ў кнізе прыводзяцца толькі такія, якія падмацоўваюць гэту тэндэнцыю, а куды больш шматлікія, што сведчаць аб агульнапрынятых літаратурных нормах, звычайна не даюцца.

Такім чынам, аўтары вучаць парушаць існуючыя літаратурныя нормы, не лічыцца з правіламі зацверджанага адпаведнымі ўстановамі правапісу. А між іншым, абодва аўтары з'яўляюцца выкладчыкамі Мінскага педагагічнага інстытута імя Горкага. І гэта кніга рэкамендуецца ў якасці дапаможніка для сярэдніх спецыяльных навучальных устаноў. Такім чынам робіцца спроба ўзаконіць разнабой, які ў апошні час непакоіць нашу грамадскасць.

Нядоўга прыйшлося чакаць гэтаму «дапаможніку» і хвалебнай рэцэнзіі. З такой рэцэнзіяй пад назвай «З клопатам пра культуру мовы» выступіў вядомы ўжо нам прыхільнік блытаніны А. Каўрус («Полымя», № 7, 1971 г.). Рэцэнзент хваліць аўтараў за наватарства, за тое, што ілюстрацыйны матэрыял падбіраўся *належным чынам.* (Тут ужо было сказана, як ён падбіраўся.)

«Ствараючы дапаможнік, М. Кавалёва і П. Сцяцко,—

піша рэцэнзент,— ішлі непратаптаным шляхам. Аднак дасканалае веданне беларускай мовы, шчырае жаданне па- даць яе ва ўсім багацці і разнастайнасці дало плён — з'явілася яшчэ адна цікавая і патрэбная кніга пра роднае слова». Заўважаны і недахопы. Рэцэнзент робіць аўтарам заўвагу, чаму яны, прытрымліваючыся на гэты раз правапісу, прапануюць пісаць слова авёс у родным склоне з канчаткам «а» — *аўса*. На думку рэцэнзента, трэба пісаць *аўсу*, паколькі гэта зборны прадмет. А чаму б тады не пісаць *кавалак хлебу?* Гэта ж таксама зборны прадмет.

Клопаты пра культуру мовы, калі яны сапраўдныя і сур'ёзныя,— вельмі добрая справа. Выступленні па гэтаму пытанню ў друку можна толькі вітаць. Час ад часу ўзнікае патрэба ўносіць і тыя ці іншыя змены і ўдакладненні ў існуючыя нормы і правілы. Але гэтыя змены павінны быць навукова абгрунтаваны і выклікаюцца патрэбамі грамадства, а не суб'ектыўным жаданнем асобных людзей. І ўжо ва ўсякім разе не павінны праводзіцца самачынна, без санкцыі тых установ, на якія ўскладзены абавязак наглядаць за станам літаратурнай мовы з яе адзінымі для ўсяго грамадства нормамі і правіламі.

Уважлівае вывучэнне тых «удакладненняў», якія застракацелі ў апошні час на старонках некаторых газет і часопісаў, паказвае, што яны не маюць пад сабой навуковага грунту і не выкліканы патрэбамі грамадства, а з'яўляюцца вынікам самачыннай дзейнасці асобных мовазнаўцаў і работнікаў друку.

Чым жа ўсё-такі кіраваліся самадзейныя рэфарматары ў сваёй актыўнай, але неправамернай дзейнасці? Ды нібыта ўсё тымі ж клопатамі пра культуру мовы. Некаторыя з іх лічаць, што беларуская мова не досыць беларуская. Што яна будзе больш беларускай, калі мы будзем пісаць і гаварыць *кнігаў, хатаў, бабаў, шапкаў;* стане больш багатай, калі мы падцярэбім сінтаксічныя канструкцыі з прыназоўнікам «аб» і «па» (з канчаткамі -у, -ю) і будзем пісаць *пра праграму, пра пераразмеркаванне, закон пра зямлю, прасіць пра памілаванне; па сакрэце, па гусце,* будзем вывучаць палітэканомію *па Марксе*. Хіба гэта і ёсць тая самая культура, аб якой трэба клапаціцца?

Мова як сродак зносін паміж людзьмі абслугоўвае грамадства ва ўсіх сферах яго дзейнасці і мае шмат розных аспектаў. Адным з важнейшых аспектаў, на які хацелася б тут звярнуць увагу, з'яўляецца ўзаемаадносіны

беларускай мовы з іншымі мовамі, у першую чаргу з брацкімі ўсходнеславянскімі мовамі — рускай і ўкраінскай. Зразумела, што ў нашай мовы шмат агульнага з гэтымі яе роднымі сёстрамі — у лексіцы, у марфалогіі, у сінтаксічным ладзе,— шмат таго, што склалася за доўгія вякі гісторыі, што падтрымліваецца і папаўняецца штодзённай моўнай практыкай. Гэта таксама наша нацыянальнае, моўнае багацце. Захоўваючы характэрныя асаблівасці беларускай мовы, клапоцячыся аб яе далейшым развіцці, мы павінны шанаваць і тое агульнае, што ёсць у нашых брацкіх мовах. Яно дапамагае нам лепш разумець нашых братоў, служыць дзейсным сродкам збліжэння і ўзаемнага ўзбагачэння нашых культур.

1972

ПЕРАКЛАДЫ

З Вільяма Шэкспіра

РАМЭО І ДЖУЛЬЕТА

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ:

Эскал, герцаг веронскі.
Парыс, малады дваранін, сваяк герцага.
Мантэкі, Капулеці — старэйшыя двух варожых сем'яў.
Стары, сваяк сіньёра Капулеці.
Рамэо, сын Мантэкі.
Меркуцыо, сваяк герцага і друг Рамэо.
Бенволіо, пляменнік Мантэкі і друг Рамэо.
Тыбальт, пляменнік сіньёра Капулеці.
Брат Ларэнца, Брат Джаванні — францысканскія манахі.
Балтазар, слуга Рамэо.
Самсон, Грэгорыо — слугі Капулеці.
П'етра, слуга мамкі.
Абрам, слуга Мантэкі.
Аптэкар.
Тры музыканты.
Паж Меркуцыо.
Паж Парыса.
Прыстаў.
Сіньёра Мантэкі, жонка Мантэкі.
Сіньёра Капулеці, жонка Капулеці.
Джульета, дачка Капулеці.
Мамка Джульеты.
Гараджане Вероны, мужчыны і жанчыны, сваякі Капулеці і Мантэкі, маскі, варта, часавыя, слугі і хор.

Месца дзеяння — Верона і Мантуя.

ПРАЛОГ

Уваходзіць хор.

Хор

Дзве роўныя па знатнасці сям'і
Ў Вероне, дзе сустрэнуць нас падзеі,
Здаўна вядуць упартыя баі,
І на ўзаемны мір няма надзеі.

А сэрцы іх дзяцей на век вякоў
Гарачая любоў была злучыла,
Ды толькі смерць ліхая юнакоў
Бацькоўскую варожасць патушыла.

Пра іх любоў і смерць наш сумны сказ,
Пра гнеў бацькоў, патухшы ў іхняй смерці,
Гадзіны дзве тут зойме часу ў вас,
Крануўшы спачуваннем вашы сэрцы.

Даруйце нам за слабасці пяра,
Загладзіць іх старанная ігра.

(Выходзіць.)

Акт першы

Сцэна першая

Верона. Рыначны пляц.

Уваходзяць Самсон і Грэгорыо, узброеныя мячамі і шчытамі.

Самсон

Клянуся, што мы не будзем дарэмна сыпаць словы, як гарох.

Грэгорыо

Вядома, мы ж не агароднікі, каб гарох сеяць.

Самсон

Як толькі што якое, хапайся за меч і давай духу.

Грэгорыо

Глядзі, каб яны з цябе самога дух не выбілі.

Самсон

Мяне толькі расшавялі — я тады зразу б'ю.

Грэгорыо

Але не так лёгка цябе расшавяліць.

Самсон

Кожны сабака з дому Мантэкі можа ўзрушыць мяне да самых вантробаў.

Грэгорыо

Узрушаны заяц вельмі шпарка рухаецца, а мядзведзь становіцца дубка і ні з месца. Баюся, што і ты, як зрушышся, дык і ўцячэш.

Самсон

Калі кране мяне сабака з гэтага дома, я буду стаяць цвёрда. На сцяну палезу, але вазьму верх над любым мужчынам і над любой дзеўкай з дому Мантэкі.

Грэгорыо

Значыць, ты слабы, калі табе сцяна патрэбна. Слабыя заўсёды прыпіраюцца да сцяны.

Самсон

Гэта праўда. Таму жанчыну, як слабую пасудзіну, і прыпіраюць да сцяны. Усіх мужчын з дому Мантэкі я папру ад сцяны, а жанчын прыпру да сцяны.

Грэгорыо

Нашы паны б'юцца, а ў нас ілбы трашчаць.

Самсон

Усё роўна, я буду бязлітасным. Прыкончыўшы панічоў, я і паненкам галовы паскручваю.

Грэгорыо

Галовы?

Самсон

Галовы ці што іншае — разумей як хочаш.

Грэгорыо

Няхай той разумее. хто гэта адчуе.

Самсон

Ды ўжо ж будзе ім адчувацца, аж пакуль я змагу трымацца. А ўсім добра вядома, што мяса ў мяне пруткае.

Грэгорыо

Добра. што мяса, а не рыба, а то быў бы ты вяленай траской. Вымай сваю зброю — сюды ідуць два з дому Мантэкі.

Уваходзяць Абрам і Балтазар.

Самсон

Мая зброя напагатове. Задзірайся, я прыкрываю твой тыл.

Грэгорыо

Ці не хочаш ты павярнуць свой тыл і даць драла?

Самсон

Ты мяне не бойся.

Грэгорыо

Я за цябе баюся, трасца табе ў бок.

Самсон

Трэба, каб закон быў на нашым баку — няхай яны пачнуць.

Грэгорыо

Я скрыва гляну, калі буду праходзіць ля іх, і няхай прымаюць гэта як хочуць.

Самсон

Не як хочуць, а на што адважацца. Я пакажу ім фігу. Ганьба ім, калі яны гэта сцерпяць.

Абрам

Вы нам паказваеце фігу, сіньёр?

Самсон

Я паказваю фігу.

Абрам

Вы нам паказваеце фігу, сіньёр?

Самсон
(ціха да Грэгорыо)

Закон будзе на нашым баку, калі я скажу, што ім?

Грэгорыо

Не.

Самсон

Не, сіньёр, я не паказваю вам фігі, я проста паказваю фігу.

Грэгорыо

Вы лезеце ў бойку, сіньёр?

Абрам

У бойку, сіньёр? Не, сіньёр.

Самсон

А калі ў бойку, сіньёр, я гатоў. Мой гаспадар не горшы за вашага.

Абрам

Але ж і не лепшы.

Самсон

Ладна, сіньёр.

Уваходзіць Бенволіо.

Грэгорыо
(ціха Самсону)

Скажы: «лепшы»,— сюды ідзе сваяк нашага гаспадара.

Самсон

Лепшы, сіньёр.

Абрам

Вы хлусіце.

Самсон

Мячы да бою, калі вы мужчыны. Грэгорыо, пакажы свой хвалёны ўдар.

Б'юцца.

Бенволіо
(разнімае іх)

Чакайце, асталопы! Зброю ў пожны!
Падумайце, што вам за гэта будзе.
(Выбівае мячом у іх зброю.)

Уваходзіць Тыбальт.

Тыбальт

І ты з мячом між баязлівых слуг.
Ляпей сюды на смерць сваю ты глянь.

Бенволіо

Я іх мірыў. Схавай у ножны меч
Ці ў ход яго пусці, каб памірыць іх.

Тыбальт

З мячом пра мір загаварыў ты раптам.
Я нават слова гэта ненавіджу,
Як пекла, як усіх Мантэкі і цябе,
Нікчэмны баязлівец. Адбівайся!

Б'юцца.
Збягаюцца прыхільнікі з абодвух дамоў і ўвязваюцца ў бойку, а потым гараджане і прыставы з палкамі і алебардамі.

1-ы прыстаў

Гэй, палак, алебард, дубін! Лупі іх!
Бі Капулецi, бі Мантэкі — ўсіх!

Уваходзіць стары Капулецi ў халаце і сіньёра Капулецi.

Капулецi

Што тут за крык? Падаць мой доўгі меч!

Сіньёра Капулецi

Лепш мыліцу! Нашто табе той меч?

Капулецi

Сказаў я — меч, ідзе стары Мантэкі.
І на мяне мячом сваім махае.

Уваходзіць стары Мантэкі і сіньёра Мантэкі.

Мантэкі

О, подлы Капулет! *(Жонцы.)* Пусці мяне!

Сіньёра Мантэкі

І кроку ты не ступіш да яго.

Уваходзіць герцаг Эскал са світай.

Герцаг

Вы, міру ворагі, бунтаўшчыкі,
Што кроўю блізкіх пляміце мячы.
Вы чуеце! Не людзі вы — звяры.
Вы тушыце пажар шалёнай злосці

Барвовымі цуркамі з вашых жыл.
Вось мой загад: пад страхам катаванняў
З крывавых рук на дол вы зброю кіньце
І герцага паслухайце прысуд.
Нялюдскай сваркаю вы трэці раз
Парушылі спакой веронскіх вуліц,
Ты, Капулецці, ды і ты, Мантэкі,
У трэці раз шаноўных гараджан
Прымусілі забыць сваю паважнасць
І зброю ржавую у рукі ўзяць,
Каб заржавелую варожасць вашу
Утаймаваць. Калі яшчэ хоць раз
Каторы з вас спакой і мір парушыць,
Жыццём сваім заплаціць ён за гэта.
Цяпер жа ўсе адгэтуль прэч ідзіце.
Вы, Капулецці, пойдзеце са мной,
А вы, Мантэкі, у поўдзень прыйдзеце
У старажытны замак Вілафранка,
Дзе мы звычайна творым суд і праўду.
Усе пад страхам смерці — прэч адгэтуль!

Выходзяць герцаг і світа, сіньёра Капулецці, Тыбальт, гараджане і слугі.

Мантэкі

Хто ж даўнюю варожасць абудзіў?
Ты быў, пляменнік, з самага пачатку?

Бенволіо

Варожых два слугі і нашых два
Ужо схапіліся, як я прыйшоў.
Я выхапіў свой меч, каб іх разняць,
Але Тыбальт шалёны падляцеў.
Мяне на бой ён выклікаў заўзята,
Паветра рассякаючы мячом,
Яно ж насмешліва свістала толькі.
Пакуль мы біліся, народ сабраўся,
Мацнела бойка. Герцаг тут, аднак,
Разбараніў заўзятых забіяк.

Сіньёра Мантэкі

Рамэо ты не бачыў? Мусіць, бог
Яго ад гэтай бойкі засцярог.

Бенволіо

Задоўга да таго, як промень сонца
Праз залатыя шыбы ўсходу глянуў
На свет, мяне душэўны неспакой
За горад выгнаў. Пад шатром смакоўніц,
Што к захаду ад гарадской сцяны,
Я сына вашага заўважыў. Да яго
Хацеў я падысці, а ён убачыў
І ў гушчары схаваўся ад мяне.
Настрой такі — знаёмы досыць мне,
Калі ты сам сабе цяжарам служыш
І ад людзей шукаеш адзіноты,—
Я даганяць яго не захацеў
І пад уплывам гэтага ж настрою
Збег ад таго, хто ад мяне ўцякаў.

Мантэкі

Не раз яго там бачылі на золку,
Як ён слязамі памнажаў расу
І туманы ўздыханнямі згушчаў.
Але калі ўсерадаснае сонца
Прыпадымаць на ўсходзе пачынае
Аўрорынай пасцелі змрочны полаг,
Спяшаецца мой сын тады дадому
І замыкаецца ў сваім пакоі:
Ад дзённага святла завесіць вокны
І штучна гэтак ноч сабе стварае.
Як рады тут не знойдзеш, дык тады
Ад смутку гэтага чакай бяды.

Бенволіо

А ці вядома вам прычына, дзядзя?

Мантэкі

Даведацца ніяк вось не магу...

Бенволіо

А хіба вы пыталіся ў яго?

Мантэкі

І сам пытаўся, і сябры мае,
А ён пачуццяў слухае парады,

І не скажу, каб верны быў сабе,
Так не жадае сэрцам ён адкрыцца,
Як пупышка, чарвяк якую точыць,
Яна ж яшчэ не ўспела распусціцца
І сонцу хараство ахвяраваць.
Каб ведалі, у чым тугі прычына,
Мы б лекаў пастараліся для сына.

Уводдалі паказваецца Рамэо.

Бенволіо

Вось ён ідзе. Пакіньце нас удвух,
Ці не адкрые мне што-небудзь друг.

Мантэкі

Сардэчных я жадаю вам размоў.
Бывай. Ну, жонка, мы хадзем дамоў.

Выходзяць Мантэкі і сіньёра Мантэкі.
Уваходзіць Рамэо.

Бенволіо

А, з добрым раннем, брат.

Рамэо

А хіба ранне?

Бенволіо

Прабіла дзевяць.

Рамэо

Час марудны ў смутку.
Там ці не бацька мой пайшоў так хутка?

Бенволіо

Так, ён. Ды ты мне назаві хоць раз
Прычыну, што табе так доўжыць час.

Рамэо

Няма таго, што час нам каратае.

Бенволіо

Ага, дык вось у чым прычына тая —
Любоў?

Рамэо

Адсутнасць.

Бенволіо

У цябе любві?

Рамэо

Адсутнасць узаемнасці ў любві.

Бенволіо

Любоў у марах,— кволая такая,
Але на справе жорстка дапякае.

Рамэо

Хоць у любві павязка на вачах,
Але яна да сэрца знойдзе шлях.
Дзе мы абедаем? Была тут бойка?
А ўрэшце я ўжо чуў — не гавары.
Прасторна тут злабе, любві тым больш.
О, гнеў любві, пяшчотнасць гневу злога!
Страшэнны пал, народжаны з нічога.
О, пустаты цяжар і важкасць глупства!
Бязладны хаос форм, прыгожых звонку.
Свінцовы пух, дым ясны, жар халодны,
Сухотнае здароўе, сон бяссоння —
Такое вось любві маёй бяздонне.
Ты не смяешся?

Бенволіо

Не, гатоў заплакаць.

Рамэо

Чаго, мой друг?

Бенволіо

Я страціў сэрца друга.

Рамэо

І так тугá скавала сэрца мне,
Прыбаў сваю — памножыш удвайне.
Сваім ты смуткам справы не паправіш,
А спачуваннем гора мне прыбавіш.
Каханне век жартуе з закаханым:
Стань уздыхаць — развеецца туманам,

Прагоніш сум — зноў усміхнецца лёс.
Яна — смерч, полымя над морам слёз,
Вар'яцтва мудрае самой прыроды,
Змяшанае з гаркоты й асалоды.
Бывай, адпак жа, любы мой!

Бенволіо

Чакай, Рамэо, я пайду з табой.
Бо спадзяюся, ты мне растлумачыш...

Рамэо

Цсс... я растаў. Дзе ты Рамэо бачыш?
Няма яго. Ён страціў сам сябе.

Бенволіо

Каго ты палюбіў — скажы мне проста.

Рамэо

Не проста, з енкам.

Бенволіо

Пацярпі хвіліну
І гэтых енкаў назаві прычыну.

Рамэо

Скажы, каб хворы завяшчанне склаў,—
Паможаш ты, каб ён хутчэй сканаў.
Сур'ёзна, брат, я палюбіў жанчыну.

Бенволіо

Ну так і ёсць. У цэль папаў я трапна.

Рамэо

Стралок ты слаўны і падстрэліць сквапны.

Бенволіо

Чым цэль прывабней, тым лягчэй папасці.

Рамэо

Ты на яе не ўзводзь дарма напасці.
Сам Купідон не нанясе ёй раны.
Яна ступае па слядах Дыяны:
Закавана ў нявіннасць, нібы ў латы,
І ёй не страшны той хлапчук крылаты.
Яе не ўзяць пяшчотных слоў асадай,

Ні золатам аздобленай прынадай.
Сама сабе застаючыся вернай,
Яна багатая красой бязмернай
І бедная ў той час, бо разам з ёй
Засыплюць і красу яе зямлёй.

Бенволіо

Што, паклялася вечна дзевай быць?

Рамэо

Каб і мяне тым самым загубіць.
Краса яе ад чыстаты загіне,
На свеце нават следу не пакіне.
Чароўны скарб у святасць ахінуты
На гора мне, на страшныя пакуты.
Не ведаю, ці трапіць яна ў рай
За ўсе мае пакуты і адчай.
Я ў скаргах так, няшчасны, і памру.
Я ўжо мярцвяк — з магілы гавару.

Бенволіо

Я раіў бы не думаць пра яе.

Рамэо

О, каб жа ты навучыў мяне не думаць!

Бенволіо

Дай волю поўную вачам сваім
І паглядзі на іншых.

Рамэо

Гэта спосаб,
Каб больш яшчэ пазнаць яе красу.
Пад чорнай маскай кожнай незнаёмкі
Мы спадзяёмся ўбачыць хараство.
Той, хто аслеп, ніколі не забудзе
Свой скарб найдаражэйшы — зрок.
Няхай любую ўбачу я красуню.
Краса яе пацвердзіць толькі тое,
Што хараство каханай — шмат вышэй.
Бывай. Не наўчыш ты мяне забыць.

Выходзіць.

Бенволіо

Альбо навучу, альбо не буду жыць.

Выходзіць.

Сцэна другая

Вуліца.
Уваходзяць Капулецці, Парыс і слуга.

Капулецці

Абодва мы з Мантэкі пакараны
Аднолькава. Я думаю, што мы,
Старыя людзі, зможам мірна жыць.

Парыс

Абодвух паважаюць вас. Шкада,
Што цягнецца так доўга ваша сварка.
Але які вы мне дасце адказ?

Капулецці

Той самы, што раней я вам даваў.
Яшчэ дачка мая жыцця не знае
Ёй чатырнаццаці яшчэ няма.
І два разы ім адцвіце вясна,
Перш чым для шлюбу вырасце яна.

Парыс

І маладзей шчаслівыя ёсць маці.

Капулецці

І вянуць жа затое вельмі рана.
Зямля забрала ўсіх маіх дзяцей:
Дачка — адна ў жыцці мая надзея.
Яе любві шукайце вы заўсёды;
Мая тут згода — толькі частка згоды.
Калі яна даверыць сэрца вам,
Тады адказ я канчатковы дам.
Я вечарам сягоння баль даю,
Як некалі, сазваў радню сваю,
Сяброў і блізкіх самых дарагіх,
А вы — найдаражэйшы паміж іх.

Зямныя зоркі упрыгожаць дом,
Прымусяць ноч здавацца ясным днём.
Пабачыце дзяўчат вы і кабет
Прыгожых, нібы той вясновы цвет.
Іх радасць, іх забавы, весялосць
Раздзеліце і вы, мой любы госць.
І спыніце свой выбар вы на той,
Якая больш прывабіць вас красой.
Дачка таксама будзе сярод іх,
Хоць мо пахвал не вартая такіх.
Хадзем жа, граф, са мной.

(Слузе, даючы яму паперу.)

А ты сягоння
Ідзі і абвяшчай па ўсёй Вероне,
Усім, хто тут запісаны ў паперы,
Што Капулеці просіць на вячэру.

Выходзіць Капулеці і Парыс.

Слуга

Абвяшчай усім, хто тут запісаны. А можа, тут напісана, што шавец павінен арудаваць аршынам, а кравец — шылам, рыбак — карандашом, а маляр — сеткамі. Мяне пасылаюць знайсці людзей, што тут запісаны, а я ніяк не магу ўцяміць, што тут напісана. Трэба запытацца ў вучоных людзей. Ды вось якраз і яны.

Уваходзяць Бенволіо і Рамэо.

Бенволіо

Боль новым болем заглушаюць, галубок,
Спыняюць полымем агню гарэнне.
Калі адчуў ты галавакружэнне,
Дык пачынай кружыцца ў іншы бок.
Другая немач возьме за вантробы,
Глядзіш— як не было старой хваробы.

Рамэо

Трыпутнік, кажуць, добра памагае.

Бенволіо

Каму і ў чым?

Рамэо

Таму, хто закульгае.

Бенволіо

Ты, мусіць, звар'яцеў, Рамэо?

Рамэо

Не,
Але я больш няшчасны, чым вар'ят:
Ушчэнт замучаны, ў турму загнаны,
Дзе катуюць і ў голадзе трымаюць.

Слуга

Дзень добры. Ці сіньёр чытаць умее?

Рамэо

О, так. Свой лёс чытаю я ў няшчасці.

Слуга

Гэта рабіць вы, мусіць, без кніг наўчыліся. Але я ў вас, сін'ёр, пытаюся, ці прачытаеце вы тое, што напісана?

Рамэо

Калі я знаю літары і мову.

Слуга

Сумленна сказана. Ну што ж, бывайце. *(Хоча ісці.)*

Рамэо

Чакай, я прачытаю, дай сюды.

(Чытае.)

«Сіньёр Марціна з жонкай і дочкамі; граф Ансельмо і яго цудоўныя сёстры; сіньёра ўдава Вітрувіо; сіньёр Плачэнцыо і яго мілыя пляменніцы; Меркуцыо і яго брат Валянцін; мой дзядзька Капулеці, яго жонка і дочкі; мая любая пляменніца Разаліна; Лівія, сіньёр Валенцыо і яго дваюрадны брат Тыбальт; Лючыо і яго весялушка Алена».

Выдатная кампанія! Куды ж яе запрашаюць?

Слуга

Наверх.

Рамэо

А куды наверх?

Слуга

На вячэру ў наш дом.

Рамэо

Чый дом?

Слуга

Дом майго гаспадара.

Рамэо

Хто ён такі, хачу я запытацца?

Слуга

Скажу без папытання: мой гаспадар — багаты, знатны Капулецці. І калі вы не з дома Мантэкі, дык прыходзьце да нас перакуліць бакал віна. Бывайце здаровы. *(Выходзіць.)*

Бенволіо

У Капулецці па вячэры будзе
Сярод красунь праслаўленых Вероны
І Разаліна мілая твая.
Хадзем туды, ты глянь там на дзяўчат
Ды параўнай з тваёй красой хвалёнай,
Дык лебедзь твой акажацца варонай.

Рамэо

Калі мяне так вочы ашукаюць,
Што дапушчу я гэты грэх цяжкі,
Тады яны няхай агнём палаюць,
Няхай згараць, нібы ерэтыкі.
Такое харраство! Не, мілы мой,
Яшчэ на свеце не было такой.

Бенволіо

Такой прыгожаю здавалася яна.
Бо на вачах тваіх была адна,
А ўзваж ты на вачах, нібы на чашах,
Красу яе з красой веронак нашых,

Убачыш прыгажэйшых ты ўдвайне,—
Не толькі ж, браце, свету, што ў акне.

Рамэо

Іду шукаць я новую красу,
Цудоўнай — захапленне панясу.

Выходзяць.

Сцэна трэцяя

Пакой у доме Капулецці.
Уваходзіць сіньёра Капулецці і мамка.

Сіньёра Капулецці

А дзе дачка? Пакліч сюды.

Мамка

Сваёй нявіннасцю ў дванаццаць год
Клянуся — звала ўжо.— Ягнятка! Птушка!
Дзяўчынка, дзе ты? Божа мой? Джульета!

Уваходзіць Джульета.

Джульета

А хто мяне тут клікаў?

Мамка

Ваша маці.

Джульета

Я тут. Вы клікалі мяне, сіньёра?

Сіньёра Капулецці

Ды вось што... Няня, выйдзі на хвілінку;
Пагаварыць нам трэба.— Не, чакай;
Я перадумала: ты можаш слухаць.
Маю дачку ты ведаеш з маленства.

Мамка

Яе жыццё я знаю па гадзінках.

Сіньёра Капулецці

Ёй чатырнаццаці няма.

Мамка

Няма,
Клянуся чатырнаццаццю зубамі,
Хоць у мяне іх усяго чатыры.
А колькі да Пятра?

Сіньёра Капулеці

Два тыдні з лішнім.

Мамка

Ну, два ці больш, але ў Пятрову ноч
Якраз ёй чатырнаццаць год міне.
Мая Сусанна (пухам ёй зямля)
Была равесніцай, ды бог забраў:
Яе не варта я была. Ну, вось,
Дык на Пятра ёй чатырнаццаць будзе.
Так, чатырнаццаць. Добра памятаю,
У гэты дзень было землетрасенне,—
Я ад грудзей крывінку адняла.
Да капелькі ўсё помню, як сягоння.
Я палыном сабе нацерла грудзі,
На сонцы седзячы ля галубятні.
Вы ў Мантуі былі тады з сіньёрам.
Як зараз помню я: калі яна
Гаркоту палыну рассмакавала,
Дык так заплакала, што аж зайшлася.
І ручкай замахнулася на грудзі.
Тут раптам галубятня задрыжала,
Дык я кулём адтуль!
Сем... дзесяць... Адзінаццаць год мінула.
Тады яна стаяла ўжо... Ды што я!
Яна ўжо бегала. Зірнеш — пацеха:
Шлэп, шлэп, як тая гуска. Памятаю,
Што перад тым за дзень пабіла лобік.
Тады мой муж — спачын яго душы —
Такі быў жартаўнік!.. узяў яе:
«Ну, што ж ты тварам падаеш? — сказаў ён.
Чакай, малышка, як паразумнееш,
Тады ты будзеш падаць дагары.
Ці так, дзяўчо?» — І вось, клянуся богам,—
Дзяўчынка сціхла і сказала: «Так».
Цяпер той жарт і спраўдзіцца гатоў.

Хоць тысячу гадоў я пражыву,
Ніколі не забуду: «Так, дзяўчо?»
Дурніца нават плакаць перастала.
І кажа: «Так».

Сіньёра Капулеці

Ну, змоўкні, годзе ўжо.

Мамка

Маўчу. Аж смех бярэ, калі я ўспомню,—
Раптоўна сціхла і сказала: «Так».
А гуз на лбе з курынае яйцо —
Ударылася моцна і крычала.
Муж кажа: «Што ж ты тварам падаеш?
Чакай, малышка, як паразумнееш,
Тады ты будзеш падаць дагары.
Ці так, дзяўчо?» — Яна тут сціхла: «Так».

Джульета

І ты ўжо, няня, сціхні, калі ласка.

Мамка

Ужо я сціхла. Дай табе бог шчасця,
Ты прыгажэйшая за ўсіх дзяцей,
Якіх я няньчыла. І каб яшчэ
Мне на тваім вяселлі пагуляць,
Тады б нічога больш я не хацела.

Сіньёра Капулеці

Дык я ж сама якраз пра гэта
Хачу пагаварыць. Скажы, Джульета,
Ці ты хоць раз падумала пра замуж?

Джульета

Не марыла яшчэ пра гэткі гонар.

Мамка

Пра гонар — бачыш ты! Каб не была
Я мамкаю тваёй, дык бы сказала,
Што розум ты ўсмактала з малаком.

Сіньёра Капулеці

Дык вось падумай ты цяпер пра гэта,
Ёсць дамы маладзей цябе ў Вероне,—

І маткі ўжо яны. А я сама
Шмат маладзей была, чым ты цяпер,
Калі цябе радзіла. Справа ў тым,
Што граф Парыс цябе пасватаць хоча.

Мамка

Вось гэта чалавек! А кавалер!
А прыгажун! Як з воску выліт!

Сіньёра Капулецi

Няма ў Вероне лепшай кветкі летам.

Мамка

І праўда — кветка; кветачка дый годзе.

Сіньёра Капулецi

Ну, што ты скажаш? Ён табе да густу?
На вечары сустрэнешся з ім сёння,
Сама ты прачытаеш тую кнігу,
Што напісала хараства пяро.
Па рысах разгадай цудоўны твар
І сэнс раскрый яго задум і мар.
Калі ж чаго не выявіш падчас,
Шукай на ўсё ў вачах яго адказ.
Перад табою ён, як кніга тая,
Што толькі добрай вокладкі чакае,
Ды не злавіў ніхто прыдатнай з рыб,
Што скуру ўзяць на вокладку маглі б.
Цудоўную карціну гэтаксама
Прыгожая аздобіць можа рама
І залатому зместу добрых кніг
Патрэбны ўбор засцёжак залатых.
З красой і скарб табе падорыць ён,
Што для цябе, вядома, не урон.

Мамка

Які ж урон? Нам ад мужчын прыбытак.

Сіньёра Капулецi

Скажы, ты можаш палюбіць Парыса?

Джульета

Я пагляджу, мо з'явіцца любоў,

Але вачам я волі столькі дам,
Каб дагадзіць і быць паслушнай вам.

Уваходзіць с л у г а.

С л у г а

Сіньёра, госці сабраліся, вячэра пададзена, вас запрашаюць, маладую сіньёру клічуць, мамку на кухні праклінаюць, усе хвалююцца. Я павінен ісці туды прыслугоўваць. Калі ласка, ідзіце хутчэй. *(Выходзіць.)*

С і н ь ё р а К а п у л е ц і

Хадзем, Джульета, граф ужо прыйшоў.

М а м к а

Ідзі, ідзі, ды прыбаўляй хутчэй
К шчаслівым дням шчаслівых шмат начэй.

Сцэна чацвёртая

Вуліца.

Уваходзяць Р а м э о, М е р к у ц ы о, Б е н в о л і о з пяццю ці шасцю іншымі м а с к а м і, ф а к е л ь ш ч ы к і і х л а п ч у к з барабанам.

Р а м э о

Ну, як жа мы — папросім прабачэння,
Ці зойдзем так, нічога не сказаўшы?

Б е н в о л і о

О не, цяпер балачкі не ў пашане,
Мы ўвалімся да іх без Купідона
З павязкай на вачах, з татарскім лукам,
Падобнага на пудзіла ў гародзе,
Якое толькі дзевак нам распудзіць.
Не трэба нам і вуснага Пралога,
Які не скажа слова без суфлёра.
Няхай, што хочуць, думаюць пра нас,
Мы патанцуем з імі — і назад.

Рамэо

Не ў галаве мне танцы. Дайце факел.
Хоць я пахмурны, а свяціць магу.

Меркуцыо

Не, дарагі Рамэо, патанцуеш.

Рамэо

У вас вось туфлі з лёгкаю падэшвай
І ногі лёгкія да танцаў, а ў мяне
Цяжкі свінец на змучанай душы.
Ён так гняце, што мне скрануцца цяжка.

Меркуцыо

Ты ж закаханы, здэцца, дык пазыч
У Купідона крылле і лятай.

Рамэо

Ён так мяне стралою прапізаў,
Што крылляў мне не ўзняць, і спутаў так,
Што мне тугі сваёй не пераскочыць.
Гняце цяпер каханне да зямлі.

Меркуцыо

Як упадзеш, дык ты ж яго прыдушыш,
А груз цяжкі для гэткай кволай рэчы.

Рамэо

Любоў зусім не кволая, а злая,
Калючая, як той чартапалох.

Меркуцыо

І ты будзь грубы з грубаю любоўю:
Яна цябе, а ты яе калі.

(Надзявае маску.)

Пад гэтай маскай твар я свой схаваю.
Калі ж каму пачварай пакажуся?
Няхай вось гэта рыла чырванее.

Бенволіо

Ну што ж хадзем пастукаем. Як зойдзем —
У скокі пусцімся, дадзім нагам работу.

Рамэо

Мне факел дайце. Хай сабе юнцы
На пацяруху труць чарот нагамі,
Я ж прыказкі трымаюся старой:
Хто свеціць, дык той больш і ўбачыць.
Разгар гульні, а я, лічы, прапаў.

Меркуцыо

Ах, факельшчык, любоўнік, шаляніца,
Ты нам агорк, як чадная газніца;
Зграз у палюбоўнай калатушы,
А мы стаім, развесілі тут вушы,
Дарэмна свечкі палім.

Рамэо

Не дарэмна.

Меркуцыо

Маруда, мы любоў тваю клянём,
Бо трацім час, як тыя свечкі днём.
Паслухай нас, тут нашых пяць галоў,
Дык разумней цябе мы ў пяць разоў.

Рамэо

Мы будзем там няпрошаныя госці.

Меркуцыо

Занадта ты разважлівы чагосьці.

Рамэо

Мне сніўся сон.

Меркуцыо

І мне той самы, мусіць.

Рамэо

Які ж табе?

Меркуцыо

Што сны страшэнна хлусяць.

Рамэо

Ты не кажы, бывае сон прарочы.

Меркуцыо

Відаць, царыца Маб мінулай ноччу
Цябе наведала. Бабулька эльфаў —
Яна не большая за той агат,
Што ўстаўлены ў пярсцёнак ольдэрмена.
На атамах запрэжаных яна
Заўсёды ездзіць па людскіх насах,
Калі, як нежывыя, людзі спяць.
У колах спіцы — ногі павукоў,
А верх каляскі — з крылляў страказіных.
Пастронкі — з найтанчэйшай павуцінкі.
А хамуты — з паўмесяцаў бліскучых
І пуга — з ножкі цвыркуна і з жылкі.
За фурмана — у шэранькай ліўрэі
Малюсенькі камарык, меншы нават
За чарвяка, што ў дзеўкі-гультая
Суставы точыць. Кузаў каляснiцы —
З арэхавай шкарлупкі белкай зроблен
Ці чарвяком — карэтнікам выдатным,
Які для фей карэты вырабляе.
І так штоночы раз'язджае Маб.
Як па мазгах любоўніка праедзе,—
Каханая прысніцца; па каленях
Вяльмож — паклоны сняцца; па руках
Суддзі — яму адразу хабар сніцца;
Па вуснах дам,— дык сняцца пацалункі.
Ці вусны гэтыя балячкамі асыпле,
Бо ласыя занадта да прысмакаў.
Прыдворны нос яна кране часамі,
І падарункаў пах яму прысніцца.
А іншы раз шчацінкаю свіною
Папоўскі нос ціхутка паказыча,
Тады яму прыход багаты сніцца.
А то яшчэ па шыі па салдацкай
Пракоціцца — і бачыць ён разню,
Вайну, клінкі іспанскія, засады
І кубкі ў паўаршына глыбінёй.
Бой барабанны раптам ён пачуе,
Усхопіцца, пачне шаптаць малітву

І зноў засне. Яшчэ вось гэта Маб
Начамі грывы заплятае коням,
І людзям каўтуны яна камечыць;
Разблытаеш каўтун — бяду наклічаш.
Дзяўчат, што дагары ляжаць у сне,
Яна гняце, да грузу прывучае,
Каб мацяркі мажныя вышлі з іх.
Яна...

Рамэо

Ды сціхні ўжо, Меркуцыо.
Балбочаш ты пра глупства.

Меркуцыо

Так, пра сны.
Яны — як дзеці бестурботнай галавы,
Народжаныя выдумкай пустой;
І лёгкія, нібы само паветра,
Нясталыя, як вецер той, што лашчыць
Зямлі паўночнай ледзяныя грудзі,
Пасля, ўзлаваўшыся, ляціць на поўдзень,
На росы чыстыя зямлі вільготнай.

Бенволіо

Твой вецер нас ад нас саміх адносіць:
Вячэра скончыцца, пакуль мы прыйдзем.

Рамэо

Баюся я, што рана. Адчуваю,
Што лёс мой вырашаны ўжо на небе,
Што будзе баль пачаткам долі горкай,
Смерць нагла мяне чакае, мусіць,
Каб у магілу раннюю пакласці.
Але мой парус той хай падымае,
Хто караблём маім кіруе. Пойдзем.

Бенволіо

Бі ў барабан!

Ідуць у дом.

Сцэна пятая

Зала ў доме Капулеці.

Музыкі чакаюць. Уваходзяць слугі з сурвэткамі.

1-ы слуга

Дзе ж Макацёр? Чаму ён не памагае прыбіраць? Гэта яго справа — мяняць талеркі, скрэбці пасуду.

2-гі слуга

Дрэнна, калі ўсё аддадзена ў рукі двух чалавек, ды яшчэ ў нямытыя.

1-ы слуга

Выносьце хутчэй крэслы, адсуньце буфет. А ты, даражэнькі, прыхавай для мяне крыху марцыпанаў. І, калі ты мне друг, скажы прыбрамніку, каб ён прапусціў сюды Сусанну Ступу і Нелі. Антон! Макацёр!

2-гі слуга

Добра, будзе зроблена.

1-ы слуга

Цябе шукаюць, цябе патрабуюць, цябе завуць, цябе клічуць, табе трасцу зычаць у вялікай зале.

3-ці слуга

Мы ж не можам адначасова быць і там і тут. Весялей, хлопцы, шавяліцеся. Хто другіх перажыве, той усё заграбе.

Выходзяць.

Уваходзяць Капулеці, Джульета і іншыя хатнія; яны сустракаюць гасцей і маскі.

Капулеці

Прашу, сіньёры! Дамы рвуцца ў танец,
Вядома, тыя, што без мазалёў.
Ха-ха, галубачкі. Няхай цяпер
Каторая адмовіцца скакаць.
Як не танцуе, значыць — мазалі.
Ага, ага, вось я вас і злавіў.
(Да Рамэо і яго спадарожнікаў.)
Заходзьце, калі ласка! Быў жа час,
Калі і сам я маску надзяваў
І дамам нештачка шаптаў на вушка.

Мінулася. Заходзьце, калі ласка!
Музыкі, грайце! Месца больш для танцаў!
А ну, прыўдарце, мілыя мае!

(Музыка грае. Госці танцуюць.)

Эй, вы, святла пабольш! Сталы ўсе прэч!
Камін тушыце: вельмі цёпла стала.
Вось добрая забава нечакана!

(Да старога, свайго сваяка.)

Сядай, сядай, мой добры Капулецці!
Прайшлі ўжо дні, калі мы так скакалі.
Калі апошні раз на маскарадзе
Былі мы?

2-гі Капулецці

Трыццаць год таму назад.

1-ы Капулецці

Ды што ты — менш. Адкуль жа трыццаць год?
Лючэнцыю вяселле мы гулялі.
І як ты, браце, час ні падганяй,
Дык больш як дваццаць пяць гадоў не будзе.

2-гі Капулецці

Не, больш. Яго ўжо сыну трыццаць будзе.

1-ы Капулецці

Ну, што ты кажаш! Два гады назад
Непаўналетнім ён яшчэ лічыўся.

Рамэо
(слузе са сваёй кампаніі)

Скажы, што гэта за сіньёра там
Прыгожая такая, з кавалерам?

Слуга

Не ведаю, сіньёр, што за яна.

Рамэо

Свяціць агням бы у яе вучыцца.
Яна ўначы — цудоўна незямная.
Нібы алмаз у вуху маўра, ззяе.

Не на зямлі б ёй трэ было радзіцца,
Яна красуецца сярод дзяўчынак,
Як белая галубка між варон.
Яе краса красе другіх — урон.
Як толькі будзе ў танцы перапынак,
Я стану на пазіцыі такой,
Каб дакрануцца да яе рукой,
І гэта шчасцем будзе для мяне.
Ці ж ведаў я любоў дагэтуль? Не!
Ранейшага зракліся сёння вочы —
Красы не бачыў я да гэтай ночы...

Т ы б а л ь т

Мантэкі чую я нахабны голас.
Падай мне шпагу, паж. Нягоднік гэты
Прыйшоў пад маскаю, каб насміхацца
Над нашаю святочнаю бяседай.
Я чэсцю роду слаўнага клянуся,—
Забіць яго — граху не пабаюся.

К а п у л е ц і

Што там, пляменнік? Ты чаго ўскіпеў?

Т ы б а л ь т

Ды вораг наш сюды прыйсці пасмеў
З намерам подлым, злосным і заўзятым —
З нас пасмяяцца, сапсаваць нам свята.

К а п у л е ц і

Юнак Рамэо?

Т ы б а л ь т

Так, падлец Рамэо.

К а п у л е ц і

Ты супакойся, не чапай яго;
Трымае ён сябе, як дваранін,
І, праўду кажучы, ў Вероне ён
Адзін з найбольш прыстойных юнакоў.
Яго ў сваім я доме не пакрыўджу.
А ты сцярпі і не звяртай увагі;
Я так хачу. Загад мой паважай.

Будзь ветлівым і твару не нахмурвай,
Зласлівым быць у свята непрыстойна.

Тыбальт

Калі падлец прыйшоў у дом — прыстойна.
Яго не пацярплю.

Капулецці

Цярпець прымушу.
Маўчаць, хлапчук! Сказаў я — так і будзе.
Хто гаспадар тут? Я ці ты? А ну!
«Не пацярплю». Ах, божа літасцівы!
Ён будзе бунтаваць гасцей маіх.
Ён будзе тут распараджацца мне.

Тыбальт

Дык гэта ж сорам, дзядзя.

Капулецці

Прэч пайшоў!
Што ты нахабнік, гэта ўсім вядома.
Глядзі, раскаешся, ды позна будзе.
Супроць мяне ідзе ён. Не, даволі!
— Цудоўна сказана! — Ідзі, нахабнік!
Ды сціхні, бо... Святла давайце! — Сорам.
Я ўціхаміру.— Весялей, сябры!

Тыбальт

Ад лютасці я ўвесь успалымнеў,
Цярпенне сілай не патушыць гнеў.
Пайду. Салодкасць гэтага ўварвання
Яму гарчэй атруты горкай стане.

Рамэо

(Джульеце)

Рукою грэшнай да твае рукі
Я дакрануўся — дай мне паратунак!
Як пілігрымы, губы грэх такі —
Загладзяць, падарыўшы пацалунак.

Джульета

Судзіць так строга рукі вам няможна,
Павінны быць яшчэ удзячны ім:

Яны святыню кратал і набожна,
І ад граху ўратован пілігрым.

Рамэо

Тады нашто ўжо маем губы мы?

Джульета

На тое толькі, каб чытаць псалмы.

Рамэо

Але яны цябе, святую, моляць,
Каб тое, што рукам, і ім дазволіць.
Прымі маленне іх, не засмучай,
Бо выклічаш бязвер'е і адчай.

Джульета

Святыя нерухомы пры мальбе.

Рамэо

Дык нерухомай будзь, малю цябе.
Пакуль я не крануся губ святых
І гэтым грэх цяжкі зніму з сваіх.
(Цалуе яе.)

Джульета

Дык на маіх губах павінен ён застацца?

Рамэо

Мой грэх? Дакор салодкі мне, прызнацца.
І грэх свой я вазьму назад...
(Цалуе зноў.)
Вось так.

Джульета

Аднак жа цалавацца вы — мастак.

Мамка
(Джульеце)

Там мама кліча вас на пару слоў.

Рамэо

Хто ж маці гэтае сіньёры?

Мамка

Маці?

Ды гаспадыня гэтага вось дому.—
Надзвычай добрая, разумная,
Шаноўная жанчына. А дачку,
З якою вы тут зараз гаварылі,
Карміла я грудзьмі, і вы паверце —
Шчаслівы той, хто ёю заўладае.

Рамэо

Дык гэта Капулецці. Не гадаў,
Як ворагу ў заклад жыццё аддаў.

Бенволіо

Пайшлі дамоў. Канец гулянню тут.

Рамэо

Канец гульні, ды не канец пакут.

Капулецці

Не, не, сіньёры, крышку пачакайце,—
Вось зараз будзе лёгкая закуска.
Не можаце застацца? Ваша воля.
Усім вам дзякую. Спакойнай ночы!
Гэй, факелаў сюды! І нам пара
Ужо на бакавую.

(Другому Капулецці.)

Позна, брат!

Пайсці заснуць.

Выходзяць усе, апрача Джульеты і мамкі.

Джульета
(Мамцы)

Ідзі сюды... Што гэта за сіньёр?

Мамка

А гэта ж сын Тыберыя старога,—
Яго наследнік.

Джульета

А ў дзвярах вунь той?

Мамка

А гэта, быццам, малады Петручыо.

Джульета

А той вунь, што не танцаваў — хто гэта?

Мамка

Не ведаю.

Джульета

Ідзі, даведайся,
Хто ён такі, як зваць.

(Мамка адыходзіць.)

Жанаты можа,
Тады труна мне будзе шлюбным ложам.

Мамка
(вярнуўшыся)

Сын ворага ён вашага — Мантэкі,
Адзіны сын у бацькі, зваць — Рамэо.

Джульета

Нянавісць ты адзіная мая!
З цябе любоў мая паўстала грозна:
Не ведаўшы, яго спаткала я,
Спаткаўшы, я даведалася позна.
Што здолела любоў са мной зрабіць!
Я ворага прымушана любіць.

Мамка

Што, што?

Джульета

Нічога... Верш я ўспамінаю.
Што мне сказаў адзін танцор сягоння.

Голас за сцэнай: «Джульета!»

Мамка

Зараз.— Годзе ўспамінаць,
Гасцей няма, і нам пара ўжо спаць.

Выходзіць.

Акт другі

ПРАЛОГ

Уваходзіць хор.

Хор

Была адна любоў, цяпер другая,
Ад першай знік навекі ў сэрцы след.
Была любімая і дарагая,
Ды новая краса зацьміла свет.
Рамэо любяць і Рамэо любіць,
Але не суджаны ім шчасця дні:
Варожасць злая, што іх долю губіць,
Лягла прадоннем страшнай глыбіні.
Здаўных-даўна ідзе яе карэнне.
Рамэо ў доме любай — не жаніх.
Калі ж і дзе яна яго сустрэне?
Што ўсцеражэ ад страшнай помсты іх?
Ды возьме верх любоў над гневам лютым,
І асалода зменшыць іх пакуты.

(Выходзіць.)

Сцэна першая

Пляц, які мяжуецца з садам Капулецці.

Рамэо

Куды ж ісці, калі мае тут сэрца?
Сюды, сюды, да цэнтра прыцяжэння.

(Пералазіць цераз сцяну і знікае за ёй.)

Уваходзяць Бенволіо і Меркуцыо.

Бенволіо

Рамэо! Брат Рамэо!

Меркуцыо

Ён не дурань —
Напэўна, дома ўжо і ўклаўся спаць.

Бенволіо

Ды не, пабег сюды, тут пералез.
Пакліч яго, Меркуцыо.

Меркуцыо

Вар'ят Рамэо, блазан, страсць, любоўнік!
З'явіся нам хаця, як уздыханне,
Адзін хоць верш скажы і буду рад я.
Скажы «па жаль», зрыфмуй «любоў» і «кроў»,
Шапні слаўцо маёй куме Венеры,
Сынка яе сляпога падражні —
Амура, што ў цара так спрытна стрэльнуў,
І той жабрачку палюбіў праз гэта.
Ні водгуку ніякага, ні руху —
Памёр няшчасны. Хіба дух яго
Я заклінаннем выклічу сюды.
Вачамі Разаліны заклінаю,
Яе чалом, пунсовымі губамі,
Маленькай ножкай, трапяткім сцягном
І тым дабром, што па суседству з ім,—
З'явіся нам у вобразе сваім.

Бенволіо

Ён раззлуецца, як пачуе гэта.

Меркуцыо

Чаго злавацца? Я ж прашу яго
Сюды з'явіцца у імя красуні.

Бенволіо

Хадзем, схаваўся недзе ён між дрэў;
Вільготны змрок якраз яму да сэрца:
Любоў сляпая — цемра ёй падходзіць.

Меркуцыо

Сляпая, дык у цэль ёй не папасці.
Ён недзе пад кізілавым кустом
Сядзіць і марыць, каб яго красуня

Кізілавым пладом раскрытым
Сама з галінкі ўпала на яго.
Рамэо, хай жа станецца ўсё так,
Як ты жадаеш. Ну, бывай, Рамэо!
Пайду я лягу ў мяккую пасцель,
Бо на зямлі халоднай не засну.
Ну, што ж, хадзем.

Бенволіо

Хадзем. Дарэмна будзем
Шукаць таго, хто сам ад нас схаваўся.

Сцэна другая

Сад Капулеці.
Уваходзіць Рамэо.

Рамэо

Смяецца з раны той, хто ран не меў.

Джульета з'яўляецца ў акне наверсе.

Чакай! Што за святло ў акне мільгае?
Там палымнее ўсход. Джульета — сонца.

Устань жа, сонца, і забі ты месяц,
Які збялеў ад зайздрасці і злосці,
Што ты, слуга, сваёю прыгажосцю
Яго зацьміла і яму балюча.
Пакінь служыць зайздросніку і скінь
Убор весталкі палінялы, бледны,
Які да твару толькі нездаровым.
Мая ўладарніца! Любоў мая!
О, каб ты ведала... Яна гаворыць...
Не, маўчыць... Гавораць толькі вочы.
І не са мной — адказваць недарэчна —
Не мне ж гавораць. Яркія дзве зоркі,
Пакінуўшы на час начное неба,
Упрошваюць, каб вочы пасвяцілі,
Пакуль яны не вернуцца на неба.

О, што б тады тварылася на небе!
Ды ад румянца шчок памерклі б зоры,
Як меркне лямпа перад ясным сонцам,
А вочы ў небе ярка б так гарэлі,
Што птушкі б палічылі ноч за дзень
І, як уранні, радасна б запелі.
Вунь, на руку аперлася шчакой.
Мне б тут пальчаткай быць з яе рукі,
Каб дакранацца да шчакі!

Д ж у л ь е т а

О гора!

Р а м э о

Гаворыць. Гавары, мой светлы ангел!
Над галавой маёй ты так жа ззяеш,
Як ззяе пасланец крылаты неба,
Калі плыве на воблаках лянівых,
І смертныя, закінуўшы галовы,
У захапленні ўслед яму глядзяць.

Д ж у л ь е т а

Рамэо! Ах, чаму Рамэо ты?
Ад бацькі адрачыся, ад імя,
А не,— дык пакляніся мне, што любіш,
І я дачкой не буду Капулеці.

Р а м э о

Паслухаць мне яшчэ ці адказаць?

Д ж у л ь е т а

Не ты, адно імя тваё — мой вораг,
Ты ж сам сабой, зусім ты не Мантэкі.
Бо што ж Мантэкі? Твар, рука, нага
Ці што яшчэ? Імя другое ты
Сабе вазьмі. Бо што такое назва?
Як ружу ні заві, а пах той самы.
Рамэо, каб і зваўся ён Рамэо,
Усё адно застаўся б ён цудоўным.
О, скінь імя, Рамэо, бо яно ж
Не частачка цябе, і за імя
Ты ўсю мяне вазьмі.

Рамэо

Лаўлю на слове.
Ты любым назаві мяне, і я —
Ахрышчаны і болей не Рамэо.

Джульета

Хто ж ты, што ў змроку гэтай ціхай ночы
Маю падслухаў тайну?

Рамэо

Праў не маю
Імя сваё назваць, мая святыня!
Імя маё — варожае табе,
Таму яно агідна мне самому.
Калі б імя напісаным я ўбачыў,
Дык на шматкі паперу б разарваў.

Джульета

Яшчэ і сотні слоў я не пачула,
А ўжо цябе па голасу пазнала.
Ды ты ж Рамэо. Праўда? Ты Мантэкі?

Рамэо

Ніводзін з іх. Яны табе агідны.

Джульета

Скажы, чаго ты тут, і як ты трапіў?
Сцяна высокая — не пералезці.
Калі з радні мае цябе хто-небудзь
Застане тут, дык смерць табе на месцы.

Рамэо

Любоў мяне на крыллях перанесла,
Бо для любві і мур — не перашкода,
На ўсё адважыцца яна насмее;
Што значыць для мяне твая радня?

Джульета

Яны заб'юць цябе, як толькі ўбачаць.

Рамэо

Мне вочы мілыя твае страшней,
Чым дваццаць шпаг. Зірні прыхільна ты,

І загартован я супроць іх злосці.

Джульета

О гора мне, калі цябе заўважаць!

Рамэо

Мяне схавае ноч пад плашч свой чорны.
Калі ж не любіш,— дык няхай знаходзяць.
Ляпей ад іх варожасці загінуць,
Чым паміраць мне без тваей любві.

Джульета

Хто ж паказаў сюды табе дарогу?

Рамэо

Любоў мяне на пошукі паслала,
Дала параду, я ж ёй вочы даў.
Я не марак, але каб ты была
Далёка, як зямля за акіянам,
Паплыў бы я па гэтакі тавар.

Джульета

Начная маска твар мой прыкрывае,
А то б ты ўбачыў чырвань на шчаках,
Ад слоў маіх, якія ты падслухаў.
Каб захаваць прыстойнасць, я ахвотна б
Ад сказанага мною адраклася,
Але — бывай, прыстойнасць! Любіш ты
Мяне? Вядома, скажаш ты — люблю,
І я паверу. Хоць і даўшы клятву,
Ты можаш здрадзіць. Кажуць, сам Юпітэр
З любоўнай клятвы кпіць. Рамэо, мілы!
Скажы мне праўду — любіш ты мяне?
Калі ж ты думаеш, што вельмі хутка
Здалася я, дык я пасуплюся,
Упартай стану, і тады ў адказ
Пачуеш — не. І ні за што на свеце...
Я моцна так люблю, Мантэкі мілы,
Што выглядаю вельмі легкадумнай.
Павер, аднак, што я вярней за тых,
Што ўмеюць непрыступнымі здавацца.
І я трымалася б інакш, павер,
Калі б ты ўпотай не падслухаў тут

Прызнання шчырага мае любві.
Даруй жа, не прымі за легкадумнасць
Таго, што ноч адкрыла выпадкова.

Рамэо

Клянуся гэтым месяцам святым,
Што серабром абліў вяршыні дрэў...

Джульета

О, не кляніся здрадлівым свяцілам,
Што кожны месяц зменьвае свой выгляд,
Каб не была любоў твая такой.

Рамэо

А чым клясціся мне?

Джульета

Нічым не трэба.
А не, дык бажаством любві мае —
Самім сабою пакляніся ты,
Паверу я.

Рамэо

Калі агонь любві...

Джульета

Стой, не кляніся. Рада я табе,
Але не рада змове я начной...
Так гэта ўсё раптоўна, нечакана,
Як бліскавіца, што паспее згаснуць,
Пакуль ты скажаш слова — «бліскавіца».
Дабранач, мілы! Хай дыханне лета
Любві расток у кветку ператворыць,
Пакуль спаткаемся мы зноў. Дабранач!
Хай у тваёй душы спакой пануе,
Якім так поўна дышуць мае грудзі.

Рамэо

І ты мяне пакінеш безуцешным?

Джульета

А чым я больш магу цяпер уцешыць?

Р а м э о

Ты мне ўзамен за клятву клятву дай.

Д ж у л ь е т а

Дала яе раней, чым ты прасіў,
І моманту цяпер таго шкадую.

Р а м э о

Зара мая! Ты клятву ўзяць хацела б
Назад? Чаму?

Д ж у л ь е т а

Каб зноў яе дарыць.
Хачу валодаць тым, чым так багата.
Мая любоў бяздонная, а шчодрасць —
Бязмежны акіян. Чым больш я іх
Дару табе, тым болей застаецца.
Яны ў мяне бясконцыя абедзве.

За сцэнай чуваць голас мамкі.

Мяне завуць... Бывай, мой мілы!..— Зараз,
Іду я, нянечка. Мантэкі, мілы,
Будзь верным! Пачакай, вярнуся я.

(Выходзіць.)

Р а м э о

О, самая шчаслівая з начэй!
Баюся я, што гэта сон прысніўся,
Чароўны вельмі ён, каб праўдай быць.

Д ж у л ь е т а зноў паказваецца наверсе.

Д ж у л ь е т а

Яшчэ тры словы, мой Рамэо любы,
Тады ўжо сапраўды — бывай. Калі
Сумленна любіш і жаніцца хочаш,
Дык заўтра пасланцу майму скажы,
Дзе і калі вянчацца будзем мы,
І я свой лёс кладу к тваім нагам,
На край зямлі пайду за ўладаром.

Мамка

(за сцэнай)

Сіньёра!

Джульета

Зараз! І калі задумаў
Нядобрае. Прашу цябе...

Мамка

Сіньёра!..

Джульета

Ужо іду... Тады не дамагайся,
Пакінь мяне адну з маёй тугой.
Дык заўтра я прышлю...

Рамэо

Душой клянуся...

Джульета

Ну, сто разоў жадаю добрай ночы.

Рамэо

У сто разоў мне ноч цямнейшай стала.
Як лёгка з кніжкай школьніку расстацца,
Так цяжка мне з любімай развітацца.

Павольна ідзе да выхада.

Джульета

(зноў паказваецца)

Рамэо! Ах, шкада, што не ўладаю
Я голасам сакольніка, каб зноў
Прывабіць сокала назад. Не можа
Няволі сіплы голас смела крыкнуць,
А то пячору б страсянула я,
Дзе рэха спіць, і голас бы яго
Ахрыплым быў бы горш, чым мой
Бясконца паўтараючы — Рамэо.

Рамэо

Душа мая мяне заве. Чароўна,
Як музыкі сярэбраныя гукі,
Гучыць мне любы голас уначы.

Джульета

Рамэо.

Рамэо

Мілая!

Джульета

Калі ж прыслаць
Мне заўтра?

Рамэо

Раніцой у дзевяць.

Мамка

Сіньёра!

Джульета

Добра, я прышлю. Але ж
Да дзевяці чакаць мне — дваццаць год.
Забылася, нашто цябе вярнула.

Рамэо

Дазволь мне пастаяць, пакуль ты ўспомніш.

Джульета

Не ўспомню я, каб ты даўжэй стаяў.
Адно я помню — добра мне з табой.

Рамэо

Я пастаю, а ты ўсё забывай.
І сам забуду я пра ўсё на свеце.

Джульета

Світае. Адпусціць цябе хачу я,
Нібыта птушку, рэзвая дзяўчынка,
Што дасць спярша нявольніцы ўзляцець,
Пасля шнурок шаўковы зноў пацягне,
Раўнуючы яе да вольнай волі.

Рамэо

Ахвотна б я тваёю птушкай быў.

Джульета

І я хацела б гэтага, але
Пяшчотамі б замучыла цябе.
Дабранач! Ах, салодкі боль расстання!
Я расставалася б з табой да рання.

Рамэо

Няхай спакой лунае над табою,
Твайму я сну зайздрошчу і спакою.
Пайду к Ларэнца. У айца святога
Параду я знайду і дапамогу.
(Выходзіць.)

Сцэна трэцяя

Келья брата Ларэнца.
Уваходзіць брат Ларэнца з кошыкам.

Брат Ларэнца

Ужо ўсміхнуўся ранак шэравокі
Пахмурнай ночы, неба край далёкі
Пазалаціў, і змрок сышоў, як п'яны,
З дарогі вогненных калёс Тытана.
Пакуль агністым вокам дня красу
Не асвяціла сонца і расу
Не асушыла з траў, імглісты золак
Пакуль не высах, праменем сагрэты,
Павінен назбіраць я ў кошык гэты
Гаючых кветак і атрутных зёлак.
Зямля — прыроды маці і магіла —
Дзяцей бясконцы лік грудзьмі ўспаіла.
Народжаныя маткаю адной —
Яны каштоўны вартасцю сваёй,
Хоць кожнае адменны выгляд мае.
Шмат сіл дзівосных у сабе хавае
Расліна кожная і кожны камень,
Шмат якасцей, не скарыстаных намі.
Няма нічога злога на зямлі,
З чаго б дабра хоць каплю не ўзялі.
Дый добрае становіцца благім,
Калі на шкоду карыстацца ім.

У гэтай кветцы ёсць і сок атруты,
І сродак — людзям аблягчыць пакуты.
Панюхай — целу свежасць дасць і сілу,
А паспытай — паложыць у магілу.
І сэрца чалавечае такое:
Там з добрым перамешана благое;
Як зло ў ім над дабром пераважае,
Чарвяк смяротны кветку паражае.

Уваходзіць Рамэо.

Рамэо

Дзень добры, ойча!

Брат Ларэнца

Будзь благаславенны!
Чый голас прывітаў мяне так рана?
Юнак, твой «добры дзень» парой такою —
Адзнака клопату і неспакою.
На варце клопат пры старых вачах,
Не дапускае сну ён па начах,
А дзе юнацтва, што турбот не знае,
Над ложкам там спакойны сон лунае.
Маглі цябе падняць у рань такую
Турботы нейкія, як я мяркую.
А праўдзівей яшчэ калі сказаць —
Ты гэту ноч зусім не клаўся спаць.

Рамэо

Ты адгадаў, але праз гэта мне
Ноч прыямнейшаю была ўдвайне.

Брат Ларэнца

Хай бог даруе. З Разалінай быў?

Рамэо

Не, ойча, я зусім яе забыў.

Брат Ларэнца

Ну, гэта добра. А калі не з ёй,
Дык дзе ж?

Рамэо

Маўчы і слухай, ойча мой.
На балі быў я ў ворага свайго.
Там раніў ён мяне, а я — яго.
Дык вось я з просьбай да айца святога:
Абодвум нам патрэбна дапамога.
На ворага я злосці не нашу:
І за сябе і за яго прашу.

Брат Ларэнца

Будзь шчырым, сын, адкрый усё зараз:
Якая споведзь, дык такі й адказ.

Рамэо

Дык ведай жа... Мацней за ўсё на свеце
Мы любімся з дачкою Капулеці;
Як мне яна, дык так і я ёй люб,
І нас навек з'яднаць павінен шлюб.
Як мы сышліся, як пакляўся ёй,
Дарогай раскажу я, ойча мой.
Цяпер жа напрашу мне абяцаць,
Што будзеш ты сягоння нас вянчаць.

Брат Ларэнца

Святы Францыск! Якая перамена!
Любіў ты Разаліну так страшэнна
І хутка так забыў. У юнакоў,
Відаць, не ў сэрцы, а ў вачах любоў.
Ах, Езус-Мар'я. Ад любві шалёнай
Яшчэ зусім нядаўна цёк з вачэй
Па бледных шчоках горкіх слёз ручэй.
Прапала марна шмат вады салёнай,
Якой ты прыпраўляў сваё каханне.
Яшчэ ж і воблакаў твайго дыхання
Не ўспела сонца разагнаць,
І жаль і енк твой у вушах стаяць.
І на тваёй шчацэ забыты
Нядаўніх слёз я бачу след пязмыты.
Калі сабой ты быў, а боль — тваім,
Дык Разаліне ты належаў з ім.
Калі мужчына нетрывалы ў страсці,
Дык тым лягчэй слабой жанчыне пасці.

Рамэо

Ты ж дакараў, што я люблю яе.

Брат Ларэнца

Не за любоў — за дурасці твае.

Рамэо

Ты раіў пахаваць любоў благую.

Брат Ларэнца

Не для таго, каб адкапаць другую.

Рамэо

Не гавары дакорлівых мне слоў.
Яна любоўю плаціць за любоў,
Не так, як тая.

Брат Ларэнца

Разгадала тая,
Што бойка так любоў тваю чытае
На памяць, хоць не ведае складоў.
Ну што ж, хадзем. Я памагчы гатоў.
Мо шлюб дзяцей бацькам саслужыць службу,
Варожасць іх ператварыўшы ў дружбу.

Рамэо

Хутчэй, хутчэй, мяне чакае шчасце.

Брат Ларэнца

Хто так спяшаецца, той можа ўпасці.

Сцэна чацвёртая

Вуліца.

Уваходзяць Бенволіо і Меркуцыо.

Меркуцыо

Куды ж таго Рамэо чэрці ўзялі?
Што, дома ён не начаваў сягоння?

Бенволіо

Не начаваў — пытаўся я ў слугі.

Меркуцыо

І ўсё тут Разаліна вінавата —
Дзяўчынка бледнашчокая і злая.
Ён звар'яцее зараз праз яе.

Бенволіо

Тыбальт — сваяк старога Капулецці —
Прыслаў сягоння ў дом пісьмо яму.

Меркуцыо

Магу ў заклад ісці, што гэта выклік.

Бенволіо

Ну што ж, Тыбальту ён адкажа.

Меркуцыо

Кожны, хто ўмее пісаць, зможа адказаць на пісьмо.

Бенволіо

Не пісьмом адкажа, а выклікам на дзёрзкі выклік.

Меркуцыо

На жаль, небарака Рамэо ўжо мёртвы. Пранізалі яго наскрозь чорныя вочы бялявай дзяўчынкі. Вуха яго прастрэлена любоўнай песенькай. У сэрца, у самую сярэдзіну, трапіла яму страла сляпога хлапчука. Ну, дзе ж яму цяпер цягацца з Тыбальтам?

Бенволіо

А што ж такое Тыбальт?

Меркуцыо

Напэўна, ужо не які-небудзь кашэчы цар Тыберт, а нехта важнейшы. О, ён герой далікатных манер. Ён б'ецца на паядынку ўсё роўна, як ты па нотах спяваеш. Захоўвае адлегласць, меру, тэмп, вытрымлівае кароценькую паўзу — раз, два, а трэці ўжо ў грудзях у вас.

Ён сапраўдны згубіцель гузікаў, што на канцах рапір. Дуэлянт, дуэлянт. Дваранін самага першага гатунку, знаток першых і другіх зачэпак для дуэлі. Ах, бяссмертнае: passado, яго punto reverso, яго hai!..

Бенволіо

Што?

Меркуцыо

Чорт бы іх пабраў гэтых модных блазнаў, манерных балбатуноў, што мову перакручваюць на новы лад: «Клянуся Езусам, дзівосны клінок, надзвычайны мужчына, цудоўная дзеўка». Хіба не крыўдна, друг, што нас апаноўваюць гэтыя чужаземныя мухі, гэтыя модныя pardonnez-moi, такія сквапныя да новых убораў, што ім на старых лаўках і сядзець у іх нязручна. Агідна слухаць гэтыя іх «bon, bon!»

Уваходзіць Рамэо.

Бенволіо

Вось і Рамэо ідзе, вось і Рамэо.

Меркуцыо

Як таран без ікры. О, мяса, мяса! Як ты так абрыбілася? Ён цяпер гаворыць вершамі, як Петрарка. Лаура — у параўнанні з яго любай — кухарка, хоць яе палюбоўнік апяваў яе куды лепш. Дыяна — няўклюда, Клеапатра — цыганка, Елена і Гера — вулічныя флюндры. Хіба хоць і мае шэрыя вочы і яшчэ там нешта такое, але і яна ні к чорту не варта. Сіньёр Рамэо, бонжур! Французскае прывітанне вашым французскім штанам. Вы нас здорава падвялі ўчора вечарам.

Рамэо

Добры дзень вам абодвум. Як я вас падвёў?

Меркуцыо

Уцяклі, сіньёр, уцяклі. Хіба не памятаеце?

Рамэо

Даруй мне, добры Меркуцыо, у мяне былі важныя справы. У такіх выпадках, як мой, можна ўхіліцца ад правіл далікатнасці.

Меркуцыо

Ты хочаш сказаць, што ў падобных выпадках не грэх і схіліцца.

Рамэо

З далікатнасці, вядома.

Меркуцыо

Ну так, ты з далікатпасці даволі гнуткі.

Рамэо

А ты ад гнуткасці такі далікатны са мною.

Меркуцыо

Я — кветка далікатпасці.

Рамэо

Кветачка. Сапраўдны букет.

Меркуцыо

Вядома.

Рамэо

На маіх туфлях такія кветкі.

Меркуцыо

Здорава сказана. Насі па здароўе свае шавецкія жарты, пакуль не стопчуцца іх падэшвы, а стопчуцца — жарт застанецца ўсё роўна.

Рамэо

Які жарт, такая і падэшва.

Меркуцыо

Развядзі нас, добры Бенволіо, а то мой досціп слабее.

Рамэо

Паганяй яго і прышпорвай, прышпорвай, а то я крыкну — абагнаў.

Меркуцыо

Калі твае жарты паляцяць адзін за адным, як дзікія гусі, тады я прапаў. У цябе ў адным жарце больш дзічы, чым у мяне ў пяці. Ува мне няма нічога гусінага.

Рамэо

Ты сам добры гусак. Гэта ж пра цябе гавораць: «З яго, як з гусака вада».

Меркуцыо

Я табе вуха адшчыпну за гэта.

Рамэо

Будзь добрым гусаком і не шчыпліся.

Меркуцыо

Твой жарт — страшэнная кісляціна, як дзікі яблык.

Рамэо

Гэта не кепская прыправа да тлустага гусака.

Меркуцыо

Твой жарт расцягваецца, як казіная шкура. Ён у цябе з вяршок, а ты расцягваеш яго на сажань.

Рамэо

Калі расцягну яго на ўсю шырыню і абкручу ім цябе, дык ты будзеш сам гусаком у поўнай меры.

Меркуцыо

Ну вось, хіба гэта не лепш, чым стагнаць і хныкаць ад любві? Цяпер ты зноў той самы Рамэо. Як мае быць — Рамэо і па натуры і па выхаванню. А гэта сліпявая любоў падобна на блазна, што, высунуўшы язык, кідаецца сюды і туды, шукаючы дзіркі, каб схаваць сваю цацку.

Бенволіо

Стой, стой, даволі.

Меркуцыо

Чаму — стой?

Бенволіо

Каб твая гаворка не была бясконцай.

Меркуцыо

А калі я буду стаяць, дык думаеш, хутчэй да канца дайду. Наадварот, я быў бы ўжо ў канцы, калі б ты мяне не спыніў.

Уваходзяць мамка і П'етра.

Рамэо

Вось дык убор!

Меркуцыо

Парус, парус!

Бенволіо

Цэлых два: спадніца і штаны.

Мамка

П'етра!

П'етра

Чаго?

Мамка

Дай мой веер, П'етра.

Меркуцыо

Падай ёй, П'етра. Няхай яна веерам прыкрые свой твар. Так будзе прыгажэй.

Мамка

Добры дзень вам, сіньёры!

Меркуцыо

Добры вечар, сіньёра.

Мамка

Хіба ўжо вечар?

Меркуцыо

Каля гэтага. Ужо стрэлка-распусніца стаіць на дванаццаці.

Мамка

Ідзіце прэч. Што вы за чалавек?

Рамэо

Чалавек, якога бог стварыў дый сам каецца.

Мамка

Вось гэта, дальбог, добра сказана. І сам каецца...
Сіньёры, ці не скажа мне хто з вас, дзе я магу знайсці маладога Рамэо?

Рамэо

Гэта я магу сказаць. Але малады Рамэо, калі вы яго знойдзеце, будзе старэйшы, чым тады, калі вы пачалі яго шукаць. З усіх, хто носіць гэта імя, я самы малодшы, калі не самы горшы.

Мамка

Як вы хораша гаворыце.

Меркуцыо

Хораша, што ён самы горшы? Здорава сказанула. Разумна, разумна.

Мамка

Калі вы сіньёр Рамэо, я вам хачу нешта сказаць.

Бенволіо

Напэўна, запросіць на вячэру.

Меркуцыо

Зводніца, зводніца! Ату яе!

Рамэо

Каго ты цкуеш?

Меркуцыо

Не зайца, сіньёр, а можа, і зайца, які быў запечаны ў посным пірагу і зацвіў раней, чым яго пачалі есці.

(спявае)

Заяц шэры, сталы ўзростам,
Можна есці нават постам —
Не скаромная яда;
Толькі высах ён без меры,
Састарэўся заяц шэры,
І пратух ён — вось бяда.

Рамэо, будзеш ты сёння дома ў свайго бацькі? Мы ж ідзём туды абедаць.

Рамэо

Я іду следам за вамі.

Меркуцыо

Бывайце, старэнькая сіньёра.

(Спявае.)

«Сіньёра, сіньёра, сіньёра!..»

Мамка

А такі ж бывайце. Скажыце, сіньёр, хто гэты нахабнік, напханы ўсялякім паскудствам?

Рамэо

Гэта, няня, чалавек, які любіць слухаць сябе самога і за адну мінуту нагаворыць столькі, колькі сам не пераслухае за месяц.

Мамка

Няхай толькі ён скажа што-небудзь наконт мяне, дык я з ім упраўлюся, хоць бы ён быў дужэйшы, чым ёсць. Упраўлюся і яшчэ з дваццаццю такімі ўрвіцелямі. А не сама, дык нехта ўправіцца. Ах, паскуднік! Што я яму — дзеўка гуляшчая ці шалахвост які з яго шайкі?

(Да П'етра.)

А ты што стаіш, разявіўшы рот? Табе і нічагуткі, што кожная шэльма з мяне насміхаецца.

П'етра

Я не бачыў, каб хто з вас насміхаўся, іначай я адразу выхапіў бы свой меч. Я не горш іншых выхопліваю меч, калі здараецца добрая сварка і калі закон на маім баку.

Мамка

Божа мой, я так раззлавалася, што ўся аж калачуся. Калі ласка, сіньёр, на адно слоўка. Як я ўжо сказала, мая маладая сіньёра даручыла мне знайсці вас... ну, а што яна загадала вам сказаць, пра гэта я памаўчу пакуль што. Спачатку дазвольце вам далажыць, што калі вы маеце намер, як той казаў, толькі пазабаўляцца з ёю, дык гэта будзе, як той казаў, вельмі дрэнны ўчынак, бо яна ж яшчэ такая маладая і таму, калі хочаце ашукаць яе, дык гэта будзе нядобры ўчынак; ашукаць такую высакародную дзяўчыну — гэта брыдка.

Рамэо

Няня, кланяйся ад мяне сіньёры. Клянуся...

Мамка

Вось добрая душа! Клянуся, што я ўсё гэта ёй раскажу. Яна будзе найшчаслівейшай жанчынай у свеце.

Рамэо

Што ж ты ёй раскажаш, няня? Ты ж не даслухала мяне.

Мамка

Я скажу ёй, сіньёр, што вы пакляліся, а гэта, як я разумею, і ёсць якраз тое самае, што павінен рабіць высакародны чалавек.

Рамэо

Скажы ёй,
Няхай яна прычыну знойдзе сёння
Прыйсці на споведзь. Там айцец Ларэнца
Звянчае нас. Вазьмі вось за паслугі.

Мамка

Не, не, сіньёр, ды што вы! Нічога не вазьму.

Рамэо

Ну, вось яшчэ. Бяры, кажу!
(Дае ёй грошы.)

Мамка

Дык сёння адвячоркам? Добра, прыйдзе.

Рамэо

Ты за сцяной манастыра чакай.
Слуга туды мой прыйдзе неўзабаве
І лесвіцу вяровачную дасць.
Па ёй у змроку ночы я ўзнімуся
На самую вяршыню шчасця. Ну,
Бывай і вернай будзь. Я за паслугу
Аддзякую. Джульеце прывітанне.

Мамка

Няхай вам бог паможа... Пачакайце!

Рамэо

Што, дарагая няня?

Мамка

Ваш слуга

Ці верны? Бо сакрэт датуль сакрэтам,
Пакуль адзін з дваіх не быў пры гэтым.

Рамэо

Ручаюся, што верны ён, як сталь.

Мамка

Ну, добра, сіньёр. Мая сіньёра — найлепшая ў свеце. Божа ты мой, божа! Калі яна была яшчэ маленькая, толькі яшчэ лепятаць пачынала... О, ёсць, ведаеце, у горадзе адзін дваранін, граф Парыс, дык вельмі ж ён ласа пагглядае на яе, а яна, небарака, глядзець на яго не можа, як на тую жабу-рапуху. Я часамі, каб падражніць яе, вазьму дый скажу, што Парыс самы прыдатны для яе мужчына. Як скажу так, дык яна аж пабляднее, проста, як палатно, белая стане... А гэта праўда, што размарын і Рамэо пачынаюцца з аднае літары?

Рамэо

З аднае, няня; дык і што ж? Адно і другое пачынаецца на «р».

Мамка

Які вы жартаўнік! Гэта ж сабачая літара — ррр. Не, я ведаю, што яны пачынаюцца з другой літары. Бо яна так міла, так складна гаворыць пра вас і пра размарын, што вам бы люба было паслухаць.

Рамэо

Кланяйся маладой сіньёры.

(Выходзіць.)

Мамка

Тысячу раз буду кланяцца. П'етра!

П'етра

Чаго?

Мамка

Вазьмі мой веер ды ідзі наперад.
Хутчэй!

Выходзяць.

Сцэна пятая

Сад Капулецi.

Уваходзiць Джульета.

Джульета

Як няню я паслала, бiла дзевяць,
Сказала — вернецца праз паўгадзiны.
А можа — не знайшла? Не! Быць не можа:
Яна кульгавая, марудзiць. У любвi
За пасланцоў павiнны мыслi быць,
Што ў дзесяць раз шпарчэйшыя за промень,
Якi з узгоркаў змрок начны зганяе.
I нездарма ў венерыну каляску
Запрэжаны крылатыя галубкi,
А ў Купiдона крылле быццам вецер.
Ужо над галавою сонца — поўдзень,
Пайшла ж у дзевяць — цэлых тры гадзiны,
I ўсё няма. Ёй хоць бы што. Нябось,
Каб маладая кроў у ёй кiпела
I пал юнацкi, дык яна б лятала,
Як мячык той. Яе сваiм бы словам
Я кiнула да мiлага свайго,
А ён бы — да мяне. Але старыя,
Як мёртвыя. Цяжкiя на хаду.
Ну, дзе ж яна? Я звар'яцею зараз
Iдзе! О божа!

Уваходзяць мамка i П'етра.

Няня, залатая!
Ну што, знайшла яго? Адправу слугу.

Мамка

Iдзi, чакай нас ля калiткi, П'етра.

П'етра выходзiць.

Джульета

Ну, няня, дарагая! Божа мой!
Чаму ж ты хмурная? Благiя весткi?
А ты ўсё роўна весела расказвай,

А добрыя — тады іх музыкі
Не псуй ты выглядам сваім панурым.

М а м к а

Стамілася, дай мне перадыхнуць.
Ух, косці як баляць! Вось дык прагулка!

Д ж у л ь е т а

Вазьмі мае, а мне свае дай косці,
Хутчэй расказвай толькі, дарагая.

М а м к а

Паспееш. Пачакай хвілінку. Бачыш,
Што дух мне заняло.

Д ж у л ь е т а

Не заняло,
Калі змагла сказаць, што заняло.
За час, што траціш ты на адгаворкі,
Пра ўсё магла б ужо мне расказаць.
Скажы хоць — вестка добрая ці не,
А рэшту скажаш потым. Заспакой жа!
Інакш і я табе не дам спакою.

М а м к а

Адно скажу — выбар твой няўдалы. Не ўмееш выбіраць мужчын. Рамэо! Толькі не ён! Праўда, твар у яго прыгажэйшы, чым у іншых мужчын і ростам ён статны; пра рукі, ногі няма чаго гаварыць — яны — вышэй усякай пахвалы, і хоць ён — не кветка далікатнасці, але вельмі ж рахманы, як ягнятка... Ідзі, дзеўка, памаліся богу за свой лёс... А што — у нас ужо абедалі?

Д ж у л ь е т а

Не, не! Я ж гэта ведала раней.
Скажы, што пра вяселле ён сказаў?

М а м к а

Як галава баліць! Ох, галава!
Аж разрываецца на дваццаць частак.
А паясніца! Ох ты, паясніца!
Як ломіць! І табе не грэх за гэта?
Да смерці заганяеш ты мяне.

Джульета

Шкада мне вельмі, што табе так дрэнна...
Што ж ён сказаў, мой любы?

Мамка

Твой любы гаварыў, як шчыры сіньёр, як чалавек ветлівы, мілы і прыгожы, і, магу прысягнуць, што прыстойны... Дзе маці?

Джульета

Дзе маці? Дома маці. Дзе ж ёй быць?
Як па-дурному ты гаворыш, няня:
«Твой любы, чэсны дваранін, сказаў —
Дзе маці...»

Мамка

Божа, як яна ўскіпела!
Вось дык прыпаркі для касцей балючых!
Цяпер сама будзь пасланцом сваім.

Джульета

Не злуйся... Ну, дык што ж сказаў Рамэо?

Мамка

Цябе да споведзі адпусцяць сёння?

Джульета

Адпусцяць.

Мамка

Ну, дык ідзі ты да Ларэнца ў келью,
Там муж чакае, каб ты жонкай стала.
Глядзі, як кроў зайграла на шчаках!
Вось зараз больш яны пачырванеюць.
Ідзі ў царкву хутчэй, а я пайду
Дастану лесвіцу, каб мог твой мілы
Па ёй да птушачкі ў гняздо дабрацца,
Як змеркнецца. Вам радасць, а праз вас
Я цэлы дзень у клопаце, ў хадзьбе.
Але чакай, вось ночы прыйдзе час,
Цяжар тады ўжо ляжа на цябе.
Ідзі ж у келью. Я пайду абедаць.

Джульета

Бывай! Іду я пічасце зведаць.

Выходзіць.

Сцэна шостая

Келья брата Ларэнца.
Уваходзяць брат Ларэнца і Рамэо.

Брат Ларэнца

Хай бог благаславіць святы абрад
І горам за яго не пакарае.

Рамэо

Амін, амін. Няхай хоць гора прыйдзе,
Дык радасці яно не перавысіць,
Што за адну мінуту з ёй пазнаеш.
Малітваю з'яднай ты нашы рукі,
А там—хай прыйдзе смерць, любві забойца—
Мне досыць, што яе назваў сваёй.

Брат Ларэнца

У бурных радасцей канец раптоўны,
Іх перамога — смерць. Яны згараюць,
Як порах і агонь пры датыканні.
Салодкі мёд салодкасцю празмернай
Нам прыкрым робіцца і траціць смак.
Любі ты ў меру — будзе больш трывала,
Паспешны траціць так жа, як марудны.

Уваходзіць Джульета.

Вось і яна! Такой хадою лёгкай
Не пратаптаць каменных гэтых пліт.
Любоўніка ўтрымала б павуцінка,
Што носіць ветрык восенню лагодпай.
Такая лёгкая заўсёды марнасць.

Джульета

Маё вам прывітанне, добры ойча!

Брат Ларэнца

За нас абодвух дзякуе Рамэо.

Джульета

Дык і яму таксама прывітанне,
Каб не дарэмна дзякаваў ён мне.

Рамэо

Калі ты поўна радасці, як я,
І зможаш выказаць яе мацней,
Тады паветра навакол напоўні
Сваім дыханнем, музыкаю слоў,
Ты перадай усю бязмернасць шчасця,
Якое нам дае спатканне наша.

Джульета

Любоў не словамі багата — зместам,
І слаўна сутнасцю, а не убраннем.
Няцяжка жабраку злічыць багацце.
Мая ж любоў багатая без меры,
Я не магу злічыць і паўбагацця.

Брат Ларэнца

Хадзем... Усё мы зробім за хвіліну.
Пакуль царква святая ў плоць адзіну
Не злучыць вас, адных я не пакіну.

Выходзіць.

Акт трэці

Сцэна першая

Верона. Рыначны пляц.
Уваходзіць Меркуцыо, Бенволіо, пажы і слугі.

Бенволіо

Мой друг Меркуцыо, хадзем адгэтуль,
Гарачы дзень, гуляюць Капулецi:
Сустрэнемся — ад бойкі не ўхіліцца,
Такой гарачынёю кроў кіпіць.

Меркуцыо

Ты страшэнна падобны на аднаго з такіх малайцоў, што, як толькі ўвойдзе ў шынок, бразне сваю шпагу на стол і скажа: «Дай божа, каб ты мне сёння не спатрэбілася», а пасля другога кубка выхоплівае яе, каб парнуць шынкара, хоць у гэтым няма ніякай патрэбы.

Бенволіо

Няўжо я падобны на такога?

Меркуцыо

Вядома. Ты такі ж гарачы, як кожны італьянец: гэтак жа лёгка можаш разгарачыцца, а як разгарачышся, дык і пораш гарачку.

Бенволіо

А тады што?

Меркуцыо

А тады — каб вас было двух, дык не засталося б ніводнага: вы зараз жа пазабівалі б адзін аднаго. Ты! Ды ты

гатоў пабіцца з чалавекам за тое, што ў яго барадзе адным воласам больш ці менш, чым у цябе. Ты з чалавекам паб'ешся за тое, што ён арэхі лузгае, не маючы другой прычэпкі, апрача той, што ў цябе вочы арэхавага колеру. Ну, чые вочы ўбачаць тут прычыну для бойкі, апрача тваіх? У тваёй галаве столькі задзёру, колькі ў яйцы бялка з жаўтком... хоць яна разам з тым пустая, як выедзенае яйцо, бо ў частых бойках з яе выбілі ўсе глузды. Ты раз пабіўся з чалавекам за тое, што ён кашляў на вуліцы і кашлем пабудзіў твайго сабаку, які спаў на сонцы. Хіба не ты счапіўся з краўцом за тое, што ён надзеў новы камзол, не дачакаўшыся вялікадня? З другім чалавекам ты пабіўся за тое, што ён завязаў новыя чаравікі старой стужкай. І ты яшчэ ўздумаў стрымліваць мяне ад бойкі.

Бенволіо

Каб я быў такі забіяка, як ты, дык я даўно ўжо запрадаў бы сваё жыццё першаму сустрэчнаму, калі б ён паручыўся хоць за адну гадзіну твайго існавання.

Меркуцыо

Жыццё прадаў бы? Ах ты, прастата.

Бенволіо

Клянуся галавой — ідуць Капулеці.

Меркуцыо

Клянуся пятой — начхаць мне на іх.

Уваходзяць Тыбальт і іншыя.

Тыбальт
(да сваіх)

За мной! Я з імі буду гаварыць.

(Да Меркуцыо і Бенволіо.)

А, добры дзень. Прашу, сіньёры,
На адно слова аднаго з вас.

Меркуцыо

На адно толькі слова і аднаго з нас? Дабаўце да яго яшчэ што-небудзь, ну, хоць бы ўдар.

Тыбальт

Я гатоў і на гэта. Дайце толькі зручны выпадак.

Меркуцыо

А калі не даць выпадку, дык самі вы яго ўзяць не можаце?

Тыбальт

Меркуцыо, і ты з Рамэо заадно іграеш!

Меркуцыо

Іграю? Што ты з нас робіш вулічных музыкаў. А калі так, прыслухайся — іграем мы на розны лад.

(Бярэцца за шпагу.)

Вось струмант мой — вось чым цябе скакаць прымушу. Чорт вазьмі, іграю!..

Бенволіо

Тут шмат людзей, а мы заводзім спрэчку.
Альбо другога месца пашукайма,
Альбо спакойна спрэчку будзем весці,
Альбо разыдземся: на нас глядзяць.

Меркуцыо

Няхай глядзяць, на тое ж вочы ў іх,
На радасць ім я з месца не скрануся.

Уваходзіць Рамэо.

Тыбальт

Ну, мір, сіньёр! Мой чалавек ідзе.

Меркуцыо

Няхай мяне павесяць, калі ён
Ліўрэю вашу апрануў хоць раз,
Калі ж паклічаш ты яго на бойку,
На гэты заклік ён ахвотна пойдзе,—
У гэтым сэнсе ён заўсёды твой.

Тыбальт

Мая нянавісць да цябе, Рамэо,
Не знае слоў іншых, як — падлец.

Р а м э о

Тыбальт, прычына, праз якую
Люблю цябе, мне кажа гнеў стрымаць,
Які ты выклікаў. Я не падлец.
Бывай! Ты дрэнна ведаеш мяне.

Т ы б а л ь т

Хлапчук! Абразы гэтым не загладзіш.
Вярніся зараз жа і вымі шпагу.

Р а м э о

Клянуся — я цябе не абражаў.
Што я люблю цябе, ты не паверыш,
Пакуль прычын любві не будзеш ведаць.
Дык задаволься ж, любы Капулеці,—
Імя мне гэта люба, як сваё.

М е р к у ц ы о

О, подлая ганебная пакорнасць!
Alla stoccato гэту ганьбу змые.
Тыбальт, эй, мышалоў! Выходзь сюды!

Т ы б а л ь т

Чаго ты хочаш ад мяне?

М е р к у ц ы о

Нічога, кашэчы цар,— я хачу толькі ўзяць адно жыццё з тваіх дзевяці жыццяў. Як упраўлюся з адным жыццём, тады, з твайго дазволу, выб'ю з цябе і астатнія восем. Выцягвай жа за вушы сваю шпагу з ножнаў. Ды хутчэй, а то мая засвішча каля тваіх вушэй.

Т ы б а л ь т

(вымае шпагу)

Я гатоў.

Р а м э о

Схавай ты шпагу ў ножны, друг Меркуцыо!

М е р к у ц ы о

Ну, ну, сіньёр! Давай, не аглядайся!

(Б'юцца.)

Рамэо

Бенволіо! Сюды хутчэй са шпагай!
Мы зброю выб'ем. Сорамна, сіньёры!
Тыбальт! Меркуцыо! Сурова герцаг
Забараніў на вуліцы Вероны
Такія бойкі. Стойце ж вы! Тыбальт!
Меркуцыо мой добры!

Тыбальт з-пад рукі Рамэо раніць Меркуцыо і ўцякае з сваімі спадарожнікамі.

Меркуцыо

Ранен я.
Чума на вашы дзве радні! Канец мне.
А ён уцёк? Ён цэлы?

Бенволіо

Ты паранен?

Меркуцыо

Так, драпіна. Ды хопіць мне яе.
Дзе паж мой? Шэльма, доктара пакліч!

Рамэо

Трымайся, дружа, рана ж не страшная.

Меркуцыо

Ну, вядома: яна не такая глыбокая, як калодзеж, і не такая шырокая, як царкоўныя дзверы, але досыць будзе і такой. Наведайся да мяне заўтра, і ты знойдзеш мяне спакойным і нерухомым. Ручаюся, я ўжо кончаны. Чума на вашы дзве радні! Чорт вазьмі! Гэты сабака, пацук, мыш, кот мог задрапаць чалавека на смерць! Хвалько, дрэнь, нягоднік, што б'ецца паводле правіл арыфметыкі. І якога чорта стаў ты паміж намі? Я быў ранены з-пад твае рукі.

Рамэо

Я думаў лепш зрабіць.

Меркуцыо

А выйшла горш.
Бенволіо, дапамажы зайсці
Мне ў дом, які... Я аслабеў зусім.

Чума на вашы дзве радні! Праз іх
Я пападу чарвям на ежу.
Гатоў! Канец! Ах, вашы дзве радні...

Меркуцыо і Бенволіо выходзяць.

Рамэо

Мой друг, самога герцага сваяк,
На смерць паранены тут за мяне.
Зняслаўлены мой гонар ім, Тыбальтам,
Тыбальтам, што раднёй мне стаў нядаўна.
О мілая Джульета! Хараство
Тваё зусім расслабіла мяне
І волю мужную ганебна размякчыла.

Уваходзіць Бенволіо.

Бенволіо

Рамэо, друг! Меркуцыо памёр.
На небе ўжо яго лунае дух,
Які зямлю з пагардаю пакінуў.

Рамэо

О, чорны дзень — пачатак страшных дзён,
Другія беды нам прарочыць ён.

Варочаецца Тыбальт.

Бенволіо

Вось зноў ідзе сюды Тыбальт шалёны.

Рамэо

Жывы! Ён рад, Меркуцыо ж забіты!
Прэч ад мяне лагоднасць! Мной цяпер
Хай агнявокая злаба кіруе.
Ну, падляца вазьмі назад, Тыбальт.
Душа Меркуцыо яшчэ не так высока
Над нашымі галовамі ўзняслася:
Чакае ў спадарожніцы твае,
І з нас адзін туды ляцець павінен:
Ці ты, ці я, ці мы абодва разам.

Тыбальт

Хлапчук нікчэмны! Тут дружыў ты з ім,
Ляці ж за ім туды.

Рамэо

Меч вырашыць.

(Б'юцца. Тыбальт падае.)

Бенволіо

Рамэо, уцякай хутчэй, ратуйся!
Народ ідзе сюды. Тыбальт забіты.
Ну, схамяніся! Калі схопяць тут,
Дык смерць табе ад герцага. Ўцякай!

Рамэо

Забава лёсу я.

Бенволіо

Чаго марудзіш?

Рамэо выходзіць, уваходзяць гараджане.

1-ы гараджанін

Куды ж уцёк той, хто забіў Меркуцыо?
Тыбальт — забойца. Ён куды ж уцёк?

Бенволіо

Тыбальт ляжыць вось тут.

1-ы гараджанін

За мной, сіньёр!
Ты іменем закона арыштован.

Уваходзяць герцаг са світай, Мантэкі
і Капулеці з жонкамі і іншыя.

Герцаг

Паганцы дзе, што бойку пачалі?

Бенволіо

Мой уладар! Я быў пры гэтым сам
І ўсё табе дакладна перадам.

Забіты тут рукой Рамэо той,
Кім быў забіт сваяк адважны твой.

Сіньёра Капулецi

Тыбальт! Сын брата роднага! Забіты!
О герцаг! О мой муж! Тут наша кроў
праліта!
Адплаты я прашу і правасуддзя:
Няхай жа кроў за кроў праліта будзе.
О, мілы мой пляменнік!

Герцаг

(да Бенволіо)

Бенволіо, хто бойку распачаў?

Бенволіо

Тыбальт, што ад рукі Рамэо паў.
Рамэо быў лагодны. Ён прасіў
Адумацца, пустую спрэчку кінуць,
Аб вашым страшным гневе папярэджваў,
Ён ветліва, спакойна гаварыў.
Але ніяк не ўціхамірыў гэтым
Буянага Тыбальта. Ён у грудзі
Меркуцыо накіраваў рапіру.
Той загарэўся ўвесь, заззяла сталь.
Адной рукой ён спрытна смерць адводзіў,
Другой жа пасылаў яе Тыбальту.
Рамэо крыкнуў ім: «Сябры, пакіньце!»
Шпарчэй за крык ён кінуўся між іх,
Адводзячы смяротныя удары.
У гэты момант з-пад яго рукі
Тыбальт ганебным, здрадніцкім ударам
На смерць параніў храбрага Меркуцыо.
Тыбальт уцёк, ды хутка зноў вярнуўся.
Рамэо помстаю гарэў увесь,
Яны схапіліся шпарчэй маланкі.
Я не паспеў разняць іх, як ужо
Тыбальт забіты, а Рамэо збег.
Я праўду ўсю сказаў, а калі не —
Дык пакарайце смерцю вы мяне.

Сіньёра Капулецi

Няпраўда ўсё — Мантэкі ён радня,
Адна ў іх кроў, і гэта ўсё хлусня.

Іх дваццаць нападала на яго,
І ўдваццацёх забілі аднаго.
Хай герцаг нас у крыўдзе не пакіне:
Забіў Рамэо — хай і сам загіне.

Герцаг

Тыбальт забіт, але ж забіў і сам,
Хто ж за Меркуцыо адкажа нам?

Мантэкі

Няўжо ж Рамэо? Ўзяў за друга ён
Не больш таго, што ўзяў бы і закон —
Жыццё Тыбальта.

Герцаг

Вось і пакаранне:
Асуджваем яго мы на выгнанне.
Праз вашу злобу я панёс ахвяру:
Праліта кроў радні маёй праз вас.
За гэта я вам дам такую кару,
Што страту вы аплачаце сто раз.
Я буду глух да просьб і апраўдання,
Дарэмны тут і мольбы і рыданні.
Рамэо хай хутчэй адсюль бяжыць,
А то на свеце больш яму не жыць.
Вазьміце труп. Забойцам даравань —
Ўсё роўна, што забойства апраўдаць.

Выходзяць.

Сцэна другая

Пакой у доме Капулеці.
Уваходзіць Джульета.

Джульета

Хутчэй скачыце, агнявыя коні,
К палацу Феба. Фаэтон каб быў
За фурмана, даўно б на захад вас
Загнаў, і ноч бы на зямлю сышла.
О, ноч — прыяцелька любві! Свой полаг
Над намі разапні, каб мог Рамэо

Абняць мяне нячутны і нябачны!
Для закаханых, кажуць, дастаткова
Святла сваіх жа позіркаў іскрыстых.
Сама любоў — сляпая: цемра ночы
Да твару ёй. Бабулька ноч, я клічу:
Прыйдзі хутчэй і нашапчы на вуха,
Як выйграць мне прайграную ігру,
Дзе іграні цявінныя абодва.
Акрый мяне сваім плашчом, каб людзі
Не ўбачылі, як кроў бушуе ў жылах
І чырванню на шчоках выступае.
Прыкрый мяне, пакуль любоў навучыць
Смялейшай быць і не лічыць за сорам
Таго, што крочыць следам за любоўю.
Прыйдзі ты, ноч, прыйдзі, Рамэо ясны,
Заззяй у цемры ты бялей за снег,
Што на крыле у ворана ляжыць.
Ноч цемнавокая, цыганка ноч,
Прышлі Рамэо! А калі памрэ ён,
Парэж яго на дробненькія зоркі —
І неба так зазіхаціць прыгожа,
Што свет увесь улюбіцца ў яго
І сонцу больш не будзе пакланяцца.
Палац любві сабе купіла я,
Ды не магу ўладаць яшчэ. Сама
Я куплена, але ім не належу.
Дзень доўжыцца, як перад святам ноч
Дзяўчынцы той, якой купілі плацце,
Але надзець да дня яна не можа.
Ах, вось і няня, мой вястун чаканы.
Язык, што вымавіць імя Рамэо,
Надораны нябесным красамоўствам.

Уваходзіць м а м к а з вяроўкамі.

Якія весткі, няня? Ты вяроўкі
Дастала для Рамэо?

М а м к а

Так, вяроўкі.

Д ж у л ь е т а

Якія ж весткі? Што ты ломіш рукі?

Мамка

О гора! Ён памёр, памёр, памёр!
Загінулі, сіньёра, мы зусім.
Сканаў! На смерць забіты ён! Памёр!

Джульета

Няўжо злабой такою дыша неба?

Мамка

Калі не дыша неба, дык Рамэо.
Рамэо! О Рамэо! Хто б падумаў?

Джульета

Што ты за д'ябал, што мяне так мучыш?
Ад гэтай мукі пекла б застагнала.
Скажы — Рамэо сам сябе забіў?
Адно такое слова, як «забіты»,
Хутчэй заб'е, чым позірк васіліска.
Калі забіты, дык скажы «забіты»,
А не, дык «не». Не муч, кажы адразу,
Залежыць лёс мой ад твайго адказу.

Мамка

Сама сваімі бачыла вачамі
Вось тут во, на грудзях геройскіх, рану,
Няшчасны труп, крывёй абліты ўвесь.
Запечаная кроў... Мне млосна стала.

Джульета

О сэрца, разарвіся на кускі!
Банкротам стала ты. Не біся, сціхні!
Не плачце, вочы! Вечная цямніца
Суцешыць вас. Цяпер мне свет не мілы...
Яго ўзяла, бяры й мяне, магіла.

Мамка

Тыбальт, саколік мой, мой любы хлопчык!
Такі высакародны і пачцівы!
Чаму ж ты лёг раней мяне ў магілу?

Джульета

Адкуль прыйшло такое спусташэнне?
Забіт Рамэо? І Тыбальт таксама?

Мой мілы брат і мілы муж — абодва?
Скон свету, а трубы з нябёс не чутна.
Хто ж будзе жыць, калі такіх не стала?

Мамка

Тыбальт забіты, а Рамэо выгнан.
Рамэо, як забойца, у выгнанні.

Джульета

Тыбальта кроў праліў Рамэо? Божа!

Мамка

Праліў. О гора мне! Праліў, праліў!

Джульета

О, сэрца змея пад аблічам кветкі!
Жыве ў пячоры гэтакай цудоўнай
Дракон. Тыран красы дзівоснай.
У выглядзе анёлка — чорт. Груган
У пер'і галубка. Воўк з выглядам ягняці.
Стварэнне гнюснае з аблічам боскім!
Анёлак і падлюга! Працілегласць!
Што ж пеклу ты пакінула, прырода,
Калі ў жывы Эдэм красы чароўнай
Нячысты дух пякельны пасяліла?
Нашто для кнігі д'ябальскага зместу
Прыгожы пераплёт? З чыйго дазволу
Падман жыве ў палацы хараства?

Мамка

Няма ў мужчын ні сораму, ні праўды —
Ўсе ашуканцы, здраднікі, лгуны.
Дзе мой слуга? Гарэлкі мне хутчэй!
Няшчасце гэтае мяне састарыць.
Рамэо ганьба!

Джульета

Сціхні, прыкусі язык.
Не нарадзіўся ён для ганьбы,
І сорам бы ад сораму згарэў,
Чало яго крануўшы. Гэта трон:
На ім павінна чэсць каранавацца —

Адзіная ўладарніца над светам.
Які ж я звер, што лаяла яго!

Мамка

Ды не хваліць жа вам забойцу брата.

Джульета

А што ж, свайго мне мужа праклінаць?
О бедны муж, які язык аблашчыць
Тваё імя, калі ўжо я сама,
Што тры гадзіны жонкаю была,
Яго так бэсціла? Нашто ж, нягоднік,
Майго забіў ты брата? Хоць інакш
Нягоднік-брат майго забіў бы мужа.
Дык прэч жа вы, дурніцы-слёзы, прэч!
Назад вярніцеся ў сваю крыніцу.
Даніну, што прызначана для смутку,
Вы радасці прынеслі памылкова.
Жывы ж мой муж, якога загубіць
Хацеў Тыбальт. Загінуў жа Тыбальт,
Што мужа загубіць хацеў майго.
Усё тут добра. Дык чаго ж я плачу?
Выгнанне! Гэта горай смерці брата.
Забыць бы назаўсёды гэта слова.
Але яно мне ўрэзалася ў памяць,
Як справы грэшніка ў яго сумленне.
«Тыбальт забіты, а Рамэо выгнан».
«Рамэо выгнан». Гэта слова «выгнан» —
Жахлівей смерці тысячы Тыбальтаў.
З мяне ж даволі ўжо і смерці брата,
На гэтым бы канец. Але ж бяда
Адна не ходзіць, а прывыкла,
Каб чарадою ўслед ішлі другія,
Тады за словамі: «Тыбальт забіты»,
Чаму б ёй не сказаць: «Памёр твой бацька
Ці маці? Нават хоць абое разам?»
І я па іх паплакала б звычайна.
Але за словамі аб смерці брата
Сказаць: «Рамэо выгнан» — усё роўна,
Як бы сказаць — забіты бацька, маці,
Тыбальт, Рамэо, я. «Рамэо выгнан».
Няма тут болю ні канца ні краю;

Каб выказаць той боль, я слоў не маю.
Дзе бацька? Маці дзе?

Мамка

Тыбальта прах
Аплакваюць у горы і слязах.
Мо вас да іх правесці?

Джульета

Не, хай самі
Абмыюць рану братаву слязамі.
А я... Я плакаць буду аб выгнаным,
Прымі адсюль вяроўкі. Ашуканы
Яны, як я. Па іх пяньковым целе
Падняўся ён бы да маёй пасцелі.
Цяпер памру дзяўчынай-удавой.
Хадзем ка мне, я вас вазьму з сабой.
Нявіннаю я гэты свет пакіну,
На вас у дол апусцяць дамавіну.

Мамка

Ідзіце ў свой пакой. Каб вас уцешыць,
Рамэо я знайду. Я ведаю,
Дзе ён. Вы чуеце! Сягоння ноччу
Рамэо будзе тут. Я да яго
Іду. Цяпер ён у Ларэнца ў келы.

Джульета

Знайдзі яго, аддай пярсцёнак гэты
І папрасі, каб верны рыцар мой
Прыйшоў навек са мною развітацца.

Сцэна трэцяя

Келья брата Ларэнца.
Уваходзіць брат Ларэнца.

Брат Ларэнца

Выходзь, выходзь, Рамэо нешчаслівы!
Сама туга ўлюбілася ў цябе,
З няшчасцем ты павенчаны, мой сын.

Уваходзіць Рамэо.

Рамэо

Якія весткі, ойча? Ёсць прысуд?
З якой яшчэ нязнанаю бядою
Павінен я спазнацца?

Брат Ларэнца

Мілы сын,
З няшчасцем ты здружыўся не на жарты.
Ёсць вестка ўжо аб герцагскім прысудзе.

Рамэо

Мо ён страшней яшчэ, чым страшны суд?

Брат Ларэнца

Прысуд яго не вельмі строгі: ты
Асуджан не на смерць, а на выгнанне.

Рамэо

Выгнанне? Злітуйся! Скажы лепш —
смерць!
Выгнанне мне куды страшней за смерць.
У сто разоў. Не гавары «выгнанне».

Брат Ларэнца

Адгэтуль толькі выгнан ты, з Вероны,
Дык будзь цярплівы — белы свет вялікі.

Рамэо

Няма за сценамі Вероны свету:
Чысцілішча, пакуты, пекла там.
З Вероны выгнан — выгнан я са свету.
Але ж выгнанне з свету — гэта смерць.
Выгнанне — тое самае, што смерць.
А называючы яе выгнаннем,
Сячэш ты шыю залатой сякерай
Дый усміхаешся, наносячы удар.

Брат Ларэнца

О грэх смяротны! О няўдзячнасць злая!
Тваю віну закон карае смерцю.
А герцаг наш па дабраце сваёй
Закон парушыў, стаўшы на твой бок:

Смерць чорную ён замяніў выгнаннем,
Ты ж гэтай міласці не хочаш бачыць.

Рамэо

Такая міласць — горш за катаванне.
Там толькі неба, дзе жыве Джульета.
Сабака, кот і мыш няшчасная,
І кожнае нікчэмнае стварэнне
Жыве пад гэтым небам, бачыць рай.
У мухі болей шчасця і свабоды,
Чым у Рамэо. Дадзена ёй права
Па ўласнай волі сесці і ўзляцець
З Джульецінай рукі, дзівоснай, белай,
Ці красці асалоду з вуснаў мілых,
Што быццам у нявіннасці дзявочай
Барвеюць пры ўзаемным дакрананні,
Як ягады каліны. Муха можа,
Адзін Рамэо гэтага не можа.
Яна свабодная, а я выгнаннік.
І ты мне кажаш, што выгнанне — міласць!
Няўжо нажа не меў ты ці атруты,
Ці іншага чаго для наглай смерці,
Апроч такога слова, як выгнанне?
Як у цябе хапіла, ойча, духу
Забіць мяне страшэнным словам «выгнан»?

Брат Ларэнца

Паслухай ты, вар'ят, што я скажу.

Рамэо

І зноў ты загаворыш аб выгнанні.

Брат Ларэнца

Ад слова гэтага я зброю дам:
Напітак філасофіі цудоўны
Цябе уцешыць нават і ў выгнанні.

Рамэо

Не трэба! К чорту філасофію!
Не створыць філасофія Джульеты,
І горада не перасунуць ёй,
Не адмяніць прысуду. Ані чым

Яна мне не паможа. Дык маўчы,
Не гавары мне пра яе зусім!

Брат Ларэнца

Як бачу я, вушэй няма ў вар'яцтва.

Рамэо

А ў розуму, відаць, няма вачэй.

Брат Ларэнца

Давай тваю мы справу абмяркуем.

Рамэо

А як ты можаш гаварыць аб тым,
Чаго не ведаеш? Каб маладым
Ты быў, як я, каб так любіў Джульету,
Каб, павянчаўшыся, праз тры гадзіны,
Забіў Тыбальта, звар'яцеў, як я,
І быў бы выгнаны, як я, тады б
Ты гаварыў. Ты рваў бы валасы
І падаў на зямлю, як я няшчасны.
Каб загадзя сваю магілу змераць.

Стук у дзверы.

Брат Ларэнца

Устань! Там стукаюць. Хутчэй схавайся!

Рамэо

Не! Хіба хмара чорная тугі
Мяне схавае ад людскога вока.

Стук.

Брат Ларэнца

Ты чуеш? Хто там? — Уцякай, Рамэо!
Цябе тут схопяць. Пачакайце! Ўстань!

Стук.

Бяжы ў малельню.— Зараз! — Божа мой!
Як гэта па-дурному! — Вось іду!

Стук.

Хто стукае так моцна? Што вам трэба?

Мамка

Пусціце, ўсё скажу... Я ад сіньёры
Прыбегла, ад Джульеты.

Брат Ларэнца

Калі ласка.

Уваходзіць мамка.

Мамка

Скажыце мне, святы айцец, скажыце,
Дзе муж мае сіньёры, дзе Рамэо?

Брат Ларэнца

Вунь на зямлі, ад слёз сваіх ён п'яны.

Мамка

О, тое ж самае з маёй сіньёрай.

Брат Ларэнца

Няшчаснае якое падабенства!

Мамка

Вось так жа і яна — ляжыць і плача,
Няшчасная, і плача, і рыдае.
Ну, ўстаньце, ўстаньце, калі вы мужчына.
Я вас Джульетай заклінаю — ўстаньце!
Чаго ж ужо так енчыць і стагнаць?

Рамэо

Ох, нянечка!

Мамка

Сіньёр, мы ўсе памром.

Рамэо

Расказвай пра Джульету — як яна?
Яна мяне забойцам, мусіць, лічыць,
Што ранак шчасця нашага запляміў
Крывёй яе радні. Дык дзе яна?
Што жонка тайная мая гаворыць
Пра наш няшчасны шлюб, што сам разбіў я?

Мамка

Нічога не гаворыць, толькі плача.
То кінецца на ложак, то раптоўна
Як закрычыць: «Тыбальт», пасля «Рамэо»!
І зноў на ложак падае пластом.

Рамэо

Яе маё імя, як куля, забівае,
Як брата любага забіла гэта
Праклятая рука. Скажы мне, ойча,
Дзе месціцца, ў якой часціне цела,
Маё імя? Скажы, каб мог я знішчыць
Агідны той прытулак.

(Вымае шпагу.)

Брат Ларэнца

Прэч руку!
Ці ж ты мужчына? З выгляду мужчына,
А слёзы-то жаночыя ў цябе.
Як звер драпежны ты ў сваім шаленстве.
Жанчына ты у вобразе мужчыны,
Драпежнік у аблічча чалавека.
Клянуся, дзіва мне. Раней я думаў,
Што болей мужнасці ў цябе і волі.
Забіў Тыбальта, а цяпер ты хочаш
Забіць сябе, а разам з тым і жонку,
Якая толькі і жыве табою.
Ты ўзняў руку на род свой — на жыццё,
Клянеш зямлю і неба, а яны ж —
Жыццё і неба, і зямля — ўсе трое —
З'ядналіся ў табе не для распаду,
І гэта ўсё зара́з ты можаш знішчыць.
Саромейся! Ты гэтым самым ганьбіш
Сваю натуру і любоў і розум.
Цябе прырода імі надзяліла,
А ты дарэмна гэта ўсё марнуеш,
Не карыстаешся багатым дарам,
Каб вобраз свой няспынна ўдасканальваць,
Сваю любоў і розум. Вобраз твой
Ні больш ні менш, як тая лялька з воску,
Пазбаўленая доблесці мужчыны;
Твая любоў — хлусня і легкадумнасць,

Так-сяк прыбрацыя ў старызну клятвы,
Калі ты мерышся парушыць клятву
І загубіць любоў, якой ты кляўся.
А розум твой, які любоў і вобраз
Павінен аздабляць, як арэолам,
Іх толькі псуе. Як порах той,
Які ў руках няўмелага салдата
Ўзрываецца тады, калі не трэба,
Так і ў цябе ўзарвецца раптам тое,
Што абаронаю служыць павінна,
І разнясе самога на кавалкі.
Адумайся! Жыве твая Джульета,
Што праз яе ты паміраў нядаўна,—
Ты ўжо шчаслівы. Загубіць цябе
Хацеў Тыбальт, а ты забіў яго,—
Дык зноў жа ты шчаслівы. Той закон,
Што смерцю пагражаў, табе спрыяе,
І смерць ён замяніў табе выгнаннем,—
І тут шчаслівы ты. На кожным кроку
Цябе дарамі асыпае шчасце,
Як закаханае, табе ўсё дагаджае,
Але, як наравістая дзяўчынка,
Надзьмуўся ты на шчасце, на любоў.
Адумайся, а то няшчасны будзеш.
Ідзі, як дагаворана, да любай.
Пранікні ў дом, уцеш і заспакой.
Але ўцякай, пакуль расставяць варту,
Бо ў Мантую не зможаш ты прабрацца,
Дзе жыць павінен, аж пакуль пра шлюб
Адкрыта можна будзе аб'явіць,
Пакуль мы не памірым вашы сем'і
І ўпросім герцага, каб дараваў ён.
Тады паклічам мы цябе сюды,
І радасць большай будзе ў сто разоў,
Чым сёння гора.— Зараз, няня, ты
Ідзі наперад, кланяйся сіньёры.
Скажы, каб рана ўсіх уклала спаць,
Тым больш, што ўсіх за дзень стаміла гора.
Рамэо прыйдзе следам за табой.

Мамка

О божа, я ўсю ноч стаяла б тут
Ды слухала б разумныя парады.

Не быў бы то вучоны! Пабягу,
Скажу, сіньёр, што прыйдзеце вы зараз.

Рамэо

Скажы, што я гатоў прыняць дакоры.

Мамка

Вось ад яе пярсцёнак вам, сіньёр.
Ды не марудзьце вы — пярана ўжо.

Рамэо

Зноў да мяне вярнулася жыццё.

Брат Ларэнца

Ідзі. Спакойнай ночы. Ды глядзі,
Да першай варты выйсці ты павінен
Альбо, пераадзеўшыся, на золку
Бяжы ты ў Мантую, а я знайду
Твайго слугу і буду праз яго
Перадаваць, што добрае пачую.
Дай мне руку! Спакойнай ночы,— позна.

Рамэо

Каб радасць большая адсюль не звала,
Расстанне б наша мне атрутай стала.
Бывай!

Выходзіць.

Сцэна чацвёртая

Пакой у доме Капулеці.

Уваходзяць Капулеці, сіньёра Капулеці і Парыс.

Капулеці

У нас цяпер, сіньёр, такое гора,
Што мы дачку падрыхтаваць не ўспелі.
Яна Тыбальта вельмі ўжо любіла,
І я любіў яго, але што зробіш,—
Для смерці мы радзіліся на свет.
Час позны ўжо, яна не прыйдзе ўніз.
Ды каб не ваша мілая прысутнасць,
Я сам бы ўжо ў пасцелі быў з гадзіну.

Парыс

У горы не да сватаўства. Бывайце,
Сіньёра. Мой паклон Джульеце.

Сіньёра Капулецi

Заўтра
Я распытаю пра яе прыхільнасць,
Цяпер жа смутак агарнуў яе.

Капулецi

Сіньёр Парыс, я за любоў дачкі
Магу ручацца вам. Я ўпэўнены,—
Яна ва ўсім паслухае мяне.
Схадзі ты, жонка, да яе цяпер,
Пакуль не спіць, і пра любоў Парыса
Ёй раскажы. Скажы, што ў сераду...
Які ў нас дзень сягоння?

Парыс

Панядзелак.

Капулецi

Не, ў сераду занадта хутка будзе;
Няхай ужо ў чацвер... Скажы — ў чацвер
Яна вянчаецца з сіньёрам графам.
А вы гатовы? Даспадобы вам
Такая спешка? Шуму падымаць
Не будзем. Некалькі сяброў — і ўсё.
А то ж нядаўна наш Тыбальт забіты,
Калі мы баляваць пачнём, дык скажуць,
Што сваяка свайго мы не шкадуем.
Дык чалавек пяць-шэсць сяброў — і ўсё!
Што пра чацвер вы скажаце, сіньёр?

Парыс

Што я хацеў бы, каб ён заўтра быў.

Капулецi

Ну, вось і добра; а цяпер ідзіце.
Дык у чацвер... Ты, жонка, зараз жа
Ідзі скажы Джульеце пра вяселле.

Бывайце, граф! — Эй, вы! Святло падайце
У мой пакой! Аднак жа позна ўжо.
Ды так жа позна, што аж чуць не рана.
Спакойнай ночы.

Сцэна пятая

Сад Капулеці.
Наверсе, у акне, відаць Рамэо і Джульета.

Джульета

Ты ўжо ідзеш? Да дня яшчэ далёка.
Не жаваранак,— гэта салавей
Уразіў так твой палахлівы слых.
Дык ён жа там начамі кожны раз
На дрэве на гранатавым спявае.
Павер, мой любы, гэта салавей.

Рамэо

Не салавей, а жаваранак гэта —
Звястун світання. Глянь, мая любоў,
Зара ад зайздрасці пачырванела,
Начныя свечкі гаснуць. Дзень вясёлы
На пальчыкі ўстае з-за гор туманных.
Ісці мне — жыць, застацца тут — памерці.

Джульета

Не, там не дзень святлее, любы мой,
А метэор ад неба адлучыўся,
Каб аж да Мантуі табе свяціць.
Ісці яшчэ не трэба, пачакай!

Рамэо

Дык хай жа схопяць і вядуць на смерць.
Я буду рад, калі так хочаш ты.
Скажу, што шэрае святло — не золак,
Што гэта месяца туманны водсвет,
Што над галовамі, высока ў небе
Не жаваранак песняю звініць.
Я больш хачу застацца, чым пайсці.
Прыходзь жа, смерць,—вітаю твой прыход!
Джульета хоча так. Мая ты радасць.
Давай пагутарым, яшчэ не дзень.

Джульета

Не, не, ўжо дзень. Хутчэй, хутчэй ідзі!
Бо гэта жаваранак так спявае
Прарэзліва, нясkладна. Хлусяць людзі,
Што ён прыносіць песняй асалоду:
Прынёс ён горкую разлуку нам.
Вачамі з жабай памяняўся ён
І голасам няхай бы памяняўся.
Ён спевамі нам рукі раз'яднаў,
Са змрокам ночы і цябе прагнаў.
Бяжы! Штораз становіцца святлей.

Рамэо

Чым дзень святлей, тым на душы цямней.

Уваходзіць мамка.

Мамка

Сіньёра!

Джульета

Няня!

Мамка

Гляньце, ўжо світае,
І зараз ваша маці быць тут мае.

Джульета
(адчыняе акно)

Зара ў акно, а радасць за акно.

Рамэо

Яшчэ раз пацалую і — на дно
Тугі і смутку.
(Спускаецца з акна.)

Джульета

Ты пайшоў, мой мілы?
Мой друг, мой муж любімы да магілы!
Я кожную хвіліну дня і ночы
Хацела б ведаць пра цябе і чуць,
А ў кожнай жа хвіліне многа дзён,—
Якой жа буду я тады старою,
Калі мы зноў сустрэнемся з табою!

Рамэо

Бывай! Не прапушчу, мая любоў,
Я выпадку паклон табе прысланць.

Джульета

Ты думаеш, пабачымся мы зноў?

Рамэо

Я ўпэўнены, што хутка з асалодай
Мы будзем гаварыць пра гэты боль.

Джульета

Душа мая ў такім злавесным стане.
Здаецца мне, калі гляджу я ўніз,
Як быццам ты мярцвяк на дне магілы.
Ці вочы лгуць, ці бледны ты страшэнна.

Рамэо

І ты здаешся бледнаю, мой рай,
Бо смутак смокча нашу кроў. Бывай!

Джульета

О лёс! Цябе ўсе зменлівым завуць,
Дык што ж ты зробіш з тым, хто пастаянны?
Будзь зменлівы. Я буду спадзявацца,
Што доўга ты трымаць яго не будзеш
І вернеш мне.

Сіньёра Капулецы
(за сцэнай)

Ты ўстала ўжо, дачка?

Джульета

Што гэта? Ці не маці кліча ўжо?
Кладзецца позна так ці рана ўстала?
У гэткі час чаго яна сюды?

Уваходзіць сіньёра Капулецы.

Сіньнёра Капулецы

Ну што, Джульета?

Джульета

Нешта мне нядобра.

Сіньёра Капулецці

Усё аб смерці брата слёзы льеш?
Размыць магілу хочаш ты слязамі?
Не ўваскрасіш яго, хоць і размыеш.
Ну, годзе, сціхні ўжо. У меру смутак
Гаворыць аб любві, але празмерны
Ад недахопу розуму бывае.

Джульета

Аб цяжкай страце дайце мне паплакаць.

Сіньнёра Капулецці

Так плачучы, ты страту адчуваеш,
А друга не.

Джульета

Так адчуваючы,
Па другу я не плакаць не магу.

Сіньёра Капулецці

Ты гэтак плачаш не аб смерці брата,
А больш праз тое, што падлец не мёртвы.

Джульета

Які падлец?

Сіньёра Капулецці

Ды той падлец, Рамэо.

Джульета
(убок)

Падлец — і ён! Далёкія паняцці.
(Уголас.)
Даруе бог яму і я ад сэрца,
Хоць сэрца ён крамсае, як ніхто.

Сіньёра Капулецці

І ўсё таму, што жыў забойца подлы.

Джульета

І так далёка ён ад рук маіх.
Сама б адпомсціла яму за брата.

Сіньёра Капулецці

За гэта мы адпомсцім, будзь спакойна.
У Мантую пашлю я чалавека,
Дзе выгнаны брадзяга жыць павінен,
Такім пітвом яго мы пачастуем,
Што хутка будзе ён з Тыбальтам разам.
Тады адразу ўцешышся і ты.

Джульета

Ніколі я не ўцешуся, ніколі.
Пакуль сама яго не ўбачу... мёртвым...
Мярцвее сэрца беднае маё.
Знайдзіце, хто б занёс яму атруту,
А прыгатую зелле я сама;
Як вып'е, зразу ён засне спакойна.
О, як балюча чуць яго імя,
Калі не ў сілах паляцець туды
І ўліць атруту любасці да брата
У вусны прагныя яго забойцы!

Сіньёра Капулецці

Знайдзі атруту, чалавека знойдзем.
А зараз слухай радасную вестку.

Джульета

Дзе гэткі смутак, радасць там дарэчы.
Якую ж вестку скажаце вы мне?

Сіньёра Капулецці

Руплівы бацька твой, дзіця маё,
Каб разагнаць твой смутак і тугу,
Такі дзень радасці табе рыхтуе,
Што не чакала ты і я таксама.

Джульета

А што за дзень? Скажыце мне хутчэй.

Сіньёра Капулецці

Дык вось паслухай: раненька ў чацвер
Бліскучы, знатны родам граф Парыс
Цябе ў царкве свяцейшага Пятра
Сваёй шчаслівай жонкай назаве.

Джульета

Клянуся я царквою і Пятром,
Не зробіць ён мяне шчаслівай жонкай.
І што за спех? Ісці вянчацца ўжо,
Калі жаніх яшчэ не запытаўся,
Ці згодна я. Скажыце ж бацьку вы
І ўладару, што замуж не пайду я
І што хутчэй бы ўжо, клянуся я,
Пайшла за ненавіснага Рамэо,
Чым за Парыса.— Вось дык радасць!

Сіньёра Капулецці

Ідзе вунь бацька, ты яму скажы;
Тады пабачыш, як ён гэта прыме.

Уваходзяць Капулецці і мамка.

Капулецці

З заходам сонца падае раса,
А вось на скон пляменніка майго
Праліўся цэлы лівень.
Ну, што, водаправод-дзяўчынка?
Ліюцца слёзы? Дождж не сціхае?
А ў целе ж у тваім маленькім гэтым
І лодка ёсць, і мора ёсць, і вецер.
Вось вочы я твае назваў бы морам:
Тут заўжды слёз адлівы і прылівы.
А цела — лодка на салёных хвалях.
Цяжкія ж уздыханні — гэта ветры,
Што бурна так змагаюцца з слязамі.
Як не настане раптам цішыня,
Дык буры цела разаб'юць на шчэпкі.
(*Да сіньёры Капулецці.*)
Ты ёй сказала ўжо, што мы рашылі?

Сіньёра Капулецці

Сказала: дзякуе табе, не хоча.
З труной бы ёй, дурніцы, павянчацца.

Капулецці

Чакай. Як, як? Не разумею, жонка.
Яна не рада? Нам яна не ўдзячна?

Не ганарыцца, ні за што не лічыць,
Што мы ёй, дрэні гэтакай, знайшлі
Выдатнага такога жаніха?

Джульета

Не ганаруся, хоць і ўдзячна вам:
Бо ганарыцца нельга ненавісным.
Але я ўдзячна і за гэты дар,
Калі яго мне з любасцю прыносяць.

Капулеці

Што ты вярзеш такое? Што за глупства?
«Я ганаруся», «ўдзячна», «я не ўдзячна»,
«Не ганаруся». К чорту, дарагая!
Хоць ганарыся, хоць разганарыся,
А к чацвяргу мне каб была гатова
Ісці ў царкву Пятра святога з графам.
А то я на вяроўцы зацягну.
Ах, немач бледная! Ах ты, паскуда!
Вось дрэнь!

Сіньёра Капулеці

Пакінь! Ты звар'яцеў, ці што?

Джульета

Мой добры бацька, на каленях я
Прашу цябе — дай слова мне сказаць.

Капулеці

Пайшла ты к чорту, ўпартая брыда.
Альбо ў царкву ты пойдзеш у чацвер,
Альбо на вочы не паказвайся. Маўчы!
Не супярэч! Не гавары ні слова!
Бо рукі ўжо і так даўно свярбяць.
(*Да сіньёры Капулеці.*)
Вось часта наракалі мы з табой,
Што бог адно дзіцятка нам паслаў,
Не, бачу я, і аднаго занадта.
І гэтым досыць пакараў нас бог.
Ах, чорт бы яе ўзяў!

Мамка

Ратуй нас, божа!
Вам грэх, сіньёр, так праклінаць яе.

Капулецi

Чаму ж мне грэх, шаноўная прамудрасць?
Мо мелі б ласку прыкусіць язык?
Ідзі пляткарыць да сваіх сябровак.

Мамка

Благога ж вам я не сказала.

Капулецi

Хопіць!

Мамка

І слова не скажы.

Капулецi

Маўчы, дурніца!
Паказвай ты з сяброўкамі за чаркай
Прамудрасць, а не тут.

Сіньёра Капулецi

Не гарачыся.

Капулецi

Ах, божа мой, я звар'яцею зараз.
Ці ноч, ці дзень, за справай, ці ў гульні,
Ці дома, ці ў гасцях — адзін мне клопат:
Знайсці ёй жаніха. А вось знайшоў —
Багаты, знатны, малады, прыгожы
І поўны талентаў, як той казаў,—
І трэба ж быць шчанём такім пісклівым,
Плаксівай лялькай, гэтакай дурніцай,
Каб адказаць: «Я маладая вельмі»,
«Я не люблю», «я не пайду», «даруйце»,
Дарую я табе, як замуж пойдзеш,
Калі ж не пойдзеш, дык жыві, як хочаш:
Цябе я хлебам больш карміць не буду.
Я не жартую. Блізка ўжо чацвер,—

Адкінь свой нораў і падумай добра:
Мая ты — другу я цябе аддам,
А не мая — дык вешайся ідзі
Ці з торбамі пад вокнамі бадзяйся
І з голаду пад плотам адубей.
Клянуся я — ты не дачка мне больш,
І ты на спадчыну маю не спадзявайся.
Дык вось падумай. Нездарма я кляўся.

Выходзіць.

Джульета

Няўжо на небе літасці няма?
Яно ж усю маю пакуту бачыць.
Не выганяйце вы мяне, матуля!
На месяц ці на тыдзень адкладзіце
Мой шлюб, а не,— рыхтуйце месца мне
У тым жа склепе, дзе ляжыць Тыбальт.

Сіньёра Капулеці

Не гавары, ні слова не скажу я.
Рабі што хочаш — я ўжо ўсё сказала.

Выходзіць.

Джульета

О божа! Што ж рабіць, скажы мне, няня?
Чаму супроць мяне і бог, і людзі,
Супроць слабой, даверлівай істоты?
Скажы мне, няня. Ці ў цябе няма
І слова, каб уцешыць?

Мамка

Ёсць, вядома,
Вы ж слухайце: Рамэо у выгнанні,—
На што вы хочаце іду ў заклад я,
Што не адважыцца прыйсці сюды ён,
Калі ж і прыйдзе, дык тайком як-небудзь.
Таму я раю вам ісці за графа.
Які цудоўны гэты граф Парыс!
Рамэо што? — ануча перад ім.
Такіх вачэй, як у Парыса,— быстрых,
Зялёных — і ў арла няма. Клянуся,
Што гэты шлюб вам шчасце прынясе,

Бо лепшы ён, чым той. Калі й не лепшы,
Дык першы ж муж памёр. Хоць не памёр,
Дык усё роўна — што вам за карысць?

Джульета

Ад сэрца гэта ты?

Мамка

І ад душы.
Няхай загіне сэрца і душа,
Калі я лгу.

Джульета

Амін.

Мамка

Што вы сказалі?

Джульета

Вось гэта дык уцешыла мяне!
Ідзі, скажы, што я пайшла к манаху.
Я нагрубіла бацьку і хачу
Пакаяцца і замаліць грахі.

Мамка

Скажу, скажу. Вось гэта дык разумна!

Выходзіць.

Джульета

Чартоўка! Грахаводніца старая!
Які з іх большы грэх: ці навучаць,
Каб клятву я парушыла ганебна,
Ці мужа бэсціць тым жа языком,
Якім сама сто раз яго хваліла?
Ты мне чужая. Прэч з маіх вачэй!
Пайду к манаху — сродак дасць ён мне,
Калі ж не дасць, дык месца мне ў труне.

Выходзіць.

Акт чацвёрты

Сцэна першая

Келья брата Ларэнца.
Уваходзяць брат Ларэнца і Парыс.

Брат Ларэнца

Вы кажаце — ў чацвер? Занадта рана.

Парыс

Так хоча Капулецці — бацька мой.
Не мне пярэчыць спешнасці такой.

Брат Ларэнца

А вы пыталіся, ці любіць вас нявеста?
Не тым вы шляхам ідзяце — нядобра.

Парыс

Я пра любоў з ёй мала гаварыў:
Яна бясконца плача па Тыбальту.
А бацька лічыць нават небяспечным
Яе ў вялікім смутку пакідаць,
Дык вось і ён спяшаецца з вяселлем,
Каб гэтым прыпыніць паводку слёз,
Што больш яшчэ ліюцца ў адзіноце;
Са мной яна іх высушыць хутчэй.
Цяпер вядома вам прычына спешкі.

Брат Ларэнца
(*убок*)

Хацеў бы я не знаць тае прычыны,
Дзеля якой патрэбна замарудзіць.
(*Услых.*)

Глядзіце: вунь яна сюды ідзе.

Уваходзіць Джульета.

Парыс

Шчаслівы я, што бачу жонку тут.

Джульета

Так можа быць, калі я жонкай буду.

Парыс

Павінна быць ужо ў чацвер, аднак.

Джульета

Што быць павінна — будзе.

Брат Ларэнца

Гэта так.

Парыс

Вы спавядацца да айца святога?

Джульета

Вам быў бы споведдзю адказ на гэта.

Парыс

Сказаць яму, што любіце мяне?

Джульета

Прызнацца вам, што я люблю яго.

Парыс

А што мяне — яму наспавядацца.

Джульета

Каб і прызналася, дык больш разумна
Без вас прызнацца ў гэтым, чым пры вас.

Парыс

Ах, бедная, як слёзы твар змянілі.

Джульета

Тут слёзы мала што змяніць маглі,

Ён і да слёз быў досыць непрыгожы.

Парыс

А словы гэтыя шкадней яму за слёзы.

Джульета

Але ж, сіньёр, што праўда, то не крыўда,
Я ж гавару пра свой уласны твар.

Парыс

Ён мой ужо, а ты паклёп узводзіш.

Джульета

Магчыма так, бо ён жа ўжо не мой.
Ці вольны вы цяпер, святы айцец,
Ці мо прыйсці да вас перад вячэрай?

Брат Ларэнца

Я вольны, беднае дзіця маё.
(Парысу.)
Даруйце, нам адным застацца трэба.

Парыс

Парушыць святасць — божа барані.
Я рана пабуджу цябе ў чацвер,
Джульета, а пакуль — бывай.

Выходзіць.

Джульета

Замкні ты дзверы і паплач са мною:
Няма ні паратунку, ні надзеі,
І ніадкуль ніякай дапамогі.

Брат Ларэнца

Тваё я гора ведаю, Джульета,
Але не ведаю, што тут прыдумаць.
Я чуў, што ты ў чацвер павінна
Абавязкова з графам павянчацца.

Джульета

Не гавары пра тое, што ты чуў,
Калі не можаш даць мне паратунку.

Калі твая тут мудрасць не паможа,
Дык назаві маё рашэнне мудрым,
І мне кінжал вось гэты дапаможа.
Бог сэрцы нам злучыў, ты — нашы рукі,
Дык вось раней, чым гэтая рука,
Якую ты Рамэо перадаў,
З другім саюз заключыць, і раней,
Чым здрадзіць сэрца вернае маё,
Я гэтым іх абодвух пакараю.
Перабяры свой шматгадовы вопыт
І мне параду зараз жа знайдзі.
А то іначай гэты востры нож
Разлучыць нас — мяне з маім няшчасцем,
І рассячэ той вузел, што ні розум,
Ні вопыт сівы твой не развязалі.
І не марудзь. Я праўду гавару:
Калі няма ратунку, то памру.

Брат Ларэнца

Чакай, дачка, прыдумаў нешта я,
Хоць гэта і не менш за небяспеку,
Якой пазбегнуць хочам мы з табой.
Калі гатова ты хутчэй забіць
Сама сябе, чым павянчацца з графам,
Дык згодзішся на падабенства смерці,
Каб толькі гэтым ганьбу адхіліць,
Якая для цябе страшней, чым смерць.
Адважышся — я сродак дам табе.

Джульета

О, лепш, чым выйсці замуж за Парыса,
Ты загадай мне скочыць з гэтай вежы,
Ці ноччу ты запры мяне ў трупярні,
Што жоўтымі набіта чарапамі,
Бразгучымі касцямі мерцвякоў,
Альбо скажы ў магілу легчы мне
З нябожчыкам і саванам накрый.
Усё, што наганяла жах раней,
Зраблю не баючыся, толькі каб
Для любага застацца вернай жонкай.

Брат Ларэнца

Дык слухай жа: ідзі цяпер дадому,
Вясёлай будзь. Скажы, што згодна ты

За графа выйсці. Заўтра серада.
Ты ноччу ляж адна і нават няню
З пакоя вышлі; перад сном жа выпі
Усё да краплі з гэтай вось бутэлькі.
І зараз жа па жылах па тваіх
Разыдзецца вільготны, сонны холад.
Пульс біцца перастане і замрэ,
І ні дыханне, ні цяпло, ніштo
Не выкажа, што ты яшчэ жывая,
І ружы шчок, і губы спалатнеюць,
Павекі, як у мёртвых, западуць,
Адразу цела стане нерухомым,
Як дубяныя будуць рукі, ногі.
І так у гэтым падабенстве смерці
Ты праляжыш аж сорак дзве гадзіны,
А ўстанеш як ад радаснага сну.
Але ж уранні, як жаніх твой прыйдзе
Цябе будзіць, ты будзеш быццам мёртвай.
Паводле звычаяў краіны роднай
Цябе, прыбраную, ў труне адкрытай
Тады паставяць у фамільны склеп,
Дзе спачываюць продкі Капулеці.
А я тым часам напішу Рамэо;
Сюды прыбудзе ён, і мы абодва
Чакаць тут будзем, покуль ты прачнешся.
У тую ж ноч у Мантую цябе
Рамэо возьме, і такім вось чынам
Ад ганьбы ты ўратуешся, калі
Ці выпадак ці мо жаночы страх
Не перашкодзіць смеламу намеру.

Джульета

Дай, дай хутчэй! Не гавары пра страх.

Брат Ларэнца

Вазьмі, ідзі... Будзь цвёрдай да канца.
Я напішу Рамэо і з манахам
У Мантую пашлю паведамленне.

Джульета

Любоў, дай сілу мне! У ёй — збавенне.
Бывай, мой ойча!

Выходзіць.

Сцэна другая

У доме Капулеці.
Уваходзіць Капулецi, сіньёра Капулецi, мамка і двое слуг.

Капулецi
(слузе)

Усіх ты запрасі, што тут у спісе.

Першы слуга выходзіць.

(Другому слузе.)
Ты дваццаць добрых павароў знайдзі.

Другі слуга

Я вам дрэнных не прывяду, сіньёр. Я пагляджу, ці аблізваюць яны сабе пальцы.

Капулецi

А што, калі аблізваюць?

Другі слуга

Клянуся сіньёр, дрэнны повар не будзе аблізваць пальцы. Таму я і не вазьму такіх, якія не аблізваюць пальцаў.

Капулецi

Ідзі, ідзі.

Выходзіць другі слуга.

Хаця ж бы ўсё падрыхтаваць паспелі.
А як дачка? Была яна ў манаха?

Мамка

Пайшла, сіньёр.

Капулецi

Ну, добра, можа, ён яе навучыць.
Але ж такое ўпартае дзяўчо.

Мамка

А вунь яна ад споведзі ідзе,
Ды гляньце вы, вясёлая якая!

Уваходзіць Джульета.

Капулецi

Ну, дзе бадзялася, свавольніца?

Джульета

Там, дзе мяне раскаянню наўчылі
У тым, што я была непаслухмянай
І вам пярэчыла. Святы айцец
Сказаў прасіць мне, паўшы на калені,
Каб даравалі вы. Малю — даруйце!
Цяпер я буду слухаць вас заўсёды.
(Становіцца на калені.)

Капулецi

Паслаць па графа! Расказаць яму!
І заўтра ўсё мы скончым як належыць.

Джульета

Яго спаткала я ў манаха ў келлі
І пра сваю любоў яму сказала,
Наколькі мне дазволіла прыстойнасць.

Капулецi

Ну, добра, я здаволен. Уставай!
Даўно б вось так.— Мне трэба графа
бачыць.
Кажу, паклічце мне яго сюды.
Клянуся богам я: манах — святы,
І гораду дабра зрабіў нямала.

Джульета

Хадзем жа, мамка, ў мой пакой,
Ты дапаможаш там убранне выбраць,
Якое заўтра мне патрэбна будзе.

Сіньёра Капулецi

Да чацвярга яшчэ нам часу хопіць.

Капулецi

Ідзі ідзі,— няма чаго марудзіць,
Мы заўтра ж у царкву.

Джульета і мамка выходзяць.

Сіньёра Капулецi

Цямнее ўжо,
Калі ж мы ўсё падрыхтаваць успеем?

Капулецi

Ты не турбуйся, я вазьмуся сам,
Ручаюся, што выйдзе, як найлепей.
А ты ідзі і памажы Джульеце
Убранне выбраць. Сёння я не лягу.
Ідзі — я сам за гаспадыню буду.
Гэй, вы! Усе разбегліся. Ну, добра,
Я сам пайду да графа, папярэджу,
Каб рыхтаваўся ён на заўтра. Дзіўна,
Як лёгка стала мне на сэрцы ад таго,
Што ўпартае дзяўчо паразумнела.

Выходзіць.

Сцэна трэцяя

Пакой Джульеты.
Уваходзяць Джульета і мамка.

Джульета

Так, гэты ўбор найлепшы. Дзякуй, няня!
Цяпер хацела б я адна застацца.
Маліцца трэба мне ўсю ноч, каб золак
Маёй няшчаснай долі усміхнуўся.
Я ж грэшніца, ты ведаеш сама.

Уваходзіць сіньёра Капулецi.

Сіньёра Капулецi

Вы тут заняты? Можа, памагчы вам?

Джульета

Ды не, матуля; выбралі мы ўсё,
Што трэба будзе заўтра для вяселля.

Дазвольце мне цяпер адной застацца.
І няню вы з сабой вазьміце. Вам жа
У спешцы гэтакай усякіх спраў
Яшчэ нямала.

Сіньёра Капулеці

Ну, спакойнай ночы.
Табе сягоння трэба адпачыць.

Выходзяць сіньёра Капулеці і мамка.

Джульета

Бывайце.— І цяпер бог ведае,
Калі мы ўбачымся. Халодны страх
З нудой па жылах па маіх разліўся,
Цяпло жыцця заледзяніў. Вярну іх,
Каб страшна не было. Эй, нянечка!
Але нашто? Адна павінна я
Тут жудасную сцэну разыграць.
Сюды, фіял!
А што, калі слабое гэта зелле?
І заўтра з графам прыйдзецца вянчацца?
Не, не! Не дасць вось гэта. Тут ляжы.

(Кладзе на пасцель кінжал.)

А можа, зёлкі гэтыя — атрута?
Манах мо хоча зеллем атруціць,
Каб зноў мяне ганебна не вянчаць
Пасля таго, як павянчаў з Рамэо?
Баюся... Не... Не можа гэта быць.
Дагэтуль быў ён чалавек святы.
А што, калі прачнуся ў склепе я
Раней, чым прыйдзе любы мой Рамэо,
Каб вызваліць мяне? О, гэта страшна.
Магу я задыхнуцца ў падзямеллі,
Куды не дойдзе свежае паветра,
І там памру, пакуль Рамэо прыйдзе.
Калі ж і не памру — другое страшна:
Падумаць страшна мне пра ноч і смерць,
Пра месца жудасці — магільны склеп,
Дзе косці продкаў шмат вякоў ляжаць;
Дзе акрываўлены Тыбальт гніе
У саване сваім, дзе, кажуць людзі,

Апоўначы нябожчыкі ўстаюць...
О божа мой! Магу ж і я дачасна
Прачнуцца ад агіднага смуроду,
Ад стогнаў тых, як стогны мандрагоры,
З карэннем вырванай. Ад жахаў тых,
Напэўна, звар'яцею я адразу
І прахам продкаў буду забаўляцца,
Дастану з савана Тыбальта труп
Альбо ў шаленстве продка косць схаплю
І, як дубінай, чэрап свой раструшчу.
Ужо, здаецца, бачу я Тыбальта,
Вунь, ходзячы, шукае ён Рамэо,
Што шпагай пракалоў яго навылет.
Стой, стой, Тыбальт! Рамэо мой! Рамэо!
Рамэо, я іду! П'ю за цябе!

(П'е і кідаецца на пасцель.)

Сцэна чацвёртая

Зала ў доме Капулеці.

Уваходзяць сіньёра Капулеці і мамка.

Сіньёра Капулеці

Вазьмі ключы, нясі яшчэ прыправы.

Мамка

Айвы і фінікаў на кухню трэба.

Уваходзіць Капулеці.

Капулеці

Хутчэй! Другія пеўні праспявалі.
У звон званілі: тры гадзіны ўжо.
Ты наглядай, Анжэліка, за кухняй,
Ды не скупіся.

Сіньёра Капулеці

Кіньце вы мяшацца
У нашы справы. Лепш ідзіце спаць,
Бо заўтра будзеце хварэць не спаўшы.

Капулецi

Нiколi. Ночы я не спаў, бывала,
Па справах меншых шмат, ды не хварэў.

Сiньёра Капулецi

Была пара — гуляў-такi начамi,
Але цяпер — мiнулася табе.

Выходзяць сiньёра Капулецi i мамка.

Капулецi

О, рэўнасць, рэўнасць!

Уваходзяць тры цi чатыры слугi з верцяламi, дрывамi, кошыкамi.

Што нясеш, хлапчына?

Першы слуга

Не ведаю, тут нешта повару.

Капулецi

Хутчэй нясi.

Першы слуга выходзiць.

Ты лепшых дроў знайдзi.
Спытайся ў П'етра, ён пакажа, дзе.

Другi слуга

Ёсць галава — i сам знайсцi патраплю,
Нашто дрывамi П'етра турбаваць?

Капулецi

Ты хлопец — зух, i галава ў цябе,
Як бачу, дрывяная. Днее ўжо.

Другi слуга выходзiць.

Граф зараз i музыкаў прывядзе:
Так ён сказаў. Ды вось iдзе, чуваць.

За сцэнай музыка.

Гэй, жонка! Няня! Дзе вы там прапалi?

Уваходзіць **мамка**.

Ідзі будзі ды прыбірай Джульету,
А я пагутару пакуль што з графам.
Ды варушыся ж ты, жаніх прыйшоў!
Хутчэй, кажу табе!

Выходзіць.

Сцэна пятая

Пакой Джульеты.
Уваходзіць **мамка**.

Мамка

Сіньёра! Ой, сіньёра! Спіць як моцна.
Джульета! Мілая мая авечка!
Ды ну, прачніся! Фу, якая соня!
Галубка, ангел мой! Нявеста, ўстань!
Ні слова... Хоча выспацца на тыдзень.
І то сказаць, Парыс наступнай ноччу
Паруніцца, каб ты не спала шмат.
Ах, божа мой,— як моцненька заснула!
А трэба ўсё ж такі будзіць! Сіньёра!
Сіньёра мілая, вы хочаце,
Каб у пасцелі вас жаніх застаў?
Ён разварушыць зразу.
(Адкрывае фіранку.)
Што такое?
Прыбралася ды спаць лягла ў убранні.
Ды ўстаньце ж вы, сіньёра! О, памерла!
Нашто я нарадзілася на свет!
Гарэлкі дайце мне! Сіньёра! Сіньёра!

Уваходзіць **сіньёра Капулецці**.

Сіньёра Капулецці

Што ты крычыш тут?

Мамка

О няшчасны дзень!

Сіньёра Капулеці

А што такое?

Мамка

Гляньце! Гора нам!

Сіньёра Капулеці

Ох, божа мой! Дзіця, жыццё маё!
Прачніся, глянь, ці я памру з табой.
Ратуйце! Кліч, крычы, прасі ратунку!

Уваходзіць Капулеці.

Капулеці

Нявеста дзе? Жаніх чакае. Сорам.

Мамка

Яна памерла. О няшчасны дзень!

Сіньёра Капулеці

Памерла! Божа мой! Яна сканала!

Капулеці

Дай глянуць мне. Халодная. Канец.
Застыла кроў, пакарчанелі рукі,
Жыццё даўно зляцела з гэтых вуснаў.
Забіла раптам смерць яе, як кветку
Найпрыгажэйшую мароз дачасны.

Мамка

Няшчасны дзень!

Сіньёра Капулеці

Няшчасныя мы сёння!

Капулеці

Яе забрала смерць, каб я крычаў,
А мне язык скавала цяжкім горам.

Уваходзяць брат Ларэнца і Парыс з музыкамі.

Брат Ларэнца

Ну як — нявеста ўжо ў царкву гатова?

Капулецi

На векі вечныя яна гатова.

(*Парысу.*)

О, сын мой, перад самым шлюбам смерць
З тваёй нявестай спала, і яна
Ляжыць, як кветка, скошаная смерцю.
Цяпер жа смерць — мой зяць і смерць — наследнік,
З маёй дачкой звянчалася яна,
Памру, смерць возьме ўсё — жыццё, маёмасць.

Парыс

Я дачакацца раніцы не мог,
А дачакаўшыся — што бачу я!

Сіньёра Капулецi

Пракляты, жудасны, агідны дзень!
Гадзіна горшая з усіх гадзін,
Якія ведаў толькі час бясконцы.
Адным-адно любімае дзіця,
Адзіная мая уцеха, радасць,—
І тое смерць бязлітасна забрала.

Мамка

О гора! горкі, горкі, горкі дзень!
Журботны самы, самы нешчаслівы
З усіх тых дзён, што я перажыла.
О дзень, о дзень, о зненавідны дзень!
Чарнейшага не бачыла я дня.
О горкі, о няшчасны дзень!

Парыс

Падмануты, разведзены, забіты!
Зганьбаваны! Табой падмануты!
Табой, табой, бязлітасная смерць!
Любоў, жыццё маё! Няма жыцця,
Але і ў смерці ты мая любоў.

Капулецi

Я скатаваны, змучаны, забіты!
Жахлівы дзень, чаму да нас прыйшоў ты

Забіць вясёласць нашу, наша свята?
Дзіця маё, дзіця! Душа мая!
Памерла ты, памерла ты, дачушка,—
З табой навек мая памерла радасць.

Брат Ларэнца

Як вам не сорам! Перастаньце! Гора
Вы не залечыце такім адчаем.
Валодалі вы з небам папалам
Цудоўнай дзевай, а цяпер яна
Уся належыць небу. Там ёй лепш.
Сваю часціну ўратаваць ад смерці
Вы не маглі, а неба вечнае
Жыццё дало ёй. Марылі заўсёды
Узвысіць вы яе, падняць да неба,
Цяпер жа плачаце, калі яна
Вышэй за воблакі, на самым небе.
Вы дрэнна любіце дачку сваю,
Вы вар'яцееце, калі ёй добра.
Шчаслівая не тая між жанчын,
Што доўга замужам жыве, а тая,
Што паміpae маладой кабетай.
Вы слёзы асушыце. Размарынам
Пасыпце цела; хораша прыбраўшы,
Паводле звычаю, ў царкву нясіце.
У нас прырода выклікае слёзы,
Але смяецца над слязамі розум.

Капулеці

Усё вясельнае падрыхтаванне
У нас абернецца на пахаванне,
І стане музыка хаўтурным звонам,
Памінкамі — вясельная бясeда,
З вясельных песень выйдзе паніхіда,
А кветкі шлюбныя пакрыюць труп,
Усё ў сваю пяройдзе процілегласць.

Брат Ларэнца

Сіньёр, ідзіце. Ды і вы, сіньёра,
І вы, Парыс. Рыхтуйцеся праводзіць
Чароўную нябожчыцу ў магілу.
За грэх вы пакараны боскай воляй,—
Каб нараканнем не гнявілі болей.

Выходзяць Капулецi, сiньёра Капулецi, Парыс i брат Ларэнца.

Першы музыка

Выходзiць — трэба складваць дудкi ды выбiрацца.

Мамка

Так, людзi добрыя, вы самi бачыце,
Якое тут няшчаснае здарэнне.
(Выходзiць.)

Першы музыка

А заплацiць усё ж такi трэба.

Уваходзiць П'етра.

П'етра

Музыкi, ах, музыкi! Сыграйце «Радасць сэрца», калi вы хочаце, каб я застаўся жыць, сыграйце «Радасць сэрца».

Першы музыка

Цяпер не да вясёлых песенек.

П'етра

Значыць, вы не хочаце?

Першы музыка

Не хочам.

П'етра

Дык заплачу ж я вам.

Першы музыка

Чым жа ты нам заплацiш?

П'етра

Не грашыма, вядома, а вострым словам пад рабрыну, вулiчныя вы спевакi.

Першы музыка

Добра, што не халуi.

П'етра

А вось я цябе халуйскім нажом па галаве.

(Выхоплівае нож.)

Без ніякіх ключоў. Будзе вам тут і «рэ» і «фа» і «соль». Я вас усіх перафасолю.

Першы музыка

Так ты нас можаш на музыку пакласці.

Другі музыка

Схавай лепш нож ды дастань сваё вострае слова.

П'етра

Дык сцеражыцеся ж майго вострага слова. Я схаваю нож і вострым словам праніжу вас наскрозь. Адказвайце мне, як людзі:

«Калі душу гнятуць цяжкія мукі,
Калі яны на сэрца сум нагоняць,
Дык музыкі сярэбраныя гукі...»

Чаму гэта сярэбраныя гукі? Чаму музыкі сярэбраныя гукі? Ну, ты, Сіман Струна, што ты на гэта скажаш?

Першы музыка

Таму, сіньёр, што серабро прыемна гучыць.

П'етра

Сказануў. А ты што скажаш, Гуго Гудок?

Другі музыка

Па-мойму, таму «сярэбраныя гукі», што музыканты граюць за серабро.

П'етра

Таксама добра сказана. А ты што скажаш, Якаў Пішчык?

Трэці музыка

Я ўжо не ведаю, што і сказаць.

П'етра

Ах, выбачай, я забыўся, што ты спявак. Я скажу за

цябе. «Сярэбраныя гукі таму, што музыкам рэдка прыходзіцца званіць золатам.

«Дык музыкі сярэбраныя гукі
Адразу боль душы загояць».
(Выходзіць.)

Першы музыка

Вось абармот!

Другі музыка

Ну яго к чорту! Хадзем, пачакаем, пакуль пахаваюць, ды застанемся абедаць.

Выходзяць.

Акт пяты

Сцэна першая

Мантуя. Вуліца.
Уваходзіць Рамэо.

Рамэо

Каб я паверыць мог ліслівым снам!
Мне сон прарочыць радасную вестку.
Вясёлы бог любві ўладае мною
І незвычайны дух праз цэлы дзень
У марах над зямлёй мяне насіў.
Я сніў, што мілая прыйшла. Мяне
Яна застала мёртвым.— Дзіўны сон,
Што мёртваму дае магчымасць думаць! —
І пацалункамі жыццё вярнула мне.
А я, ажыўшы, зразу стаў царом.
Якая ж ты салодкая, любоў,
Калі і цень любві дае нам шчасце!

Уваходзіць Балтазар.

З Вероны весткі? Балтазар, ну, што?
Ты ад манаха мне пісьмо прынёс?
Ну, як мая сіньёра, бацька як?
Як маецца Джульета, я пытаю?
Калі ёй добра, дык і ўсё ў парадку.

Балтазар

Нічога дрэннага — цяпер ёй добра...
У склепе Капулецці спіць яна,
Душа яе — між ангелаў на небе.
Труну яе я ў спачывальні бачыў
І вось прыбег, каб вам сказаць пра гэта.
За вестку дрэнную — прашу прабачыць,
Вы мне, сіньёр, такую службу далі.

Рамэо

І гэта праўда? Неба, я твой вораг!
Ты ведаеш, дзе я жыву? Ідзі
Паперу і чарніла прынясі
Ды коней мне наймі — я сёння еду.

Балтазар

Малю вас, супакойцеся, сіньёр! —
Збялелы твар і дзікі погляд ваш
Бяду прарочаць.

Рамэо

Кінь! Табе здаецца.
Ідзі рабі, што я табе сказаў.
Ты пісем не прынёс мне ад манаха?

Балтазар

Не, мой сіньёр.

Рамэо

Нічога; ты ідзі
Наймі мне коней. Зараз я прыйду.

Балтазар выходзіць.

З табой, Джульета, лягу я ў магілу
Сягоння ноччу. Як зрабіць мне гэта?
О зло, як хутка ты ў душу прыходзіш
Таму, каго гняце адчай. Я ўспомніў
Аптэкара. Ён блізка тут жыве.
Я на яго звярнуў сваю увагу:
З панурым выглядам, у лахманах —
Ён травы разбіраў, худы, няшчасны.
Абгрызены бязлітасным жабрацтвам,
У крамцы ж, бачыў я, віселі
Напханы кракадзіл, і чарапаха,
Ды скуры страшных рыб; а на паліцах
Жабрацкі скарб пустых каробак, шклянак,
Гаршкоў гліняных, слоікаў, аборак,
Счарсцвелыя кусочкі праснакоў —
Быў выстаўлен, каб хворых спакушаць.
Я, ўбачыўшы мізэрны скарб, падумаў:

Каб чалавек хацеў купіць атруты,
Якую прадаваць пад страхам смерці
Тут забаронена, дык гэты вось
Няшчасны абармот яе прадаў бы.
Як быццам я патрэбу прадчуваў.
Бядняк, напэўна, мне прадасць атруту.
Я помню, быццам гэты дом яго.
Зачыненая крама — сёння свята.
Гэй, гэй, аптэкар!

Аптэкар

Хто так моцна кліча?

Рамэо

Ідзі сюды. Я бачу, бедны ты.
Дык вось вазьмі дукаты — тут іх сорак,
А мне ты толькі драхму дай атруты,
Але такога зелля, каб у момант
Па жылах разлілося і каб той,
Хто стомлены жыццём, адразу ўпаў бы;
Каб вырвалася хутка так дыханне,
Як вырываецца з гарматы порах.

Аптэкар

Ёсць зелле, толькі Мантуі закон
Карае смерцю тых, што прадаюць.

Рамэо

Ты ж бедны, голы і баішся смерці?
Я бачу голад на тваім абліччы,
Туга і смутак у тваіх вачах,
А на плячах — жабрацтва і знявага.
Ні свет табе не друг і ні закон;
Няма на свеце гэткага закона,
Які б цябе багатым мог зрабіць.
Забудзь жабрацтва і закон — вазьмі!

Аптэкар

Дае вам згоду беднасць, а не воля.

(*Дае яму атруту.*)

Рамэо

Не волі я, а беднасці плачу.

Аптэкар

У вадкасць у любую ўсыпце гэта
І выпіце; хоць дваццаць сіл людскіх
Вы маеце ў сабе — адразу смерць.

Рамэо

Вось золата тваё — душы атрута,
Забойца горшы ў гэтым подлым свеце,
Чым гэты твой нікчэмны парашок,
Які ты прадаваць баішся. Я
Прадаў табе атруту, а не ты мне.
Бывай, купі сабе яды і растаўсцей.—
Я ж не атруту ўзяў сабе, а лекі,
Каб з любай у труне заснуць навекі.

Выходзіць.

Сцэна другая

Келья брата Ларэнца.

Уваходзіць брат Джаванні.

Брат Джаванні

Эй, францысканец, брат святы, эй, брат!

Уваходзіць брат Ларэнца.

Брат Ларэнца

Па голасу дык гэта брат Джаванні.
Ты [redacted] Мантуі? Ну, што сказаў Рамэо?
Мо напісаў, дык дай сюды пісьмо.

Брат Джаванні

Я брата басаногага шукаў —
Свайго манаха, каб узяць з сабой;
Ён там у горадзе наведваў хворых.
Яго знайшоў, а гарадская варта,
Падумаўшы, што дом зачумлены,
Заперла ў гэтым доме нас абодвух,—
І вось я ў Мантую не мог папасці.

Брат Ларэнца

А хто ж занёс пісьмо маё Рамэо?

Брат Джаванні

Не мог яго паслаць я — вось яно —
Табе назад вярнуць не мог таксама:
Ніхто не браў — баяліся заразы.

Брат Ларэнца

Няшчасны лёс! Клянуся брацтвам я,
Пісьмо, скажу вам, не абы якое,—
Патрэбнае і вельмі важнае,—
Затрымка можа нарабіць бяды.
Знайдзі ты, брат Джаванні, лом жалезны
І прынясі мне ў келью.

Брат Джаванні

Добра, зараз.

Брат Ларэнца

Цяпер адзін я ў склеп ісці павінен,
Прачнецца праз гадзіны тры Джульета
І будзе праклінаць мяне за тое,
Што не паведаміў Рамэо я.
Я зноў у Мантую пашлю пісьмо,
Яе ж, пакуль сюды Рамэо прыдзе,
Схаваю ў келлі. Бедны труп жывы,
Паложаны ў труну нябожчыка!

Сцэна трэцяя

Могільнік; на ім склеп Капулецці.
Уваходзяць Парыс і паж, які нясе кветкі і факел.

Парыс

Дай факел, хлопчык! Адыдзі далей!
Ці лепш тушы, бо нас убачыць могуць.
Кладзіся там, пад цісамі, і вуха
Да ўскопанай зямлі шчыльней прыцісні —
На могілках ты кожны крок пачуеш:
Тут цвёрдая і гулкая зямля.
Што б ні пачуў ты — свісні. Дай мне
кветкі.

Рабі, што я табе сказаў: ідзі!

Паж
(убок)

Мне страшна заставацца аднаму
На гэтых могілках, ды паспрабую.

(Хаваецца.)

Парыс

Мая ты кветка, шлюбны ложак твой
Я кветкамі асыплю. Пыл і камень —
Твой полаг тут. Духмянаю вадой
Я буду акрапляць яго начамі.
Вады не хопіць — горкімі слязамі.
Штоночы кветкі буду я прыносіць,
Штоноч іх слёзы горкія аросяць.

(Паж свішча.)

Дае мне знак хлапец: ідзе там нехта,
Чыя праклятая нага ступае
І парушае мой абрад любоўны?
І нават з факелам? Хутчэй жа, ноч,
Укрый мяне на момант цемнатою.

(Хаваецца.)

Уваходзяць Рамэо і Балтазар з факелам і ломам.

Рамэо

Дай лом і жалязняк! Пісьмо вось гэта
Ты ўранні бацьку перадай майму.
Дай факел! Хочаш жыць на свеце — помні:
Што б ты ні ўбачыў, што б ты ні пачуў,
Стой там паводдаль, не перашкаджай мне.
Хачу спусціцца я ў палацы смерці,
Апошні раз на жонку паглядзець,
Галоўнае ж — каб зняць з яе рукі
Пярсцёнак дарагі, патрэбны мне
Для вельмі важнай справы. Ну, ідзі!
Калі ж сюды адважышся вярнуцца
І будзеш падглядаць, што я раблю,
Я разарву цябе — клянуся богам,
І па ўсіх могілках параскідаю
Кавалкі цела. Позні, дзікі час,
Маіх намераў дзікая жахлівасць
Больш страшная, чым прагны тыгр
галодны,
Чым мора, што ад лютасці раве!

Балтазар

Іду, сіньёр; я вам не перашкоджу.

Рамэо

Дакажаш гэтым, што ты друг. Вазьмі.
(Дае яму грошы.)
Жыві шчасліва і — бывай, мой мілы!

Балтазар
(убок)

А я схаваюся дзе-небудзь у кустах,
Ад выгляду яго сціскае сэрца жах.
(Хаваецца.)

Рамэо

Ты, зяпа гнюсная, вантроба смерці,
Што лепшую красу зямлі сажрала,
(Ломіць дзверы склепа.)
Твой рот гнілы я сілай расшчаплю,
Яшчэ табе яды напхаю ў горла.

Парыс

Ах, вось ён дзе, нахабны той Мантэкі,
Які забіў маёй нявесты брата.
Яна ад роспачы лягла ў магілу.
Цяпер сюды паздзекавацца прыйшоў ён
Над прахам дарагім. Схаплю яго.
(Выходзіць наперад.)
Агідную работу прыпыні,
Мантэкі подлы! Ты і мёртвым помсціш?
Асуджаны падлец, ты арыштаван.
Ідзі за мной — памерці ты павінен.

Рамэо

Павінен. І таму сюды прыйшоў.
Не спакушай адчаяннай душы,
Юнак мой мілы. Уцякай адгэтуль.
І без цябе нябожчыкаў тут шмат.
Пабойся. Я прашу цябе, юнак,
Не прымушай мяне яшчэ грашыць,

Не раздражняй, ідзі хутчэй адгэтуль.
Люблю цябе я болей, чым сябе,
Клянуся небам. Я прыйшоў сюды
Узброены супроць сябе самога.
Бяжы хутчэй, жыві. Пасля ты скажаш:
Шалёны той жыццё мне даравау.

Парыс

Тваім я заклінаннем пагарджаю
А арыштоўваю цябе — злачынца.

Рамэо

Ты выклікаеш? Сцеражыся, хлопчык!
(Б'юцца.)

Паж

О божа, б'юцца! Пабягу па варту.
(Выбягае.)

Парыс
(падае)

Забіты я.
Калі ты маеш літасць,
З Джульетай палажы мяне ў труну.
(Памірае.)

Рамэо

Хай будзе так. Спачатку гляну ў твар.
Меркуцыо сваяк ён — граф Парыс.
Што гаварыў дарогай мне слуга?
Усхваляваны, я не чуў нічога.
Сказаў, здаецца, ён, што граф Парыс
З Джульетаю збіраецца жаніцца.
Сказаў ён так, ці мне прыснілася?
Ці, можа, калі ён Джульету ўспомніў,
Я страціў розум і ўсяму паверыў.
Дай мне руку. Цяпер са мною разам
У кнігу роспачы занесен ты.
Юнак забіты, ва ўрачыстым склепе
Цябе я пахаваю. Не, не ў склепе,
А ў вежы светлай — там ляжыць
Джульета,

І хараство яе ператварае
Пануры склеп у светлы зал бяседны.
Ляжы тут, мёртвы, мёртвым пахаваны.

(Кладзе Парыса ў склеп.)

Як часта людзі перад самай смерцю
Становяцца вясёлымі раптоўна!
Завуць прадсмертнаю зарніцай гэта.
Ці ж гэта я магу назваць зарніцай?
О жонка мілая, любоў мая!
Смерць высмактала мёд твайго дыхання,
Але з тваёй красой не саўладала,
Не здолела яе. Красы адзнака —
Ружовы колер губ і шчок тваіх;
Тут смерці бледны флаг яшчэ не ўзняты.
Тыбальт, і ты ж у саване крывавым
Ляжыш тут? Для цябе я не магу
Зрабіць нічога больш, як той рукой,
Што загубіла маладосць тваю,
Забіць згубіцеля. Даруй мне, брат!
Чаму, Джульета, і цяпер яшчэ
Такое хараство ў табе? Няўжо
Смерць бесцялесная ўлюбілася
Сама ў цябе? Няўжо худая поскудзь
Цябе трымае ў гэтым змрочным месцы
З тым, каб зрабіць любоўніцай сваёй?
Я гэтага баюся і таму
З табою застануся назаўсёды,
Не выйду з гэтага палаца цемры
Ніколі больш. Тут, тут з чарвямі я —
Тут будзе вечны адпачынак мой.
Я скіну тут прыгнёт варожых зор
Са стомленага ў гэтым свеце цела.
Глядзіце ж, вочы, вы апошні раз!
Апошні раз вы, рукі, абніміце!
А вусны пацалункам, як пячаткай,
Умову з прагнай смерцю замацуйце!
Прыйдзі, мой горкі праваднік, прыйдзі,
Злавесны рулявы, і накіруй
На скалы вострыя змарнелы човен.
П'ю за сваю любоў.

(П'е.)

Аптэкар чэсны!
Сказаў ты праўду — моцны твой напітак,
І з пацалункам паміраю я.

(Паміраe.)

Уваходзяць з другога боку могільніка брат Ларэнца з ліхтаром, ломам і жалезняком.

Брат Ларэнца

Ратуй, святы Францыск! О колькі раз
Я спатыкаўся аб магілы.— Хто тут?

Балтазар

Ваш друг, што ведае вас добра.

Брат Ларэнца

Хай бог цябе благаславіць. Скажы мне,
Мой добры друг, што гэта там за факел
Дарэмна свеціць чарапам бязвокім?
Здаецца, ён у склепе Капулецi?

Балтазар

Там, там, святы айцец. Там гаспадар мой,
Якога вы так любіце.

Брат Ларэнца

А хто ж ён?

Балтазар

Рамэо.

Брат Ларэнца

Ён даўно там?

Балтазар

З паўгадзіны.

Брат Ларэнца

Хадзем са мною ў склеп.

Балтазар

Баюся, ойча.
Не ведае мой гаспадар, што я ўсё тут.
А ён жа пагражаў мне лютай смерцю,
Калі я застануся падглядаць.

Брат Ларэнца

Дык заставайся, я адзін пайду.
Бяды баюся, страх мяне бярэ.

Балтазар

Калі пад гэтым цісам я заснуў,
Мне снілася — Рамэо з некім біўся,
Мой гаспадар забіў таго.

Брат Ларэнца

Рамэо!

(Падыходзіць да склепа.)

О божа мой, чыёй жа гэта кроўю
Заплямлены ступені ў гэты склеп?
Хто шпагі акрываўленыя кінуў
Тут, у прытулку вечнага спакою?

(Уваходзіць у склеп.)

Рамэо! Бледны. Хто ж яшчэ? Парыс.
Увесь ён у крыві. Які жахлівы момант
Віноўнік тут няшчаснага здарэння?
Яна паварушылася, здаецца.

Джульета прачынаецца і ўстае.

Джульета

Святы айцец! А дзе ж мой уладар?
Я помню добра, дзе мне трэба быць,—
На гэтым месцы. Дзе ж Рамэо мой?

Шум за сцэнай.

Брат Ларэнца

Я чую нейкі шум. Хадзем, сіньёра,
Мы з гэтага гнязда заразы, смерці
І сну ненатуральнага. Ёсць сіла
Мацнейшая, чым нашы намаганні,—
Яна разбурыла намеры нашы.
Хадзем хутчэй. Тут на грудзях тваіх
Ляжыць твой мёртвы муж; Парыс —
таксама.
Хадзем са мной, у манастыр цябе
Я да сясцёр набожных завяду.

Ты не распытвайся і не марудзь.
Вунь варта. Мілая Джульета,
Хадзем, хадзем! Я не магу застацца.

Л а р э н ц а адыходзіць.

Д ж у л ь е т а

Ідзі. Я не пайду адгэтуль. Гэта што?
Сціскае шклянку любага рука.
Атрута тут — прычына смерці ранняй.
О, прагны! Выпіў і ніводнай каплі
Для паратунку не пакінуў мне.
Я вусны буду цалаваць твае,
На іх атрута, мо̀жа, засталася
І ад уцехі гэтай я памру.

(Цалуе Рамэо.)

А губы цёплыя твае.

1 - ы в а р т а в ы
(*за сцэнай*)

Ну дзе?
Вядзі паказвай нам, куды ісці.

Д ж у л ь е т а

Там шум. Спяшацца трэба мне. Кінжал,
Збавіцель мой!

(Вымае кінжал з ножан у Рамэо.)

Вось ножны дзе твае.

(Заколваецца.)

Ржавей ты тут, а мне памерці дай.

(Падае на цела Рамэо і памірае.)

Уваходзіць в а р т а з п а ж а м П а р ы с а.

П а ж

Вунь там, дзе факел той гарыць. Вунь там.

1 - ы в а р т а в ы

Зямля ў крыві. Абшукваць могільнік!
І хто б ні трапіўся, вязаць усіх.
Малюнак страшны. Граф ляжыць забіты;
Джульета ўся ў крыві... і цёплая,
Хоць трэці дзень ужо, як пахавалі.

Хутчэй ідзіце герцагу скажыце!
Паклічце Капулеці! Клічце ўсіх!
Мантэкі пабудзіце зараз жа!
Мы бачым месца жахаў і крыві,
А да прычын страшэннае бяды
Без росшукаў не можам мы дабрацца.

Уваходзяць некалькі вартавых з Балтазарам.

2-і вартавы

Манах тут; стогне ён, дрыжыць і плача.
Ішоў сюды, а мы яго схапілі
І адабралі лом і жалязняк.

1-ы вартавы

О, гэта падазрона! Затрымаць!

Уваходзіць герцаг са світай.

Герцаг

Што за бяда прачнулася так рана
І ранішні спакой наш парушае?

Уваходзяць Капулеці, сіньёра Капулеці і іншыя.

Капулеці

Што азначае гэты крык трывожны?

Сіньёра Капулеці

Народ на вуліцы крычыць «Рамэо».
А хто: «Джульета», хто: «Парыс» — і ўсе
Да склепа нашага імчацца з крыкам.

Герцаг

Які тут жах трывожыць слых наш?

1-ы вартавы

Герцаг,
Вось тут ляжыць забіты граф Парыс,
Рамэо мёртвы, мёртвая Джульета —
І цёплая: забіта толькі што.

Герцаг

Шукаць, знайсці віноўнікаў забойства!

1-ы вартавы

Слуга Рамэо тут; а вось — манах.
Пры іх для ўзлому склепа гэтага
Знайшлі прылады.

Капулеці

Жонка, божа мой!
Ты глянь, дачка ў крыві ўся. Памыліўся
Кінжал: вунь там, пры поясе ў Рамэо
Яго парожняе жыллё, а ён
У грудзі нашае дачкі ўвайшоў.

Сіньёра Капулеці

О гора! Гэты выгляд смерці мне —
Як пахавальны звон, які гаворыць,
Што старасці маёй пара ў магілу.

Уваходзяць Мантэкі і іншыя.

Герцаг

Ты рана ўстаў, Мантэкі, каб пабачыць,
Што сын адзіны твой так рана лёг.

Мантэкі

Мой уладар, сканала ўночы жонка:
Выгнанне сына ёй жыццё разбіла.
Якой жа мне яшчэ бяды чакаць?

Герцаг

Ты глянь — і ўбачыш.

Мантэкі

О невук, невук ты! Прыстойна хіба
Раней за бацьку класціся ў магілу?

Герцаг

Спыні дакоры горкія да часу,
Пакуль не высветлім падзей жахлівых,
Не знойдзем іх крыніцы і прычын.
Тады правадніком жалобы вашай
Я стану сам да самае магілы.
Хай гора ваша крыху пацярпіць.
Прывесці падазроных мне сюды!

Брат Ларэнца

Галоўны самы з падазроных — я,
Хоць менш за ўсіх я здольны на злачынства,
Жахлівага забойства час і месца —
Усё паказвае супроць мяне.
Я тут, каб бараніць і вінаваціць,
Каб асудзіць і апраўдаць сябе.

Герцаг

Усё, што ведаеш, кажы адразу.

Брат Ларэнца

Скажу я коратка,— іначай бы
На доўгае апавяданне мне
Хвілін маіх апошніх не хапіла.
Рамэо, што ляжыць тут,— муж Джульеты,
І вернай жонкаю была яму
Нябожчыца Джульета. Іх вянчаў я;
Дзень шлюбу тайнага быў смертным днём
Тыбальта; гэта смерць была прычынай
Выгнання маладога мужа. Жонка
Па мужу плакала, не па Тыбальту.
А вы, каб разагнаць тугу яе,
Хацелі выдаць сілаю за графа.
Тут да мяне прыйшла яна з адчаем,
Маліла, каб што-небудзь я прыдумаў
І ўратаваў бы ад другога шлюбу,
А не — забіць сябе гразіла ў келлі.
Тады, навучаны сваім умельствам,
Я даў ёй соннае пітво, якое
Зрабіла тое, што прадбачыў я:
Надаўшы выгляд мёртвае — жывой.
А я тады Рамэо напісаў,
Каб ён прыехаў гэтай ноччу страшнай
Джульету ўзяць з часовае магілы,
Калі надыдзе час прачнуцца ёй.
Але пасланы мною брат Джаванні
З пісьмом быў затрыманы выпадкова
І ўчора мне вярнуў яго назад.
Калі ёй тэрмін надышоў прачнуцца,
Забраць яе пайшоў я ў склеп сямейны,

Хацеў у келы я схаваць яе.
Пакуль змагу паведаміць Рамэо.
Калі ж прыйшоў за некалькі хвілін
Да той пары, калі ёй прачынацца,
Ужо нябожчыкі ляжалі тут —
Рамэо верны і шаноўны граф.
Калі Джульета ўстала, я прасіў
Ісці са мной, скарыцца волі божай,
Але мяне спалохаў шум раптоўны,
Яна ж ісці са мной не захацела
І, мусіць, тут сама сябе забіла.
Вось тое ўсё, што я магу сказаць:
Пра тайны шлюб пасведчыць можа нянька,
Калі чым-небудзь я тут вінават,
Дык у ахвяру строгаму закону
Раней, чым суджана памерці мне,
Аддайце вы жыццё маё старое?

Г е р ц а г

Заўсёды ў нас ты праведнікам быў,
Але што скажа нам слуга Рамэо?

Б а л т а з а р

Пра смерць Джульеты вестку я прынёс
Гаспадару, і з Мантуі сюды
Ён кінуўся да гэтага вось склепа;
Сказаў, каб бацьку перадаў я ўранні
Пісьмо вось гэта. Сам спусціўся ў склеп,
А мне пад страхам смерці загадаў,
Каб я тут аднаго яго пакінуў.

Г е р ц а г

Дай мне пісьмо, я потым прачытаю,
Дзе графаў паж, які паклікаў варту?
Скажы, што гаспадар твой тут рабіў?

П а ж

Прынёс ён кветкі на труну сіньёры,
Сказаў мне стаць вунь там; я адышоўся.
І раптам нехта з факелам прыйшоў,
Пачаў узламваць склеп. Мой гаспадар
Тут на яго накінуўся з мячом,
А я пабег тады хутчэй па варту.

Герцаг

Пісьмо расказ манаха пацвярджае
Пра іх любоў, таксама, як пра смерць.
Рамэо піша, што купіў атруту
У беднага аптэкара і з ёй
Прыйшоў у склеп памерці ля Джульеты.
Дзе ж ворагі? Мантэкі! Капулеці!
Вы богам пакараны за варожасць:
Любоўю радасць вашу ён забіў.
А я за патуранне вам аддаў
Двух сваякоў; усе мы пакараны.

Капулеці

О брат Мантэкі, дай жа мне руку:
Вось частка ўдовіна Джульеты; болей
Я не прашу.

Мантэкі

А я магу даць больш.
Я з золата ёй статую пастаўлю,
Да тых часоў, пакуль стаіць Верона,
Найлепшым самым будзе помнік гэты —
Увасабленнем вернасці Джульеты.

Капулеці

Заззяе і Рамэо разам з ёй —
Ахвяры дзве варожасці сляпой.

Герцаг

З жалобным мірам ранне к нам ідзе
І сонца паказаць не хоча твару.
Хадзем жа пагаворым аб бядзе —
Каго памілаваць, каму даць кару.
Сумнейшая з аповесцей на свеце —
Аповесць аб Рамэо і Джульеце.

Выходзяць.

З І. А. Крылова

ВАРОНА І ЛІСІЦА

Не раз казалі свету шчыра,
Што лесціць брыдка, шкодна, але ўсё дарма:
У сэрца лесць пратышчыцца сама.

Вароне неяк бог паслаў кусочак сыра;
Варона, радая сырку,
Збіралася паснедаць на суку,
Але задумалася, сыр узяўшы ў дзюбу.
Якраз Ліса тут бегла, як на згубу.
Раптоўна сырны дух Лісіцу запыніў:
Лісіца бачыць сыр,— сыр Ліску паланіў.
Да дрэва хітры звер на дыбках падыходзіць,
Хвастом павільвае, з Вароны воч не зводзіць,
І кажа соладка, ледзь дышучы, Ліса:
«Што за цудоўная краса!
Якая шыйка! Колькі ў вочках ласкі!
Каб расказаць, дык гэта ж проста казкі!
А дзюбка, пер'ейка! У захапленні я.
Ты, мабыць, і пяеш ляпей за салаўя.
Красуня, заспявай! А што, калі, сястрыца,
Яшчэ б і голасам магла ты пахваліцца?
Пры харастве такім была б ты ў нас
царыца!» —
Ледзь утрымалася красуня на суку,
Такія чуючы пахвалы,
Ад радасці дух сперла ў валляку,
Варона каркнула наколькі сілы стала.
Сыр выпаў, а Ліса — якраз таго й чакала.

ДУБ І ТРЫСЦІНА

Трысціне Дуб сказаў: «Як бачу я,
Дык сапраўды цябе пакрыўдзіла прырода:
Ты не ўтрымаеш нават вераб'я.
Павее ветрык хоць і ў ціхую пагоду,
Ты захістаешся, пачнеш слабець
І так нагнешся сіратліва,
Што нават жаласна глядзець.
Між тым, як нараўне з Каўказам, ганарліва
Узняўшы галаву сваю,
Я мала што прабіцца сонцу не даю,
А перад бурамі ■ усмешкаю стаю,
Нібы абкружаны навокала спакоем.
Што бурай для цябе, дык мне зефірам тое.
Хоць бы ты блізка ля мяне расла,
Прыкрытая маёй густою кронай,
Я быў бы для цябе надзейнай абаронай;
Але ж табе прырода адвяла,
Не гледзячы на стан твой кволы,
Ўладанні бурныя Эола».
Трысціна тут яму: «Не плач па мне дарма:
Каб шкадаваць мяне, прычын зусім няма,
Не за сябе віхураў я баюся:
Хоць гнуся я, ды не ламлюся,
Дык буры мала шкодзяць мне,
Бадай табе страшней яны ўдвайне.
Хоць праўда, што сярдзітыя навалы
Цябе дагэтуль не зламалі,
І ад удараў іх не страціў ты вянца,
Ды пачакаем да канца!»
Трысціна гэта ледзь сказала,
Як раптам з поўначы сярдзітай напралом
І з градам, і з дажджом прымчаўся аквілон.
Стаіць наш Дуб, Трысціна да зямлі прыпала.
Вятрыска злы — падвоіў сілы ён,
Завыў і вырваў з каранём
Таго, хто галавой да хмараў дакранаўся
І аб зямлю пятою апіраўся.

ПЕРАБОРЛІВАЯ НЯВЕСТА

Дзяўчына ў росквіце і рада б жаніху,
Ды ў тым няма яшчэ граху.
А вось што грэх: яна пыхлівая занадта.
Падай ёй жаніха, каб быў ён не дурны,
Багаты, малады, каб меў ён ардэны,—
Патрабавала зухавата.
Ну, каб усё ён меў. А хто ўсё можа мець?
І вось яшчэ прыкмець:
Другіх каб не любіў, капрызы мог цярпець.
Хоць шчасце да яе само валіла ў хату,
Бо жаніхі, як на падбор,
Выдатныя кацілі к ёй на двор,
Але ў яе быў густ занадта тонкі:
Такія жаніхі — знаходка для дзяўчат,
А на яе пагляд —
Не жаніхі, а жанішаты толькі.
Каго ж тут выбіраць між гэтых жаніхоў?
Той не ў чынах, другі без ардэноў;
Той мае чын, але кішэні ўсе пустыя;
То нос таўсты, то бровы загустыя;
Тут гэтак, там не так;
Пад густ сабе не падбярэ ніяк.
Прымоўклі жаніхі, гады на два прапалі,
А потым новыя сватоў паслалі,
Але ўжо гэтыя сярэдняе рукі.
«Якія дзівакі!»
Красуня моршчыцца: «Я ім зусім не пара.
Дурная ў іх, пустая мара!
І не такіх я жаніхоў
Ад сватання калісьці адвучыла,
Дык ці ж пайду за гэтых вахлакоў?
Сказаў бы — замуж вельмі закарціла!
Ды мне і ў дзеўках жыць пакуль што не бяда:
Днём весела, і ноч я сплю спакойна:
Спяшацца замуж проста непрыстойна».
Сплыла і гэта чарада.
Прачуўшы, што яна за цаца,
Не сталі жаніхі занадта дамагацца.
Прайшоў гадок —
Сваты маўчок,

Яшчэ гадок мінуў, яшчэ праплыў год цэлы,
Сваты не едуць, быццам назнарок.
Тым часам дзеўчына ўжо стала дзеўкай спелай;
Пачне лічыць другіх дзяўчат
(На гэта часу ў яе шмат),
Дык тая замужам, а тую заручылі,
Вось толькі пра яе забылі.
Нячутна смутак ёй падкраўся да грудзей;
Як толькі дзеўчына перад люстэркам сядзе,
Дакладвае яно, што кожны дзень
Час прагны хараство яе патрошку крадзе.
Спярша румянец знік, там — жывасць у вачах,
А потым ямачкі прапалі на шчаках,
Вясёласць, забаўкі кудысьці праміналі,
Там валаскі два-тры сівыя праглянулі:
Адзнака сталых дзён.
Бывала, без яе ў кампаніі так сумна
І ад паклоннікаў было навокал тлумна,
Цяпер жа — ах! яе ўжо клічуць на бастон.
Развага кажа ёй пра замуж клапаціцца,
Куды тут болей ганарыцца!
Як коса ні глядзіць дзяўчына на мужчын,
А ў сэрцы напамінак ёй адзін,—
Каб адзінокаю не скончыць веку.
І вось, пакуль яшчэ зусім не адцвіла,
Яна за першага, хто сватаўся, пайшла
І рада, рада ўжо была,
Што выйшла за калеку.

ПАРНАС

Як з Грэцыі вон выгналі багоў
І іхнія дзяліць маёнткі сталі,
Дык некаму й Парнас тады адмежавалі;
Вось новы гаспадар стаў пасвіць там Аслоў.
Аслы ж якімсьці чынам знalі,
Што Музы там дагэтуль пражывалі,
І кажуць: «Ну, не так жа нас
Прагналі на Парнас:
Відаць, абрыдлі Музы людзям,
Спяваць тут зараз мы ўжо будзем».
«Зацягнем жа»,— крычыць адзін.— Ды весялей!

Я завяду, а вы за мной смялей!
Сябры, баяцца нам не трэба!
Няхай імкнецца песня ў неба!
Гучней, як дзевяць тых сясцёр,
Мы ўздымем музыку і свой наладзім хор!
А каб было ў капэлі болей згоды,
Такі парадак завядзём у нас:
Чый голас не дае аслінай асалоды,
Таго не прымем на Парнас».
Адобрылі Аслы аслова
Прыгожа сплеценае слова:
Хор новых спевакоў такую дзіч панёс,
Як быццам рухаўся абоз,
Дзе тысячы нямазаных калёс.
Не могучы сцярпець такое прыгажосці,
Той гаспадар набраўся злосці
І ўсіх загнаў з Парнаса ў хлеў.

Я крыўдзіць невукаў намеру тут не меў,
Але карыснае скажу ім штосьці:
Калі ты ёлуп, крый нас божа,
Дык месца тут не дапаможа.

АРАКУЛ

У нейкім капішчы стаяў драўляны бог,
Які пачаў маўляць прароцкія адгады
І мудрыя даваць парады.
Затое з галавы да ног
Ён золатам абвешан, і па пяты
На ім блішчыць убор багаты.
Народ яго маленнем заглушыў
І фіміямам задушыў
Па легкавер'ю чалавечым.
Як раптам — ганьба і скандал!
Аракул праўды не ўгадаў:
Адказваць стаў няскладна, недарэчы;
І так пайшло далей штодня:
Што бог ні скажа, то брахня,
Аж кожны дзіваваўся,

Куды ў яго прарочы дар дзяваўся!
А справа ў тым,
Што ідал быў пусты і жрэц садзіўся ў ім
Маўляць народу прадказанні;
І вось тут вынікі відны:
Як быў разумны жрэц, дык бог не плёў маны,
Калі ж туды засеў дурны,—
Балван абалванеў дазвання.

Яшчэ з даўнейшае пары
Пра суддзяў мне такіх апавядалі,
Якія вельмі мудрыя бывалі,
Пакуль разумныя былі сакратары.

ВАСІЛЁК

Расцвіўшы ў жыце, Васілёк
Раптоўна звяў і ў марным стане
Аж галаву схіліў набок,
Чакаючы свайго скanання.
Зефіру паміж тым ён жаласна шаптаў:
«Ах, дзе той дзень? Хутчэй бы дзень настаў!
Каб сонца яснае ўсё поле асвяціла,
Дык і мяне б яно, напэўна, ажывіла!»
«Вось выдумаў, блазнюк! —
Сказаў яму, што рыўся побач, жук: —
Хіба ж у сонейка ўсяе турботы
Сачыць, як ты расцеш,
Ці вянеш ты, ці хараша цвіцеш?
Павер, няма ў яго ні часу, ні ахвоты
Для гэткіх спраў.
Каб ты лятаў, як я, ды свет бы знаў,
То бачыў бы, што ўсе лугі, лясы і нівы
Ім толькі і жывуць, ім толькі і шчаслівы:
Яно сваім цяплом
Вялізныя дубы і кедры саграває
І незвычайным хараством,
Цудоўным пахам кветкі аздабляе.
Такія кветкі, праўда, ёсць,
Дык там жа прыгажосць!
І ты ім толькі пазайздросціць.

Сам час касіць шкадуе іх, здаецца,
Ну, а ў цябе ж такога хараства няма,
Дык сонцу просьбай ты не дакучай дарма,
І марна дабівацца перастань,
Маўчы і вянь!»
Тут сонейка ўзышло, прыроду асвяціла,
З праменнямі жыццё раслінам несучы,
І бедны Васілёк, што звяў быў уначы,
Нябесным зрокам ажывіла.

О вы, каго над іншымі шчаслівы лёс
Высока ўзнёс!
З майго вы сонца прыклады бярыце, —
Паглядзіце:
Куды прамень яго дастане, там яно,
Ці дубу, ці былінцы — ўсё адно,
Жыццё нясе і шчасцем надзяляе,
Затое ў сэрцы ў нас і ў капельцы расы
Мы бачым водбліскі яго красы,
І кожны сонейка благаслаўляе.

ЛЕС І АГОНЬ

І друга выбраць — трэба ўмець.
Калі карыслівасць надзене дружбы маску,
Яна табе рыхтуе пастку.
Каб гэту думку лепей зразумець,
Паслухай байку ды прыкмець.

Зімой на ўзлессі Аганёк курыўся;
Ён падарожнымі забыты, мусіць, быў.
Што далей, меншым ён рабіўся:
Дроў не было, Агонь мой ледзь дыміў.
І так да Кудры лесу гаварыў:
«Скажы мне, Кудзерка-сястрыца,
За што цябе пакрыўдзіў гэтак лёс?
Што ўсё лісцё тваё атрос,
І мерзнеш ты, не маеш чым
прыкрыцца?»
«Таму, што я ў снягу

Зімой ні зелянець, ні цвісці не магу»,—
Агню так Кудра прамаўляе.
Агонь сваё: «Ды тут яшчэ бяда малая.
Са мною пасябруй, дык я дапамагу.
Я — сонцаў брат, вядомы добра ўсюды,
За сонца лепш тварыць умею цуды.
Спытай сабе ў цяпліцах пра мяне:
Зімой наўкола сцюжа ды завея,
А там усё цвіце ды спее:
І гэта — дзякуючы мне.
Хваліцца я не маю моды
І выстаўляцца не люблю,
Аднак жа ў сіле сонцу не ўступлю.
Як тут яно ні ззяла ад усходу,
Снягоў не здолеўшы, пайшло ўжо на начлег;
А ля мяне, глядзі, растаў як снег!
Калі зазелянець жадаеш ты зімою,
Як летам ці вясною,
Дай у сябе маленькі мне куток!»
Умова зроблена, і ў лесе Аганёк
Становіцца Агнём, Агонь палае:
Бяжыць ён па ствалах, аблізвае сукі,
І дыму чорнага ўздымаюцца клубкі,
І хутка полымя ўсю Кудру ахапляе.
Усё згарэла ўшчэнт, і там, дзе ў спёкі дні
Мог адпачыць вандроўнік у цяні,
Тарчаць адны асмаленыя пні.
І тут няма чаго дзівіцца:
Не варта дрэвіне з агнём вадзіцца.

ЧЫЖ І ВОЖЫК

Адзін, наводшыбе, ў бары
Нясмелы Чыж чырыкаў на зары,
Зусім не для таго, каб зарабіць ухвалу,—
Няма за што. Спеў сам гучаў сабе памалу.
І тут у бляску променяў сваіх
Агністы Феб з абшараў вадзяных
Узняўся.
Здавалася, што ён прынёс жыццё ўсяму,
І насустрэч яму

Хор гучных салаўёў у пушчы разлягаўся.
Чыж раптам змоўк: «А ты чаго,—
Спытаўся Вожык у яго,—
Мастацтва не паказваеш свайго?»
«Бо гімн спяваць я голасу не маю,
А слабым славіць не хачу,
Таму вось і маўчу,
І Феба не ўслаўляю».

Так я са смуткам наракаю,
Што мне Піндара ліры лёс не даў:
Я б Александра праслаўляў.

МАЛПЫ

Разумна пераймаць ніколі не загана,
Карысць нам гэта можа даць,
А вось бязглузда пераймаць,
Не дай ты, божа, як пагана!
Я прыклад прывяду з краін чужых.
Хто бачыў малпаў, тыя знаюць,
Што ўсё яны старанна пераймаюць.
Дык вось у Афрыцы, дзе так багата іх,
На дрэве, на суках, між зелені густой,
Чародка малпаў раз сядзела
І крадкам на лаўца глядзела,
Як па траве качаўся ў сецях той.
Тут Малпа Малпу ў бок — штурхель нагою
І шэпчуцца паміж сабою:
«Ну, гляньце ж вы на малайца,
Як штукі вырабляе без канца!
То ён кульнецца,
То размахнецца,
А то, дальбог,
У камячок ён так збярэцца,
Што не відаць ні рук, ні ног.
На ўсё мы здатныя, сястрыцы,
А вось такога ў нас мастацтва не відаць.
Красуні-маладзіцы!
Не шкодзіла б нам гэта пераняць.

Здаецца, нагуляўся ён. Прыкмецьце,
Як толькі пойдзе, дык тады мы ўраз...»
Пайшоў лавец, пакінуўшы ім сеці.
А Малпы тут: «Чаго нам траціць час?
Давайце забаўляцца!»
Красуні злезлі ўніз. Для дарагіх гасцей
Прыгатавана шмат сяцей.
Давай тут Малпы ў іх качацца ды куляцца,
Укручвацца ды захінацца.
Крычыць, вісчыць, дурэе чарада!
Ды вось бяда,
Калі з сяцей прыйшлося выбляцца!
Лавец, між тым, сачыў здалёк,
Убачыў, што пара, і да гасцей з мяшкамі.
Яны памкнуліся наўцёк,
Ды з месца ні на крок,
І ўсіх пабралі іх рукамі.

СІНІЦА

Сініца к мору падалася,
Яна клялася,
Што мора выпаліць датла.
Аб гэтым чутка на ўвесь свет пайшла.
Сам цар марскі Нептун калоціцца ад страху;
Ляцяць чароды птахаў,
Звяры з лясоў збягаюцца глядзець,
Як будзе акіян, ці горача, гарэць.
І нават, кажуць, нейкія абжоры,
Што сквапны на чужыя пірагі,
Прыбеглі з лыжкамі на берагі,
Каб тлустай поліўкі пасёрбаць з мора,
Якой чыноўных кручкатвораў
Не частаваў купец другі.
Цікаўных шмат прыйшло, каб з цуда падзівіцца;
Глядзіць на мора кожны, не змігне,
Хто-небудзь толькі час часом шапне:
«Вось закіпіць, вось хутка загарыцца!»
Ды дзе там! — мора не гарыць.
Дык, можа, хоць кіпіць? І не кіпіць.

Сініца з сорамам назад ляціць:
Дарэмна шуму нарабіла,
А мора і не запаліла.

Нікога каб не крыўдзіць нам,
Я толькі пару слоў дадам:
Пакуль не зробіш справы,
Не распускай ты славы.

АСЁЛ

Калі сусвет Юпіцер засяляў,
Ствараючы жывёлін розных масу,
Дык і Асёл на свет тады папаў.
Але наўмысле, ці не меў ён часу,
Ці, можа, не было патрэбнага прыпасу,—
А толькі грамаўладны маху даў:
Асёл як белка ростам выглядаў.
Асла амаль ніхто не прыкмячаў,
А ён пыхлівы быў і наракаць пачаў.
Аслу хацелася павыхваляцца,
А чым, калі такі малы,
Што сорамна і ў людзі паказацца?
Вось да Юпіцера прыстаў ён горш смалы,
Каб той яму прыбавіў росту.
«Ах, змілуйся! Няма больш сіл маіх!
Львы, барсы і сланы ў пашане ад усіх,
А я... Не вытрымаю проста!
Чаму ты іх высока ўзнёс,
А нам такі благі даў лёс,
Што пра Аслоў ніхто ні слова?
А каб з цяля хаця я ростам быў,
Дык пыху б і са льва і з барса збіў,
І пра мяне ўвесь свет бы гаварыў».
Штодзень нанова
Асёл Зевесу тое ж пеў
І так дадзеў,
Што ў рэшце рэшт мальбы асловай
Паслухаўся Зевес:
Зрабіў Асла жывёлінай вялікай,
А звыш таго такі даў голас дзікі,

Што мой вушаты Геркулес
Перапалохаў цэлы лес.
«Што там за звер? Якога роду?
Зубаты, мусіць? Мае шмат рагоў?»
Ну, толькі й гутаркі, што пра яго.
А што ж далей было? Не прамінула году,
Усе пазналі, што Асёл —
Дурніла, вось і ўсё,
Нічым нікому ён не грозіць
І на Асле ваду ўжо возяць.

Высокасць гэткая не варта ні граша,
Калі высокі чын, ды нізкая душа.

ДВА ГАЛУБЫ

Жылі два Галубкі, як два браточкі, дзесьці,
Адзін без аднаго не мог ні піць, ні есці;
Дзе ўбачыш аднаго, другі, напэўна, там;
І радасць і тугу дзялілі папалам.
Не бачылі яны, як дзён чарга сплывала,
Бывала сумна ім, а нудна не бывала.
Ну, як, здаецца, тут хацець
Пакінуць тых, хто сэрцу любы?
Дык не! Задумаў з іх адзін ляцець
Пабачыць, аглядзець
Зямны ўвесь шар сабе на згубу,
Дазнацца, дзе маны і праўды берагі.
«Куды ты? — кажа, ледзь не плачучы, другі.—
Што за карысць табе бадзяцца?
Ці з другам хочаш ты расстацца?
Калі табе мяне ўжо не шкада,
То ўспомні коршакаў, сіло, буран сустрэчны
І ўсё, чым вандраванні небяспечны.
Хоць пачакай вясны ляцець такую даль,
Тады і я згаджуся мо на гэта.
Цяпер жа дзе ты знойдзеш харч?
Вунь, чуеш? Крумкае крумкач,—
Паганая прыкмета.
Дык застаніся, мілы мой!

Удвух нам весела з табой.
Куды табе ляцець, не разумею;
А я тут без цябе зусім асірацею.
Сіло ды каршуны і ў сне
Здавацца будуць мне:
Няшчасця над табой я буду ўсё баяцца.
Ледзь хмарка з'явіцца над галавой,
Адразу я скажу: «Ах, дзе ён — братка мой?
Ці жыў? Ці ёсць дзе ад дажджу схавацца?»
Ад слоў тых Галубку на сэрца смутак лёг,
Але жадання ён перамагчы не змог,
Што пачуццё і розум засланіла.
«Не плач,— адказвае,— мой братка мілы!
На тры дзянькі цябе пакінуць я хачу,
Каб хутка на ляту прыкмеціць,
Што ёсць дзівоснага на свеце,
І пад тваё крыло дадому прылячу.
Тады ўжо раскажу я не адну навінку:
Пра кожную мясцінку,
Пра разнастайнасць звычаяў і спраў,
І дзіва бачыў дзе якое,
Перад табой устане, як жывое,
Нібы са мною ты па свеце сам лятаў».
Ну — што ж рабіць? Прыйшлося ім расстацца,
Пацалавацца, развітацца.
Вандроўнік наш ляціць; тут раптам дождж і гром;
Пад ім, як акіян, сінее стэп кругом.
На шчасце, дуб сухі на вочы паказаўся;
Вандроўнік на яго — туліўся, прыціскаўся,
Але ад холаду сябе не засцярог:
Дрыжаў, прамокшы з галавы да ног.
Патроху гром уціх. Ледзь сонейка заззяла,
Як Галубка далей жаданне вабіць стала.
Атросся і ляціць... Ляціць і з-пад аблок
Ля лесу зерняткі пшанічныя прыкмеціў,
Спусціўся ён і — проста ў сеці.
Бяда — папаўся Галубок.
Трапечацца ён, рвецца, б'ецца;
Старая сець была: сяк-так яе прарваў,
Хоць ножку вывіхнуў і крыльцы трохі змяў,
Ды не да іх: ён прэч адгэтуль падаецца...
Тут горшая бяда над галавой:
Імчыцца Коршак на разбой.

Трымціць ад страху Голуб мой,
Ад Коршака ўцякае,
Ды сілы больш няма. Драпежнік мой з гары
Ужо над ім наставіў кіпцюры,
І холад ад яго шырокіх крыл шугае.
Ды тут Арол аднекуль, як віхор,
Ударыў Коршака з усёй магутнай сілы —
Драпежнік ды драпежніка задзёр,
Між тым наш Голуб мілы
Уніз тут рынуўся, прысеў пад плот,
Ды гэта не канец прыгод,
Адна бяда другую наклікае:
Тут хлопчык, чарапком шпурнуўшы ў Галубка,
(Дзіцця — яму бяда якая?)
Раструшчыў скронь у бедака.
І вось вандроўнік наш з разбітай галавою,
Папсаваным крылом, скалечанай нагою,
Пракляўшы сквапнасць бачыць свет,
Ляціць дамоў сяк-так без новых бед.
Шчаслівы ён яшчэ, што дружба там чакае,
Якая лепш за дактароў
Дагледзіць, вылечыць, і будзеш ты здароў:
Пры другу друг бяду і гора забывае.

Вось кожны, хто аб'ехаць свет наўкруг,
Як Голуб той, жадае,
Хай гэту байку прачытае
І сцішыць свой вандроўны дух.
Якія б вас ні вабілі навіны,
За тую лепшай вы не знойдзеце краіны,
Дзе ваша мілая, ці дзе жыве ваш друг.

ЧЫРВОНЕЦ

Асвета — на карысць народу.
Хто ж гэта будзе адмаўляць?
Але асветай любім зваць
Часамі мы раскошы моду
І нават звычаяў распусных шкоду:
Дык трэба вельмі разбіраць,

Як станеш грубасці кару з людзей здзіраць,
Каб добрых якасцей ад іх не адабраць,
Не закрануць душы найлепшыя праявы,
Каб не пазбавіць прастаты
І, даўшы толькі бляск пусты,
Няславы не набыць для іх заместа славы.
Пра гэты доўг святы
Хапіла б важных слоў на кніжак пару,
Ды важна гаварыць не кожнаму да твару,
Дык з жартам папалам
Я гэта байкаю хачу давесці вам.

Адзін мужык-прасцяк — і сам аб тым не марыў —
Знайшоў Чырвонец на зямлі
Запылены, на ім сляды гразі былі,
Аднак жа медзякоў мо прыгаршчаў са трое
За той Чырвонец мужыку даюць.
«Чакайце,— кажа ён,— дасце яшчэ не тое!
Я нешта з ім зраблю такое,
Што аж яго ў мяне з рукамі адарвуць».
Набраў мужык пяску, жарствы і мелу
Ды цэглы дробненька натоўк
І... праца закіпела.
Мужык у працы знае толк:
Чырвонец ён аб цэглу точыць,
Жарствой дзярэ,
Пяском і мелам трэ,
Каб аж гарэў, як жар, зрабіць ён хоча.
І што ж — гарыць Чырвонец, як агонь,
Ды толькі стала
Вагі ў ім мала,
Цану былую страціў ён.

ТРАЯЖЭНЕЦ

Якісьці грахаводнік
Пры жонцы пры жывой завёў яшчэ аж дзвюх.
Калі пра гэта Цар даведаўся ад слуг
(А Цар той строгі быў і не ахвотнік
Такім учынкам спагадаць),

Дык Траяжэнца ён сказаў пад суд аддаць
І выдумаць яму такую кару,
Каб страх узяў людзей
І болей каб такіх не толькі што падзей,
А нават не было і мараў:
«Як будзе,— кажа,— кара замала,
Павешу суддзяў тут жа, ля стала».
Вядома, суддзям не да жартаў,
Аж кідае ў халодны пот:
Тры дні сядзяць і думаюць упарта,
Пусціць якую кару ў ход.
Іх тысячы, ды практыка даводзіць,
Што зла рабіць яны не могуць перашкодзіць.
Нарэшце некаму даў розум бог
Прапанаваць тут спосаб новы,
І суддзямі, з агульнай змовы,
Прысуд быў вынесен суровы:
Аддаць распусніку ўсіх жонак трох.
З прысуду гэткага народ дзівіўся:
Павесіць суддзяў Цар — тут ясна ўсім было,
Але і тыдня не прайшло,
Як Траяжэнец наш пятлёю задавіўся.
Навука не прайшла дарма,
І болей з жонкамі трыма
Ніхто ў тым царстве не жаніўся.

АРОЛ І КУРЫ

Арол, любуючыся ранкам,
У высі воблачнай лятаў
І там гуляў,
Дзе нараджаецца маланка.
Спусціўшыся на ніз хвілінку пасядзець,
Цар-птушка села на павець.
Хоць гэта для Арла як быццам і занізка,
Ды норавы цароў не нам распазнаваць:
Ці, можа, ён хацеў павець ушанаваць,
Ці мо не меў на чым адпачываць —
Ні дуба, ні скалы не бачыў блізка,
Не ведаю, што ён у думках меў,
Але хвілінку пасядзеў

І на суседнюю павець пераляцеў.
Квахтуха з гэтага не можа надзівіцца
І так дудукае з сваёй кумой:
«За што Арлы ў пашане у такой?
Няўжо за лёт? Дальбог, сястрыца,
Як моцна захачу,
З павеці на павець і я пералячу.
Мы па сваёй дурной натуры
Лічылі, што яны за нас вышэй,
А ў іх не больш ні ног і ні вачэй,
Ды і лятаюць не ямчэй,
А так жа нізка, як і куры».
«Яно-то так, ды не зусім,—
Арол з пагардай кінуў ім:
— Арлам трапляецца ніжэй курэй спускацца,
Але курам да хмар ніколі не падняцца».

Калі аб талентах бярэшся меркаваць,
Іх слабасці лічыць — не трацъ дарэмна працы:
Умей на ўзровень талентаў узняцца,
Каб хараство іх разбіраць.

ЖАБЫ, ЯКІЯ ПРАСІЛІ ЦАРА

Чамусьці Жабам стала невыгодна
З уладаю народнай,
Як быццам невысакародна
Без службы і на волі жыць.
Дык што ж рабіць?
Надумалі ў багоў Цара яны прасіць.
Хоць глупства разбіраць багам непадыходна,
Аднак Зевес паслухаў іх, і Цар
Да Жаб ляціць ужо з-за хмар
І пляснуўся на царства з гэткай сілай,
Што ўся дрыгвяная дзяржава захадзіла.
Тут Жабы з усіх ног —
Куды хто мог,
Давай хавацца хутка,—
Цішком дзівіліся з Цара ў закутках.

Што Цар выдатны, ўсім відно:
Не легкадумны ён, не сумятлівы,
Паважны, велічны, маўклівы,
Ды толькі дрэнна ў ім адно,—
Што ён — асінавае бервяно.
Шануючы спачатку сан высокі,
Не смее да Цара і падысці ніхто:
Глядзяць са страхам на яго, і то
Праз асаку, цішком, здалёку.
Ды дзіў такіх няма, як свет вялік,
Каб свет да дзіва не прывык.
І тут падданыя ад страху адпачылі,
І да Цара паўзці з пакораю рашылі.
Спярша перад Царом нічком,
А там смялейшыя садзяцца ўжо бачком.
А там і поплеч гэтакім жа ладам.
А хто храбрэй за ўсіх, дык той
Садзіцца да Цара ўжо задам.
А ён цярпіць па дабраце сваёй.
Глядзіш праз нейкі час, хто хоча,
Той на яго і ўскочыў.
Абрыдла за тры дні жыццё з такім Царом.
Нанова Жабы б'юць чалом,
Каб у балотную дзяржаву
Юпіцер даў Цара на славу.
Пачуўшы іх мальбу, для паляпшэння спраў,
Юпіцер Жорава на царства ім паслаў.
Ну, той не вервяно,— павёў іначай справу:
Не любіць балаваць народу ён свайго
І вінаватых есць. Напэўна, ад таго
Нявінных на судзе няма ні аднаго.
Затое ж у яго,
Як снеданне, абед, вячэра, то й расправа.
На жыхароў балот
Прыйшоў сапраўдны звод,
Не застанецца хутка на завод.
Па царстве ходзіць Цар, як пошасць тая,
І кожнага, каго ні напаткае,—
Ці вінават ці не,—
Засудзіць і глытае.
Тут скаргі, кваканне ўдвайне
І просьба зноў да бога,

Каб даў Юпіцер ім Цара другога,
Бо Цар цяперашні глытае іх, як мух,
Дык нават нельга ім (ну, як жа тут
не плакаць?)
І носа высунуць, насмелую паквакаць.
Страшней, чым засуха, ім гэты царскі зух.
«Што ж вы раней шчасліва жыць не ўмелі?
Хіба не мне,— ім з неба быў адказ: —
Спакою не было ад вас?
Царом жа вы мне вушы прадудзелі.
Цара ж я даў? Дык скардзіліся вы,
Што ён паводзіцца занадта ціха.
Другога даў — занадта баявы.
Жывіце ж з ім, каб горшага не мець вам ліха!»

ЛЕЎ І БАРС

Калісьці ў даўніну
Леў з Барсам вёў зацятую вайну
За спрэчныя лясы, за выгаднасць пячораў,
Няма ў іх звычаю, каб падаваць у суд;
І што да права — ў іх асобны нораў
І свой няпісаны статут:
Хто здужае, таго і права тут.
Аднак, урэшце, нельга ж вечна біцца,
І кінці могуць прытупіцца:
Па справядлівасці яны гатовы пагадзіцца,
Каб дзеянні ваенныя спыніць,
Уладзіць непаладкі,
Пасля, як водзіцца, мір вечны заключыць...
Да першай сваркі-звадкі.
«Прызначым жа без лішніх слоў
Мы ад сябе сакратароў»,—
Льву прапануе Барс: «І як яны рассудзяць,
Дык так і будзе.
Напрыклад, я прызначваю Ката:
Хоць звер малы, ды ў ім сумлення чыстата.
А ты Асла прызнач: жывёла не малая,
Дарэчы будзе тут сказаць,
Што розум ён і чын паважны мае!
Павер, што твой савет, прыдворная ўся знаць
Капыціка яго не варты.

Дык згодзімся на тым,
На чым
З маім Катом ён скончыць торг упарты».
Парада барсава была
Прынята без гаворкі,
Аднак Лісу, а не Асла
Прызначыў Леў для гэтае разборкі,
Сказаўшы сам сабе (відаць, ён ведаў свет):
«Што раіць вораг нам, таго рабіць не след!»

ВЯЛЬМОЖА І ФІЛОСАФ

Вяльможа з мудрацом аднойчы размаўляў
Пра сутнасць розных спраў.
«Скажы мне,— ён спытаў,— ты свет даволі знаеш
І ў сэрцах у людзей чытаеш:
Чаму, што б мы ні пачалі,
Суды або суполкі там вучоных завялі,
Яшчэ не ўспееш аглянуцца,
А невукі даўно там труцца?
Няўжо ад іх ратунку нам няма?»
Мудрэц яму: «Ну, гэта вы дарма.
З суполкамі вось тое ж (кажучы між намі),
Што і з драўлянымі дамамі».
«Як так?» — «Ды так. Я дом свой скончыў днямі:
Яшчэ не перабраўся сам,
А цвыркуны даўно ўжо там».

ПАМОРАК

Страшэнны біч нябёс — паморак з нейкіх пор
Лютуе па лясах. Звяры прыўнылі,
Нібы ім дзверы ў пекла адчынілі.
Смерць ходзіць па палях, лагчынах, высях гор.
Куды ні глянь, валяюцца ахвяры;
Яна бязлітасна, як сена, косіць іх,
А тыя, што яшчэ ў жывых,
Чакаюць смерці сумныя, як хмары.
Зусім прыгнёў іх страх,

Змяніліся звяры ну, проста, на вачах:
Не душыць воўк авец — стаў ціхі, як манах;
Спакой дала курам ліса — у норцы посціць:
Яда на розум не ідзе.
З галубкай голуб у бядзе
Варкот любоўных не вядзе:
А без варкот якія ж весялосці?
Леў даў загад на сход звяроў сабраць.
Плятуцца крок за крок, у чым ліпяць іх душы!
Сышліся ў цішыні, сядзяць вакол цара,
Вачамі не змігнуць, папрыгіналі вушы.
«Сябры! — прамовіў Леў.— За намі шмат грахоў.
Страшэнна мы прагневалі багоў,
Дык той між нас, хто вінават найболей,
Няхай па добрай волі
Аддасць сябе ў ахвяру сам,
Каб дагадзіць багам!
Мо б шчырасць гэта ўтаймавала,
Ці хоць змякчыла жорсткасць гневу іх.
Бо хто не ведае між вас, сяброў маіх,
Што прыкладаў ахвяр такіх
Было ў гісторыі нямала?
Дык і на гэты раз
Няхай прызнаецца тут кожны з нас,
Чым саграшыў калі ён вольна ці нявольна.
Пакаемся ж, сябры! Баліць душа мая,
Але прызнацца сёння здольна,
Што не святы і я.
Авечак бедненькіх,— была ж бы хоць прычына!
Я задзіраў зусім бязвінна.
А іншы раз — хто без грахоў? —
Бывала, драў і пастухоў:
Дык быць ахвяраю згаджаюся ахвотна.
Але раней нам лепш усім пералічыць
Свае грахі: на кім іх больш ляжыць,
Таму з нас і ахвярай быць,—
Я думаю, багам так будзе больш дагодна.
«О, цар наш, добры цар! Ад лішняй дабраты,—
Прамовіла Ліса,— тут грэх знаходзіш ты.
Калі сваё сумленне гэтак несці,
Дык з голаду падохнем мы, нарэшце,
Павер нам, наш айцец! —
Ды гэта ж гонар для авец,

Што ты іх маеш ласку есці.
А што да пастухоў, мы ўсе тут б'ём чалом:
Дзяры іх больш — усіх бы агулом.
Бясхвосты гэты род дурною пыхай дыша,
Царамі нашымі сябе заўсёды піша».
Як скончыла Ліса, другія ўслед за ёй
З пахіленай ліслів а галавой
Сказаць спяшаюцца наперабой,
Што Льву няма ў чым нават спавядацца.
За Львом Мядзведзь, і Тыгр, і сівыя Ваўкі,
Узор убачыўшы такі,
Рашылі і ў сваіх грахах прызнацца,
Ды іх бязбожных самых спраў
Ніхто са страху не чапаў.
І ў выніку ўсе тыя,
Хто кіпцюром ці зубам быў багат,
Выходзілі падрад
Не толькі без віны — ледзь нават не святыя.
За імі Вол рахманы мыкае: «І мы
З грахом. Таму гадоў мо пяць сярод зімы,
Харчоў быў недахоп вялікі,
Мяне на грэх нячысцік падаткнуў:
Не могучы дастаць нідзе сабе пазыкі,
Са стога у папа я сена скубянуў».
Тут крык і лямант узнялі суседзі —
Ваўкі, і Тыгры, і Мядзведзі:
«Ах, зладзюга! Разбой!
Чужое сена есць! Праз гэтую пачвару
Такую нам багі паслалі кару!
Яго, нягодніка, з рагатай галавой,
Багам прынесці зараз жа, адразу,
Каб целы ўратаваць і душы ад заразы
І больш не знацца нам з бядой!»
Прыгаварылі —
І на касцёр Вала ўзвалілі.

Такіх вось выпадкаў і між людзей ёсць шмат:
Хто ціхі, той і вінават!

САБАЧАЯ ДРУЖБА

Ля кухні пад акном
На сонейку Палкан з Барбосам спіны грэлі.
Хоць ля варот перад дваром
Прыстойней вартаваць было б ім дом,
Але як добра ўжо яны пад'елі,—
Паколькі ветлівы сабака ўдзень
Брахаць не будзе на людзей,—
Дык гутарка у іх сама сабой ідзе
Аб сім, аб тым, аб іх сабачай службе,
Аб добрым і благім, нарэшце, і аб дружбе.
«Што можа,— кажа тут Палкан,—
прыемней быць,
Як з другам сэрца ў сэрца жыць,
Гатовым быць для друга на паслугу,
Дзяліцца крошкай пры ядзе,
Абараняць яго ў бядзе,
Глядзець заўсёды ў вочы другу,
Каб толькі выбраць зручны час
Адданасць даказаць, сяброўства, згоду
І ўласную ў тым бачыць асалоду?
Вось каб такая дружба, думаў я не раз,
Была з табой у нас!
Ах, як было б дарэчы!
Нам скарачалі б час сяброўскія сустрэчы».
«Што ж, я не супярэчу»,—
Адказвае Барбос.—
Даўно, Палканчык мой, балюча мне да слёз,
Што ў нас, сабак з адной гасподы,
Няма ні каплі згоды.
За што ж грызёмся? Дзякаваць панам:
Ні голадна, ні цесна нам!
Нарэшце — гонар наш сабачы:
Сабака лепшы друг — такая слава йдзе;
А дружбы між сабак, як быццам між людзей,
Амаль ніколі мы не бачым».
«Няхай жа будзе дружба хоць адна! —
Крычыць Палкан: — Дай лапу!» — «Вось яна!»
І новыя сябры давай тут абнімацца
Ды цалавацца;
Не ведаюць, к каму прыраўнавацца:
«Арэст мой» — «Мой Пілад!»

Прэч сваркі, зайздрасць, злосць!
Тут повар на бяду ім з кухні кінуў косць.
Вось да яе сябры наўзахваткі імчацца,—
Ім не наўме дружыць,
Давай Пілад з Арэстам загрызацца,
Аж толькі шмоцце з іх ляціць:
Іх ледзьве разлілі вадою.

Свет поўны дружбаю такою.
Цяпер у дружбакоў малая ёй цана,
І падыход амаль што ў іх аднакі:
Паслухаць, дык душа, здаецца, ў іх адна,
А кінь ім толькі косць, дык што твае сабакі!

ПАДЗЕЛ

Кампанія купцоў супольна гандлявала,
Кантору мела, дом гандлёвы свой,
І, зарабіўшы барышу нямала,
Давай дзяліць яго паміж сабой.
Але дзяльбы без спрэчак не бывала.
Спрачаюцца яны за грошы, за тавар,
Як раптам крык, што ў доме ў іх пажар,
«Хутчэй жа ратаваць спяшайце
Тавар і дом!»
Крычыць адзін: «Вадою залівайце!
Рахункі потым падвядзём!»
«Раней мне толькі тысячу маю аддайце,—
Крычыць другі, забыўшы пра бяду,—
Іначай я і з месца не сыду».
«Мне дзве не дадалі, вось тут рахунак ясны»,—
Яшчэ адзін крычыць: «Ах, прайдзісвет няшчасны!
Рахункі правільней пішы!»
І так яны за барышы
Спрачаліся, шумелі,
Пакуль іх дым не задушыў

І ўсе яны з сваім дабром згарэлі.
І ў справах, што за гэтыя важней,
Часамі так бывае:

Канец трагічны справа мае,
Калі замест таго, каб стрэць бяду дружней,
Пра выгаду сваю асобна кожны дбае.

БОЧКА

Раз нехта папрасіў у дружбака свайго,
Каб дні на тры пазычыў бочкі для яго.
Паслуга ў дружбе — рэч святая!
Каб грошай ён прасіў,— ну, справа ўжо другая:
Тут можна дружбу занядбаць,
А бочку... бочку можна даць,
Тым больш — нянадаўга, ідаць...
Праз два дні зноў у ёй вазілі воду.
І ўсё б нішто, ды дрэнна тут адно:
Што бралі бочку пад віно
І так яна набралася смуроду,
Што вінны дух ад бочкі ўсюды йдзе:
У квасе ён, у піве, нават у вадзе.
Наш гаспадар з ёй біўся каля году:
То выпарыць, то выветрыць яе,
Але чым бочку не налье,
Усё яна сівухай аддае,
І з бочкаю прымушан ён расстацца.

У гэтай байцы прыклад ёсць бацькам:
Калі даводзіцца ў маленстве нам
З навукай шкоднаю спазнацца,
Пасля заўсёды ў змесце нашых спраў,
Хоць што б ты ні дакляраваў,
Яна ўсё будзе адчувацца.

ВОЎК НА ПСЯРНІ

Воўк ноччу ўлезці мерыўся ў аўчарню,
Ды трапіў незнарок на псярню.
Падняўся раптам псярны двор.
Дух шэрага пачуўшы забіякі,

Заходзяцца ў хлявах і рвуцца ў бой сабакі;
Псяры крычаць: «Папаўся, жывадзёр!»
І ў момант браму на запор;
Бягуць — адзін з дуб'ём, другі з ружжом,
Народу збеглася парадкам.
«Агню! — крычаць,— агню!» Прыйшлі з агнём.
Мой Воўк упёрся ў кут азадкам,
Зубамі ляскае, дубка паставіў шэрсць.
Вачамі ўсіх, здаецца, з'есць.
Ды, ўбачыўшы, што тут не перад статкам,
Што давядзецца пад канец
Яму адказваць за авец,
Заводзіць наш хітрэц
Перагаворы
І кажа так: «Сябры! Нашто ўвесь гэты шум?
Я, ваш даўнейшы сват і кум,
Прыйшоў мірыцца к вам. Пакінем жа дакоры,
Забудзем даўняе, супольны зробім лад!
А я не толькі не крану авечак і ягнят,—
Сам грызціся за іх з другімі буду рад.
Прысягай воўчай прысягаю,
Што я...» — «Чакай, сусед,—
Перапыніў яго тут Лоўчы: —
Ты шэры вось, а я ўжо сівы дзед,
Дык добра ведаю характар воўчы
І слоў дарэмна траціць не люблю:
З ваўкамі я пра мір не размаўляю
Раней, чым шкуру з іх злуплю».
Сказаў і выпусціў на Воўка гончых зграю.

РУЧАЙ

Пеў жаласна ў журбе пастух ля ручайка,
Не пеў, а галасіў у смутку:
Яго любімае ягня-малютку
Надоечы ўзяла рака.
Пачуўшы пастуха, Ручай бурчыць сярдзіта:
«Рака пражорная! Няхай бы дно тваё
Было такое, як маё,
Каб ясна ўсё было ў ім і адкрыта,
Каб кожны бачыў у цябе на дне

Ахвяры ўсе, якія ты глытала!
Зямлю б ад сораму наскрозь ты пракапала
І ў цёмных нетрах бы прапала.
Каб гэта лёс ды даў бы мне
Багатыя такія воды,
Я, стаўшы хараством прыроды,
І курыцы не прычыніў бы зла:
Так асцярожненька б вада мая цякла
Каля халупінкі і кожнага кусточка!
Усім так робячы адно дабро,
Не прычыніўшы ні бяды, ні гора,
Вада мая да саменькага мора
Чысцюткая б дайшла, як серабро».
Так гаварыў Ручай і так ён марыў,
Аднак праз тыдзень з навальнічнай хмары
Паблізу над суседняю гарой
Праліўся лівень мнагаводны:
Ручай зраўняўся тут з ракой,
І дзе ж цяпер яго настрой лагодны?
Ён цераз берагі б'е мутнаю вадой,
Кіпіць, раве ад злосці ў белай пене
І вываротвае дубы з карэннем,
Аж толькі трэск чуваць падаляку;
І самы той пастух, што за яго раку
Так дакараў Ручай, расчулены бядою,
Загінуў разам з чарадою,
Ад хаткі ж ад яго прапалі і сляды.

Як многа ручайкоў журчыць пра мір ды згоду,
Нібы нясуць для сэрца асалоду,
Ды гэта ўсё таму, што мала ў іх вады!

ЛІСІЦА І СУРОК

«Куды, кума, бяжыш, як ухапіўшы жару?» —
Лісіцу запытаў Сурок.
«На высылку, кумок, мой галубок!
Нясу, бязвінная, нібы за хабар, кару.
Суддзёй жа над курамі я была,
Здароўе і спакой на гэта аддала,

За працаю куска недаядала,
Начэй недасыпала,
Яшчэ за тое і пад суд папала.
А ўсё — адзін паклёп. Ну сам падумай ты:
Паклёп жа узвядуць, хоць будзь зусім святы!
Мне хабар браць? Ці ж я, кумок, рашуся?
Ці ж ты б сказаў, я на цябе спашлюся,
Што вінавата я у гэтым хоць крыху?
І ў галаву табе не прыйдзе гэта думка!» —
«Ох, часцяком я бачыў, кумка,
Што рыльца у цябе ў пуху».

Так іншы, месца маючы, ўздыхае,
Нібы рубель апошні дажывае,
І сапраўды, ўвесь горад знае,—
Няма ў яго ні за сабой,
Ні за сям'ёй.
А там, зірнеш,— паціху ды патрошку,
То дом збудуе ён, то купіць сабе вёску.
Тут, сам сабе падумаўшы ўцішку,
Хаця ў судзе і не дакажаш,
Ды як жа не саграшыш і не скажаш:
Што рыльца у яго ў пушку.

ХЛУС

Вярнуўшыся з чужых краін,
Якісьці, мабыць, князь ці проста дваранін,
Гуляючы з прыяцелем у полі,
Стаў выхваляцца тым, дзе ён бываў,
І к былям небыліц без ліку прыкладаў.
«Не,— кажа ён,— што бог мне бачыць даў,
Таго я не пабачу болей.
Што тут у вас за край?
То холадна, то горача бясконца,
То цемната, то ярка свеціць сонца.
Вось там дык проста рай!
Успамянеш,— аж сэрцу люба!
Не трэба свечак тых, ні шубы;
Не знаеш век, які той ночы цень,

І круглы божы год ты бачыш майскі дзень.
Ніхто не садзіць там, не сее,
А паглядзеў бы ты, што там расце і спее!
У Рыме я, напрыклад, бачыў агурок.
Ах, мой дружок!
Яшчэ цяпер дзіўлюся я парою!
Павер, ляжыць — гара гарою».
«Ну, што за дзіва!» — сябар тут пачаў: —
Дзівоснае на свеце ёсць усюды;
Яго не кожны толькі прыкмячаў.
Вось падыходзім самі мы да цуда,
Якога ты нідзе, напэўна, не страчаў,
У гэтым я спрачацца буду.
Ты бачыш вунь той мост, куды мы йдзем напрост?
Ён з выгляду нібы звычайны мост,
А вось табе мая парука,
Што не адважыцца па ім прайсці Манюка:
Не дойдзе ён і да паловы,
Праваліцца, і — будзь здаровы;
А хто не хлусіць — сып хоць у карэце».
«А як рака тут глыбінёй?»
«А так, што будзе з галавой...
Дык бачыш, друг: шмат дзіўнага на свеце!
Пра рымскі агурок я ўжо не гавару;
Ты кажаш, што ён быў з гару?»
«Гара хоць не гара, а з дом, напэўна, будзе».
«Наўрад ці гэтаму паверыць людзі,
Дзівосы, што й казаць,
Аднак і мост, павінен ты прызнаць,
Цудоўную ўласцівасць мае,
Што на сабе Хлуса ён не ўтрымае.
На ім сяголетняй яшчэ вясной
Знайшлі сабе канец
(Пра гэта цэлы горад знае)
Два журналісты ды кравец.
Бясспрэчна, агурок і з дом велічынёй
Рэч дзіўная, калі ўсё гэта справядліва».
«Ну, не такое яшчэ дзіва;
Не думай, што, як тут, палацы, церамы;
Якія, братка, там дамы:
Двоім у дом насілу ўлезці,
І то ні стаць, ні сесці!»

«Няхай і так, дык ёсць чаму дзівіцца,
Што можна ў агурку дваім змясціцца.
Аднак, пра мост што можаш ты сказаць?
Не пройдзе Хлус па ім і крокаў пяць,
Як шабултых у ваду!
Твой рымскі агурок хоць цуд...»
«А знаеш што,— сказаў Манюка тут: —
Чым нам на мост ісці, лепш пашукаем броду».

АРОЛ І ПЧАЛА

Шчаслівы працаўнік у справе знакамітай:
Ужо ён сілы чэрпае з таго,
Што цэлы свет глядзіць на подзвігі яго.
Але пашаны варт і сціплы, цягавіты,
Хто траціць дзень у дзень і сілы і спакой,
Не дабіваецца ні выгады, ні славы
І повен думкаю адной:
Што для агульнае працуе справы.

Убачыўшы, як Пчолка здабывае мёд,
Арол сказаў ёй ганарліва:
«Шкада цябе,— няшчасны вы народ
З усёй умеласцю і з працаю руплівай!
Вас сотні носяць мёд для аднаго вулля:
А як жа разабраць пасля,
Якая там твая работа?
Не ведаю, што за ахвота:
Век цэлы працаваць — і што ж на ўвазе мець?..
У невядомасці, без славы смерць сустрэць!
Якая розніца між намі!
Калі, махаючы шумлівымі крыламі,
Лятаю я пад небясамі,
То ўсюды сею страх:
Баяцца птушкі з долу ўзняцца,
Не дрэмлюць пастухі пры статку на лугах,
І лані быстрыя баяцца,
Мяне пабачыўшы, на поле паказацца».
Пчала адказвае: «Хвала табе, хвала!
Няхай Зевес табе памножвае шчадроты!

Я ж працаваць для ўсіх народжана была,
Не прагну вылучаць сваю работу,
І тым я цешуся, калі гляджу на соты,
Што мёду, каплю хоць, сюды прыдабыла».

ЗАЯЦ НА АБЛАВЕ

Сабраўшыся вялікай чарадой,
Звяры мядзведзя аблажылі,
Сярод палянкі задушылі
І дзеляць між сабой,
Хто колькі закавеліць.
І Заяц тут на вуха медзвядзёва цэліць.
«Чакай! — крычаць яму: — Пастой!
А ты, касы, чаму грабеш дзялянку?
Цябе на лоўлі штось ніхто не заўважаў».
«Ну, што вы, хлопцы! — Заяц адказаў:
— А з лесу хто ж яго, калі не я, пужаў
І вам даставіў проста на палянку?
Таму ён і не ўцёк».
Хоць гэту ўсю лухту было і слухаць смешна,
Але маніў ён так пацешна,
Што вушка атрымаў мядзведжага шматок.

Хоць з выхвалякаў і смяюцца,
Аднак ім часцяком дзялянкі дастаюцца.

ВОЎК І ЗЯЗЮЛЯ

Зязюлі Воўк сказаў: «Бывай, кума!
Спакою мне і тут няма.
І ў вас такія людзі і сабакі:
Хоць ты анёлам будзь, дык бойкі не мінеш,—
Такія ўсе тут задзіракі».
«А ці ж далёка сам ідзеш?
І дзе такі народ пачцівы,
З якім ты прыйдзеш да ладу?»
«Я прасцяком цяпер іду
Ў лясы Аркадыі шчаслівай.
Суседка, вось дзе старана!

Не знаюць там, што ёсць вайна;
А людзі — ціхія, нібы авечкі,
І малаком цякуць там рэчкі;
Ну, словам, любата адна!
Адзін другому ўсе, нібы браты, спрыяюць,
Сабакі ж і брахаць там звычаю не маюць,
Не толькі не кусаюць.
Скажы сама, галубка, мне,
Няўжо не міла, нават хоць бы ў сне,
Сябе ў краю пабачыць гэткім ціхім?
Бывай! Не памінай нас ліхам!
Вось там дык мы ўжо зажывём:
У згодзе, у выгодзе!
Не так, як тут: хадзі з аглядкай днём,
І ноччу не засні — бяда, дый годзе!»
«Шчаслівы шлях табе ў краіну дабраты.—
Зязюля тут яму: — А нораў свой і зубы
З сабой бярэш ці тут пакінеш ты?»
«Пакінуць? Не пляці лухты!»
«Дык памятай, што быць табе без шубы».

Чым больш ліхадзей,
Тым больш крычыць і клепе на людзей:
Усюды ворагі, куды ні аглянецца,
А першы сам ні з кім ён не ўжывецца.

ПЕВЕНЬ І ЖАМЧУЖНАЕ ЗЕРНЕ

Аднойчы Певень гной разгрэбаў
І Зерне Жэмчугу знянацку напаткаў:
«Пустая рэч,— пагардліва сказаў.—
Каму якая ў ім патрэба?
Па дурасці людской яно ў такой цане.
Куды было б карысней для мяне
Ячменю зерне: хоць блішчыць не гэтак,
Ды ёсць у ім наедак».

Заўсёды невукі так робяць:
На чым не знаюцца, дык тое — дробязь.

АБОЗ

З гаршкамі раз ішоў Абоз,
І трэба тут з крутой гары спускацца.
Другім сказаўшы рыхтавацца,
Стаў зводзіць гаспадар памалу першы воз.
Конь добры на крыжы амаль яго панёс —
Так асцярожна, памаленьку.
А зверху конік маладзенькі
Глядзіць і лае сяк і так:
«Ай, конь хвалёны, проста дзіва!
Ну, гляньце ж вы: паўзе, як рак;
Вось ледзь не зачапіў за камень; коса! крыва!
Смялей! Ну, вось, ізноў штуршок,
А тут бы крышку ўзяць убок.
Які асёл! Каб гэта на гару крутую
Або ў пару начную,
А то ж з гары вязе і днём!
Глядзець і то цярпення не хапае!
Вазіў бы лепш ваду — няўдаліца такая!
Вось глянь на нас, як мы махнём!
Хвіліначкі не замарудзім,—
Як бачыш пад гарою будзем».
Тут, выгнуўшы хрыбет, напяўся ён, як мог,
І на хамут грудзьмі налёг;
Як толькі ж узышоў на скат пахілы,
Стаў воз тут напіраць усёю сілай:
Каня штурхае ў зад, каня штурхае ўбок;
Пусціўся конь наўскок,
Імчыць на славу;
Па грудах, ямінах пайшлі штуршкі,
Скачкі,
Лявей, лявей! Бух з возам у канаву!
А добрыя былі гаршкі!

Такія і з людзьмі здараюцца прыгоды:
Здаецца ўсё ў другім памылкай нам,
А возьмешся за справу сам,
Дык удвайне наробіш шкоды.

ГРУГАНЯ

На чараду Арол з-пад хмары наляцеў,
Ягня схапіў удала,
А малады Груган на гэта ўсё глядзеў,
І вось яму зайздросна стала,
Але ён думае: «Бярэш, то ўжо бяры
Або не пэцкай кіпцюры.
Бываюць і арлы, як бачна, слабаваты,
У чарадзе ж не толькі ёсць ягняты.
Вось я калі ўжо захачу
Ды налячу,—
Кавалак царскі залучу!»
Узняўся тут Груган над чарадою,
Аглядвае здабычу пад сабою:
Між соцень бараноў, ягнят, авец
Ён доўга выбіраў і выбраў пад канец
Баранчыка, але якога!
Мацёрага, буйнога,
Што добры воўк і то не зразу гамане,
Нацэліўся, злаўчыўся
І, колькі сілы ёсць, у шэрсць яму ўчапіўся.
«О не!» — сказаў ён тут.—
Здабыча не па мне».
А горш за ўсё — кажух на баране
Такі багаты,
Густы, скудлачаны, кашлаты,
Што кіпцюроў з яго не выбавіць ніяк
Драпежнік наш крылаты,
І трапіў у палон дзівак.
Яго тут пастухі спакойна знялі,
А каб не мог ён больш лятаць,
Яму ўсе крылы паабцялі
І дзецям аддалі гуляць.

І між людзей; часамі так бывае,
Як дробны прайдзісвет буйнога пераймае:
Дзе пройдзе важны казнакрад,
Там б'юць драбнейшых зладзянят.

АСЁЛ І САЛАВЕЙ

Асёл убачыў Салаўя
І да яго: «Паслухай, даражэнькі!
Ты, кажуць, пець мастак — і не маленькі:
Хацеў бы вельмі я
Паслухаць сам твой спеў удалы —
Ці сапраўды такі ён дасканалы».
Тут Салавей паказваць талент стаў:
Зашчоўкаў, засвістаў.
На тысячу ладоў спяваў, пераліваўся;
То голас раптам прыцішаў
І сумнаю жалейкай адгукаўся,
То дробным шчэбетам па лесе рассыпаўся.
Зачараваны ўсе наўкол былі
Цудоўным спеваком Аўроры:
Прыціхлі ветрыкі, прымоўклі птушак хоры,
На пашы статкі прыляглі,
Амаль не дышучы, пастух ім любаваўся
І, слухаючы спеў, пастушцы усміхаўся.
Спеў скончаны. Асёл сказаў тут: «Так,
Пяеш нішто ты,
Цябе я слухаў без нудоты,
Шкада аднак,—
Ты з нашым пеўнем не знаёмы.
Спявак ён слаўны, ўсім вядомы.
Яшчэ б ты болей налаўчыўся,
Каб у яго хоць крышку падвучыўся».
Які ж на гэта мог Салоўка даць адказ?
Пачуўшы суд такі, з вачэй ён знік ураз.

Ад суддзяў гэтакіх ратуй ты, божа, нас.

ВОЎК І ПАСТУХІ

Воўк, да аўчарніка разведваючы ход
І ўбачыўшы праз плот,
Як пастухі тлусцейшую авечку
Спакойна пачынаюць разбіраць,
А псы ціхусенька ляжаць,

Сказаў сабе праз горкую ўсмешку:
«Які б тут крык узняты вамі быў,
Каб гэта я зрабіў!»

СЕЛЯНІН І ЗМЯЯ

Як хочаш мець пашану ад людзей,—
Сяброўства выбіраць умей!

Адзін Мужык з Змяёю быў здружыўся.
Змяя — хітрушчая здаўна:
Так падлізалася да Мужыка яна,
Што ёю той і кляўся, і бажыўся.
Затое з сваякоў, з сяброў ніхто
У доме у яго ніколі не бывае.
Мужык у крыўдзе наракае:
«Чаму вы адракліся ад мяне? За што?
Ці жонка вас нядобра частавала?
Ці хлеба-солі неставала?»
«Ды не, кумок,— Мацей яму ў адказ:
— Табе былі б мы рады кожны раз;
Ніколі ты не крыўдзіў нас,
І жонка ветліва прымала,
Ды што з таго, калі ў цябе сядзі
Ды толькі і глядзі,
Каб сябар твой не ўправіў джала».

СВІННЯ ПАД ДУБАМ

Свіння пад Дубам векавым
Пад'ела жалудоў уволю, да адвалу,
Паспала, ўлёгшыся пад ім;
Пасля, прадраўшы вочы, ўстала
І лычам падрываць карэнне ў Дуба стала.
«Ты ж можаш дрэву так пашкодзіць,—
Стаў з Дуба Воран ёй даводзіць.—
Аголіш карані, яно зусім усхне».
«Хай сохне. Клопат вельмі мне,—

Свіння спакойна адказала.—
Каб большай не было бяды.
Без Дуба пражыву, абы мне жалуды:
Ад іх на мне таўсцее сала».
«Няўдзячная! — прамовіў Дуб ёй тут: —
Каб угару магла падняць ты лыч хоць мала,
Дык гэтага ніколі б не сказала,
Бо жалуды ж на мне растуць».

Ёсць невукі — чаго таіць?
Другі дык на чым свет стаіць
Навуку і вучоных лае,
Хоць сам іх працу спажывае.

МУХА І ПЧАЛА

Вясной у садзіку пры лёгкім вецярку
На тоненькім сучку
Сядзела, гойдалася Муха.
Убачыла Пчалу вяртуха:
«Ну што табе з таго,— сказала той яна,—
Што ў працы кожны дзень ты з ранку да
цямна?»
Каб гэтак мне, за суткі б я сканала.
Рэч іншая, маё
Зусім жа райскае жыццё,
Жыву і клопату мне мала,
У госці лётаю к панам:
Усе яны мне ў горадзе знаёмы,
Багаты кожны дом вядомы.
Каб ты пабачыла, як я балюю там!
Вяселле дзе ці іменіны,—
Я першая ўжо тут як тут
І ем з фарфоравых багатых блюд,
І з хрусталя салодкія п'ю віны,
І розныя прысмакі найчасцей
Раней каштую за гасцей;
Прыгожасць любячы бязмежна,
Вакол красунь люблю лятаць,
Саджуся ў іх адпачываць
На шчочцы ці на шыйцы беласнежнай».

«Я гэта ведаю,— адказвае Пчала,—
Ды чутка да мяне дайшла,
Што ўсюды ты — прычына скрухі,
Што ўсе аж моршчацца ад Мухі,
        Такую нават чула рэч,
        Што ўсюды гоняць цябе прэч».
«Ах, гоняць! Што ж такое?
Прагоняць праз акно, дык я ўлячу ў другое».

ЗМЯЯ І АВЕЧКА

        Змяя ляжала пад калодай,
        Ад злосці курчылася ўся:
        Няма ў яе другога пачуцця,
Так створана яна прыродай.
        А поблізу, ля пня,
Скакала там нявіннае Ягня.
Вось, выпаўзшы, Змяя яму ўвагнала джала,
        Аж у вачах Ягняці цёмна стала;
        У жылах кроў агнём гарыць.
«За што?» — ледзь здолела яно прагаварыць.
«Хто ведае? А можа, ты знарок скакала,
Каб раздушыць мяне? — шыпіць Змяя.—
Праз асцярогу так цябе караю я».
        «Ах, не!» — Ягня сказала
        І зараз жа сканала.

У іншых сэрца створана ўжо так,
        Што ў ім любві няма ніяк.
Такі ўжо злой душы не перайначыць,
        І ў кожным ворага ён бачыць...

СЕЛЯНІН І АВЕЧКА

    Паклікаў Селянін Авечку ў суд,
Як быццам крымінальная была там справа.
А дзе суддзя — Ліса, там справа пойдзе жвава.

Адказчыку, істцу даюць пытанні тут.
Каб справу высветліць па пунктах дасканала,
Ліса пра доказы пытацца стала.
І кажа Селянін: «Такога вось чысла
Прапалі куркі дзве ў мяне і не знайшліся,
Ад бедных толькі пёрцы засталіся,
А на двары адна Авечка там была».
Авечка ж доказы і сведак прыняла,
Што спала цэлу ноч і красці не магла,
Што дрэннага за ёй не ведалі нічога —
Ні крадзяжу,
Ні грабяжу,
І што, апроч таго, яна не есць мяснога.
Ды вось прысуд Ліса чытае строга:
«На доказы Авечкі не зважаць:
Вядома, што канцы хаваць
Усе зладзеі маюць звычай.
Са справы тут відаць, шо гэтага чысла
Авечка ад курэй на крок не адышла;
А куры ж смачныя надзвычай,
І выпадак быў зручны ёй.
Скажу я па сумленнасці сваёй:
Тут нельга, каб яна ўцярпела
І курачкі не з'ела.
За гэта вось Авечку смерцю пакараць,
Аўчыну ўзяць істцу, а мяса ў суд аддаць.

ВОЎК І МЫШАНЯ

Разбойнік шэры Воўк
У цёмны лес авечку завалок,
Вядома, што не ў госці:
Абжора з беднай шкуру здзёр
І так заўзята жор,
Што на зубах хрусцелі косці.
Хоць ён і прагны быў, ды з'есці ўсё не мог,
Запас пакінуўшы, ён побач лёг
Адпачываць ад сытнага абеду,
Ды мяса пах прывабіў тут суседа —
Малое Мышаня, што поблізу жыло.
Па мху яно падкралася ціхутка,

Крыху схапіла мяска й хутка
Пабегла да сябе ў дупло.
Заўважыўшы такую страту,
Воўк мой
Завыў страшэнна: «Стой!
Лавіце злодзея! Разбой!
Ён загубіў мяне, пракляты!
Усё да рэшты выкраў з хаты».

Такі быў выпадак на рынку ў свята:
У Клімыча-суддзі гадзіннік нехта ўкраў,
«Лавіце злодзея!» — суддзя тут крык узняў.

ДВА МУЖЫКІ

«Дзень добры, кум Фадзей» — «Дзень добры,
кум Ягор!»
«Ну, як сябе ты адчуваеш?»
«О, кум, мае бяды, як бачу, ты не знаеш!
Бог пакараў мяне: спаліў я ўшчэнт свой двор
І жабраваць пайшоў з тых пор».
«Як так? Нічога ж я не ведаў».
«Ды так! На Каляды была ў мяне бяседа;
Пайшоў са свечкаю я коням даць аўса,
Прызнацца, ў галаве шумела,
Дык не ўсцярогся нейк. Ледзь не загінуў сам,
А двор і ўсё дабро згарэла.
Ну, ты як?» — «Ох, Фадзей, бяда мяне сустрэла!
І на мяне загневаўся, знаць, бог:
Ты бачыш, я ж без ног:
Як сам жывы застаўся — проста дзіва.
На тыя ж Каляды пайшоў я ў склеп па піва.
Таксама добрую кульнуў
З сябрамі чару;
А каб сп'яна не нарабіць пажару,
Дык свечку я зусім задзьмуў,
Тут чорт мяне з прыступкаў так штурхнуў,
Што вось зрабіў з мяне зусім не чалавека,
І я з тае пары калека».
«Крыўдуйце на сябе, сябры! —

Сказаў ім сват Сцяпан: — Бо што ні гавары,
Я ў тым не бачу дзіва,
Што ты на мыліцах, а ты спаліў свой дом:
Для п'янага хадзіць і ўпоцемку жахліва,
Але, на жаль, не лепей і з агнём».

ДВА САБАКІ

Дваровы верны пёс
Барбос,
Што панскую старанна службу нёс,
Свайго знаёмага, Жужу, пабачыў,
Балонку, кучаравага сабачку,
На мяккай пухавай падушцы, на акне.
І каб сказаў — радня, дык не:
Аднак ад радасці Барбоска ледзь не плача
І пад акном
Павільвае хвастом,
Вішчыць і скача.
«Ну, што, Жужутка, як жывеш
З тых дзён, калі паны цябе ў пакой узялі?
А помніш, на двары мы часта галадалі.
Якую службу ты нясеш?»
«Што бога мне гнявіць,— адказвае Жужутка,—
Пан палюбіў мяне, прывык і я тут хутка.
Жыву ў пяшчоце, у дабры,
І п'ю, і ем на серабры,
Гуляю з панам, а калі стамлюся,
На крэсла мяккае ці на дыван кладуся.
Ты як жывеш?» — «Я,— адказаў Барбос,
Хвост звесіўшы, спусціўшы нос: —
Жыву, як і раней: цярплю і холад,
І голад,
Вартую гаспадарскі дом,
Пад плотам сплю і мокну пад дажджом,
А як часамі не таго аблаю,
Дык і па спіне зарабляю.
А чым жа ты у ласку трапіў так,
Хоць і слабейшы з нас — сабак,
Між тым, калі маё дарэмна ўсё стаpанне?
Чым служыш ты?» — «Чым служыш? Вось
пытанне! —

З насмешкай адказаў Жужу: —
На задніх лапках я хаджу».

Так шчасце многія у тым знаходзяць,
Што ўсё жыццё на задніх лапках ходзяць!

КОШКА І САЛАВЕЙ

Злавіла Кошка Салаўя,
У небараку кіпці запусціла
І так, сціскаючы, пяшчотна гаварыла:
Салоўка-друг, душа мая!
Я чую, што цябе за песні ўсюды славяць,
Найлепшым спевакам у прыклад ставяць.
Казала мне Ліса-кума,
Што голас у цябе — званчэй няма,
Што пастухі, пастушкі ў час вясенні
Ад песень ад тваіх ну проста ў захапленні.
Хацела б вельмі я сама
Цябе пачуць нарэшце.
Не трапячыся так, даверся кіпцюрам,
Не бойся, не хачу зусім цябе я есці.
Спяеш што-небудзь мне, табе я волю дам:
Ляці у лес, у гай, гуляй, дзе хочаш сам.
І я да музыкі нахіл вялікі маю:
Сама з мурлыканнем часамі засынаю».
А гэтым часам наш спявак
У кіпцях у яе ледзь дыша, небарак.
«Ну што ж, давай,— гаворыць Кошка:
— Мой любы, паспявай хоць трошку».
Але спявак не пеў, а толькі пішчаў.
«Дык гэтым і лясы ты захапляў? —
З пагардай Кошка тут пакпіла.
— Дзе ж тое хараство і сіла,
Што так пра іх гавораць шмат?
Мне надакучыў піск сваіх жа кацянят,
Я ў песнях гэтакіх не чую смаку:
Зусім няўдалы ты спявак!
Паглядзім, на зубах мо будзе лепшы смак».
І з'ела небараку —
Да крошкі.

Скажу на вушка думку я сваю:
Не да спявання Салаўю
У кіпцюрах у Кошкі.

САБАКА І КОНЬ

На службе быўшы ў некага з сялян,
Барбос і Конь спрачацца сталі.
«Ого! — сказаў Барбос.— Які вялікі пан!
Па мне хоць бы цябе зусім з двара прагналі.
Які ты працаўнік — няма чаго й казаць.
Падумаеш — вазіць умееш і араць!
Ці можаш ты раўняцца ў чым са мною
Ні ўдзень, ні ўночы я не ведаю спакою:
За статкам наглядаю днём,
А ноччу я вартую дом».
«Вядома,— кажа Конь,— працуеш ты нямала,
Хто ж гэта будзе адмаўляць?
Але каб не араў я дбала,
Дык не было б чаго табе тут вартаваць».

БАГАЦЕЙ І ПАЭТ

Падаў Паэт на багацея ў суд.
І Зеўса за сябе прасіў ён заступіцца.
Абодвум ім загадана з'явіцца.
Прыйшлі: адзін худы, як прут,
У лахманах, сяк-так абуты,
Другі ж у золаце, пыхлівы і надзьмуты.
«О, злітуйся, Алімпа гаспадар,
Грамоў і бліскавіц вялікасны ўладар! —
Крычыць Паэт: — Чым вінен я перад табой,
Што ўсё жыццё цярплю Фартуны злой ганенне?
Ні лыжкі, ні кутка — пакуты і гібенне,
І ўвесь мой скарб — адно ўяўленне.
Тым часам як сапернік мой —
Заслуг ніякіх, сам з пустою галавой,
А раскашаецца ў палацы

Без клопату, без працы,
Абкружаны сяброў ліслівых роем,
Заплыў з выгоды лоем».
«Не забывай таго,
Што праз вякі не знікнуць ліры тваё гукі.—
Юпіцер адказаў: — А пра яго
Не толькі праўнукі, не ўспамянуць і ўнукі.
Ты выбраў славу сам па добрай волі,
Яму ж я даў багацця ўволю.
Але каб розумам углыб ён пранікаў
І хоць настолькі меў бы кемнасць,
Каб адчуваць перад табой нікчэмнасць,
То больш бы за цябе на лёс ён наракаў».

З Тараса Шаўчэнкі

НАЙМІЧКА

Пралог

У нядзелю раным-рана
Поле крылася туманам,
На кургане сярод поля,
Як пахілая таполя,
Маладзіца маладая
Нешта к сэрцу прытуляе
Ды з туманам размаўляе:
«Ой, тумане, тумане,
Мой ты лёс-гараванне!
Чаму мяне не схаваеш
У гэтым кургане?
Чаму ты мяне не ўгоніш
У гэту зямельку,
Маёй долі не засыплеш,
Не ўбавіш мне веку?
Не душы мяне, тумане,
Схавай толькі ў полі,
Каб ніхто не знаў, не бачыў
Маёй цяжкай долі...
Не адна я: у мяне ёсць
І бацька і маці...
У мяне ёсць... Туманочку!!.
Тумане, мой браце!..
Нехрышчоны мой сыночак,
Мой любы саколе!
Не я цябе хрысціць буду
На марную долю;
Перахрысцяць цябе людзі,
Я ж не буду знаці,
Як завешся... Дзіця маё!
Жыла я ў багацці...
Не крыўдзіся! Я выпрашу
І вымалю ў бога

Долю, выплачу слязамі
Для сына малога!»

Пайшла полем праз туманы,
Ішла і рыдала
Ды праз слёзы ціха-ціха
Пра ўдаву спявала,
Як яна ў рацэ Дунаі
Сыноў пахавала.

«Ой, у полі магіла;
Удава там хадзіла,
Ой, хадзіла, гуляла,
Зводу-зелля шукала.
Зводу-зелля не знайшла,
Двух сыночкаў прывяла,
У кітайку спавіла
І Дунаю аддала:
Ціхі, ціхі Дунай!
Маіх дзетак забаўляй,
А ты, жоўценькі пясок,
Даглядай сыноў, браток,—
Іх купай, спавівай
І сабой накрывай!»

I

Жылі сабе дзед ды баба.
Ля сажалкі ў гаі з даўных-даўна
Вось так сабе жылі,
Як дзетачак двое,—
Усюды абое.

Пасвілі ягнят, як малыя былі,
А потым пабраліся,
Набытку дачакаліся,
Прыдбалі хутар і млынок,
Развялі сабе садок
І пчальнік да яго,—
Надбалі ўсяго.
Ды вось няма дзяцей у бабы з дзедам,
А смерць з касою ходзіць следам.

Хто ж іх старасць прывітае,
Дзіцем родным стане?
Хто заплача, пахавае,
Зробіць памінанне?
Хто, дабро спажыўшы, чэсна
Пражыве на свеце?
Хто з падзякай іх успомніць,
Як родныя дзеці?
Цяжка дзетак гадаваці
У бязверхай хаце,
А яшчэ цяжэй старэцца
У белым палацы
І па смерці ўсё пакінуць —
І дабро і хату —
Чужым людзям, чужым дзецям
На здзек, на растрату.

II

На прызбе неяк ў нядзелю
Дзед з бабаю сабе сядзелі
Так хораша ў кашулях белых,
Старыя косці сонца грэла,—
Ні хмаркі ў небе — ціха-ціха.
Ды люба, быццам гэта рай,
Ды ў сэрцы ім залезла ліха,
Як дзікі звер у цёмны гай.

У такім раі чаго ж бы
Старым сумаваці?
Ці не ліха даўнейшае
Прачнулася ў хаце?
Ці прыдушанаму ўчора
Вярнулася сіла?
Ці мо сёння завялося
Ды рай запаліла?

Аб чым сумуюць, я нічога
Пра гэта не магу сказаць.
Мо ўжо збіраюцца да бога?
Дык хто ў вялікую дарогу
Ім будзе коні запрагаць?

«А хто нас, Насця, пахавае,
Калі памром?» — «Хіба я знаю?
Я сама ўсё меркавала —
Думкі спанавалі:
Адзінокія, старыя...
Каму мы надбалі
Дабра таго?» — «Чакай крыху!
Чуеш? Нехта плача
Ля варот... Нібы дзіцятка!
Пабяжым жа!.. Бачыш?
Казаў жа я, нешта будзе!»
Ускочылі разам,
Падбягаюць, спыніліся!
Перад пералазам,
Ля варот ля самых бачаць —
Дзіцянё спавіта,
Дый не туга, новенькаю
Світкаю накрыта.
Гэта маці спавівала,
Накрыла і летам
Дзіцянё апошняй світкай!..
Здзіўленыя гэтым,
Старэнькія маліліся,
А яно, як знае:
Напружыла ручаняткі
Ды ім выстаўляе
Маленькія... І замоўкла,
Нават і не плача,
Толькі ўсхліпвае. «Ну, Насця?
Я ж казаў! Вось бачыш?
Вось і шчасце, вось і доля
Старым, адзінокім!
Спавівай жа немаўлятка!..
Вунь які, няўрокам!..
Нясі ў хату, а я зараз
Прыбягу з кумамі
З Гарадзішча...»
Дзіўна неяк
Робіцца між намі!
Адзін сына праклінае,
З хаты выганяе,
Другі свечку, небарака,
Потам зарабляе,

Рыдаючы, ставіць яе
Перад абразамі —
Няма дзяцей!.. Дзіўна неяк
Робіцца між намі!

III

Аж тры пары на радасці
Кумоў назбіралі,
Ды вечарам ахрысцілі
І Маркам назвалі.
Расце Марка. Старэнькія
З радасці часамі,
Дзе пасадзіць, дзе палажыць,
Не ведаюць самі.
Год мінае. Расце Марка,—
Для яго карова
У раскошы купаецца,
Каб ён быў здаровы.
Чарнабровая аднойчы
Прыйшла маладзіца
На той хутар да старэнькіх
У наймы прасіцца.

«А што ж? — кажа:
— Возьмем, Насця!»
«Ды возьмем, Трахіме,
Не дагледзім мы, старыя,
Вачыма сваімі.
Падрасло дзіця ўжо, праўда,
А ўсё ж такі трэба
Каля яго пільнавацца».
«Ды яно-то трэба
Бо я сваю ўжо частачку
Пражыў, дзякуй богу.
Падтаптаўся. Дык што ж цяпер,
Што возьмеш, нябога,
За год ці як?» — «А што дасце...»
«Каб не мець утраты,
Загадзя лічы, дачушка,
Колькі будзе платы,
Бо сказана: хто не лічыць,
Дык той і не мае.

Хіба так вось, маладзіца:
Ні ты нас не знаеш,
Ні мы цябе; пажывеш тут,
Прывыкнеш да хаты.
Вось тады нам лёгка будзе
Гаварыць пра плату.
Ці так дачка?»
«Добра, дзядзька!»
«Дык заходзь у хату!»
Абжылася маладзіца,—
Твар яе вясёлы,
Нібы стала жонкай пана —
Ды купіла сёлы!
Увіхаецца старанна
У двары і ў хаце,
І вечарам і досвіткам,
А каля дзіцяці
І ў нядзелю, і ў будны дзень —
Як тая матуля:
Галовачку яму мые,
Белую кашулю
Штодзень божы надзявае,
Пяе, забаўляе,
Возіць, гушкае, а ў свята
І з рук не спускае.
Аж дзівяцца старэнькія —
Богу шлюць падзяку,
А наймічка няўтомная
Штоноч, небарака,
Сваю долю праклінае,
Горка-горка плача;
І ніхто таго не чуе,
І ніхто не бачыць,
Апрача малога Маркі,
Дык ён жа не знае,
Чаго наймічка слязамі
Яго абмывае,
Чаму так яго цалуе,
Быццам ён ёй родны,
Не даесць сама, каб толькі
Ён не быў галодны.
А калі ён у калысцы
Часам сярод ночы,

Прачнуўшыся, зварухнецца,
Дык яна і ўскочыць,
Перахрысціць і накрые,
Ціха закалыша,
Чуе Ганна цераз хату,
Як малое дыша.
Раніцою ручаняты
Марка выстаўляе
І мамаю няўтомную
Ганну называе.
Ён не знае, расце сабе,
Расце, падрастае.

IV

Гадоў нямала прамінула,
Вады нямала працякло;
На хутар ліха заглянула,
І слёз нямала там было.
Бабусю Насцю пахавалі
І дзеда ледзь адратавалі,
Па свеце ліха прагуло,
Пасля заснула. Стаў нанова
Патроху хутар ажываць,
І шчасце зноў прыйшло з дубровы
Да дзеда ў хату спачываць.

Ужо Марка чумакуе
І восенню не начуе
Ані ў хаце, ні пад хатай,—
Каго-небудзь яму сватай!

Стары думае: «Каго ж бы?» —
І просіць парады
У наймічкі. А наймічка
Да царэўны б рада
Сватоў паслаць: «Трэба ў Маркі
Запытаць самога».
«Добра, дачка! Запытаем,
Ды за справу з богам!»
Сталі радзіцца, пытацца,
А пасля з сватамі
Пайшоў Марка. Вярнуліся

Людзі з ручнікамі,
З святым хлебам абмененым.
Высваталі панну —
Хоць бы гетману самому,
Дык было б да стану.
І дзе яны гэтакае
Дзіва напаткалі?!
«Дзякуй жа вам! — стары кажа,—
Цяпер, каб вы знаді,
Да канца давесці трэба —
Дзе, калі вянчаці,
Дый вяселле! Вось яшчэ што:
Хто ў нас будзе маці?
Не прыждала мая Насця!..»
Заліўся слязамі.
А наймічка ўхапілася
За вушак рукамі,
У парозе абамлела.
Ціха стала ў хаце,
Толькі наймічка шаптала:
«Маці... маці... маці!»

V

Цераз тыдзень маладзіцы
Каравай мясілі
На хутары. Стары бацька,
Колькі мае сілы,
З маладзіцамі танцуе
Ды двор вымятае,
Каго ўбачыць на дарозе —
У двор запрашае,
Ды варэнухай частуе,
На вяселле просіць,—
Забегаўся, аж самога
Ледзьве ногі носяць.
Чуцен рогат і гармідар
Аж на ўсім падвор'і.
Носяць посуд на патрэбу
З новае каморы.
Кожны ўходжваецца: варыць,
Падмятае, мые —
Чужыя ўсе. А дзе Ганна?

Пайшла яна ў Кіеў
Памаліцца. Прасіў стары,
А Марка аж плакаў,
Каб яна была за матку.
«Не, Марачка, дзякуй!
Быць мне маткай не да твару —
Багатыя ж людзі,
А я наймічка... Смяяцца
Кожны з цябе будзе.
Няхай бог вам памагае!
Пайду памалюся
Усім святым у Кіеве
Дый да вас вярнуся.
Як прымеце мяне ў хату,
Пакуль маю сілы,
Папрацую...»
                Шчырым сэрцам
Паблагаславіла
Свайго Марку... Заплакала,
Пайшла за вароты.

Разгарнулася вяселле —
Музыкам работа
І падэшвам. Варэнухай
Сталы, лавы мыюць,
А наймічка кандыбае,
Спяшаецца ў Кіеў.
Прыйшла ў Кіеў — не спачыла,
У мяшчанкі стала,
Нанялася ваду насіць,
Бо грошай нестала
На імшу святой Варвары.
Насіла, насіла,
Копаў з восем зарабіла,
Шапачку купіла
Потым Марку ў пячэрах
Івана святога,
Каб галоўка не балела
Ў Марка маладога.
І пярсцёнак у Варвары
Нявесце дастала,
І, адбіўшы ўсе паклоны,
Дамоў пакульгала.

Вярнулася. Кацярына
І Марка сустрэлі,
Запрасілі яе ў хату,
За стол з ёю селі,
І паілі, і кармілі,
Пра Кіеў пыталі,
А пасля ёй у пакоі
Адпачыць паслалі.
«За што яны мяне любяць?
За што паважаюць?
О мой божа міласэрны!
Можа, яны знаюць...
Дагадаліся ўжо, можа...
Хаця не,— сказала.—
Яны добрыя...» — І Ганна
Горка зарыдала.

VI

Тройчы крыга замярзала,
Тройчы раставала,
Тройчы ў Кіеў Кацярына
Ганну выпраўляла,
Быццам маці. І ў чацвёрты
Правяла ў дарогу
Пад курган той, што на полі,
Ды прасіла бога,
Каб хуценька вярнулася:
Без яе ж у хаце
Неяк сумна, быццам хату
Пакінула маці.

Раз ў нядзелю на прачыстай
На прызбе на сваёй Трахім
Сядзеў сабе ў кашулі чыстай,
Капелюшы. А побач з ім
Унук з сабакам забаўляўся.
А ўнучка, ў матчынай спадніцы,
Прыйшла, як ходзяць маладзіцы,
Да дзеда ў госці. Засмяяўся
Стары і ўнучку прывітаў,
Нібы сапраўдную кабету.
«А пірагі ж падзела дзе ты?
Ці мо хто ў лесе адабраў?

Ці мо забылася ты ў хаце?
А мо зусім не напякла?
Э, сорам! Вылітая маці!»
Аж зірк! — і наймічка ўвайшла
У двор. Пабег дзед сустракаці
З унукамі сваю Ганну.
«А Марка ў дарозе?» —
Ганна ў дзеда спыталася.
«Яшчэ ўсё ў абозе».
«А я ледзьве дадыбала
Да вашай хаціны.
Не хацела паміраці
Адна на чужыне.
Каб хоць Маркі дачакацца!..
Нешта цяжка стала...»
І з клуначка яна ўнукам
Гасцінцы дастала
Медалікі і крыжычкі,
Пацерак шнурочак
Ярыначцы і чырвоны
З фольгі абразочак;
А для Карпа салавейку
Ды конікаў пару,
А чацвёрты аж пярсцёнак
Ад святой Варвары
Кацярыне; а старому
З восачку святога
Тры свечачкі. Толькі Марку
І сабе нічога
Не прынесла: не купіла,—
Грошай не хапіла,
Зарабіць жа не прыйшлося.
«Яшчэ асталося
Абаранка палавінка».
Дзецям раздзяліла.

VII

Зайшла ў хату. Кацярына
Памыла ёй ногі,
Палуднаваць пасадзіла.

Не ела нічога
Ганна, толькі запытала:
«Калі ў нас нядзеля?»
«Паслязаўтра».— «Трэба будзе
Акафіст наняці
Ды святому Мікалаю
На часціну даці,—
Бо вось Марка забавіўся...
Можа, дзе ў дарозе
Занядужаў, не дай божа!»
Закапалі слёзы
З старых вачэй памутнелых;
Ледзьве Ганна ўстала,
Прамовіла:
«Кацярына!
Я не тая стала,
Знядужала, не магу ўжо
І на ногі ўстаці.
Цяжка, Катра, паміраці
Ў чужой, цёплай хаце!»

Захварэла, небарака.
І прычасць прымала,
Мазалі святым алеем —
Не дапамагала.
Стары Трахім па надворку
Як прыбіты ходзіць,
Кацярына ж з хворай Ганны
І вачэй не зводзіць,—
Ад пасцелі не адходзіць
Ні ўдзень, ані ўночы,
А тым часам на каморы
Сыч бяду прарочыць.
Непакоіцца ўсё Ганна.
Штодзень, штогадзінна
Ледзьве чутна пытаецца:
«Скажы, Кацярына,
Яшчэ Марка не прыехаў?
Ох, каб жа я знала,
Што даждуся, што пабачу,—
Яшчэ б пачакала!»

VIII

Ідзе Марка з чумакамі,
Ідучы спявае,
Спыняецца на папаску,—
Дамоў не спяшае.
Вязе Марка Кацярыне
Сукна дарагога,
Чырвонага шоўку пояс
Вязе для старога.
І каптур парчовы Ганне —
Любасці адзнаку,
І чырвоную ёй хустку
З белым яшчэ шлякам.
А дзетачкам чаравічкі,
Фіг ды вінаграду,
А ўсім разам чырвонага
Віна з Цараграду
Вёдзер мо са тры ў бачурцы,
Ікры рознай з Дона,—
Вязе ўсяго, не ведае,
Што робіцца дома.

Ідзе Марка, не журыцца,
Прыйшоў, дзякуй богу!
І вароты адчыняе,
І моліцца богу.
«Вось, ці чуеш, Кацярына?
Бяжы, сустракай ты!
Прыйшоў ужо! Бяжы хутчэй
Ды вядзі дахаты!
Дзякуй табе, хрысце-божа!
Ледзь я прычакала»
І «ойча наш» ціха-ціха,
Як праз сон, шаптала.

Стары валы выпрагае,
Ярмо прыбірае,
Кацярына гэтым часам
Марку аглядае.
«А дзе ж Ганна, Кацярына?
Я сабе й не дбаю!
Мо памерла?» — «Не памерла,

А вельмі слабая.
Пойдзем у малую хату,
Пакуль выпрагае
Валы бацька; яна цябе
Вельмі ўжо чакае».
Увайшоў у хату Марка
І стаў ля парога...
Аж спужаўся. Ганна шэпча:
«Дзякуй... Дзякуй богу!
Хадзі сюды, не пужайся!
Выйдзі з хаты, Каця:
Нешта маю запытаць я,
Нешта расказаці».
Выйшла з хаты Кацярына,
А Марка схіліўся
Да наймічкі. Прашаптала:
«Марка! Прыглядзіся,
Прыглядзіся да мяне ты!
Бач, як я змарнела.
Я не Ганна, не наймічка,
Я...» — і занямела.
Марка плакаў і дзівіўся.
Зноў вочы адкрыла,
Пільна глянула, ды зрок ёй
Сляза засланіла.
Даруй ты мне! Мучылася
Век я ў чужой хаце!..
Даруй жа мне, мой сыночак!
Я... Я твая маці!»
І замоўкла...
Самлеў Марка,—
Зямля задрыжала.
Прахапіўся — да мацеры,
А маці сканала.

*(13 лістапада 1845
у Пераяславе — 1860)*

І МЁРТВЫМ, І ЖЫВЫМ, І НЕНАРОДЖАНЫМ
ЗЕМЛЯКАМ МАІМ НА УКРАІНЕ І НЕ НА УКРАІНЕ МАЕ СЯБРОЎСКАЕ ПАСЛАННЕ

Аще кторечет, яко люблю бога,
а брата своего ненавижу, ложь есть.

Соборное послание Иоанна. Глава 4, с. 20.

І змяркае, і світае,
Дзень божы мінае,
Зноў і стомленыя людзі,
І ўсё спачывае.
Толькі я, нібы пракляты,
І дзень, і ноч плачу
На шматлюдных раздарожжах,
І ніхто не бачыць.
І не бачыць, і не знае —
Аглухлі, не чуюць,
Кайданамі мяняюцца,
Праўдаю гандлююць,
І госпада зневажаюць,—
Людзей запрагаюць
У ярмо; аруць жа ліха,
Ліхам засяваюць,
А што ўродзіць? Пабачыце,
Што за жніва будзе.
Схамяніцеся ж нарэшце
Вырадкі — не людзі!
Паглядзіце на рай ціхі
Вы, на Украіну,
Палюбіце вялікую
Гэтую руіну!
Раскуйцеся, на чужыне
Братацца пачнеце,
І таго вы не шукайце,
Чаго няма ў свеце,—
Не знайсці таго ніколі
На чужыне ў полі.
Свая ж хата — свая праўда,
Свая сіла й воля.

Няма другое Украіны,
Другога не знайсці Дняпра,
А вы працеся на чужыны
Шукаць там добрага дабра,
Дабра святога. Волі! волі!
Братэрства братняга. Знайшлі,
Прынеслі к нам з чужога поля:
На Украіну з той зямлі
Вялікіх слоў прынеслі многа,
Нічога больш. А крычыце,
Што не затым вы жывяце,
Каб кланяцца няпраўдзе ў ногі,
І хіліцеся горш былога!
І зноў вы скуры дзераце
З братоў няшчасных, грэчкасеяў,
І сонца праўды сузіраць
Туды, да немцаў дабрадзеяў,
Працеся зноў вы. Каб забраць
Маглі нікчэмнае з сабою
І крадзенае ўсё дабро,
Тады б астаўся сіратою
З святымі горамі Дняпро!
Каб вам не вярнуцца, каб так яно стала!
Каб там і здыхалі, дзе вы параслі;
Не плакалі б дзеці, маці не рыдала,
І словы б знявагі не чутны былі.
І сонца б не грэла смярдзючага гною
На чыстай, шырокай, на вольнай зямлі.
Не ведалі б людзі, што вы за арлы,
І не паківалі б на вас галавою.
Майце розум і сумленне,
Бо ліха вам будзе!
Раскуюцца неўзабаве
Скованыя людзі.
Суд настане, загавораць
І Дняпро, і горы!
Кроў пацячэ дзяцей вашых
У сіняе мора
Сторэкамі... І не будзе
Каму ратаваці:
Адцураецца брат брата
І дзіцяці маці;
І дым хмараю заслоніць

Сонца перад вамі,
Будзеце навек пракляты
Сваімі сынамі!
Умыйцеся! Вобраз божы
Не паганьце самі!
Не дурыце дзяцей вашых,
Што яны панамі
Быць над іншымі павінны,
Бо простае вока
У душу пранікнуць можа
Глыбока! глыбока!
Дазнаюцца небаракі,
Чыя на вас скура,
І асудзяць... І прамудрых
Простыя абдурацы.

Каб вы вучыліся як трэба,
То й мудрасць бы была свая,
А то залезеце на неба:
І мы — не мы, і я — не я!
І я ўсё бачыў, і ўсё знаю:
Няма ні пекла, ані раю,
Няма і бога, толькі я!
Яшчэ куртаты, хітры немец,
А больш нікога!
Як жа скеміць,
Што ты такое?
Я не знаю —
Няхай скажа немец!
Так праходзіце навуку
У чужым вы краю!
Немец скажа: «Вы манголы!»
«Манголы! манголы!»
Залатога Тамерлана
Я патомак голы!
Немец скажа: «Вы славяне!»
«Славяне! славяне!»
Слаўных прадзедаў вялікіх
Праўнук я паганы!
І Колара чытаеце
Вы з усяе сілы,
І Шафарыка, і Ганку,

І ў славянафілы
Вы працеся, і ўсе мовы
Славянскіх народаў
Ведаеце, а сваю як?
Дасць бог, год ад году,
І па-свойму загаворым,
Як немец пакажа —
І тым часам гісторыю
Нашу нам раскажа.
Вось тады мы завінемся!
Завіхацца сталі:
Па нямецкаму загаду
Так забалбаталі,
Што аж сам не ўцяміць немец —
Вучыцель вялікі,
А ўжо дзе там простым людзям!
А гвалту, а крыку!
«І гармонія, і сіла,
Музыка, дый годзе!
А гісторыя? — Паэма
Аб вольным народзе!
Што рымляне побач з намі!
Бруты-недарэкі!
У нас Бруты і Коклесы
Слаўныя навекі!
Воля ў нас расла і твар свой
Дняпром умывала,
Пад галовы горы слала,
Стэп — ёй пакрывала».
Кроўю твар яна ўмывала,
А спала на купах,
На казацкіх вольных трупах,
Абкрадзеных трупах!
Прачытайце толькі добра,
Разбярыце зноў вы
Тую славу ды чытайце
Ад слова да слова
Ані цітла, ані коскі
Нідзе не мінайце,
А тады — хто мы такія —
Пра сябе спытайце.
Чые сыны? Якіх бацькоў?
Кім, за што закуты?

Дык пабачыце, што вось хто
Вашы тыя Бруты.
Рабы, падлізы, гразь Масквы;
І гетман ваш яснавяльможны —
Варшавы панскай бруд падножны
Чаго ж вы хваліцеся — вы,
Сыны Украіны гаротнай?
Што добра ходзіце ў ярме,
Лепш нават, як бацькі хадзілі?
Дарэмна: з вас дзяруць рамень,
А з іх, бывала, лой тапілі.

Можа, гонар вам, што брацтва
Веру бараніла,
Што Сінопам, Трапезонтам
Галушкі варыла?
Праўда, праўда, яны елі,
А вам цяпер шкодзіць,
І на Сечы мудры немец
Бульбу ўжо разводзіць,
А вы яе купляеце,
Ясцё на здароўе
Ды славіце Запарожжа.
А чыёй жа кроўю
Зямля гэта напоена,
Што так бульба родзіць?
Усё роўна вам, каб толькі
Радзіла ў гародзе.
Хваліцеся, што мы Польшчу
Некалі звалілі!..
Польшча ўпала, ды абломкі
Вас жа раздушылі!
Дык вось як кроў бацькі лілі
І за Маскву і за Варшаву!
І вам, сынам, перадалі
І кайданы свае, і славу!

Дазмагалася Ўкраіна
Да самага краю.
Горш за ляха свае дзеці
Яе распінаюць.
Замест піва кроў з рабрынаў

Праліваць ахвочы,
І сучаснымі агнямі
Мацерыны вочы
Прасвятляюць: хай за векам
Крочыць недарэка,
Хай за немцам патрапляе
Сляпая калека!
Што ж, вядзіце, паказвайце!
Хай старая маці
Навучаецца дзяцей тых
Новых даглядаці.
Паказвайце! За навуку
Маці добра вельмі
Вам заплаціць калі-небудзь:
Распадуцца бельмы
На вачах паганых вашых;
І жывую славу
Дзядоў сваіх пабачыце,
Бацькоў хітрых справу.
Не дурыце самі сябе!
Думайце, чытайце,
Пераймаючы чужое,
Свайго не кідайце.
Бо хто маці забывае,
Таго бог карае,
Таго дзеці цураюцца,
У хату не пускаюць.
Чужаніцы праганяюць,
І няма ліхому
На зямлі на ўсёй бяскрайняй
Прытульнага дому.
Я рыдаю, як згадаю
Ці як мне прысніцца
Мінулае Украіны.
Каб яго забыцца,
Я аддаў бы вясёлага
Веку палавіну.
Вось якая наша слава,
Слава Украіны!..
Вось і вы так прачытайце,
Каб наяве снілі
Усе крыўды. Каб усталі
Тыя, што ў магіле,

Перад вашымі вачамі,
Каб вы распыталі
Пакутнікаў: каго, калі,
За што распіналі!
Абніміце ж, браты мае,
Найменшага брата,—
Няхай маці слёзы вытра,
Бо ліла багата.
Хай сыноў благаслаўляе
Дужымі рукамі,
І дзетачак пацалуе
Вольнымі губамі.
І забудземся пра сорам
Даўняе гадзіны,
І паўстане наша слава,
Слава Украіны.
Промень ясны, невячэрні
Ціха нам засвеціць.
Абніміцеся ж, малю вас,
Адной маткі дзеці!

14 снежня 1845
Уюнішча

З Адама Міцкевіча

ЗВОН І ЗВОНІКІ

Казалі звонікі з дзыліньганнем вясёлым
Да звона, што ляжаў самотна пад касцёлам:
«Што з велічы твае, калі ляжыш ты немы?
Тым часам песенькі выспеўваем свае мы».
«О галасістыя, падзякуйце плебану,—
Шапнуў ім звон,— што я ў зямлю ўтаптаны».

БЛЫХА І РАБІН

Талмуд даследваў рабін дасканала
Ды аж пацепваўся: блыха яго кусала.
Злавіў. Абураны, прыдумвае ёй кару.
Блыха ж з-пад пальца шэпча: «Не да твару
Злавацца мудраму, чый знатны род — Левіты?»
　　«О кроў, за кроў, драпежны вырадак Ваала!
Няўжо так смагнеш без мае крыві ты?
Ты ад чужой крыві бліскучай стала,—
Крычыць ёй рабін.— Глянь на пчол, на іх палацы,
На воск, на мёд — плады сумленнай працы.
Ты ж з хобатам паміж людзей заўсёды,
У болі іх сабе шукаеш асалоды.
Дык смерць таму, хто век чужое грабіў!»
Блыха ледзь піснула: «А чым жыве сам рабін?»

СЯБРЫ

Што дружбы шчырай больш няма па свеце,
На гэта доказы ў Ашмянскім ёсць павеце.
Жыў Лешак там калісь і кум ягоны Мешак,—
Пра дружбу іх я нават чуў размову,

Што як знаходзілі яны арэшак,
Дык зернетка дзялілі напалову,—
Ну, словам, не кумы, а спарышы:
Два целы аб адной душы;
І ў той даўнейшы час такіх было нямнога.
Аднойчы ў халадку пад шум галля ляснога
Пра дружбу ўдвух яны сардэчна размаўлялі,
Зязюлі і дразды іх дружбу праслаўлялі,
І на душы ў сяброў так хараша было...
Аж раптам нешта зараўло.
Тут Лешак зразу кінуўся да дуба,
А Мешак лазіць не мастак: вось-вось загіне.
Крычыць: «Ратуй, кумок, прыйшла мне згуба!»
А кум ужо на самай верхавіне.
Не ўспеў збялелы Мешак пасці ніц,
А ўжо над ім мядзведзь стаіць:
Крануў, нюхнуў і зморшчыў нос ад паху,
Які ішоў у Мешка з-пад адзежы
(Той пах, вядома, быў ад страху).
«Мярцвяк,— рашыў мядзведзь.—
Ды ўжо й не свежы»,—
І адвярнуўся грэбліва тым часам:
Літвін-мядзведзь не есць гнілога мяса.
Ачнуўся Мешак.— «Шчасце, дружа мой,—
Гукае кум,— што не патрушчыў косці.
Але чаго так доўга соп ён над табой,
Нібы шаптаў на вуха штосьці?»
«Шаптаў ён,— кажа Мешак,— пане дабрадзей,
Што дружба правяраецца ў бядзе».

З Уладзіміра Маякоўскага

НЕЗВЫЧАЙНАЯ ПРЫГОДА, ШТО АДБЫЛАСЯ З УЛАДЗІМІРАМ МАЯКОЎСКІМ НА ДАЧЫ

(Пушкіна, Акулава гара, дача Румянцава, 27 вёрст па Яраслаўскай чыгунцы)

У сотні сонц заход палаў,
У ліпень перла лета,
гарачыня,
як вар,
плыла —
было на дачы гэта.
Прыгорак Пушкіна гарбіў
Акулавай гарою,
а ніз прыгорка —
вёскай быў,
крывіўся стрэх карою.
А там, за вёскаю,—
дзіра
была, напэўна, ў доле,
і ў дзірку сонца кожны раз
спускалася паволі.
А заўтра —
свет заліты зноў
барвоваю навалай.
Мне гэта ўсё ўзбурыла кроў,
страшэнна раззлавала.
І так абурыўся я раз,
што ўсё ад страху зблекла;
у твар я сонцу крыкнуў:
«Злазь!
Пакінь цягацца ў пекла!»
Я крыкнуў сонцу:

«Дармаед!
Пястун аблочнай ваты!
А тут — не знай ні зім, ні лет,
сядзі, малюй плакаты!»
Я крыкнуў сонцу:
«Пачакай,
гультай залаталобы!
Чым так заходзіць,
лепш на чай
ты да мяне
зайшло бы!»
Ах, я ж загінуў!
Назнарок
ка мне,
па добрай волі,
само,
распяўшы промень-крок,
ідзе яно па полі.
Стаіўшы страх,
я стаў хутчэй
рэтыравацца задам.
У садзе зірк яго вачэй.
Яно ўжо крочыць садам.
Праз дзверы,
шчыліны,
акно
ўваліла сонца маса,
і,
ледзь адсопшыся,
яно
загаварыла басам:
«Назад пагнала я агні
раз першы ад стварэння.
Мяне ты клікаў?
Чай гані,
гані, паэт, варэнне!»
Сляза з вачэй,—
гарыць мой твар,
такая спёкі сіла,—
ды я яму —
на самавар:
«Ну, што ж,
сядай, свяціла!»

І чорт жа глотцы даў маёй
крычаць яму дакоры!
Сяджу на лаве,
сам не свой,
дрыжу — не выйшла б горай!
Да сонечных яснот,
аднак,
прывык я
паступова,—
за словам слова мы —
і так
пайшла у нас размова.
Я тое,
гэта гавару,
кажу — заела РОСТа
а сонца:
«Ладна,
не гаруй,
глядзі на рэчы проста!
А мне свяціць
лягчэй?
Ну дзе ж!
Паспрабуй, даражэнькі!
А падручылася —
ідзеш
і свеціш на ўсе зрэнкі!»
Размова ў нас —
да цемнаты,
да быўшай, значыць, ночы.
Якая ж цемра?
Мы на «ты»,—
гляджу я смела ў вочы.
Мацнее дружба ўсё мая,—
б'ю па плячу яго я.
А сонца зноў жа:
«Ты ды я,
нас, таварыш, двое!
Хадзем —
заззяем,
запяём
між хламу і маркоты:
я сонца буду ліць сваё,

а вершамі —
сваё ты».
Сцяна цямноты
Знемагла,
пад сонц двухстволкай пала.
Гармідар вершаў і святла —
смалі у што папала!
Яно змарнее,—
хоча ноч
прыйсці,
тупая сонніца.
Тут — я
на ўсю заззяю моц —
і зноўку дзень зазвоніцца.
Свяціць заўсёды,
ўсюды,
скрозь,
без краю
і бясконца,
свяціць да дзён астатніх! —
Вось
лозунг мой —
і сонца!

1920

З Аляксандра Твардоўскага

ЯК ДАНІЛА ПАМІРАЎ

Жыў на свеце дзед Даніла
Сто гадоў ды пяць.
І сто шосты хутка стукне —
Час бы паміраць.

Ёсць адзенне, хлеб і сала,
І няма турбот,
Каб сумленне дазваляла,
Жыў бы дзвесце год.

Ды нявесела Данілу,
Хіба ж гэта рай?
Не даюць работы дзеду,
Кажуць: пагуляй.

Што ж гуляць так упустую
Да якой пары?
Лепш сказалі б начыстую:
Памірай, стары!

Дошчак смольных дзед Даніла
Нанасіў цішком,
Дастае цвікі, рубанак,
Пілку з малатком.

Снасць рухава захадзіла,
Дошкі — нібы звон.
Што ўжо робіць дзед Даніла,
Моцна робіць ён.

Шчыльна збіў труну цвікамі —
Хоць бы дзе прасвет.
У далёкую дарогу,
Знаць сабраўся дзед.

І ляжыць, як адубелы,
Тварам дагары,
Нацягнуўшы саван белы,
У труне стары.

Хоць людзей у вёсцы — сіла,
Ўсе прыйшлі спаўна.
— Вось і кончыўся Даніла!
— Вось табе і на!

Быў цясляр ён знакаміты,
Першы на сяле.
Усміхнуўся дзед паціху
Гэтай пахвале.

— Толькі слаб быў небарака,
Што ні гавары.
«Ох, і брэшаш жа, сабака»,—
Думае стары.

— Ну але ж сыноў пакінуў,
Хлопцы — на ўвесь свет.
«Вось што праўда ўжо, то праўда»,—
Ледзь не крыкнуў дзед.

Паўздыхалі людзі трошкі
Ды сказалі так:
— Выпіць трэба. Сам нябожчык
Выпіць быў мастак.

Гэта дзеда вельмі цешыць,
Што ж тут крыўдаваць?
Людзі добрыя не брэшуць,
Мог ён выпіваць.

Кажуць: — Ну, бывай, Даніла!
Просім даравацы!
Час такі... Ў бярвеннях нашы
Тапары тырчаць.

Кажуць: — Робяць хлопцы ўдала,
Цесляры — арлы.
Сам ты іх вучыў, бывала,
Высякаць вуглы.

Рукі ў хлопцаў залатыя
Ў лад калі дадуць,
Дык у іх бярвенні тыя
Проста аж гудуць.

Эх, Даніла! Эх, Даніла,—
Быў бы маладым!
Дык тады памерацъ сілы
Самы раз бы ім.

Меў ты, брат, кавалак сілы,
Быў такі ўвішны...
— Ах вы,— крыкнуў дзед Даніла,—
Сукіны сыны!

Ваша мне ныццё няміла,
Я яшчэ не труп.
Дзе тапор? — крычыць Даніла.—
Зараз жа на зруб!

1938

КАМЕНТАРЫІ

Нарысы, артыкулы

Стар. 7. *Міхаіл Сільніцкі.* Надрукаваны асобнай кніжкай пад назвай «Герой Савецкага Саюза Міхаіл Сільніцкі». Выдавецтва ЦК КП(б)Б «Савецкая Беларусь», 1943 г. Датуецца 1943 г.

Стар. 19. *Лондан.* Упершыню надрукаваны ў газ. «Літаратура і мастацтва» 16 сакавіка 1946 г. Датуецца лютым 1946 г. Твор з'явіўся ў выніку паездкі аўтара ў Англію ў пачатку 1946 года для ўдзелу ў рабоце Генеральнай Асамблеі Арганізацыі Аб'яднаных Нацый.

Альбіён — старажытнейшая назва Англіі.

Абацтва — каталіцкі манастыр з яго ўладаннямі.

Пантэон — тут памяшканне, дзе захоўваюцца астанкі выдатных людзей.

Трафальгарская бітва — бітва каля мыса Трафальгар на паўднёвым атлантычным узбярэжжы Іспаніі, каля ўваходу ў Гібралтарскі праліў, дзе 21 кастрычніка 1805 г. англійскі флот пад камандаваннем адмірала Нельсана (1758—1805) нанёс паражэнне саюзнаму франка-іспанскаму флоту. Гэта паражэнне прымусіла Напалеона I адмовіцца ад плана нападу на Англію праз праліў Ла-Манш.

Вікторыя (1819—1901) — англійская каралева з 1837 па 1901 г.

Стрыт *(англ.)* — вуліца.

Вільгельм I Заваёўнік (1027—1087) — герцаг Нармандыі з 1035 г., кароль у 1066—1087 гг.

Георг VI (1895—1952) — англійскі кароль з 1936 па 1952 г.

Пэтэн (1856—1951) — французскі маршал, здраднік французскага народа. У 1940—1944 гг., у перыяд акупацыі Францыі гітлераўцамі,— кіраўнік фашысцкага ўрада Францыі.

Лаваль (1883—1945) — французскі рэакцыйны палітычны дзеяч, здраднік французскага народа. Сумесна з Пэтэнам ён узначальваў фашысцкі рэжым у Францыі ў 1940—1944 гг.

Франка (1892—1975) — фашысцкі дыктатар Іспаніі з 1939 года. У перыяд другой сусветнай вайны актыўна дапамагаў агрэсіўнаму гітлераўскаму блоку.

Шарлота Кардэ — забойца Марата Ж. П. (1743—1793), які з'яўляўся выдатным дзеячам французскай буржуазнай рэвалюцыі канца XVIII века.

Людовік XVI (1754—1793) — французскі кароль з 1774 па 1792 г. У гады яго праўлення пачалася французская буржуазная рэвалюцыя канца XVIII века. 21 студзеня 1793 г. быў пакараны смерцю.

Марыя-Антуанета — французская каралева, жонка Людовіка XVI, садзейнічала замежпай інтэрвенцыі супраць французскай буржуазнай рэвалюцыі канца XVIII века. Пакарана смерцю па прыгавору Рэвалюцыйнага трыбунала.

Стар. 26. *Над ракой Арэсай.* Упершыню надрукаваны ў газ. «Звязда» 24 і 30 красавіка 1949 г. Датуецца 1949 г.

«А на рэчцы на Арэсе сталася прыгода!..» — урывак з паэмы Янкі Купалы «Над ракой Арэсай».

БВА (скароч.) — Беларуская Ваенная Акруга.

Стар. 40. *Беларускія прыказкі.* Упершыню надрукаваны ў часопісе «Узвышша» № 6, 1927 г. Датуецца 1926—1927 гг.

Артыкул «Беларускія прыказкі» з'яўляецца студэнцкай працай пісьменніка, напісанай у той час, калі ён быў на другім курсе Беларускага дзяржаўнага універсітэта.

Ідыятызм — тут моўны зварот, выраз, які ўласцівы той ці іншай мове і які не можа быць перакладзены даслоўна на другую мову.

Дыстых — верш, які складаецца з двух радкоў.

Катон Марк Порцый (234—149 гг. да нашай эры) — буйнейшы палітычны дзеяч і пісьменнік старажытнага Рыма.

Латво *(польск.)* — тут у сэнсе лёгка.

Іван Купала *(купалле)* — свята, якое прыпадае на 24 чэрвеня па старому стылю.

«Коляцы» *(польск.)* — вячэра; тут у сэнсе дабрабыт.

Трэбнік — богаслужэбная кніга.

Алтарысты — тут у сэнсе служыцель культу.

Арганісты — чалавек, які іграе на аргане. Тут ужыта ў сэнсе служыцель касцёла.

Дамастроеўскі — суровы.

Сімон Зілот — адзін з так званых хрысціянскіх «святых».

Ілья — тут рэлігійнае свята.

Пятрок — тут рэлігійнае свята.

Грамніцы — рэлігійнае свята.

Варвары — рэлігійнае свята.

Мсціслаў.— Маецца на ўвазе рускі князь Мсціслаў Удалы (памёр у 1228 г.), удзельнік многіх феадальных войнаў і бітвы на рацэ Калцы з мангола-татарамі ў 1223 годзе.

Рэкрут — у дарэформеннай Расіі — навабранец, прызваны па ваенную службу чалавек.

Гілэхтар *(яўр.)* — смех.

Гевезен *(яўр.)* — быў.

Кум гэр *(яўр.)* — ідзі сюды.

Амонім — слова, аднолькавае з другім па гукавой форме, але рознае па значэнню.

Троп — літаратурна-лінгвістычны тэрмін, які абазначае ўжыванне слова, моўнага звароту не ў прамым, а ў пераносным, іншасказальным сэнсе.

Метанімія, сінекдаха — віды тропаў.

Антытэза — тут літаратурна-лінгвістычны тэрмін, які абазначае супрацьстаўленне двух процілеглых думак ці вобразаў для большай сілы і яркасці выразу.

Апуха — выпушка, аблямоўка.

Андарак — саматканая спадніца.

Алітэрацыя — паэтычны прыём, які заключаецца ў паўторы аднолькавых сугучных зычных гукаў для ўзмацнення выразнасці мастацкай мовы.

Пеон — чатырохскладовая вершаваная стапа з трох ненаціскных і аднаго націскнога складу.

Антыспаст (ямбахарэй) — вершаваная мера (метр) — два націскных склады паміж двума ненаціскнымі.

Антон Нябаба — кіраўнік казацка-сялянскага атрада паўстанцаў на Беларусі супроць польскіх феадалаў у XVII ст.

Кастусь Каліноўскі (1838—1864) — выдатны беларускі рэвалюцыянер-дэмакрат, вучань і паслядоўнік вялікіх рускіх рэвалюцыянераў-дэмакратаў, кіраўнік сялянскага паўстання 1863—1864 гг. у Беларусі і ў Літве; быў пакараны смерцю ў Вільні.

Стар. 88. *Думкі пра сатыру.* Упершыню надрукаваны ў часопісе «Узвышша» № 3 (9), 1928 г. Датуецца 1928 г.

Гейне Генрых (1797—1856) — вялікі нямецкі паэт і публіцыст.

Стар. 93. *Што мне рупіць.* Упершыню надрукаваны ў газ. «Літаратура і мастацтва» 10 лютага 1933 г. Датуецца 1933 г.

«... мне ўжо дзесяць год».— Маецца на ўвазе дзесяцігоддзе творчай дзейнасці К. Крапівы.

«... усё «чэмберлен» выходзіць».— Тут аўтар намякае на аднастайнасць сатырычных прыёмаў беларускіх савецкіх пісьменнікаў таго часу ў абмалёўцы імі вобразаў імперыялістаў і наогул капіталістычнага свету.

Стар. 97. *Слова да малодшых.* Упершыню надрукаваны ў кнізе «Заклік», кніга 2, 1933 г. Датуецца 1933 г.

Нікіцін І. С. (1824—1861) — рускі паэт-дэмакрат.

«Красноармейская правда» — назва газеты, у якой упершыню пачаў друкаваць свае творы Кандрат Крапіва.

Ілья Мурамец — герой рускіх былін.

Стар. 106. *П'есы і вобразы* (з прамовы на пленуме Саюза савецкіх пісьменнікаў БССР у канцы снежня 1945 года). Упершыню надрукаваны ў газ. «Літаратура і мастацтва» 10 студзеня 1946 г. Датуецца 1945 г.

Жонд *(польск.)* — урад.

Георгій Скарына (каля 1490—1551 г.) — вялікі беларускі асветнік і гуманіст, вучоны, першадрукар.

Стар. 114. *Беларуская савецкая драматургія за 1947 год.* (Даклад на рэспубліканскім сходзе пісьменнікаў у канцы лютага 1948 года). Упершыню надрукаваны ў газ. «Літаратура і мастацтва» 6 сакавіка 1948 г. Датуецца 1948 г.

Эпіцэнтр — месца на паверхні зямлі, якое знаходзіцца непасрэдна над ачагом землетрасення. Тут ужыта ў пераносным сэнсе.

Гіпертрафія — празмернае павелічэнне чаго-небудзь.

Пап'е-машэ — папяровая маса, змешаная з клеем, вапнай, гіпсам і інш.

Стар. 127. *Аб характары беларуса.* Упершыню надрукаваны ў часопісе «Беларусь» № 1, 1949 г. Датуецца 1948 г.

«... ці то швед спяшаўся пад Палтаву на сваю пагібель...» — Маецца на ўвазе Палтаўская бітва 1709 года, у якой рускія войскі пад кіраўніцтвам Пятра І разграмілі агрэсіўную армію шведскага караля Карла XII.

Багдан Хмяльніцкі (каля 1595—1657) — гетман Украіны, дзяржаўны дзеяч і палкаводзец, узначаліў вызваленчую барацьбу ўкраінскага народа супроць панскай Польшчы ў 1648—1654 гг., у выніку якой Украіна была ўз'яднана з Расіяй.

Мураўёў М. М. (1796—1866) — дзяржаўны дзеяч царскай Расіі, заўзяты прыгоннік, кат народнага паўстання ў 1863 г. на Беларусі, у Літве і Польшчы. Увайшоў у гісторыю пад клічкай «Мураўёў-вешацель».

«Я па свеце хадзіў, косці ўсюды занёс...» і г. д.— урывак з верша Якуба Коласа «Мужык».

Канстанцін Заслонаў (1909—1942) — герой Вялікай Айчыннай вайны.

Стар. 133. *Шкодная блытаніна ў пытаннях мовы.* Упершыню надрукаваны ў газ. «Звязда» 15 сакавіка 1949 г. Датуецца 1949 г.

«Наша ніва» — назва беларускай газеты, якая выдавалася ў Вільні з 1906 па 1915 год.

«Наша доля» — назва беларускай газеты, якая выдавалася ў Вільні ў другой палове 1906 года і была забаронена царскім урадам за яе рэвалюцыйна-дэмакратычны характар.

«Мужыцкая праўда» — назва беларускай газеты, якая выдавалася Кастусём Каліноўскім у 1863 годзе.

«Энеіда навыварат», «Тарас на Парнасе» — беларускія ананімныя вершаваныя творы першай паловы XIX века.

Курская дуга.— Маецца на ўвазе адна з буйнейшых бітваў Вялікай Айчыннай вайны ў 1943 г. пад горадам Курскам, у якой гітлераўцы пацярпелі цяжкае паражэнне.

Стар. 141. *Нескарыстаныя магчымасці.* Упершыню надрукаваны ў газ. «Літаратура і мастацтва» 11 сакавіка 1950 г. Датуецца 1950 г.

«... тыя вялікія падзеі, якія адбываюцца ў заходніх абласцях Беларусі...» — Маецца на ўвазе калектывізацыя сельскай гаспадаркі ў заходніх абласцях Беларусі ў пасляваенны перыяд.

Стар. 147. *Выдатны пісьменнік і чалавек.* Упершыню надрукаваны ў газ. «Літаратура і мастацтва» 24 чэрвеня 1950 г. Датуецца 1950 г.

Артыкул прысвечаны пяцідзесяцігоддзю з дня нараджэння беларускага пісьменніка Кузьмы Чорнага (1900—1944).

Стар. 150. *Аб некаторых пытаннях беларускай мовы.* Упершыню надрукаваны ў часопісе «Полымя» № 6, 1951 г. Датуецца 1951 г. Друкуецца ў дапрацаваным выглядзе.

Карскі Я. Ф. (1861—1931) — вядомы філолаг-славіст, заснавальнік беларускага мовазнаўства, філалогіі і фалькларыстыкі,

акадэмік. Аўтар трохтомнай працы пад агульнай назвай «Беларусы» (1903—1922), работ па рускай дыялекталогіі і славянскай палеаграфіі.

Люблінская унія (саюз) — пагадненне польскіх і літоўскіх феадалаў у 1569 г., якое афарміла ўтварэнне аб'яднанай Польска-Літоўскай феадальнай многанацыянальнай дзяржавы (Рэчы Паспалітай). У выніку Люблінскай уніі пад уладу польскіх магнатаў трапілі ўкраінскія і беларускія землі, якія да уніі ўваходзілі ў склад Вялікага княства Літоўскага.

Стар. 170. *Пытанні беларускага правапісу.* Артыкул быў прачытаны ў якасці даклада 25 студзеня 1952 г. на навуковай канферэнцыі па пытаннях сучаснага беларускага правапісу, скліканай Інстытутам мовазнаўства Акадэміі навук БССР. Упершыню надрукаваны ў часопісе «Весці Акадэміі навук БССР», № 2, 1952 г. Датуецца 1951—1952 гг. Друкуецца ў дапрацаваным выглядзе.

Стар. 183. *Жыццё і творчасць народнага паэта Беларусі Якуба Коласа.* (З даклада на юбілейным вечары 15 лістапада 1952 г., прысвечаным сямідзесяцігоддзю з дня нараджэння Якуба Коласа.) Упершыню надрукаваны ў часопісе «Полымя» № 1, 1953 г. Датуецца 1952 г.

Сядзелец — прыказчык казённай крамы (манаполькі) па продажу гарэлкі.

Лукішкі — назва часткі раёна горада Вільні, дзе пры панскай Польшчы знаходзілася вядомая турма для палітзняволеных.

Стар. 206. *Аб сатырычнай камедыі.* Упершыню надрукаваны ў газ. «Літаратура і мастацтва» 31 кастрычніка 1953 г. Датуецца 1953 г.

Стар. 212. *Канфлікт — аснова п'есы.* Упершыню надрукаваны ў газ. «Літаратура і мастацтва» 11 снежня 1954 г. Датуецца 1954 г.

Стар. 222. *Грамадская неабходнасць і беспадстаўнае наватарства.* Упершыню надрукаваны ў газ. «Звязда» 29 сакавіка 1972 г. Датуецца 1972 г.

Пераклады

Стар. 237. *Вільям Шэкспір. Рамэо і Джульета.* Упершыню надрукаваны на беларускай мове ў кн.: Вільям Шэкспір. Трагедыі. Дзяржаўнае выдавецтва БССР, Мінск, 1954.

Мантуя — горад у Італіі, адміністрацыйны цэнтр правінцыі Мантуя.

Вілафранка — невялікі горад у Італіі.

Верона — горад у Італіі, адміністрацыйны цэнтр правінцыі Верона.

«На пацяруху труць чарот нагамі».— У той час у дамах знатных і багатых асоб Італіі падлогу прыёмных пакояў высцілалі цыноўкамі з чароту або аеру.

Эльфы — у старажытнанямецкай міфалогіі духі прыроды, якія насялялі паветра, зямлю, горы, лясы, жыллё людзей; падзяляліся на добрых (прыгожых) і злых (пачварных).

О л ь д э р м е н — член гарадской рады.

«Ен сапраўдны згубіцель гузікаў на канцах рапір».— У тыя часы, каб пазбегнуць раненняў пры фехтаванні, на канцы рапір прымацоўвалі абшытыя шаўковым матэрыялам гузікі.

Passado, punto reverso.— Італьянскія фехтавальныя тэрміны, якія адзначаюць: «выпад, адбой».

Hai! — прынняты ў той час вокліч фехтавальшчыка ў момант выпаду, азначае «крану!»

Pardonnez moi *(франц.)* — прашу прабачэння.

«Bon, bon» *(франц.)* — «добра» альбо «добры».

Петрарка Франчэска (1304—1374) — вядомы італьянскі паэт, роданачальнік гуманістычнай культуры эпохі Адраджэння; аўтар твораў любоўнай лірыкі, прысвечаных яго каханай Лауры.

Д ы я н а — у старажытнагрэчаскай міфалогіі багіня цаламудрыя, луны і палявання.

К л е а п а т р а (69—30 да н. э.) — егіпецкая царыца, вядомая сваёй прыгажосцю; жонка Антонія Марка (83—30 да н. э.) старажытнарымскага палітычнага дзеяча.

Е л е н а — у старажытнагрэчаскай міфалогіі славутая прыгажуня, жонка цара Спарты Менелая.

Г е р а — у старажытнагрэчаскай міфалогіі багіня, апякунка шлюбных адносін.

Б о н ж у р! *(франц.)* — добры дзень.

Р а з м а р ы н — кветка; лічылася сімвалам вернасці ў каханні.

«Alla Stoccato» — італьянскі фехтавальны тэрмін, які азначае: «працінаючы ўдар».

Ф а э т о н — у антычнай міфалогіі сын бога сонца Феба.

В а с і л і с к — казачная жывёліна ў выглядзе змея, якая нібыта магла забіваць адным сваім позіркам.

«... с т о г н ы м а н д р а г о р ы» — Мандрагора — ядавітая расліна, якая сустракаецца ў Грэцыі і ў Гімалайскіх гарах; у шэкспіраўскі час лічылі, што корань мандрагоры мае падабенства з фігурай чалавека, адсюль і ўяўленне аб тым, што ён уладае і некаторымі чалавечымі ўласцівасцямі, напрыклад, калі яго вырываюць з глебы, ён нібыта стогне.

Стар. 265. *І. А. Крылоў. Байкі.* Пераклады баек — «Воўк на псярні», «Варона і Лісіца», «Хлус», «Два сабакі», «Кошка і Салавей», «Свіння пад Дубам», «Сабака і Конь» — упершыню былі надрукаваны ў кнізе: І. А. Крылоў. Байкі. Дзяржаўнае выдавецтва БССР, Мінск, 1945. Усе астатнія — упершыню ў кнізе: І. А. Крылоў. Байкі. Дзяржаўнае выдавецтва БССР, Мінск, 1950.

Стар. 409. *Тарас Шаўчэнка. Паэмы.* Пераклады паэм «Наймічка», «І мёртвым, і жывым, і ненароджаным» упершыню надрукаваны ў кнізе Тарас Шаўчэнка. Кабзар. Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, Мінск, 1939.

В а р э н у х а — гарэлка зварэная з мёдам і рознымі прыправамі.

А к а ф і с т *(царк.)* — грэч. род хвалебнага царкоўнага песняпення.

Ц а р г р а д — старажытнаруская назва горада Канстанцінопа-

ля, сталіцы Візантыйскай імперыі (цяпер Стамбул — горад у Турцыі).

Тамерлан — скажоная еўрапейцамі форма прозвішча Цімура (1336—1405), сярэднеазіяцкага палкаводца і заваёўніка,ваенныя паходы якога суправаджаліся разбурэннямі і вызначаліся страшэннай жорсткасцю да заняволеных народаў.

Колар Ян (1793—1852) — чэшскі і славацкі паэт, дзеяч культуры, аўтар паэмы «Дачка славы» (1824), у якой заклікае славян да еднасці ў барацьбе за нацыянальнае вызваленне.

Шафарык Павел (1795—1861) — дзеяч чэшскага і славацкага нацыянальнага руху, філолаг і гісторык, адзін з лідэраў Пражскага паўстання 1848 г.

Ганка Вацлаў (1791—1861) — чэшскі філолаг, паэт, грамадскі дзеяч, адзін з прадстаўнікоў культуры чэшскага нацыянальнага адраджэння.

«... Бруты і Коклесы слаўныя навекі».— Тут маюцца на ўвазе напаўлегендарныя героі старажытнага Рыма: Брут Луцый Юній, які звергнуў апошняга рымскага цара Тарквінія Гордага (6 ст. да н. э.) і ўстанавіў рэспубліку і Коклес Гарацый, які праславіўся тым, што адзін абараняў у Рыме мост ад варожага войска.

Сіноп — горад у Турцыі на ўзбярэжжы Чорнага мора.

Трапезонт (правільна Трапезунд) — горад у Турцыі.

Стар. 430. *Адам Міцкевіч. Вершы.* Пераклады вершаў «Звон і звонікі», «Блыха і рабін», «Сябры» ўпершыню надрукаваны ў кнізе Адам Міцкевіч. Выбраныя творы. Дзяржаўнае выдавецтва БССР, Мінск, 1955.

Левіты — свяшчэннаслужыцелі ў старажытных яўрэяў; першапачаткова — старажытнае іудэйскае племя.

Ваал — адзін са старажытнаўсходніх багоў, культ якога быў распаўсюджаны ў Фінікіі, Сірыі і Палестыне ў II—I тысячагоддзях да н. э.

Стар. 432. *Уладзімір Маякоўскі. «Незвычайныя прыгоды, што адбыліся з Уладзімірам Маякоўскім на дачы».* Пераклад верша упершыню надрукаваны ў кнізе: В. В. Маякоўскі. Выбраныя творы. Дзяржаўнае выдавецтва пры СНК БССР, Мінск, 1940.

Стар. 436. *Аляксандр Твардоўскі. «Як Даніла паміраў».* Пераклад верша ўпершыню надрукаваны ў кнізе: Аляксандр Твардоўскі. Выбраныя творы. Дзяржаўнае выдавецтва БССР, Мінск, 1953.

ЗМЕСТ

НАРЫСЫ, АРТЫКУЛЫ

ПЕРАКЛАДЫ

З Вільяма Шэкспіра

З І. А. Крылова

З Тараса Шаўчэнкі

З Адама Міцкевіча

З Уладзіміра Маякоўскага

З Аляксандра Твардоўскага

На белорусском языке

КОНДРАТ КРАПИВА
(Кондрат Кондратович Атрахович)

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
В ПЯТИ ТОМАХ

том пятый

Очерки, статьи, переводы

Рэдактар А. М. Бачыла. Мастак Л. Я. Прагін. Мастацкія рэдактары М. Р. Казлоў, Л. Я. Прагін. Тэхнічны рэдактар Л. М. Шлапо. Карэктар Н. А. Соціна.

АТ 10510. Здадзена ў набор 10/VI 1975 г. Падп. да друку 15/I 1976 г. Тыраж 16 000 экз. Фармат 84×108¹/₃₂. Папера друк. № 1. Ум. друк. арк. 23,94. Ул.-выд. арк. 22,9. Зак. 2391. Цана 98 кап.

Выдавецтва «Мастацкая літаратура» Дзяржаўнага камітэта Савета Міністраў БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. Мінск, Савецкая, 19.

Паліграфічны камбінат імя Я. Коласа Дзяржаўнага камітэта Савета Міністраў БССР па справах выдавецтваў, паліграфіі і кніжнага гандлю. Мінск, Чырвоная, 23.

Крапіва К.

К 77 Збор твораў у пяці тамах. Том 5. Нарысы, артыкулы, пераклады. Мн., «Маст. літ.», 1976.

456 с. з іл.

У пяты том уваходзяць нарысы і артыкулы пісьменніка, напісаныя за ўсе гады творчай дзейнасці, а таксама пераклады з твораў В. Шэкспіра, І. Крылова, Т. Шаўчэнкі, А. Міцкевіча, Ул. Маякоўскага і А. Твардоўскага.

К $\frac{70303\text{-}046}{М\ 302(05)\text{-}76}$ падпіснoе

Бел 2